АЗӘРБАЈЧАНДА ХАЛГ МААРИФИНИН СҮР'ӘТЛИ ИНКИШАФЫ

М. М. МЕҺДИЗАДӘ,
Т. Ә. АЛЛАҺВЕРДИЈЕВ,
Г. Һ. ӘЛИЈЕВ

АЗӘРБАЈЧАНДА ХАЛГ МААРИФИНИН СҮР'ӘТЛИ ИНКИШАФЫ

«МААРИФ» НӘШРИЈЈАТЫ
Бакы—1980

74.03(2)
М 44

Совет һакимијјәтинин 60 или әрзиндә халг маарифинин инкишафына вә чичәкләнмәсинә һәср олунмуш бу китаб Азәрбајҹанда Совет һакимијјәтинин гурулмасынын вә Азәрбајҹан Коммунист Партијасынын јарадылмасынын 60 иллик јубилеји мүнасибәтилә нәшр олунур.

Китаб үч бөлмәдән: «Азәрбајҹанда совет мәктәбинин инкишафы» (мүәллифи ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү М. М. Мәһдизадә), «Азәрбајҹан ССР-дә техники пешә тәһсили» (мүәллифи Азәрбајҹан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин сәдри Т. Ә. Аллаһвердијев), «Азәрбајҹанын али мәктәби Совет һакимијјәтинин 60 илиндә» (мүәллифи Азәрбајҹан ССР али вә орта ихтисас тәһсили назири Г. Һ. Әлијев) бөлмәләриндән ибарәтдир.

Китаб кениш охуҹу күтләләри үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

60401—000
М—652 212—80

«Ҝәнҹләрин тә'лим ишини, тәшкилини вә тәрбијәсини биз јалныз көкүндән дәјишдирмәклә мүвәффәг ола биләрик ки, ҝәнҹ нәслин сә'јләри нәтиҹәсиндә көһнә ҹәмијјәтә бәнзәмәјән бир ҹәмијјәт, јә'ни коммунизм ҹәмијјәти јарадылмыш олсун».

В. И. ЛЕНИН
(Әсәрләри, 31-ҹи ҹилд, сәһ. 283)

М. М. МӘҺДИЗАДӘ,
ССРИ ПЕА-нын һәгиги үзвү

АЗӘРБАЈҸАНДА СОВЕТ МӘКТӘБИНИН ИНКИШАФЫ

I ФӘСИЛ

МӘКТӘБ ТӘҺСИЛИНИН ҸОШҒУН ИНКИШАФЫ

Азәрбајҹан Совет Сосиалист Республикасынын 60 иллији тамамдыр. Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын јетирмәси олан совет Азәрбајҹаны өзүнүн шанлы јубилејини игтисади, сосиал вә мәдәни һәјатын бүтүн саһәләриндә олдуғу кими мәктәб тәһсили саһәсиндә дә бөјүк наилијјәтләрлә гаршылајыр.

Өз мигјасына ҝөрә ән ҝениш, мәгсәд вә вәзифәләринә ҝөрә ән дәрин Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы әсрләр боју инсанын инсан тәрәфиндән истисмар олунмасына, һәр ҹүр сијаси, сосиал-игтисади, милли вә мәдәни зүлмә сон гојду, бәшәр тарихиндә илк дәфә оларағ зәһмәткеш күтләләрин узунәсрлик арзу вә истәкләринин һәјата кечирди. Бу ингилаб азадлыг вә сосиализм, бәрабәрлик вә халглар достлуғу кими бөјүк идејалары тәнтәнәли шәкилдә е'лан етмәклә бәрабәр, һәм дә һәјата кечирди, планетимиздә сүлһү е'лан етди. Бөјүк Октјабрын ән бөјүк әһәмијјәти бундан ибарәтдир ки, онун гәләбәси илә, В. И. Ленинин јаздығы кими, «үмумдүнја тарихинин јени дөврү башланмышдыр»[1]. Өлкәдә маарифин инкишафында да јени дөвр башланды.

Совет гурулушунун гәләбәси, Коммунист Партијасынын Ленин милли сијасәтинин тәнтәнәси, партија вә совет һөкумәтинин ҝәнҹ нәслә ҝөстәрдикләри һәдсиз гајғы, партијанын рәһбәр вә истигамәтверичи фәалијјәти, гардаш совет сосиалист респуб-

[1] Бах: В. И. Ленин. Әсәрләри, 29-ҹу ҹилд, сәһ. 311.

ликаларынын, хүсусилә РСФСР-ин тәмәннасыз јардымы, совет мүәллимләринин вә халг маарифи ишчиләринин фәдакар әмәји сајәсиндә тарихи проблем—чар Русијасынын кечмишдә керидә галан вә мүстәмләкә учгары олан Азәрбајчанда Ленин планы үзрә әсил мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси проблеми мүвәффәгијјәтлә һәлл едилмишдир. Бөјүк гүрур һисси илә билдиририк ки, һәмин мәдәни ингилаб әмәкчи инсанлар арасында савадсызлығын һөкм сүрдүјү, өзүнүн гәдим вә орижинал мәдәнијјәти: дили, әдәбијјаты вә инчәсәнәти олан бир халгын доғма дилиндә ибтидаи тәһсилдән белә мәһрум олдуғу, ушагларын мә'нәвијјатыны зәһәрләмәкдән башга бир шеј олмајан, М. Ф. Ахундовун дедији кими онлара алчаглығы вә ријакарлығы өјрәдән[1] дини мәктәб вә мәдрәсәләрин әсрләр боју фәалијјәт көстәрдији, Бөјүк Октјабрын гәләбәсинә гәдәр әмәкчи күтләләрин чаризмин, јерли бәј вә ағаларын, капиталистләрин, руһаниләрин зүлмү, әсарәти алтында әзилдији бир јердә һәјата кечирилмишдир.

Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин галиб кәлдији илк күндән, Коммунист Партијасынын програм тәләбинә мүвафиг оларг ана дилиндә мәктәб шәбәкәсинин јарадылмасына, мәктәб тәһсилинин мөһкәмләндирилмәсинә вә даһа да инкишаф етдирилмәсинә башланды. Өзүнүн мәзмуну, мәгсәд вә вәзифәси илә көһнә мәктәбдән тамамилә фәргли олан совет ибтидаи вә орта мәктәбләринин бүтүн гапылары кәнч нәслин үзүнә ачылды.

В. И. Ленин јазырды: «Көһнә капитализм чәмијјәтинин дәјишдирилмәси илә бәрабәр коммунизм чәмијјәти јарадачаг јени нәсилләрин тә'лими, тәрбијәси вә тәһсили көһнә ола билмәз»[2].

Халг маарифинин истигамәтини көкүндән дәјишмәк үчүн бир сыра тәдбирләр көрүлдү. Һәр шејдән әввәл, мәтбуатда әсас декрет чап олунду. Һәмин декретдә дејилирди ки, инди истәр орта, истәрсә дә ибтидаи көһнә мәктәбләр политехник мәктәбләрлә әвәз олуначаг, зәһмәткешләрин савадланмасы мәгсәди илә Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасындакы бүтүн мәктәбләрдә тә'лим ана дилиндә вә мүмкүн гәдәр биркә апарылачагдыр. Мәктәбдә һамынын охумаг имканы јарадылачаг, һәтта бу, мәчбури олачагдыр. Һәр бир тәһсил һаггы ләғв едиләчәкдир.

Хүсусән кәнд јерләриндә ибтидаи мәктәб шәбәкәси илдән-илә сүр'әтлә кенишләнир, онларын мадди базасы мөһкәмләндирилирди. Мәктәбләр педагожи кадрларла, дәрслик, тәдрис-әјани вәсаити илә вә с.-лә тә'мин едилирди. Азәрбајчан Коммунист Партијасы вә республика һөкумәти мәктәб тәһсилинин даһа да кенишләндирилмәси вә јахшылашдырылмасына хүсуси гајғы көстәрирдиләр.

Азәрбајчан Һәрби Ингилаб Комитәсинин сәдри Н. Нәриманов көстәрирди ки, јени, совет гурулушунун бәргәрар едилмәси илә әлагәдар мәктәбләр јениләшмәли, тә'лим вә тәрбијә пријом-

[1] Бах: М. Ф. Ахундов. Сечилмиш фәлсәфи әсәрләри, Бакы, 1953, сәһ 73.
[2] В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 283.

лары мүасир олмалыдыр. Бу мәсәләнин һәллиндә Совет Русијасы бизә јардым көстәрәр. Совет Русијасынын үч иллик варлығынын нүмунәси, шүбһәсиз, ишә башламаг үчүн мүәллимләрә көмәк едәчәкдир[1].

Азәрбајчан К(б)П МК катиби С. М. Киров дәфәләрлә вә хүсуси һәрарәтлә мүәллимләри гаршысында чыхыш етмишдир. О, өз мә'рузәләриндә республикада маарифин, мәктәбин даһа да инкишаф етдирилмәси јоллары һаггында конкрет көстәришләр верирди. Азәрбајчан К (б) П-нын VII гурултајында (1925-чи ил) С. М. Киров көстәрирди: «Елә етмәк лазымдыр ки, бизим мәктәбләримиз һәгиги мәктәбләр олсун...»[2].

Бөјүк вә чидди чәтинликләрә бахмајараг, мәктәб тәһсили инкишаф едир вә јахшылашырды. Ијирминчи илләрин ахырларында үмуми ичбари ибтидаи тәһсилә кечмәк үчүн мүәјјән илкин шәртләр јарадылмышды.

Отузунчу илләрдә халг тәсәррүфатынын инкишафына даир биринчи вә икинчи бешилликләрин мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәси, хүсусилә ҮИК (б) П МК вә ССРИ һөкумәтинин мәктәб һаггында гәбул етдикләри гәрарын мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси илә әлагәдар Азәрбајчанда мәктәб тәһсили хејли јахшылашдырылды. Нәинки шәһәрләрдә, һабелә кәндләрдә ибтидаи, једдиллик вә орта мәктәбләрин шәбәкәси кенишләнди. Тә'лимин мәзмуну, тә'лим иши вә мәктәблиләрин коммунист тәрбијәси методлары, дәрсликләрин нәшри, мәктәбләрин педагожи кадрларла тә'мини, кабинетләрин аваданлыгла тәчһизи јахшылашды. Әмәк политехник тә'лимә диггәт артырылды. 1934-чү илдә үмуми ичбари ибтидаи тәһсилин һәјата кечирилмәсинин әсасән баша чатдырылмасы о дөвр үчүн бөјүк мәдәни гәләбә иди. Партија вә һөкумәтин гәрары илә 1935-чи илдән үмуми ичбари једдиллик тәһсилин һәјата кечирилмәсинә башланылды. Лакин 40-чы илләрин биринчи јарысында фашизмә гаршы Бөјүк Вәтән мүһарибәси бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсини ләнкитди. Һәмин илләрдә мәктәб шәбәкәси, шакирд контингенти һәтта бир гәдәр азалды. Лакин фашизм үзәриндә гәләбәдән сонра, мүһарибәдән сонракы илк илләрдә мәктәб тәһсилинин мүһарибәдән әввәлки сәвијјәси бәрпа олунду. Бу исә 50-чи илләрин әввәлләриндә үмуми ичбари једдиллик тәһсилин әсасән баша чатдырылмасына, ејни заманда орта мәктәб шәбәкәсинин кенишләндирилмәсинә имкан верди.

50-чи илләрдә мәктәб тәһсили даһа да инкишаф етмәјә башлады. Бу да Сов. ИКП МК вә ССРИ һөкумәтинин гәрары илә 50-чи илләрин ахырларында үмуми ичбари сәккизиллик тәһсилә кечмәјә шәраит јаратды. Һәмин вәзифә әсасән 60-чы илләрин әввәлләриндә мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилди. 60-чы илләрдә мәктәб тәһсили хүсусилә бөјүк вүс'әт тапды. Истәр күндүз, ис-

[1] Бах: «Коммунист» гәзети, 21 сентјабр 1920-чи ил, № 120.
[2] «Бакински рабочи» гәзети, 2 декабр, 1925-чи ил, № 276.

тәрсә да ишләјән кәнчләр үчүн ахшам орта мәктәбләринин шәбәкәси хејли кенишләнди. 50-чи илләрин ахырларындан фәалијјәтә башлајан интернат-мәктәбләрин, күнү узадылмыш мәктәб вә групларын да шәбәкәси кенишләнди. Мәктәбләрин madди базалары мөһкәмләндирилди, онларын педагожи кадрларла тә'мин олунмасы иши јахшылашдырылды.

Бүтүн бунларын, хүсусилә өлкәдә јеткин социализм чәмијјәтинин бәргәрар олмасы, социал тәрәгги вә елми-техники ингилабын нәтичәсиндә өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда кәнчләрин һамылыгла орта тәһсилә кечмәсинә илкин шәраит јарадылды.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш һәлә 1968-чи илдә мүәллимләрин Үмумиттифаг гурултајында демишди:

«Биз елми-техники ингилаб дөврүндә јашајырыг...Социологлар һесабламышлар ки, елә һазырда...ихтисасларын сәксән фаизи үчүн техникум вә ја там орта мәктәб һәчминдә һазырлыг тәләб олунур»[1].

Мәһз буна көрә дә ССРИ-дә там орта тәһсил јени типли әмәк адамынын һазырланмасы үчүн минимум зәрурәт иәсб едир.

Лакин үмуми ичбари орта тәһсилә кечмәк үчүн әһәмијјәти аз олмајан дикәр илкин шәраит—совет халгынын јүксәк рифаһы вә мәдәни сәвијјәси лазым иди.

Вахтилә үмуми ичбари, ибтидаи, једдииллик, сәккизиллик тәһсилин баша чатдырылмасында совет халгынын газандығы наилијјәтләри, һабелә гаршыја чыхан јени вәзифәләри заманын тәләби кими үмуми ичбари орта тәһсилә кечид, мүхтәлиф пешәләр үзрә кадрларын һазырланмасы сәвијјәсинә јүксәлдилмәси вәзифәләрини гејд едәрәк Л. И. Брежнев демишдир: «Бу она көрә мүмкүн олмушдур ки, халгымызын рифаһынын вә мәдәнијјәтинин үмуми сәвијјәси јүксәлмиш, халг маарифинин имканлары артмышдыр»[2].

ССРИ-дә, о чүмләдән Азәрбајчанда үмуми орта тәһсилә кечид халг маариф органларынын вә мәктәбләрин тә'хирәсалынмаз вәзифәси олду. Бу вәзифә Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин мәктәб һаггындакы 1966-чы ил 10 нојабр тарихли гәрарында конкретләшдирилди. Һәмин гәрарда дејилир: «Халг маарифи саһәсиндә партија вә совет органларынын ән мүһүм вәзифәси бөјүмәкдә олан иәсил үчүн орта тәһсили...һәјата кечирмәкдир».

Гәрарда үмумтәһсил мәктәбләри шәбәкәсинин вә шакирд контингентинин бешиллијин һәр или үзрә инкишафы, мәктәбләрин тәдрис-madди базаларынын мөһкәмләндирилмәси, педагожи кадрларын һазырланмасы вә с. һаггында көстәриш верилмишдир. Һәмин гәрарда социал тәрәгги вә елми-техники ингилабын тәләби бахымындан мәктәбләрдә тә'лимин мәзмунунун јениләшдирилмәси, тә'лим-тәрбијә ишләринин јени тәләбләр сәвијјәсиндә гурулмасы үзрә мүфәссәл програм нәзәрдә тутулмушдур. Бу һагда сонра сөһбәт кедәчәкдир.

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 237.
[2] Јенә орада, сәһ. 241.

Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, Азәрбајчанда да мәктәб тәһсилинин јенидән гурулмасы, о чүмләдән үмуми ичбари орта тәһсилә кечидин јеринә јетирилмәси үзрә нәһәнк ишләр көрүлмәјә башланды. Бурада һәм дә үмуми ичбари орта тәһсил дөрд канал-ла—күндүз орта мәктәбләри (башлыча канал), ишләјән кәнчләр үчүн ахшам (гијаби) мәктәбләри, мүәјјән пешәјә јијәләнмәклә јанашы орта тәһсил верән техники пешә вә орта ихтисас тәһсили мәктәбләри васитәси илә һәјата кечирилмәјә башланды.

1970-чи илдә бу саһәдә хејли ирәлиләјиш олса да мүәјјән сәбәбләр үзүндән, хүсусилә кәнд орта мәктәбләри шәбәкәсинин артымынын вә онларын madди базасынын зәнкинләшмәсинин ләнк кетмәси, педагожи кадрларын чатышмамасы үзүндән бу проблемин там һәллинә, онун һәјата кечирилмәсинә наил олунмады.

Сов.ИКП XXIV гурултајынын гәрарлары илә әлагәдар Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети ики јени гәрар: «Кәнчләри үмуми орта тәһсилә кечмәсини баша чатдырмаг вә үмумтәһсил мәктәбини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» 1972-чи ил 20 ијун тарихли вә «Кәнд үмумтәһсил мәктәбинин иш шәраитинин даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 1973-чү ил 3 ијул тарихли гәрарлары гәбул етмишдир. 1972-чи ил 20 ијун тарихли гәрарда мәктәб тәһсилинин даһа да инкишаф етдирилмәсинә даир бүтөв бир програм верилмишдир. Һәмин гәрарда дејилир: «Маариф органларына, партија, совет тәшкилатларына, ичтимаи тәшкилатлара тапшырылмыш едилмишдир ки, кәнчләрин орта тәһсилә даһа там әһатә едилмәси үчүн тәдбирләр көрсүнләр, үмуми орта тәһсил алмағын әсас формасы олан үмумтәһсил мәктәбини әмәк вә политехник мәктәб кими тәкмилләшдирсинләр вә инкишаф етдирсинләр, ахшам (нөвбәли) мәктәбләринин вә гијаби үмумтәһсил мәктәбләринин ишинин кәјфијјәтлә јахшылашдырсынлар, ишләјән кәнчләрин орта тәһсилини баша чатдырмалары үчүн лазыми шәраит јаратсынлар».

Кәнд мәктәби һаггында Л. И. Брежнев јолдашын тәшәббүсү илә гәбул олунмуш гәрарда кәнддә үмуми ичбари орта тәһсилә кечиди јеринә јетирмәји јахшылашдырмаға, бу мәгсәдлә мәктәб тикинтисинин сүр'әтләндирилмәсинә, орта мәктәб шәбәкәсинин кенишләндирилмәсинә, мәктәбјаны интернатларын тикинтисинә, мәктәбләрин педагожи кадрларла тә'мин олунмасына, онлар үчүн јашајыш биналарынын иншасына, мәктәбдән узагда јашајан шакирдләрин нәглијјатла дашынмасына даир бөјүк програм ирәли сүрүлмүшдүр.

Партија вә һөкумәтин һәмин гәрарларынын јеринә јетирилмәси, о чүмләдән кәнчләрин үмуми орта тәһсилә кечмәсинин баша чатдырылмасы халг маарифи органларынын фәалијјәти-

нин әсасыны тәшкил етди. Демәк лазымдыр ки, бүтүн бу вәзифәләрин һәјата кечирилмәси, еләчә дә бүтөвлүкдә үмумтәһсил мәктәбләринин јениләшдирилмәси јоллары партија вә һөкумәтин мәктәб тәһсили һаггында јухарыда адләры чәкилән гәрарларында көстәрилмишди. Һәмин гәрарлара мүвафиг олараг, Азәрбајчан КП МК вә республика һөкумәти ејни адлы гәрарлар гәбул етдиләр. Маариф мәсәләләринә даир директив органләр тәрәфиндән бир сыра башга гәрарлар дә гәбул едилди.

Маариф, хүсусилә мәктәб тәһсили проблемләри Азәрбајчан КП МК вә республика һөкумәтинин даим диггәт мәркәзиндә дурмагдадыр. Һәмин проблемләр Азәрбајчан КП XXVIII вә XXIX гурултајларына һесабат мә'рузәләриндә вә гурултајларын гәрарларында көркәмли јер тутмушдур. Мә'рузә вә гәрәрләрдә мәктәб тәһсили саһәсиндә мөвчуд олан нөгсанлар арашдырылмыш, һәмин нөгсанларын арадан галдырылмасы вә халг маарифинин даһа да инкишафы үчүн конкрет көстәришләр верилмишдир. Азәрбајчан КП XXVIII гурултајына МК-нын һесабат мә'рузәсиндә (1971-чи ил) Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш демишдир: «Мәктәбә бүтүн ичтимаијјәтимиз диггәт вә гајгы көстәрмәлидир...»[1]. Гурултајын гәтнамәсиндә исә көстәрилирди ки, «үмуми ичбари сәккизиллик һаггында ганунун јеринә јетирилмәси саһәсиндәки нөгсанлар арадан галдырылмалы, үмуми орта тәһсилә кечилмәси башә чатдырылмалыдыр»[2].

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан КП XXIX гурултајында (1976-чы ил) халг маарифи саһәсиндә газанылән мүвәффәгијјәтләрдән данышаркән ејни заманда «кәнчләрин һәмылыгла орта тәһсилә кечмәсинин башә чатдырылмасы илә әлагәдар мәсәләләрин ләнк һәлл едилдијини»[3] дә гејд етмиш вә бу мүһүм вәзифәнин һәлли үчүн мәктәб ишинә диггәти артырмагы, халг маарифи органларына зәрури, әмәли көмәк көстәрмәји партија вә совет органларындан тәләб етмишдир.

Бүтүн бу директив көстәришләр республикада дөнмәдән јеринә јетирилмишдир. Партија вә совет органларынын, республика ичтимаијјәтинин күндәлик гајгы вә көмәји, ССРИ Маариф Назирлији вә ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын конкрет әмәли јардымы, Азәрбајчан мүәллимләри вә халг маарифи ишчиләринин фәдакар әмәји мәктәб тәһсилинин инкишафы саһәсиндә мүвәффәгијјәтләрин газанылмасыны тә'мин етмишдир.

Алтмышынчы илләрин сонунда республикада игтисадијјатын вә мәдәнијјәтин јүксәлмәси, Азәрбајчан КП Мәркәзи Комитәсинин гајгысы нәтичәсиндә сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын илдән-илә чошғун инкишафынын тә'мин едилмәси, онун узун илләр керидә галмасынын арадан галдырылмасы, республикада әлверишли, ишкүзар мә'нәви-сијаси иглимин јарадылмасы, ишчиләр арасында интизамын мөһкәмләндирилмәси, нeгатив һаллара гаршы мүбаризәнин күчләндирилмәси, шәһәр вә кәнд зәһмәткешләри арасында әһвали-руһијјә вә әмәк фәаллығынын көрүнмәмиш дәрәчәдә јүксәлмәси илә әлагәдар бу истигамәтдә апарылан әзәмәтли ишләр хүсусилә күчләнмиш, кениш вүс'әт алмышдыр. Бүтүн бунлар исә үмумиликдә мәктәб тәһсилинин, о чүмләдән үмуми орта тәһсилин инкишафы саһәсиндә ирәлијә доғру әһәмијјәтли кәмијјәт вә кејфијјәт дәјишикликләри илә нәтичәләнмишдир.

Үмуми орта тәһсил проблеми бир-бири илә бағлы олан мүхтәлиф мәсәләләрин, о чүмләдән тәшкилати-педагожи вә ичтимаи-игтисади характерли мәсәләләрин: а) мәктәбјашлы бүтүн ушагларын тәһсилә әһатә олунмасыны тә'мин етмәк мәгсәди илә мәктәб шәбәкәсинин оптимал јерләшдирилмәси вә гајдаја салынмасы; б) мәктәбләрин педагожи кадрларла тә'мин олунмасы; в) мәктәбләрин тәдрис-мадди базасынын мөһкәмләндирилмәси мәсәләләринин һәллини тәләб едирди.

Ахырынчы ики мәсәләдән сонра бәһс олунаҹагдыр. Инди исә биринчи мәсәлә үзәриндә дајанаг.

«Мәктәб шәбәкәсинин сәмәрәли тәшкили маарифин инкишафында, шакирдләрин синифләр, тә'лим пилләләри вә үмумтәһсил курсу үзрә нормал ирәлиләјишиндә мүһүм шәртдир. Ушагларын әлверишли шәраитдә тәһсилә әһатә олунмасы зәрури мәктәб шәбәкәсинин вә онун ајры-ајры објектләринин даһа јахшы вариантларда јерләшмәсиндән асылыдыр»[1] фикри илә разылашмамаг олмаз.

Һәгигәтән дә бу мәсәлә сон ики онилликдә әввәлчә һамылыглә сәккизиллик тәһсилә, сонра исә һамылыглә үмуми орта тәһсилә кечмәклә әлагәдар дикәр гардаш мүттәфиг республикаларда олдуғу кими, Азәрбајчанда да хүсуси актуаллыг кәсб едирди. Чүнки һамылыгла тәһсилин һәр һансы сәвијјәдә практик олараг һәјата кечирилмәси, мә'лум олдугу кими, мүвафиг мәктәб типләри шәбәкәсинин кенишләндирилмәси вә дүзкүн јерләшдирилмәсиндән башланыр.

Лакин бу проблем, јә'ни мәктәб шәбәкәсинин, хүсусән кәнд јерләриндә, оптимал јерләшдирилмәси бир сыра шәраитлә, һәр шејдән әввәл, онун әсасыны ташкил едән сијасәтлә шәртләшир. Партијә програмында, ССРИ Конституцијасында вә мүттәфиг республикаларын Конституцијаларында, Халг маарифи һаггында ССРИ вә мүттәфиг республикаларын ганунверичилији Әсасларында өз әксини тапмыш олан мәктәб шәбәкәсинин сијаси әсасынын мүәјјәнләшдирилмәси халг маарифи саһәсиндә

---

[1] Азәрбајчан Коммунист Партијасы XXVIII гурултајынын материаллары. Азәрнәшр, 1971, сәһ. 47.
[2] Јенә орада, сәһ. 104—105.
[3] Азәрбајчан Коммунист Партијасы XXIX гурултајынын материаллары. Азәрнәшр, 1976, сәһ. 72.

[1] В. А. Жамин. Оптимизация размещения сети общеобразовательных школ. М., 1975, сәһ. 5.

Сов.ИКП-нин сијасәти олмуш вә олараг да галмагдадыр. Партија програмында дејилир ки, үмуми ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси маариф вә тәрбијә саһәсиндә әсас вәзифәләрдән биридир.

Бу, «бүтүн типләрдән олан үмумтәһсил мәктәбләри, о ҹүмләдән истеһсалатдан ајрылмадан кәнҹләрә орта тәһсил верән ахшам үмумтәһсил мәктәбләри шәбәкәсинин хејли кенишләндирилмәси илә тә'мин олунур»[1].

Јухарыда адыны чәкдијимиз «Әсаслар»да өлкәдә халг маарифинин башлыҹа принсипләри мүәјјән едилмишдир. Онлар тәһсил алмагда ССРИ-нин бүтүн вәтәндашларынын бәрабәр һүгуга малик олмасы, бүтүн ушаглар вә јенијетмәләр үчүн тәһсилин ичбари олмасы, тә'лим-тәрбијә мүәссисәләринин дөвләт характериндә вә ичтимаи характердә олмасы, тәһсил үчүн дил сечмәјин азад олмасы, тәһсилин ана дилиндә вә ја ССРИ-нин башга бир халгынын дилиндә олмасы, бүтүн тәһсил нөвләринин пулсуз олмасы, шакирдләрин бир гисминин тамамилә дөвләт тә'минатында сахланмасы..., һәр ики ҹинсдән олан шәхсләрин биркә тәһсил алмасы вә с. илә ифадә олунур.

«Әсаслар»да даһа сонра халг маарифинин фәалијјәт көстәрән системи, тәдрис мүәссисәләринин типләри, о ҹүмләдән онларын әсас типи олан орта үмумтәһсил мәктәби гануниләшдирилмишдир. Бу, ушаг вә кәнҹләрин тә'лим-тәрбијәси үчүн ваһид, әмәк, политехник мәктәби кими сәчијјәләнир. «Әсаслар»да һабелә ССРИ-дә ҹәмијјәтимизин коммунизмә доғру ичтиман-сијаси инкишафынын, зәһмәткешләрин социалист шүурлулугу вә мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсинин мүһүм шәртләриндән олан тәһсилин сәвијјәсинин даһа да јүксәлдилмәси мәгсәди илә үмуми ичбари орта тәһсилә кечид дә гануниләшдирилмишдир.

Сов.ИКП XXV гурултајы кәнҹләрин һамылыгла үмуми орта тәһсилә кечмәсини тәкмилләшдирмәк вә инкишаф етдирмәк вәзифәсини гаршыја гојмушдур. ССРИ-нин јени Конститусијасы исә вәтәндашларын тәһсил һүгугуна малик олмасыны, һәм дә әввәлки Конститусија илә мүгајисәдә даһа јүксәк сәвијјәдә малик олмасыны тәсбит етмишдир. ССРИ Конститусијасынын 45-ҹи маддәсиндә дејилир: «ССРИ вәтәндашлары тәһсил һүгугуна маликдирләр. Бу һүгуг бүтүн тәһсил нөвләринин пулсуз олмасы, кәнҹләрин һамылыгла ичбари орта тәһсилә кечирилмәси илә, тә'лимин һәјатла, истеһсалатла әлагәси әсасында техники пешә орта ихтисас тәһсилинин вә али тәһсилин кениш инкишаф етдирилмәси илә; гијаби тәһсилин вә ахшам тәһсилинин инкишаф етдирилмәси илә; шакирдләрә вә тәләбәләрә дөвләт тәгаүдү верилмәси вә күзәштләр едилмәси илә; мәктәб дәрсликләринин пулсуз верилмәси илә; мәктәбдә ана дилиндә охумаг имка-

[1] «Народное образование в СССР». Сб. документов, 1917—1973 гг, сәһ. 64—69.

ны илә; мүстәгил тәһсил үчүн шәраит јарадылмасы илә тә'мин олунур».

Белә бир сијаси әсаса, өлкәдә мәктәб тәһсилинин даһа јүксәк сүр'әтлә инкишафыны тә'мин едән партија вә һөкумәтин хүсуси гәрарларына истинад етмә, ичтимаи-игтисади, демографик, тәшкилати-педагожи гајдада шәраити нәзәрә алараг, бүтүн өлкәдә олдугу кими, республикамызда да мәктәб шәбәкәси проблеминин оптимал һәллинә әлверишли шәраит јаратмышдыр.

Үмуми ичбари тәһсилин вә мәктәбјашлы бүтүн ушагларын перспектив планлашдырылмасында ушагларын сајы һаггында мә'лумат, кәнд јашајыш мәнтәгәләринин јерләшдирилмәси, онларын инкишаф перспективи вә һәр бириндә олан ушаг контингенти, әразинин мәктәбләр арасында бөлүшдүрүлмәси, рајонларын игтисади-мәдәни инкишаф планлары, тә'лим дили тәдрис-мадди базанын јарадылмасы, мөвҹуд педагожи кадрлардан дүзкүн вә сәмәрәли истифадә олунмасы вә с. нәзәрә алынмалы иди.

Республика мәктәб шәбәкәси проблеминин һәлли мүәјјән чәтинликләрлә әлагәдар иди. Бунлардан биринҹиси әксәријјәтиндә аз әһали олан јашајыш мәнтәгәләринин, хүсусән республиканын даг рајонларында, пәракәндә, дағыныг һалда јерләшдирилмәси, чошгун дағ чајлары вә дикәр тәбии манеәләрлә онларын бир-бириндән тәҹрид едилмәси вә мүасир нәглијјат үчүн јарарлы јолларын олмамасы иди. Икинҹи чәтинлик бир сыра рајонларда тә'лимин дөрд дилдә: Азәрбајҹан, рус, ермәни вә күрҹү дилләриндә апарылмасында гаршыја чыхырды. Үчүнҹүсү үмуми ичбари тәһсил үчүн мадди базанын зәифлијиндә: лазыми мәктәб бинасынын, һабелә әксәр кәндләрдә мәктәбјаны интернатларын тәшкили үчүн шәраитин олмамасындан өзүнү көстәрирди вә с.

Бүтүн бунлар бир чох јерләрдә мәктәбләрин рајонлашдырылмасына (әразинин мәктәбләр арасында бөлүшдүрүлмәсинә), ушагларын тә'лимлә әһатә олунмасы үчүн лазыми шәраити олан мәктәб ачылмасына мане олурду (бу, бә'зи јерләрдә инди дә һәлә мөвҹуддур).

Јухарыда көстәрилән чәтинликләр әксәр кәндләрдә хејли арадан галдырылмышдыр. Мәктәб шәбәкәсинин низама салынмасы вә оптимал јерләшдирилмәси саһәсиндә сон илләрдә, хүсусән доггузунҹу бешилликдә вә онунҹу бешиллијин илк илләриндә һәјата кечирилән тәдбирләр нәтиҹәсиндә нәһәнк ирәлиләјиш олмушдур ки, бу да үмуми орта тәһсилә кечидин, әсасән, баша чатдырылмасыны тә'мин етмишдир.

1-ҹи ҹәдвәлдән көрүндүјү кими, күндүз мәктәбләринин сајы 1970-ҹи илә гәдәр (1970-ҹи ил дә дахил олмагла) артмыш, сонралар исә ибтидаи мәктәбләрин ихтисары һесабына илдән-илә бир гәдәр азалмага башламышдыр. Буна бир тәрәфдән демографик дәјишмә, дикәр тәрәфдән исә шакирд контингентинин артымы (2-ҹи ҹәдвәлә бах), үмуми орта тәһсилә кечмәнин сүр'әт-

Чәдвәл 1

Күндүз мәктәбләрининн сајы[1]

Илләр	Мәктәбләрин чәми	О чүмләдән			
		ибтидаи	натамам орта (сәккизиллик)	орта	дикәр
Шәһәр вә кәнд					
1914	976	943	18	15	—
1965	4195	1540	1881	765	9
1970	4347	1221	1821	1287	14
1975	4133	648	1805	1664	20
1978	4014	474	1646	1872	22
1979	4000	395	1609	1964	23
Шәһәр					
1965	598	115	380	270	9
1970	774	65	319	423	14
1975	855	31	278	526	20
1979	867	14	203	584	23
Кәнд					
1965	3421	1425	1501	495	—
1970	3522	1156	1502	854	—
1975	3282	617	1527	1138	—
1979	3133	381	1395	1357	—

[1] «ССРИ-дә халг маарифи, елм вә мәдәнијјәт». Статистика мәчмуәси, М., «Статистика», 1977, сәһ. 49.
1979-чу ил үчүн Азәрбајчан ССР Мавриф Назирлијинин һесабаты.

ләндирмәклә әлагәдар орта мәктәбләрин шәбәкәсинин кенишләндирмәк зәрурилији сәбәб олмушдур.

Күндүз, ахшам, һәмчинин дәмир јолу системиндә олән орта мәктәбләрин шәбәкәси хүсусән кәнддә кәскин сүр'әтлә кенишләнди вә 1979-чу илдә онларын сајы 2117-јә, о чүмләдән кәнд јерләриндә 1400-ә чатдырылды. Сон 7 ил әрзиндә сәккизиллик мәктәбләрин шәбәкәси исә, демәк олар ки, ејни сәвијјәдә галмышдыр. Сәккизиллик мәктәбләрин бир гисми һәр ил орта мәктәбә чеврилсә дә, онларын јерини ибтидаи мәктәбләрин базасында јарадылан јени сәккизиллик мәктәбләр тутурду.

Бунунла әлагәдар ибтидаи мәктәбләрин шәбәкәси хејли азалмышдыр. Онларын сајы 1965-чи илдә олан 1540-дан 1979-чу илдә 395-ә енмиш, јә'ни бу мүддәт әрзиндә 1145 әдәд азалмышдыр. Ибтидаи мәктәбләрин перспективи олмајан бир һиссәси гоншу сәккизиллик вә јә орта мәктәбләрлә бирләшдирилмиш, дикәр һиссәси исә мөвчуд шәраитә мүвафиг сәккизиллик мәктәбә чеврилмишдир.

Чәдвәл 2

Күндүз мәктәбләриндә шакирдләрин сајы[1]

Илләр	Шакирдләрин сајы (мин нәфәрлә)	О чүмләдән мәктәбләрдә (мин нәф.)			
		ибтидаи	натамам орта	орта	дикәр
Шәһәр вә кәнд					
1914	73,1	64,2	4,7	7,2	—
1965	1035,0	73,0	468,0	493,0	1
1970	1356,0	66,0	470,0	817,0	3
1975	1476,0	21,0	402,0	1048,0	5
1979	1435,3	10,7	302,2	1116,4	6,5
Шәһәр					
1965	495	12	205	277	1
1970	603	11	167	422	3
1975	633	2	120	506	5
1979	613,5	0,7	74,0	540,1	6,3
Кәнд					
1965	540	61	263	216	—
1970	753	55	303	395	—
1975	843	19	282	542,0	—
1979	821,9	9,9	225,6	586,3	0,1

[1] ССРИ-дә халг маарифи, елм вә мәдәнијјәт. Статистика мәчмуәси, М., «Статистика», 1977, сәһ. 49.

Биз мөвчуд мәктәб шәбәкәсини, онларын јерләшдирилмәсини тәкмилләшдирилмиш һесаб етмәсәк дә, һәр һалда онлар индики һалында мүвафиг тәләбләрә чаваб вермәклә ичбари тәһсил проблеминин һәлл етмәјә гадирдир.

1-чи вә 2-чи чәдвәлләрдән көрүндүјү кими, кәнд јерләриндә галан ибтидаи мәктәбләр мүгајисәдә о гәдәр дә чох дејилдир, шәһәрләрдә исә онлар, демәк олар ки, јох дәрәчәсиндәдир. Һәмин мәктәбләрдә шакирд контингенти чәми 10503 нәфәр (0,7 фаиз) тәшкил едир ки, бу да илдән-илә азалыр. Бу, шүбһәсиз мүсбәт һалдыр. Сәккизиллик мәктәбләрин һәләлик чох олмасына вә кәнд јерләриндә стабил галмасына бахмајараг, бурада да шакирдләрин сајы илдән-илә азалыр. Һәмин мәктәбләрдә тәһсил аланлар 1979-чу илдә 299222 нәфәр (21,2 фаиз) тәшкил едир. Бунун мүгабилиндә күндүз орта мәктәбләри шәбәкәси чошғун сурәтдә инкишаф едир вә бурада охујан шакирдләрин сајы да илдән-илә сүр'әтлә артыр. Мәсәлән, 1979-чу илдә һәмин мәктәбләрдә охујанлар 1098434 нәфәр, јә'ни күндүз мәктәбләриндә тәһсил алан үмуми шакирд контингентинин 78,1 фаизини тәшкил едир. Белә бир һал да, шүбһәсиз, мүсбәтдир.

Үмуми ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәсинин тә'мин едән мә'лум дөрд канал арасында үмуми орта тәһсилин әсас форма-

Чәдвәл 3

1978-чи илдә мәктәбләрин орта сыхлығы[1]

	Иттифаг үзрә			Азәрбајчан ССР үзрә		
	шәһәр, кәнд	шәһәр	кәнд	шәһәр, кәнд	шәһәр	кәнд
Орта мәктәб	585,1	842	399,8	579,8	905,8	439,6
Натамам орта мәктәб	156,5	337,0	129,0	194,4	376,5	166,5
Ибтидаи мәктәб	19,8	69,5	17,5	27,4	47,1	26,7

[1] «Халг маарифи 1978-чи илдә», М., 1979, сәһ. 75.

сы кими күндүз орта мәктәби шакирд чәлби үзрә апарычы мөвгедә дурур вә үмуми орта тәһсилә кечид проблеминин һәллиндә башлыча рол ојнајыр.

Республикада мәктәб шәбәкәсинин оптимал јерләшдирилмәси дикәр көстәричи—мүхтәлиф нөв мәктәбләрин, хүсусән орта мәктәбләрин шакирдләрлә тә'мин олунмасы, орта сыхлыг үзрә дә диггәти чәлб едир. 1978-чи илин мә'луматына көрә республика мәктәбләриндә орта сыхлыг нәинки Үмумиттифаг көстәричисиндән керидә галмыр, әксинә 3-чү чәдвәлдән көрүндүјү кими бә'зән һәтта ондан јүксәкдә дајаныр.

Мәктәбләрин республика үзрә бүтүнлүкдә хејли ириләшдирилмәси 3-чү чәдвәлдән ајдын көрүнүр. Бу да тәбии олараг мәктәб шәбәкәсинин үстүнлүјү илә сәчијјәләнир. Чүнки мәктәбләрин ириләшдирилмәси мәктәбин бүтүн ишинин нејфијјәтинин јүксәлмәсинә тә'сир едән мүһүм амилдир.

Мә'лумдур ки, ири мәктәбләр истәр тәдрис-мадди базаны мөһкәмләнмәси, истәрсә дә онларын мүәллим кадрлары илә тә'мин едилмәси бахымындан даһа јахшы имканлара малик олур. Belә мәктәбләрдә методик ишләр сәмәрәли гурулур, маариф органларынын ишчиләри тәрәфиндән мүнтәзәм јохланылыр вә коллективә әмәли көмәк көстәрилир.

Даһа бир мүсбәт көстәричини дә гејд етмәк истәрдик. Кәнд мәктәби һаггында адыны чәкдијимиз гәрарда көстәрилир ки, ичтимаи-игтисади вә мәдәни гуручулуг саһәсиндә Сов.ИКП Програмында гаршыја гојулан вәзифәләрин һәјата кечирилмәсиндә, шәһәр вә кәнд арасында мүһүм фәргләрин арадан галдырылмасында кәнд үмумтәһсил мәктәбинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Кәнд әһалисинин мәктәбләрә тәләбатынын даһа там өдәнилмәси вә кәнчләрин үмуми ичбари орта тәһсил алмалары үчүн мәктәбләрдә һәр чүр шәраит јарадылмышдыр. Бир гајда олараг һәр совхозда вә ири колхозда орта үмумтәһсил мәктәби јаратмаг мәгсәдәујғун һесаб едилмишдир. Бу тәләб биздә әсасән јеринә јетирилмишдир.

Үмуми ичбари тәһсил проблеминин һәллиндә инкишаф етмиш үмумтәһсил мәктәбләринин шәбәкәси апарычы рол ојнајырса да, онун тәкмилләшдирилмәсинә, һәр шејдән әввәл, шакирдләрин дашынмасына, хүсусән 3 километр вә даһа чох мәсафәдә јашајан ушагларын дашынмасына еһтијач вардыр. Бу иш әсасән республиканын аран рајонларында јерләшән мәктәбләр үчүн һәјата кечирилир. Бурада шакирдләри чохлу маршрут автобуслары, һабелә јахынлыгларда јерләшән колхоз вә совхоз автобуслары дашыјыр. Бу мәгсәдлә дөвләт колхоз вә совхозлара һәр ил 80—90 автобус сатыр. Үмуми ичбари орта тәһсили һәјата кечирмәк мәгсәдилә мәктәбјаны интернатлар шәбәкәси фәалијјәт көстәрир. 1979-чу илин әввәлиндә 6 мин шакирди әһатә едән 215 белә интернат вар иди. Республика әразисинин аран һиссәсиндә јерләшән мәктәбјаны интернатлар шакирдләрин дашынмасы саһәсиндә рејс автобусларынын ишинин јахшылашмасы, колхоз вә совхозларын автобусла тә'мин едилмәси нәтичәсиндә кетдикчә азалыр.

Дағ рајонларында исә мә'лум сәбәбләрә көрә мәктәбјаны интернатлар сахланылмагдадыр.

Мәктәбдән узагда јашајан шакирдләрин дашынмасы вә еһтијачы оланларын мәктәбјаны интернатларда тәрбијә едилмәси кәнд јашајыш мәнтәгәләринин һазырки бөлкүсү бахымындан чох актуалдыр вә бүтүн ушагларын, кәнчләрин мәктәблә әһатә едилмәсинин јахшылашдырылмасы һәмин мәсәләдән асылыдыр. Бу, республиканын демәк олар ки, мин кәндиндә әһалинин азлығы сәбәбиндән мәктәбләрин олмамасы вә онларын јарадылмасына еһтијач дујулмамасы, демәк олар ки, ики мин кәнддә исә ја сәккизиллик, јахуд да орта мәктәбин јохлуғу үзүндән ирәли кәлир.

Демәли, охумағы давам етдирмәк вә ја орта тәһсили баша чатдырмаг үчүн ушагларын мүәјјән һиссәси һәр күн гоншу кәндләрдәки мәктәбләрә кетмәлидир. Бурада ушаглар ја пулсуз нәглијјатла, јахуд да мәктәбјаны интернатларда јашамаглa бәрабәр, јемәклә тә'мин олунмалыдыр. Онларын 25 фаизи күндә үч дәфә пулсуз јемәклә, галанлары исә бу јемәјин дәјәринин јарысыны өдәмәклә тә'мин олунурлар. Белә әлверишли шәраитдән башга, үмуми орта тәһсили һәјата кечирмәк мәгсәдилә еһтијачы олан шакирдләр үчүн ајрылмыш ичбари тәһсил фондундан сәмәрәли вә вахтында истифадә етмәк—онлара пулсуз дәрслик вермәк, мәктәблиләрин ичтимаи иашәсини јахшылашдырмаг вә с. лазымдыр. Бу, бүтүн ушагларын орта тәһсил алмаларыны даһа да асанлашдырар.

Үмуми ичбари орта тәһсилин даһа да тәкмилләшдирилмәсинин мүһүм шәртләриндән бири дә «Ичтимаи тәрбијәни даһа да јахшылашдырмаг вә аиләјә көмәји күчләндирмәк мәгсәдилә»[1]

[1] «Народное образование в СССР». Сб. документов 1917—1973 гг., М., 1974, сәһ. 122.

јарадылан күнү узадылмыш мәктәб вә груплар шәбәкәсини дурмадан кенишләндирмәкдән ибарәтдир.

60-чы илләрдә күнү узадылмыш мәктәб вә групларын шәбәкәси, еләчә дә онларда тәрбијә олунан шакирдләрин сајы ләнк артырды. Лакин 70-чи илләрдә онлар сүр'әтлә артмаға башлады. Һазырда онлар бүтүн I—VIII синиф шакирдләринин 23,2 фаизини әһатә едир.

Шәһәрләрдә, еләчә дә кәндләрдә күнү узадылмыш мәктәб вә групларын шәбәкәсинин сүр'әтлә артмасы интернат мәктәбләр шәбәкәсинин инкишафыны дајандырды, интернат-мәктәбләрә еһтијачы олан шакирд контингентинин азалмасы илә әлагәдар олараг онлар һәттә бир гәдәр азалды да.

Инди республикада 21 мин нәфәри әһатә едән 56 интернат мәктәб фәалијјәт көстәрир. Лакин бу шәбәкәни һәм валидејн гајғысындан мәһрум олмуш, һәм дә ајры-ајры фәнләрин дәриндән өјрәнилмәсинә хүсуси мараг көстәрән ушагларын тә'лим-тәрбијәси үчүн нәјин баһасына олурса-олсун горујуб сахламаг лазымдыр.

Әгли вә физики чәһәтдән гүсурлу олан ушагларын тәһсилә әһатә олунмалары саһәсиндә дә бә'зи ирәлиләјиш мүшаһидә олунмагдадыр. Бурада узун мүддәт керилијин сәбәби зәиф мадди базә вә хүсуси мәктәбләр үчүн лазыми бинанын олмамасы илә әлагәдар иди.

Севиндиричи һалдыр ки, республикада артыг белә мәктәбләрин бүтүн профилләри үзрә (кор, кар-лал, әгли чәһәтдән нөгсанлы ушаглар үчүн) шәбәкә јарадылмышдыр. 1979-чу илдә белә контингент үчүн 6475 нәфәри әһатә едән 22 мәктәб фәалијјәт көстәрмишдир.

Үмуми ичбари орта тәһсили һәјата кечирмәк үчүн икинчи мүһүм канал ахшам (гијаби) мәктәбләрдир. Республикамызда ишләјән кәнчләр үчүн бу тәһсил нөвү сон илләр бөјүк инкишаф тапмышдыр.

Ишләјән кәнчләрин охумалары үчүн јарадылмыш мәктәб шәбәкәси илдән-илә азалырды. Буна сәбәб күндүз мәктәбләринин нәздиндә мүвафиг шө'бәләрдән имтина етмәк вә мүстәгил ахшам (гијаби, нөвбәли) вә әјани-гијаби мәктәбләрин јарадылмасы, еләчә дә онларын ириләшдирилмәси хәтти олмушдур. Бу просес 1976-чы илә гәдәр (1976-чы ил дахил олмагла) давам етмишдир.

1977-чи илдә бу типли мәктәб шәбәкәсиндә јалныз ишләјән кәнчләр үчүн мүстәгил мәктәбләр галды ки, онларын сајы 1979-чу илдә 257-јә чатдырылды. Бу шәбәкәдә шакирд контингенти илдән-илә хејли артды вә онларын сајы 147150 нәфәрә чатдырылды. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, ишләјән кәнчләр үчүн мөвчуд олан мәктәб нөвләриндән гијаби вә әјани-гијаби мәктәбләрин сајы хүсусилә интенсив сүрәтдә артыр. Чүнки ишләјән кәнчләри, хүсусилә кәнд јерләриндә, онларын истеһсалат фәалијјәтинин характеринә көрә мәһз бу типли мәктәбләр даһа чох чәлб едир.

Нөвбәли ишдә чалышан кәнчләрин тәһсили үчүн даһа әлверишли олан нөвбәли мәктәб шәбәкәсинин даһа да инкишаф етдирилмәси гаршыда дуран вәзифәләрдәндир. 1979-чу илдә белә мәктәбләрин сајы 18-ә чатмышдыр. Ахшам (гијаби) мәктәбләринин үмуми орта тәһсилин јеринә јетирилмәсиндәки ролуну ондан көрмәк олар ки, һәр ил сәккизинчи синифләри битирәнләрин 20%, башлыча олараг, ади техники-пешә мәктәбләринин васитәсилә бу мәктәбләрә дахил олур вә бурада орта тәһсили баша чатдырырлар.

«Һәр бир кәнчә орта тәһсил» шүары партијанын гәрарлары, сосиал вә елми-техники тәрәгги илә әлагәдар тә'хирәсалынмаз вәзифә кими тәкчә мәктәбјашлы кәнчләрә дејил, һәм дә 16 јашындан 29 јашынадәк бүтүн ишләјән кәнчләрә орта тәһсил вермәји тәләб едир.

Буну игтисади инкишафын интенсивләшдирилмәси, еләчә дә әһалинин мәдәни вә идеја-сијаси сәвијјәсинин даһа да јүксәлдилмәси тәләб едир. Мә'лумдур ки, игтисадијјатын инкишафы истеһсалчыларын үмуми тәһсили вә пешә һазырлығындан, һабелә өз вәзифәләринә шүурлу мүнасибәтдән, әмәли бачарыг вә вәрдишләрдән мүәјјән дәрәчәдә асылыдыр. Ишләјән кәнчләр үчүн ахшам (гијаби) мәктәбләри бүтүн бу саһәләр үзрә мүһүм рол ојнамалыдыр вә ојнајыр.

Бүтүн бунлар, там орта тәһсили олмајан кәнчләрин тамамилә тәһсилә чәлб олунмасы үчүн ахшам (гијаби) мәктәбләри шәбәкәсинин кенишләндирилмәсинин, онларда тә'лимин мәзмун вә методларынын јахшылашдырылмасыны тәләб едир.

Мә'лумдур ки, үмуми ичбари орта тәһсилин базасы үмуми ичбари сәккизиллик тәһсил олмуш вә олараг галмагдадыр. Һалбуки, үмуми ичбари сәккизиллик тәһсил һаггында Ганунун һәјата кечирилмәси саһәсиндә узун илләр керилик мүшаһидә олунмушдур.

4-чү чәдвәлдән көрүндүјү кими, үмуми ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси саһәсиндә мөвчуд олан мәнфи көстәричиләр илдән-илә азалмыш, мүсбәт көстәричиләр исә (VIII синифләри вахтында гуртаранларын вә онларын орта мәктәбә чәлб олунма фаизи) дурмадан артмышдыр. Бу да, шүбһәсиз истәр үмуми ичбари сәккизиллик, истәрсә дә үмуми ичбари орта тәһсил саһәсиндә ирәлиләјишин тә'мин едилмәсинә сәбәб олмушдур.

Күндүз вә ахшам (гијаби) орта мәктәбләринин, һабелә орта тәһсил верән техники пешә вә орта ихтисас мәктәбләринин сых шәбәкәси үмуми ичбари орта тәһсили һәјата кечирмәк саһәсиндә мүһүм көстәричи олмагла VIII синифләри гуртаран мә'зунларын республиканын һәр јериндә, һәтта мәркәздән чох узагларда јерләшән јашајыш мәнтәгәләриндә тәһсиллә там әһатә олунмасына имкан јарадыр.

Үмуми орта тәһсилин һәјата кечирилмәсинин икинчи мүһүм көстәричиси вахтында орта тәһсил алан орта тәдрис мүәссисә-

Чәдвәл 4

Үмуми сәккизиллик вә орта тәһсилин әсас көстәричиләри

Тәдрис илләри	Шакирдләрин азалмасы (%-лә)		Икинлик (%-лә)		VIII синфи битирмә (%-лә)		10 јашына чатмамыш күндүз вә ахшам мәктәбләри шакирдләринин VIII синфи вахтында битирмәси (%-лә)	VIII синиф мә'зунларынын орта тәдрис мүәссисәләринә гәбулу			
	күндүз мәктәбләри үзрә	ахшам (гијаби) мәктәбләри үзрә	күндүз мәктәбләри үзрә	ахшам (гијаби) мәктәбләри үзрә	чәми (мин нәфәрлә)	о чүмләдән күндүз мәктәбини		чәми мин нәфәрлә	фаизлә	IX синифә (%-лә)	техники пешә вә орта ихтисас мәктәбләринә
1969/70	2,7	19,6	4,3	15,2	96,4	93,9	77,0	91,1	87,5	79,8	7,7
1970/71	2,4	18,8	3,7	15,3	113,1	103,2	80,1	101,8	90,0	81,6	9,5
1975/76	1,2	11,4	0,9	10,3	162,4	150,4	93,2	158,4	97,5	85,7	11,8
1978/79	0,9	5,9	0,6	9,9	168,8	159,0	96,8	166,9	98,9	82,2	16,7

Чәдвәл 5

Кәнчләрин вахтында орта тәһсил алмасы көстәричиләри

Илләр	Там орта тәһсил алмышлар									
	күндүз орта мәктәбләриндә		ахшам (гијаби) мәктәбләриндә		орта техники пешә мәктәбләриндә		орта ихтисас тәһсили мәктәбләриндә		чәми орта тәһсил алмышдыр	
	мин нәфәрлә	%-лә	мин нәфәрлә	%-лә	мин нәфәрлә	%-лә	мин нәфәрлә	%-лә	мин нәфәрлә	%-лә
1959	46,8	46,7	19,0	19,0	—	—	7,2	7,6	73,0	73,3
1975	81,0	54,8	21,9	15,4	4,5	3,1	5,8	4,4	113,2	77,7
1976	87,7	55,9	25,4	17,4	6,3	4,2	5,7	4,0	125,1	81,3
1978	97,2	58,9	31,8	19,5	12,1	7,4	5,1	3,3	146,2	89,1
1979	99,6	59,6	30,7	18,6	13,7	8,3	5,1	3,1	149,1	89,6

лари мә'зунларынын дөнмәдән артымыдыр. 10—12 ил әввәл биринчи синфә гәбул олунан шакирдләрин сәјы илә орта мәктәб мә'зунларынын сајынын мүгајисәсиндә (5-чи чәдвәл) буну ајдын көрмәк олар.

5-чи чәдвәлдән көрүндүјү кими, орта мәктәб мә'зунларынын фаизи 10—12 ил әввәл биринчи синфә гәбул олунан ушагларын сајы илә мүгајисәдә дөнмәдән јүксәлир. 1979-чу илдә исә һәмин көстәричи, демәк олар ки, 90%-ә чатдырылмышдыр. Бу, шүбһәсиз бөјүк мүвәффәгијјәтдир.

Үмуми ичбәри орта тәһсилин инкишафы вә тәкмилләшдирилмәси једди јашында үмумтәһсил мәктәбләринин биринчи синфинә гәбул олунан бүтүн совет вәтәндашларынын (јардымчы мәктәбләрә чәлб едилән вә бурада ибтидаи, јахуд сәккизиллик тәһсил алан хәстә ушаглар мүстәснә олмагла) там орта тәһсил вермәјә истигамәтләндирилмишдир.

Бурада үмумтәһсил мәктәбләри шәбәкәсинин, хүсусән кәнддә, даһа оптимал јерләшдирилмәси иса һәмин проблемин һәллиндә, хүсусән тәһсилдән јајынманын арадан галдырылмасы јолу илә биринчи дәрәчәли роле малик олачагдыр. Бу, һәм дә она көрә зәруридир ки, һазырда фәалијјәт көстәрән мәктәб шәбәкәсинин, јухарыда гејд едилдији кими, һәлә дә тәкмилләшдирилмәсинә еһтијач вардыр. Республикада кичик, аз контингентли хејли сәккизиллик, һәтта орта мәктәб мөвчуддур. Бу чүр ибтидаи мәктәбләрин сәјы иса даһа чохдур. Мәсәлән, 1978-чи илин мә'луматына көрә 61 ибтидаи мәктәбин (12,9%) һәр бириндә 16 нәфәрә гәдәр ушаг охумушдур. 268 мәктәбдә (56,5%) 16 нәфәрдән 30 нәфәрә гәдәр, 144 мәктәбдә исә (30,4%) 31-дән 160-дәк шакирд тәһсил алмышдыр. Јахуд 414 сәккизиллик мәктәбдә (25,2%) охујан шакирдләрин сәјы 101 нәфәрдән чох олмамышдыр, 12 орта мәктәбин һәр бириндә тәһсил алан шакирдләрин сәјы иса 100 нәфәр вә һәтта ондан да аз олмушдур.

Шүбһәсиз ки, мүвафиг база әсасында 60-дан артыг шакирд

контингенти олан 50-јә јахын ибтидаи мәктәбин сәккизиллијә вә мүстәснә һал тәшкил етмәклә әсасән дағ рајонларында 80-дән чох контингенти олан сәккизиллик мәктәбләрин бир һиссәсинин исә орта мәктәбә чевриләчәјинә бахмајараг, бу мәктәбләрин һеч бир артым перспективи јохдур.

Беш-он ил бундан әввәл кичик, аз контингентли мәктәбләрин чохунда кифајәт гәдәр ушаг вар иди. Лакин һәмин јерләрдә јашајан әһалинин шәһәрә, јахуд республикадан кәнара көчмәси нәтичәсиндә бу мәктәбләрдә ушагларын сајы илдән-илә азалмаға башламышдыр. Јашадыглары јерләрдә шагирдләрин тәһсилә чәлб олунмасы үчүн бу чүр мәктәбләрин мүәјјән һиссәси һәлә бир мүддәт сахланылачагдыр.

Лакин һеч бир перспективи олмајан белә хырда мәктәбләрин узун илләр сахланылмасы истәр игтисади чәһәтдән, истәр педагожи нөгтеји-нәзәрдән, истәрсә дә онларын идарә олунмасы бахымындан мәгсәдәмүвафиг дејилдир. Игтисадчыларын кәтирдикләри белә бир факты көстәрмәк кифајәтдир ки, шагирдләринин сајы 1210 нәфәр олан орта мәктәбләрдә ил әрзиндә һәр ушағын тә'лими үчүн 71 манат хәрчләндији һалда, шагирдләрин сајы 172 нәфәр олан мәктәбләрдә бу, 156 манат тәшкил едир.

Бунa охшар вәзијјәт ејнилә сәккизиллик вә ибтидаи мәктәбләрдә дә вардыр. Мәсәлән, 75 шагирди олан сәккизиллик мәктәбләрдә ил әрзиндә һәр бир ушаға сәрф олунан вәсаит 205 манат тәшкил едир. Једди шагирди олан ибтидаи мәктәбләрдә исә бу рәгәм һәр бир ушаг үчүн 292 маната чатыр[1].

Бу мә'луматлар Белорусија ССР-ә аид олса да, бүтүн республикалар үчүн мәктәб бүдчәси ваһид методолоҝија үзрә мүәјјәнләшдирилдијиндән бу, чох аз фәрглә дикәр мүттәфиг республикаларын вәзијјәтини дә сәчијјәләндирир. Азәрбајчанда һәмин мәсәлә һәләлик дәриндән өјрәнилмәдијиндән биз бу саһәдә ишимизи истигамәтләндирмәк үчүн јухарыда көстәрилән мә'луматлардан истифадә едә биләрик.

Шүбһәсиз, мәсәлә бурада һеч дә јалныз һәр ушағын охумасы үчүн сәрф олунан вәсаитдә дејилдир. Мүасир мәктәбин тәчһизи, тә'лимин кабинет системинә кечмәсинин кениш тәтбиги, мүасир техники васитәләрдән истифадә мәсәләләринин вә с. мәсәләләри кичик мәктәбләрдә, хүсусән ибтидаи вә сәккизиллик мәктәбләрдә сәмәрәли һәлл етмәк гејри-мүмкүндүр. Буна көрә дә узаг јерләрдән кәлән шагирдләрин миникклә тә'мин олунмасы, јахуд онларын мәктәбјаны интернатлара чәлб едилмәсинә диггәт артырылмалы, шагирдләрин дәрсләрә нүмунәви давамијјәти үчүн јахынлыгдакы ибтидаи вә ја сәккизиллик мәктәбләрин һесабына орта мәктәбләрин, гоншулугда јерләшән ибтидаи мәктәбләрин һесабына исә сәккизиллик мәктәбләрин ирилләшдирилмәси илә мүнтәзәм мәшғул олунмалыдыр.

---

[1] В. А. Жамин. Оптимизация размещения сети общеобразовательных школ. М., 1975, сәһ. 21.

Кәнддә мәктәбләрин ирилләшдирилмәси просеси онунчу бешиллијин сонуна гәдәр, күман ки, чүз'и олачагдыр. Чүнки бунун үчүн лазыми шәраит һәләлик јарадылмамышдыр. Амма бунун мүгабилиндә онбиринчи бешилликдә вә ондан сонракы илләрдә бу вәзифә реал вә актуал проблем кими гаршымызда дајаначагдыр. Буну дикәр вәзијјәт, мәсәлән, педагожи кадрлардан, тәдрис ләвазиматындан сәмәрәли истифадә олунмасы зәрурәти, мүәллимләр арасында методик ишләрин тәшкили, мәктәбләрин вахтлы-вахтында јохланмасы, онлара нәзарәтин күчләндирилмәси вә с. дә тәләб едәчәкдир.

Мәктәбләрин ирилләшдирилмәсинә кәләчәкдә кәнд јашајыш мәнтәгәләринин ирилләшдирилмәси, кәнд јерләриндә автомобил маршрутлары шәбәкәсинин кенишләнмәси, шагирдләрин мәктәбә апарылыб кәтирилмәси үчүн колхоз вә совхозларын автобусларла тә'мин олунмасы вә с. көмәк едәчәкдир.

Бунунла белә, мәктәбләрин ирилләшдирилмәси һеч дә мәгсәд дејилдир, бир даһа тәкрар едирик ки, вәсаитин сәмәрәли хәрчләнмәсинин вә тәдрис ишләринин сәмәрәлилијинин тә'мин олунмасына хидмәт едир.

Һәмин проблемин һәллинә формал јанашма мәнфи нәтичәләр, хүсусән јајынмаја, мәктәбә кедиб-кәлмәк үчүн xejли вахт иткисинә, валидејнләрин наразылығына кәтириб чыхарар ки, бунлар да, шүбһәсиз, јолверилмәздир.

Мәктәбин ирилләшдирилмәсиндә мәктәб бинасынын өлчүсү, тутуму, тә'лим дили, мәктәбјаны интернатлар, шагирдләрин дашынмасы үчүн нәглијјат вә с. нәзәрә алынмалыдыр. Бурада пијада кедиш јолу радиусуна диггәт јетирилмәси хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Белә ки, Азәрбајчанда кәнд јашајыш мәнтәгәләринин мөвчуд јерләшмә вәзијјәти гоншу кәндләрдән кәлән ушагларын һамысынын нәглијјатла дашынмасыны тә'мин етмәјә чәтин ки, имкан верәр. Һәмин радиус өлкә үзрә 3 *км* мүәјјән едилмишдир. Бизим фикримизчә бу радиусун һеч олмаса 1,5—2 *км*-ә гәдәр азалдылмасы мәгсәдәмүвафиг оларды.

Азәрбајчанда һәмин радиус харичиндә кәндләрдә јашајан 40 минә гәдәр ушаг (1978) мәктәбә кедир. 3 километрлик радиус даирәсиндә мәктәбә кедән ушаглар исә бундан да чохдур. Тәбиидир ки, белә бир вәзијјәт шагирдләрин хүсусән сојуг, јағмурлу күнләрдә мәктәбә давамијјәтинә мәнфи тә'сир көстәрир, тәдрис ишләри кејфијјәтинин ашағы дүшмәсинә сәбәб олур.

Мәктәбләрин ирилләшдирилмәсиндә, шүбһәсиз, бүтүн бунлар нәзәрә алынмалыдыр.

Мәктәбләрин ирилләшдирилмәси тә'лим-тәрбијә ишләринин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси тә'мин олунан јердә мүмкүндүр вә мәгсәдәмүвафигдир.

Мәктәбләрин ирилләшдирилмәсиндә республиканын дағ рајонларында чидди чәтинликләр гаршыја чыхыр ки, бунлар да хүсуси тәбии-иглим шәраити, јашајыш мәнтәгәләринин мүхтәлиф мәсафәләрлә бир-бириндән тәчрид олунмасы, һабелә нәглиј-

јәт васитәләринин, о ҹүмләдән шагирдләрин дашынмасына хидмәт едән автобусларын ишләмәси үчүн јахшы јолун олмамасы илә әлагәдардыр. Мәһз буна көрә дә мәктәбләрин ириләшдирилмәсиндә һәр бир рајонун, ајрылыгда һәр бир мәктәбин микрорајонунун шәраити нәзәрә алынмалыдыр.

Беләликлә, үмумтәһсил мәктәбләринин сәмәрәли јерләшдирилмәси үмуми иҹбари орта тәһсилин һәјата кечирилмәси вә инкишафында ән мүһүм амил һесаб олунур. Һәмин проблем маариф органларынын даим диггәт мәркәзиндә дајанмалыдыр.

Ахшам (гијаби) мәктәбләр шәбәкәсинә кәлдикдә исә, бурада да мүәјјән гајда јарадылмасына еһтијаҹ дујулур. Ахшам мәктәбләри әсасән шәһәрләрдә вә рајон мәркәзләриндә јерләшмишдир. Онларын шәбәкәсинин низама салынмасы идарәетмә вә методик ишләри сәмәрәли тәшкилини вә бунун үчүн, һәр шејдән әввәл, кичик мәктәбләрин ириләшдирилмәсини, ири тәдрис мүәссисәләринин исә икигат артырылмасыны тәләб едир. Кәләҹәкдә имкан дахилиндә бүтүн ахшам (гијаби) мәктәбләринин мүвафиг кабинетләр вә дикәр васитәләрлә тәҹһиз едилән хүсуси биналары олмалыдыр. Һәмин мәктәбләри мүстәгил мүәллим коллективләри илә тә'мин проблеми дә һәлл едилмәлидир. Бунларсыз ахшам (гијаби) мәктәбләриндә кејфијјәт артымына наил олмаг гејри-мүмкүндүр.

Республикада мәктәб тәһсили саһәсиндә газандығымыз мүвәффәгијјәтләр вә һәләлик һәлл олунмамыш мәсәләләр әсасән бунлардан ибарәтдир. Гүрур һисси илә дејә биләрик ки, Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында республикада мәктәб тәһсили саһәсиндә мисилсиз, әзәмәтли мүвәффәгијјәтләр газанылмышдыр ки, бу да бир чох сосиал-игтисади вә мәдәни-сијаси проблемләрин һәллинә көмәк етмишдир.

Нәһајәт, ахырда гысә дә олса, Азәрбајҹанда мәктәб тәһсилинин ҹошғун инкишафыны, хүсусән сон он илдә газандығымыз наилијјәтләри нә илә нәтиҹәләнмәси үзәриндә дајанаг.

Мәктәб тәһсилинин сүр'әтли инкишафы, хүсусән онун мәркәзи һиссәси олан ибтидаи, сонралар једдиллик вә сәккизиллик, индики мәрһәләдә исә орта иҹбари тәһсилин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси, һабелә Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гәләбәсинин илк илләриндә јашлы әһали арасында савадсызлығын вә азсавадлылығын арадан галдырылмасы мәгсәдилә һәјата кечирилән хүсуси тәдбирләр сајәсиндә Азәрбајҹан бөшдәнбаша савадлылар республикасына чеврилмишдир. Бу исә јухарыда да көстәрдијимиз кими, савадсызлығын әсрләр боју һөкм сүрдүјү, бүтүн әһалинин јалныз 9,2 фаизинин, гадынларын исә бундан да аз—4,2 фаизинин (1897-ҹи ил) савадлы олдуғу бир јердә мүмкүн олмушдур.

XX әсрин әввәлләриндә ингилаби һәрәкатын кенишләнмәси вә халгын мүтәрәгги фәалијјәтинин күчләнмәси сајәсиндә бу көстәриҹи хүсусән шәһәр јерләриндә, о ҹүмләдән Бакы, Кәнҹә, Шәки, Шуша вә дикәр шәһәрләрдә бир гәдәр јүксәлсә дә, 20

фаизә белә чатмырды. 1939-ҹу илдә сијаһыјаалынманын нәтиҹәсинә көрә 9—49 јашында олanлар арасында әһалинин савадлылығы 89,1%, 1959-ҹу илдә 97,3%, 1970-ҹи илдә исә 99,8% тәшкил едирди. Савадлылыг фаизи шәһәрләрдә кишиләр арасында 99,9, гадынлар арасында 99,6%, кәнд јерләриндә исә мүвафиг сурәтдә 99,5 вә 99,3% тәшкил едирди. Бундан башга әһалинин тәһсил сәвијјәси көрүнмәмиш дәрәҹәдә јүксәлмишдир. Буну ашағыдакы мүгајисәдән дә көрмәк олар. 1976-ҹы илдә ондан јухары јашы олан әһалинин һәр мин нәфәринә 564 али вә орта (там вә натамам) тәһсилли адам дүшүрдү. Башга сөзлә, әһалинин јарыдан чоху (азјашлы ушаглар мүстәсна олмагла) тәһсилли иди. 1979-ҹу илин сијаһыјаалма мә'луматына көрә, халг тәсәррүфатында чалышан һәр 1000 нәфәр вәтәндашын исә 879-у, јә'ни 87,9 фаизи али вә орта (там вә натамам) тәһсилә јијәләнмишди[1]. Бу көстәриҹиләр Азәрбајҹан ССР-ин 60 иллијинә јахын даһа да јүксәлмишдир[2].

Кәнҹләрин һамылыгла үмуми иҹбари орта тәһсилә кечмәси илә әлагәдар орта тәһсил аланларын сајы илдән-илә даһа интенсив артыр.

Сон он илдә (1970—1979-ҹу илләр) тәкҹә орта үмумтәһсил мәктәбләриндә бир милјона јахын орта тәһсилли кәнҹ оғлан вә гыз бурахылмышдыр. Дикәр тәдрис мүәссисәләри системинин — техники пешә вә орта ихтисас мәктәбләринин дә там орта тәһсилли хејли кәнҹ битирмишдир.

Һеч бир сүбута еһтијаҹ јохдур ки, бүтүн бунлар әһалинин нәинки тәкҹә тәһсил сәвијјәсинин, һәмчинин онун үмуми мәдәни, идеја-сијаси сәвијјәсинин, вәтәндашларын шүурлулуг сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндә, онларын мә'нәви-әхлаги симасында бөјүк рол ојнамышдыр. Әслиндә елә бу, мәктәб тәһсилин инкишафынын илк ән мүһүм сәмәрәсидир ки, мәһз бунунла кәнҹләрин вә бүтүн әһалинин, һәртәрәфли инкишаф етмиш коммунизм гуруҹуларынын мүһүм тәһсил бүнөврәси гојулур.

Мәктәб тәһсилинин ҹошғун инкишафы дикәр мүһүм халг тәсәррүфаты әһәмијјәтли проблеми—кадр һазырлығы проблеминин мүвәффәгијјәтли һәллинә хидмәт едир. Республиканын инкишаф етмиш чохсаһәли сәнајеси, механикләшдирилмиш кәнд тәсәррүфаты техники пешә мәктәбләриндә мүвсир фәһлә пешәләринә јијәләнән фәһләләр, орта ихтисас вә али мәктәбләрдә һазырланан мүтәхәссисләр тәләб едир. Кимә мә'лум дејилдир ки, мәктәб тәһсили ихтисас тәһсили верән бүтүн нөв тәдрис мүәссисәләринин инкишафында вә онларын шакирд вә тәләбә контингентләри илә тә'мин олунмасында әсас базә тәшкил едир. Елә буна көрә дә ихтисас тәһсилинин истәр кәмијјәт, истәрсә дә кејфијјәт бахымындан инкишафы мәктәб тәһсилинин инкишаф сәвијјәсиндән асылыдыр.

[1] Бах: Азәрбајҹан ССР халг тәсәррүфаты Бөјүк Октјабрын 60 иллији әрәфәсиндә, Бакы, 1977, сәһ. 10.

[2] Бах: «Бакински рабочи» гәзети, 20 феврал 1980-ҹи ил, № 43.

Бүтүн бунлар исә, шүбһәсиз, мәктәб тәһсилинин икинчи ән мүһүм сәмәрәсини тәшкил едир.

Аз әһәмијјәти олмајан ашағыдакы чаһәтләри дә гејд етмәк лазым кәлир. Азәрбајчанда мәктәб тәһсилинин сүр'әтли инкишафы республикада ваһид достлуг аиләсиндә јашајан бүтүн милләтләрә аиддир ки, бу да маариф саһәсиндә Ленин милли сијасәтинин парлаг тәзаһүрүдүр. Бунy Азәрбајчанда јашајан бүтүн милләтләрин тәһсил сәвијјәсинин ејни шәкилдә сәчијјәләнмәси кими тәкзибедилмәз факт да сүбут едир. Мәктәб тәһсилинин инкишаф сәвијјәси, бүтүн республикада олдуғу кими, Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтиндә вә Нахчыван Мухтар Совет Сосиалист Республикасында да ејнидир.

ДГМВ-дә 178 үмумтәһсил мәктәби вардыр ки, онларын да 86-ны орта мәктәб тәшкил едир. Нахчыван МССР-дә исә фәалијјәт көстәрән 204 мәктәбин 115-и ортадыр (1978-чи ил мә'луматы). Бу о демәкдир ки, әкәр республикада орта мәктәбләрин сајы 49,3 фаиз тәшкил едирсә, һәмин көстәричи ДГМВ-дә 48,3 фаиз, Нахчыван МССР-дә исә 56,4 фаиз тәшкил едир. Мәктәб шәбәкәси әһалиси күрчү олан кәндләрдә дә кениш инкишаф етмишдир. Һәмин кәндләрдә мәктәбләрин сајы 13-ә чатмышдыр ки, онларын да әксәријјәти орта мәктәбдир. Белә бир мәнзәрә әһалиси ләзки вә дикәр милләтләрдән олан кәндләрдә дә мүшаһидә олунур.

Мәктәб шәбәкәси бүтүн дағ рајонларында: Кәлбәчәр, Лачын. Јардымлы, Лерик вә с. рајонларда да чошғун инкишаф етмишдир.

Лакин республикада халг тәсәррүфаты вә мәдәнијјәтин инкишафында мәктәб тәһсилинин ролу бу дејиләнләрлә гуртармыр. Тәһсил истеһсалын сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәсиндә мүһүм амил кими мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Тәһсилин игтисади сәмәрәлилији һамыја мә'лумдур вә бу, һеч кимдә шүбһә доғурмур. Һәлә нечә эсрдә көркәмли мүтәфәккир Н. Г. Чернышевски јазырды:

«Истеһсалын мүвәффәгијјәтинин гәти олараг һеч бир елементи ишчинин әгли инкишафынын дәрәчәси гәдәр бөјүк әһәмијјәт кәсб етмир: иглим, торпаг, капитал еһтијатлары, физики гүввәләрин мөһкәмлији—бүтүн бунлар фикрин инкишафы илә мүгајисәдә бир һечдир... Буна көрә дә ишчинин әгли инкишафы үчүн шәраит јаратмајан формалары истеһсалын инкишафына әнкәл төрәдән формалар һесаб етмәк лазымдыр»[1].

Һәмин проблем үзрә тәкчә Иттифаг мигјасында дејил, республикамызда да хејли тәдгигат ишләри апарылмышдыр. Тәдгигатларла мүәјјән едилмишдир ки, фәһләләрин әксәријјәтинин

[1] Н. Г. Чернышевски. Сечилмиш игтисади әсәрләри, чилд 3, М., 1949, сәһ. 274—275. Ситат С. Л. Костанјанын редакторлуғу илә бурахылан «Халг маарифинин игтисадијјаты» китабындан (М., 1979, сәһ. 189) көтүрүлмүшдүр.

истеһсалат нормасыны јеринә јетирмә фаизи тәһсилә мүтәнасиб сурәтдә артыр. Белә ки, орта тәһсили олан фәһләнин истеһсалат көстәричиси сәккизиллик фәһләнин көстәричисиндән 25 фаиз јүксәк олур. Фәһләнин үмуми тәһсилинин ардычыл олараг бир синиф артмасы әмәк мәһсулдарлығынын орта һесабла машынгајырмада—1,5—2%, гара металлуркијада—0,4—0,7%, јүнкүл сәнаједә—1,5—2% артмасына сәбәб олур.

Ејни заманда мүәјјән едилмишдир ки, тәһсил сәвијјәсинин јүксәлдилмәси фәһләнин јени иш növләринин өјрәнмәјә сәрф етдији вахты азалдыр, пешә усталығына јијәләнмәндә вә ону тәкмилләшдирмәндә бөјүк рол ојнајыр, зај мәһсулларын нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә азалмасына сәбәб олур вә с. Бундан башга, фәһләнин сәмәрәләшдирмә вә ихтирачылыг саһәсиндәки фәалијјәти дә мүәјјән дәрәчәдә тәһсил сәвијјәсиндән асылыдыр. Елми әсасларла мүәјјәнләшдирилмишдир ки, орта тәһсилли фәһләнин вердији сәмәрәләшдиричи тәклифләр ејни иш стажлы, лакин орта тәһсили олмајан һәмкарына нисбәтән 5 дәфә артыг олур вә с. вә и. а.

Бүтүн бунлар тәһсилин мисилсиз тәрбијәедичи ролу, онун мүстәсна дәрәчәдә јүксәк игтисади әһәмијјәти һаггында чохдан мә'лум олан һәгигәти бир даһа гејд етмәјә әсас верир.

Буна көрә дә игтисадчыларын: «тәһсил үчүн капитал гојулушу кими капитал гојулушларынын ән сәмәрәли нөвләриндән бири һесаб олунур», «тәһсил—һәм шәхсијјәтин сәмәрәли инкишафы васитәси, һәм дә игтисади јүксәлиш үчүн мүһүм амилдир»[1] јазмалары һеч дә тәсадүфи дејилдир.

Истеһсалын өзүнүн инкишафы, мә'лум олдуғу кими, һәр шејдән әввәл вә башлыча олараг әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәси илә бағлыдыр. Сонунчу исә бир сыра мүхтәлиф амилләрин тә'сириндән, мәсәлән, техниканын тәчһизат сәвијјәсиндән, әмәјин елми тәшкилиндән, мүтәрәгги технолокијадан, автомат идарәетмә системиндән вә с. асылыдыр. Лакин бир һалда ки, бүтүн бунларын һамысыны инсан—фәһлә, техник, мүһәндис, рәис—идарә едир, демәли, ајдындыр ки, бунлар о заман сәмәрәли олар ки, фәалијјәт көстәрән шәхс онлара елми чәһәтдән јијәләнсин, башга сөзлә, савадлы олсун. Она көрә дә бу фикирлә разылашмамаг олмаз ки, тәһсил вә пешә ихтисасынын артымы сәмәрәлилијин, әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсиндә әсас амилләрдән бирисидир. «Тәһсил игтисадијјатын инкишафына чохчәһәтли вә әһәмијјәтли тә'сир көстәрир. Бу тә'сир башлыча олараг әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсиндән кечир. Даһа јүксәк сәвијјәдә тә'лим алан, тәһсил вә мәдәнијјәт бахымындан инкишаф етмиш олан мүасир фәһлә ихтисасына даһа тез јијәләнир, пешә усталығыны артырыр, материалы, хаммалы даһа јахшы, гәнаәтлә ишләдир, аләт вә аваданлыгдан сәмәрәли истифа-

[1] В. Г. Афанасьев. Научно-техническая революция. Управление, образование, 1972, сәһ. 381—382.

дә едир, чох аз һалда заj мәһсула jол верир, нөгсансыз чалышыр, jүксәк кejфиjjәтли мәһсул бурахыр вә с.[1]

Тәдгигатчылар гәти сүбут етмишләр ки, ишчиләрин тәһсил вә ихтисас сәвиjjәси нә гәдәр jүксәк оларса, алынан игтисади кәлир да мүвафиг сурәтдә бир о гәдәр чох олар. Мәсәлән, аләтчи-чиликәрләр әрәсиндә апарылан joхламә көстәрмишдир ки, онунчу синиф һәчминдә тәһсили олан фәһлә бир ихтисас дәрәчәсини артырмаг үчүн беш-алты синиф тәһсили олан фәһләдән, демәк олар ки, 5 дәфә аз вахт сәрф едир. Бу да мүәjjәнләшдирилмишдир ки, индики шәраитдә гара металлуркиjә ихтисасларынын тәгрибән 90 фаизи, машынгаjырма ихтисасларынын исә 80 фаизи орта мәктәб, jахуд орта техники тәһсил һәчминдә һазырлыг тәләб едир.

Һабелә сүбут едилмишдир ки, ССРИ-дә, демәли, һәм дә мүттәфиг республикаларда милли кәлирин артымы да аһамиjjәтли дәрәчәдә истеһсалатда чалышанларын тәһсил вә ихтисас сәвиjjәсиндән асылыдыр. Мүәjjән едилмишдир ки, мәсәлән, 1961—1975-чи илләрдә бүтүн милли кәлир артымынын 80,1 фаизи әмәк мәһсулдарлығынын jүксәлдилмәси һесабына әлдә едилмишдир. О чүмләдән артымын 37,1 фаизи ишчиләрин тәһсил вә ихтисасларынын jүксәлдилмәси, 43 фаизи исә әмәjин техника илә тачһиз едилмәси һесабына мүмкүн олмушдур. Милли кәлирин орта иллик артым сүр'әти 6,5 фаизә бәрабәр олдугда, кәлирин орта иллик артым сүр'әти ишчиләрин тәһсил вә ихтисасынын jүксәлдилмәси һесабына 9,1 фаиз, әмәjин техника илә тәчһизи һесабына исә 6,4 фаиз тәшкил етмишдир[2].

Тәдгигатчыларын әлдә етдикләри бүтүн бу нәтичәләр, табиидир ки, Азәрбаjчан ССР-дә мәктәб тәһсилинин игтисади әһәмиjjәтини сәчиjjәләндирир. Республикада чошғун игтисади jүксәлишә мәктәб тәһсили дә, нечә деjәрләр, өз төһфәсини вермишдир. Jухарыда көстәрилдиjи кими, бу илләрдә орта үмумтәһсил мәктәбләринин бир милjона jахын кәнч битирмиш вә әсәсән әмак адамларынын чәркәсинә гошулараг истеһсалатчы, jахуд истеһсалын тәшкилатчысы вә рәһбәри кими әмәк мәһсулдарлығынын jүксәлдилмәсиндә фәал иштирак етмишдир; онларын бир һиссәси орта мәктәби гуртардыгдан сонра орта ихтисас тәһсили ва али тәһсил алмышдыр. Игтисади jүксәлиш саһәсиндә бу бөjүк гүввәнин ролуну сүбут етмәjә һеч бир еһтиjач дуjулмур.

Азәрбаjчан КП Мәркәзи Комитәсинин рәһбәрлиjи алтында республиканын зәһмәткешләри Сов.ИКП XXV гурултаjынын гәрарларыны һәjата кечирәрәк, чари онилликин бүтүн илләриндә халг тәсәррүфаты планларыны истәр сәнаjе, истәрсә дә кәнд тәсәррүфаты саһәсиндә артыгламасы илә jеринә jетирмишләр. Партиjанын вә совет дөвләтинин ән мүһүм вә гүдрәтли идеоло-

[1] «Экономика народного образования», М., 1979, сәһ. 191.
[2] Jенә орада, сәһ. 193, 202, 203.

жи силәһы олан мәктәб тәһсили бу бөjүк наилиjjәтләрин газанылмасында һеч дә аз рол оjнамамышдыр.

Елә буна көрә дә биз бүтүн бунлары мәктәб тәһсилинин мисилсиз әһәмиjjәти, парлаг нәтичәси һесаб едирик.

Биз республика ичтимаи һәjатынын инкишафында мәктәб тәһсилинин оjнадығы рола даир сөһбәти jенә дә давам етдирә биләрдик. Лакин буна еһтиjач joхдур. Инди исә гыса да олса бә'зи дикәр масалаләри гejд етмәк истәрдик. Азәрбаjчанын халг маарифинин тарихиндә тәкчә нигилабгәдәрки вахтда деjил. һәтта совет дөврүнүн мүәjjән илләриндә дә гадынларын тәһсили сон дәрәчә мүрәккәб һесаб олунурду. Әкәр кечмишин ачыначаглы илләриндә Азәрбаjчанда гызларын тәһсил алмасы үмумиjjәтлә гадаған олунмушдурса, Совет һакимиjjәти илләриндә дә диндарлар, кечмишин галыглары илә jашаjан валидеjнләр бу истигамәтдә илдән-илә хеjли ирәлиләjишә наил олсаг да, ишимизә әнкәл төрәдирдиләр.

60-чы илләрә гәдәр биз республиканын кәнд раjонларындакы орта мактәбләрин jухары синифләринә гызларын чалбы саһәсиндә мүәjjән чәтинликләрлә гаршылашырдыг. Лакин мүхтәлиф тәдбирләрин, о чүмләдән тәблиғат-тәшвигәт характерли тәдбирләрин һәjата кечирилмәси, хүсусилә үмуми орта тәһсилә кечмәклә әлагәдар апарылан ишләрин нәтичәсиндә маариф органлары вә мәктәбләр бу мүрәккаб проблемин—гадынларын тәһсили проблеминин, оғланларла бәрабәр бүтүн гызларын тәһсилә әһатә олунмасы проблеминин дә һәллинә наил олдуләр.

Мәктәб тәһсили доғма әдәби дилин, милли әдәбиjjатын, инчәсәнәтин чошғун инкишафы саһәсиндә бөjүк рол оjнамышдыр.

Елмин әjры-аjры саһәләри үзрә һазырланан зәнкин вә тәкмилләшдирилмиш елми терминолокиjа тә'лим фәнләри үзрә мәктәб терминолокиjасынын әсасында һазырланмышдыр. Бундан башга дилчилик үзрә, хүсусән тарих, әдәбиjjат үзрә оричинал елми әсәрләрин jазылышына ана дилиндә мәктәбләрин jарадылмасы илә әлагәдар һазырланан мәктәб дәрсликләринин базасында башланмышдыр.

Азәрбаjчанлы кәнчләрин рус дилини өjрәнмәсини Азәрбаjчан мәдәниjjәтинин габагчыл хадимләри чохдан, һәлә кечән әсрдән арзулаjырдылар. Совет гурулушунун гәләбәси илә һәмин проблем дә әсас һәллини тапды. Дикәр мүхтәлиф әмилләрин әһәмиjjәтини азалтмадан гejд етмәк лазымдыр ки, бу проблемин һәллиндә мәктәб тәһсили бөjүк рол оjнамыш вә jенә дә оjнамагдадыр. Бу бәрәдә даһа кениш сөһбәт кедәчәкдир.

Коммунист Партиjасынын рәһбәрлиjи алтында һәjатә кечирилән мәктәб тәһсилинин көмәjи ила һәлл олунан проблемләрин там олмаjан сиjаһысы бунлардан ибарәтдир.

II ФӘСИЛ

ТӘҺСИЛИН ЈЕНИ МӘЗМУНУНА КЕЧИЛМӘСИ

Үмумтәһсил мәктәбләриндә тә'лим-тәрбијә ишинин идеја-сијаси вә елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси һаггында гајғы даими һалдыр. Онун әлверишли һәлли, шүбһәсиз, мәктәб тәһсилинин кејфијјәтинин заманын тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәјә, мәктәбләрдә тә'лим вә тәрбијә просесинин, бүтөвлүкдә кәнчләрин коммунист тәрбијәсинин јахшылашдырмаға имкан верир.

Мүбалиғәсиз демәк олар ки, тә'лим-тәрбијә ишинин сәвијјәсинин јүксәлдилмәси мәктәб проблемләринин бүтүн зәнчириндә әсас һәлгәдир.

Вәзифә тәкчә шакирдләри елмин мүасир әсаслары илә дәриндән вә әтрафлы, һәм дә јүксәк нәзәри вә практики сәвијјәдә силаһландырмасыны тә'мин етмәкдә дејил, һабелә ондадыр ки, һәр чүр—һәм сијаси, һәм дә елми характерли информасијалар шакирдләрин тәфәккүр имканлары дәрәчәси нәзәрә алынмагла, синфи мөвгедән, партија мөвгејиндән онлара чатдырылмалыдыр. Тә'лим коммунист идејалылығынын тәләбләри мөвгејиндән, мүасир елмин, техниканын вә мәдәнијјәтин тәләбләри мөвгејиндән, тәһсилин һәјатла, коммунизм гуручулуғу илә сых әлагәси мөвгејиндән апарылмалыдыр. Шакирдләрин пешә ориентасијасы, онларын һәјата, әмәјә, хүсусән маддн истеһсал саһәсиндә әмәјә һазырланмасы тә'мин олунмагла, тә'лимин политехник принсипинә дә чидди әмәл едилмәлидир.

Биз В. И. Ленинин belә бир өлмәз көстәришини рәһбәр тутуруг ки, елми формал шәкилдә өјрәнмәк лазым дејилдир, ону елә өјрәнмәк лазымдыр ки, «биздә елм кағыз үзәриндә галмасын вә ја модалы бир ибарә олмасын (биздә исә, ејбимизи бојнумуза алаг, хүсусилә чох заман белә олур), елм доғрудан да илнјимизә вә ганымыза ишләсин мәишәт тамамилә вә һәгигәтән тәркиб һиссәсинә чеврилсин»[1]. Јалныз белә мүнасибәт елми билији әгидәјә чевирир, шакирдләри мә'нәви аләминин зәнкинләшдирир, онларда коммунист идејалылығы формалашмасы үчүн әлверишли зәмин јарадыр. Л. И. Брежнев гејд етмишдир ки, «коммунист идејалылығы билик, әгидә вә әмәли фәалијјәт бирлијидир»[2].

Идеја-сијаси сәвијјә кәнчләри «практики ишә», јарадычылыгла чалышмаға һазырламајан јердә тә'лимин һансы јүксәк идеја-сијаси сәвијјәсиндән данышмаг олар. Сүбут етмәјә еһтијач јохдур ки, тә'лим просеси методик чәһәтдән нә гәдәр мәнтиги тәшкил едилсә дә, тә'лимин лазыми идеја-елми сәвијјәси тә'мин едилмәсә, тә'лим-тәрбијәнин сәмәрәлилијинә наил олмаг олмаз, марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү илә силаһланмыш кәнчләр јетишдирмәк олмаз, јүксәк дәрәчәдә инкишаф етмиш, идеја вә әхлаг чәһәтдән мәтин олан јени инсан, коммунизм гуручусу тәрбијә етмәк олмаз.

---

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 504.

[2] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи чилд, сәһ. 582.

Л. И. Брежнев јолдаш Октјабрын 60 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли ичласда бунун әһәмијјәти һаггында демишдир ки, «адамларда јүксәк ичтимаи мәгсәдләрә наил олмаг арзусу, идеја инамы, әмәјә әсил јарадычы мүнасибәт тәрбијә етмәк ән үмдә вәзифәләрдән бириндир. Коммунизм угрунда мүбаризәнин чох мүһүм чәбһәси бурадан кечир вә истәр игтисади гуручулуг, истәрсә дә өлкәнин сосиал-сијаси инкишафы кетдикчә даһа артыг дәрәчәдә бу чәбһәдәки гәләбәләримиздән асылы олачагдыр»[1].

Бу чүр тарихи вәзифә ССРИ-дә бүтүн гурулушумузла, партијанын бүтүн идеоложи иш системи илә, әһалинин бүтүн јаш групларына тәтбиғән бүтүн тәрбијә иши илә, ушаглар вә кәнчләр үчүн исә, һәр шејдән әввәл, тәрбијә мүәссисәләринин, бүтүн системи илә, илк нөвбәдә мәктәблә һәлл олунур. Мәһз буна көрә дә бу чидди проблемин әсаслы шәкилдә һәлли даим диггәт мәркәзимиздә дурмалыдыр.

Мәктәбләрдә тә'лимин мәзмунунун тәзәләнмәси үзәриндә дајанаг. Ахырынчы он илдә мәктәб тәһсилиндә чохчәһәтли кејфијјәт ирәлиләјишләри әлдә едилмишдир. Тәһсилин јени мәзмунуна кечилмәси бу ирәлиләјишин ән мүһүм чәһәтләриндән бирибдир, чүнки бу кечид тә'лим вә тәрбијәнин һәм идеја, һәм дә елми-педагожи әсасыны тәшкил едир.

Мәктәбләрдә тәһсилин јени мәзмунунун маһијјәти вә үстүнлүкләри һаггында бөјүк мүәллифләр коллективи тәрәфиндән һазырланмыш вә ССРИ ПЕА-нын һәгиги үзвү Н. К. Кузин вә М. Н. Колмаковanын редакторлуғу илә 1977-чи илдә нәшр олунмуш «Совет мәктәби мүасир мәрһәләдә» әсәриндә әтрафлы данышылыр. Һәмин әсәрдә һаглы олараг дејилир: «Инди мәктәб курсларында мүасир елми биликләр даһа мүкәммәл әкс етдирилмишдир, елмләрин әсасларынын өјрәнилмәсинин нәзәри сәвијјәси јүксәлмиш, елми марксизм-ленинизм дүнјакөрүшүнүн формалашмасынын, идеја-сијаси, әхлаги вә естетик тәрбијәнин сәмәрлилији гүвәтләнмишдир; шакирдләрин кениш үмуми вә биринчи нөвбәдә зеһни инкишафы тә'мин едилмиш, онларын идрак фәаллығы вә јарадычылыг габилијјәтләри стимуллашдырылмышдыр; һәјати-практик истигамәт јүксәлмиш, политехник әсас гүвәтләнмишдир; әмәк тәрбијәси јахшылашмышдыр. Үмумтәһсил орта мәктәбләринин јени дәрс планлары вә програмларынын елми чәһәтдән ишләниб-һазырланмасы, сонра исә әмәли шәкилдә мәнимсәнилмәси бу идеја-педагожи әсас үзәриндә апарылмышдыр»[2].

---

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 6-чы чилд, сәһ. 641.

[2] Советская школа на современном этапе. М., 1977, сәһ. 62.

Бу китабда, һәм дә үмумиjjәтлә педагожи әдәбиjjатда тәһсилин идеjа-нәзәри сәвиjjәсинин jүксәлтмәjә көмәк едән jени програм вә дәрсликләрин бүтүн үстүнлүкләри әтрафлы ишыгландырылмышдыр. Jени програмларын вә онларын әсасында jарадылмыш дәрсликләрин бүтүн үстүнлүкләри Азәрбаjҹан ССР мәктәбләриндә дә тәһсилин мәзмуну үчүн сәчиjjәвидир.

Бунунла jанашы, бу вә бә'зи дикәр мәнбәләрә әсасланараг тәһсилин jени мәзмуну һаггында бир нечә саз демәк лазымдыр. Она карә ки, әввәлән, Азәрбаjҹанда бизим ишыгландырдыгымыз мәктәб һадисәләри арасында әлагәләри итирмәмәк, икинҹиси, республиканын мәктәбләри үчүн сәчиjjәви олан тәһсилин мәзмунунун өзүнәмәхсус ҹәһәтләрини ишыгландырмаг, үчүнҹүсү, jени програм вә дәрсликләрин гүсурлары үзәриндә гыса даjанмаг лазымдыр.

Елми-техники инкилаб вә совет ҹәмиjjәти һәjатынын бүтүн саһәләринин әһатә едән сосиал тәрәгги маариф системинә дә тохунмаjа билмәзди, она, хүсусән бөjүjән нәслин үмумтәһсил һазырлыгы сәвиjjәсинә jени, бөjүк тәләбләр вермәjә билмәзди. Бунунла әлагәдар олараг, тәкҹә тәһсилин мәзмунунун өзүнүн тәзәләнмәси илә кифаjәтләнмәк олмазды; тәдрисин методикасыны да модернләшдирмәк тәләб олунурду. Бундан әлавә, елмин, хүсусән тәбиijjат-риjазиjjат елмләринин сүр'әтлә инкишафы шәраитиндә, мә'лум олдугу кими, бир тәрәфдән, мүасир елм вә техниканын сәвиjjәси илә, дикәр тәрәфдән, көһнә мәктәб програмлары вә дәрсликләринин елми сәвиjjәси арасында бөjүк фәрг ашкара чыхарылмышды.

Бу фәрги арадан галдырмаг, һеч олмаса дидактик вә психоложи тәвсиjәләри нәзәрә алмагла азалтмаг зәрурәти меjдана чыхмышдыр. Бунунла әлагәдар олараг мәктәб тәһсилинин мәзмунуну мүасир елмин, техниканын вә мәдәниjjәтин инкишафы сәвиjjәсинә мүвафиг шәклә салмаг зәрурәти заманын тәләби олмушдур.

Мә'лум олдугу кими шакирдләри jалныз мүәjjән биликләр, баҹарыглар вә вәрдишләр системи илә (онларын хеjли һиссәси көһнәлмишди) силаһландырмаг вәзифәсинин гаршысына гоjмуш көһнә програмлар мәшг jолу илә шакирдләрин jаддашыны даһа чох инкишаф етдирмәjә гадир иди, лакин ушагларын jарадыҹылыг габилиjjәтинин инкишафына аз көмәк едирди. Мәһз бүтүн бунлары нәзәрә алараг тәһсилин мәзмуну jениләшдирмәк зәрурәти меjдана чыхмышды, һәм дә бу иш елә көрүлмәли иди ки, шакирдләрин һәм зеһни инкишафы, һәм әмәли jарадыҹылыгы, һәм онларын нәзәри сәвиjjәси, һәм дә һәjата әмәли ҹәһәтдән һазырланмасы максимум тә'мин едилсин.

«Орта үмумтәһсил мәктәбинин ишинин даһа да jахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин 1966-чы ил 10 ноjабр тарихли гәрарында jазылмышдыр: «Орта тәһсили даһа да тәкмилләшдирмәк, мәктәб ишинә лазыми сәвиjjәли jаратмаг, политехник тә'лим вә әмәк

тәрбиjәси принсипләрини ардычыл олараг һәjата кечирмәк мәгсәдилә ССРИ Маариф Назирлиjинә вә мүттәфиг республикаларын маариф (халг маарифи) назирликләринә бир вәзифә олараг тапшырылсын ки, елми ҹәһәтдән әсасландырылмыш дәрс планларыны вә програмларыны тәтбиг етсинләр, һәм дә бу заман ашагыдакылары нәзәрдә тутсунлар:

тәһсилин мәзмунунун елмин, техниканын вә мәдәниjjәтин инкишафы тәләбләринә мүвафиг шәклә салынмасы;

I синифдән X (XI) синфәдәк елмләрин әсасларынын өjрәнилмәсиндә ардычыллыгын мүәjjән едилмәси, тәдрис материалларынын дәрс или үзрә даһа сәмәрәли бөлүшдүрүлмәси, дөрдүнҹү дәрс илиндән башлаjараг елмләрин әсасларынын мүнтәзәм сурәтдә тәдрис едилмәси...[1]».

Бу кастәришләрлә әлагәдар олараг һәм мәркәздә, һәм дә республикаларда орта мәктәбләрин jени дәрс планларынын, програмларын вә дәрсликләрин, бу дәрсликләр үчүн рәһбәрликләрин, һабелә jени дидактик вә әjани вәсаитләрин ишләниб-һазырланмасы саһәсиндә бөjүк ишә башланылмышдыр. Мәктәб һаггында 1966-чы ил 10 ноjабр тарихли гәрарла биртипли дәрс планларында әмәк. бәдән тәрбиjәси вә инҹәсәнәт мәшгәләләри дахил олмагла иҹбари саатларын ашагыдакы максимум мигдары мүәjjән едилмишдир:

I—IV синифләр үчүн—һәфтәдә 24 саат;
V—X (XI) синифләр үчүн—һәфтәдә 30 саат.

РСФСР-ин милли мәктәбләриндә вә мүттәфиг республикаларын ониллик тәһсил мәктәбләриндә дәрс jүкүнүн jухарыда көстәрилән норамаjа нисбәтән һәр бир синифдә һәфтәдә ики-үч саат артырылмасына иҹазә верилмишдир. Физика-риjазиjjат тәбиijjат вә һуманитар елмләри үзрә билинкләри дәринләшдирмәк, һабелә шакирдләрин мүхтәлифҹәһәтли мараг вә габилиjjәтләринин инкишаф етдирмәк үчүн мәктәбләрдә VII синифдән башлаjараг шакирдләрин арзуларына әсасән факултатив мәшгәләләр тәтбиг етмәjә иҹазә верилмишдир[2].

Бу принсипиал көстәришләрә мүвафиг олараг, орта мәктәбләрин биртипли дәрс планлары вә онун әсасында милли мәктәбләр үчүн, о ҹүмләдән дә Азәрбаjҹан мәктәбләри үчүн дәрс планлары тәртиб олунмуш вә ССРИ Маариф Назирлиjи тәрәфиндән тәсдиг едилмишдир.

Сонрадан дәрс планларында бә'зи дәjишикликләр едилмишдир: V, VI, VII вә IX синифләрдә әлавә олараг jаj практикасы, VIII синифләрдә исә Совет дөвләт вә һүгугунун әсаслары курсу тәтбиг едилмишдир.

Азәрбаjҹан ССР орта мәктәбләринин (та'лимин Азәрбаjҹан

[1] Бах: «Народное образование в СССР». Сб. документов 1917—1973 гг., М., 1974, сәh. 220.
[2] Jенә орада, сәh. 221.

дилиндә олдуғу) инди гүввәдә олан дәрс планы 33-чү сәһифәдә көстәрилән шәкилдәдир.

Тә'лимин дикәр дилләрдә олдуғу республика мәктәбләринин дәрс пләнлары бу пләнын әсасында дүзәлдилмишдир. Јени дәрс планлары 1967-чи илэдәк гүввәдә олан кечмиш планлара нисбәтән бөјүк үстүнлүкләрә маликдир. Онларда шакирдләрин һәфтәлик јүк саатларынын мигдары һәр синифдә 2-дән 5-дәк азалдылмышдыр; бөјүк тәһсил вә тәрбијә әһәмијјәти олан бир сыра јени фәнләр дахил едилмишдир.

Заманын тәләбләринә чаваб верән јени програм вә дәрсликләрин јарадылмасы ишин она көрә чәтин иди ки, өлкәдә елми-техники ингилабын вә сосиал тәрәггинин тәләбләринә көмәк едә билән башга әсаслар үзәриндә тәһсилин јени мәзмунуну ишләјиб һазырламаг тәләб олунурду. Мәсәлән, мәктәб програмларыны јениләшдирмәк үчүн, һәр шејдән әввәл, онлара ајры-ајры фәнләр үзрә бир тәрәфдән, елми-техники ингилаб дөврүндә кәшф едилмиш јени елми мә'луматлар, нәзәријјәләр вә фактлар дахил етмәк, дикәр тәрәфдән исә көһнәлмиш материаллары програмдан чыхармаг лазым кәлирди.

Бу, јени дәрсликләрдә дәрс материалынын тәзәләнмәсини, онун мүасир елми наилијјәтләрә ујғун шәклә салынмасыны тә'мин етди.

Бүтүн бунларла јанашы, совет дидактикасынын ишләјиб-һазырладығы програм тәртиби тәчрүбәсинә архаланмамаг, бу тәчрүбәни даһа да инкишаф етдирмәмәк олмазды.

Совет мәктәбиндә орта тәһсилин мәзмунуна дидактик тәләбләр вә мүәјјән јашлар үзрә шакирдләрин психоложи-педагожи имканлары нәзәрә алынмагла педагожи чәһәтдән ишләниб-һазырланмыш елми биликләрин әсәсләры дахил едилмишдир. Һәм дә јени програм ве дәрсликләрин мүәллифләри һәр чүр елми ганунлардан, нәзәријјәләрдән, идејалардан вә анлајышлардан һәр бир елмин әсасы олан вә коммунист тәрбијәси мәгсәдләринә, шакирдләрин јаш имканларына вә онларын габилијјәтинин инкишафы вәзифәләринә мүвафиг олан чәһәтләри сечиб ајырмаға вә педагожи чәһәтдән ујғунлашдырмаға сә'ј көстәрмишләр. Һәр бир мәктәб дәрс фәнининин гурулушунун ејни адлы елмин гурулушуну тәкрар едә билмәдијинә бахмајараг, јени дәрсликләрин мүәллифләри онларда шакирдләрин идрак фәалијјәти мәнтигинин нәзәрә алмагла елмин мәнтигинин дә екс етдирмәјә чалышмышлар. Бундан әлавә, һәр бир елмин методлары јенә дә мәктәблиләрин јаш имканлары нәзәрә алынмагла ејни адлы дәрс фәнләриндә мүәјјән дәрәчәдә екс етдирилмишдир.

Шакирдләрин елмләрин әсаслары илә силаһландырылмасы онларын үмуми инкишафы үчүн бөјүк перспективләр ачыр. «Бу, чох мүһүмдүр, чүнки һәр бир мәктәбдә тәкчә үмуми габилијјәтләрин, идракын, диггәтин, јаддашын, тәфәккүрүн, тәхәјјү-

Азәрбајҹан ССР орта мәктәбләринин (тә'лими Азәрбајҹан дилиндә олдуғу мәктәбләрин) тәдрис планы

№№	Фәнләр	Синифләр үзрә һәфтәдә саатларын сајы										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Ҹәми
1	Азәрбајҹан дили	12/10	10	9	5	6	4	2	2	—	—	49
2	Азәрбајҹан әдәбијјаты	—	—	—	2	2	2	2	2/3	4	3	17,5
3	Рус дили вә әдәбијјаты	0/3	5/4	5/6	5	5	5	5	5/4	5	4	45
4	Ријазијјат	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	58
5	Тарих	—	—	—	2	2	2	3/2	3	4	3	18/5
6	Совет дөвләт вә һүгугунун әсаслары	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
7	Ичтимаијјат	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
8	Тәбиәтшүнаслыг	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	3
9	Ҹоғрафија	—	—	—	—	2	3	2/3	2	2	—	11,5
10	Биолокија	—	—	—	—	2	2	2	2	1	2	11
11	Физика	—	—	—	—	—	2	2	3	4	5	16
12	Кимја	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	10
13	Астрономија	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
14	Харичи дил	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	12
15	Рәсм-хәтт	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
16	Тәсвири сәнәт	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	5
17	Маһны вә мусиги	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	6
18	Бәдән тәрбијәси	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
19	Ибтидаи һәрби һазырлыг	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
20	Әмәк тә'лими	2	1/2	1/2	2	2	2	2	1	1	1	16
	Ҹәми	24/25	27	27	27	33	33	33	34	35	35	308,5
21	Күнләрдә практика	—	—	—	—	4	4	4	—	17	—	4 29
22	Факултатив мәшғәлә	—	—	—	—	—	—	2	3	4	4	13

лүн инкишафы һаггында вә әгли фәалијјәтин үмуми пријомларына, тәһлилә, тәркибә, абстраксијаја, үмумиләшдирмәјә вә с. јијәләнмәк һаггында мәсәләләр дејил, һәм дә бу вә јә дикәр тәдрис фәнни үчүн сәчијјәви олан спесифик хүсусијјәтләрин вә әгли фәалијјәт пријомларынын формалашдырылмасы мәсәләси дә педагожи нәзәријјәдә вә мәктәб практикасында кәскин шәкилдә гојулур»[1]. Тә'лимин елмә аид олмаса да, һеч олмаса тә'лим үчүн зәрури олан, фәнн үзрә мүхтәлиф бачарыг вә вәрдишләрин һәчминә мүвафиг олан тә'лим үнсүрләри дә дәрс фәннинә дахил едилмишдир.

Даһа сонра, тә'лимин јени мәзмунунда бу да сәчијјәви ол-

[1] Советская школа на современном этапе. М., 1977, сәһ. 66.

324—3

мушдур ки, һәр бир фәни үзрә тәдрис курсларынын тәшкилиндә системлилији тә'мин етмәк мәгсәдилә бөјүк фактик материалы әһатә етмәјә, онун өјрәнилмәсини тә'мин етмәјә имкан верән үмумиләшдиричи идејаләр, принсипләр вә анлајышлар сечилиб ајрылмышдыр. Мәсәлән, тарихдән мәктәб курсунун гурулушу вә мәзмуну үчүн ичтимаи-игтисади формасијалар һаггында марксизм-ленинизм тә'лими әсас көтүрүлмүшдүр. Маддәләр гурулушунун атом-молекулјар нәзәријјәси, молекулјар-кинетик вә електрон нәзәријјәси тәбии-елми фәнләр үчүн үмумиләшдиричи олмушдур.

Тәдрис фәнләринин дөвр мәктәб програмларынын тәзәләнмәси үчүн зәнкин материал верән ән јени елми наилијјәтләрдән истифадә едилмәси онларын нәзәри сәвијјәсини хејли јүксәлтмишдир ки, бу барәдә педагожи мәтбуатда дәфәләрлә бәһс олунмушдур.

Әдәбијјат програмына, мәсәлән, харичи өлкә вә Вәтәнимизин классикләринин әввәлләр өјрәнилмәјән әсәрләри, гардаш мүттәфиг республикаларын әдәбијјатлары ичмалы дахил едилмишдир ки, бу да сөз сәнәти олмаг е'тибарилә әдәбијјатларын мүхтәлифлији вә зәнкинлији һаггында шакирдләрин тәсәввүрләрини зәнкинләшдирир вә әдәби инкишафын ганунауј֊ғунлугуну ајдын баша дүшмәјә имкән верир.

Биолокија фәнләринин мәктәб курсунун јени истигамәтләрлә зәнкинләшмиш јени мәзмуну тә'лимин идеја-елми сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә көмәк едир. Мәсәлән, үмуми биолокија курсунун мәзмуну вә гурулушу бу сәһәдәки јени нәзәријјәјә, ботаникә, зоолокија, инсанын анатомијасы вә физиолокијасына даир јени програмлара әсасланараг ирсијјәт, дәјишкәнлик, онтокенез, маддәләр мүбадиләси һалларынын әсасларыны ачыб көстәрир, тәбиәтин мүһафизәсинин зәрурилијини елми чәһәтдән әсаслáндырмаға, биосфердә һадисәләрин гаршылыглы әлагәсини көстәрмәјә имкән верир.

Дикәр мәктәб курсларынын мәзмуну илә әлагәдар апарылан иш дә бу вәзијјәтдәдир.

Бүтүн бунлар исә тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә тә'сир көстәрмәјә билмәз.

Мәктәб курсларынын тәкчә мәзмуну дејил, һәм дә онларын тәдрисинә, програмларын вә дәрсликләрин өзүндә онларын уј֊ғунлашмасына психоложи-педагожи мүнасибәт бу вәзифәнин һәллиндә бөјүк рол ојнајыр.

Тәдрис курсларында, хүсусән тә'лимин илк мәрһәләләриндә анлајышларын формалашмасына диггәт јетирилмишдир. Бу дә сијаси вә елми информасијалардан кәләчәкдә шакирдләрин тез вә асан баш чыхармасына имкән верир. Мәсәлән, ријазијјат үзрә тәнликләр һаггында анлајышын ибтидаи синифләрә кечирилмәси бунунла изаһ олунур. Бу тәдбир ортә синифләрдә шакирдләрә ријази үмумиләшдирмәни даһа јахшы баша дүшмәјә вә ријазијјат елминә јијәләнмәкдә даһа тез ирәли кетмәјә имкән верир. Д. И. Менделејевин дөври системи һаггында да бу сөзләри демәк олар. Һәмин системин өјрәнилмәси IX синифдән VIII синфә кечирилмишдир.

Јени програмләр, бир гајдә олараг, әсәсән әввәлләрдә олдуғу кими концентрик дејил, хәтти шәкилдә дүзәлдилмишдир ки, бу да дәрс вахтына гәнаәт етмәјә вә тә'лимдә даһа чох системлилијә наил олмага имкан верир. Лакин дәрсликләрдә мүрәккәб анлајышларын формалашмасы мәгсәдәмувафиг јерләрдә тәдричән, мәрһәләләрлә, чатнилик сәвијјәси јүксәлән вә материал мүнтәзәм сурәтдә тәкрар едилән шәраитдә һәјатә кечирилир. Мәсәлән, тарих курсу үзрә «дөвләт», «синиф», «синфи мүбаризә», «ичтимаи гурулуш» вә саирә, физикә курсу үзрә «күтлә», «гүввә» вә дикәр мүрәккәб анлајышлар тәдричән, тә'лимин ашағы мәрһәләсиндән јүксәк мәрһәләсинәдәк мәзмунча мүрәккәбләшәрәк өјрәнилир.

Тәдрисин идеја-сијаси сәвијјәсинин јүксәлмәси үчүн әсас олан јени програмларын үстүнлүкләри вә онун тәртибинин бүтүн принсипиал мүддәаларынын тәһлили үзәриндә этрафлы дајанмаг нијјәтиндә дејилик. Јухарыда дејиләнләр, зәннимизчә, бу барәдә кифајәт гәдәр тәсәввүр јарадыр. Лакин әлавә етмәк лазымдыр ки, нәзәрдән кечирилән проблемин һәлли үчүн јени програмларын имканлары бунунла мәһдудлашмыр. Тарих, ичтимаијјат, әдәбијјат, совет дөвләт вә һүгугунун әсаслары вә бир сыра дикәр фәнләр үзрә програмлара марксизм-ленинизм классикләри әсәрләринин, Сов ИКП вә Совет дөвләти сәнәдләринин, о чүмләдән ССРИ-нин јени Конститусијасынын, бејнәлхалг коммунист вә фәһлә һәрәкаты материалларынын дахил едилмәси бу ишдә мүстәсна рол ојнајыр. Һәмчинин ајдындыр ки, «Сов. ИКП сијасәтинин фәалијјәтдә олан ленинизм кими шәрһи илә әлагәдар олараг В. И. Ленин әсәрләринин өјрәнилмәси тәһсилин нәзәри сәвијјәсини јүксәлдир, елми коммунизмин илк мәнбәләри илә ишләмәк бачарығына јијәләнмәјә көмәк едир»[1].

Тә'лимин јени мәзмунунун ән мүһүм үстүнлүјү ондадыр ки, онун ишләниб-һазырланмасы замины мәктәблиләрдә елми дүнјакөрүшүн, марксизм-ленинизм дүнјакөрүшүнүн формалашмасында, идејвә мәтин, һәртәрәфли инкишаф етмиш кәләчәк мүбаризләр—коммунизм гуручулары тәрбијә едилмәсиндә һәр бир тә'лим фәнинин имкәнларынын ашкара чыхарылмасына хүсуси диггәт јетирилмишдир.

Тәбиијјат-ријазијјат силсиләси програмлары тәкчә мүәјјән тәдрис фәнинин дәркедилмә маһијјәтини дејил, һәм дә онларын кәләчәк инкишафы истигамәтини әкс етдирмәлидир.

Һуманитар фәнләр програмы ичтимаи һәјат ганунларынын диалектик-материалист анлајышынын формаландырылмасы вәзифәсини гаршыја гојур, шакирдләрә социалист ичтимаи муна-

[1] Бах: «Советскаја педагокика» журналы. 1976, № 9, сәһ. 5.

сибәтләрини ашылајыр, онларын коммунист идеаллары руһунда тәрбијәсинә, әмәјә мә'нәви чәһәтдән һазырланмаг тәрбијәсинә, сосиалист истеһсал мүнасибәтләриндән баш чыхармаг габилијјәтинин инкишафына көмәк едир, чәмијјәтдә өз јерини вә онун гаршысында мәс'улијјәтини дәрк етмәкдә, әмәјә, әмәк адамларына, әмәк коллективләринә һөрмәт етмәкдә шакирдләрә јардым көстәрир. Бундан әлавә, һуманитар фәнләрин програмлары антагонист чәмијјәтләрдә синфи мүбаризәнин, сосиализм чәбһәси илә империализм чәбһәси арасында идеоложи мүбаризәнин маһијјәтинин тарихи чәһәтдән шәрһини нәзәрдә тутур, шакирдләрә идеоложи тә'сирин гүдрәтли васитәси һесаб олунур.

Јени програмларын даһа бир үстүнлүјүндән данышаг. Бу, хүсусән елми-техники ингилаб дөврүндә совет мәктәбинин даими тәләби олан вә мәктәблиләрдә кениш политехник дүнјакөрүшү, јени техникадан, технолокијадан, истеһсалын тәшкили вә игтисадијјатындан тез баш чыхармаг бачарығы формалашмасынын зәрурилијини шәртләндирән, әмәјин мәзмунунда вә тәшкилиндә фасиләсиз дәјишиклик едән политехник тәһсил идејасынын бүтүн тәдрис фәнләринә дахил едилмәсидир. Политехникләшдирмә принсипинин һәјата кечирилмәси мүасир истеһсалын әсас принсипләри өә саһәләри илә нәзәријјәдә вә практикада шакирдләрин таныш олмасыны, әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин хејли јахшылашдырылмасыны, шакирдләрин билаваситә ичтимаи фајдалы әмәјә вә истеһсал әмәјинә чәлб олунмасыны, бунун тәһсиллә, кениш пешә ориjентасијасы системинин тәшкили илә әлагәләндирилмәсини тәләб едир.

Мә'лум олдуғу кими, тәдрис фәнләринин һамысы бу вәзифәнин һәллиндә иштирак едир, лакин тәбиијјат-ријазијјат силсиләси фәнләри вә әмәк тә'лими бу ишдә башлыча рол ојнајыр. Бу фәнләр үзрә програмларда вә дәрсликләрдә тәбиәтин әсас ганунларынын мәнимсәнилмәси, мүасир сәнаје өә кәнд тәсәррүфаты истеһсалында онларын тәтбиги нәзәрдә тутулмушдур.

Көһнә програмлардан фәргли олараг, бурада тәчрүбәдән чохлу мисаллар көстәрмәјә уjмамаг, әксинә, истеһсалын үмуми елми принсипләри һаггында шакирдләрдә тәсәввүр јаранмасына, физика, кимја, биолокија вә ријазијјат әсасында елми-техники тәрәггинин әсас истигамәтләри илә таныш олмаға диггәт јетирмәк вәзифәси гаршыја гојулмушдур. Әмәк тә'лиминдә политехник принсипә хүсуси диггәт јетирилир; бу да елми биликләр әсасында тәшкил едилир. Әмәк тә'лими програмы шакирдләри политехник характер дашыјан, әмәјин мүхтәлиф формаларында зәрури олан, үмуми әмәк пријомларына јијәләнмәјә көмәк едән әмәли бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырмаг вәзифәсини дә гаршыја гојур[1].

Тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси јени, хејли јахшыландырылмыш програм вә дәрсликләрдән автоматик шәкилдә истифадә олунмасы илә һәлл едилмир. Тә'лимин јени, мүасир мәзмуну, тәкрар едирик, тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн шәксиз зәмин јарадыр, лакин күнүн тәләбләринә мүвафиг олараг ондан истифадә едилмәси, онун һәјата кечирилмәси мүәллимин өз ишидир ки, бу барәдә ирәлидә сөһбәт кедәчәкдир.

[1] Бах: «Советскаја педагокика» журналы, 1976, № 9. сәһ. 3—9.

Мәктәбләрдә тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәси, јухарыда көстәриләнләрдән әлавә, бир сыра тәшкилати-педагожи тәдбирләрин дә һәлл олунмасыны тәләб етмишдир.

Бу мәгсәдлә мүәллимләрин һамысы јени програм вә дәрсликләрдә әсас көтүрүлмүш принсипләрлә өә онларын әсасында ишләмәк методикасы илә таныш олмаг үчүн гысамүддәтли курсларла (1966—1970-чи илләрдә) әһатә олунмушдур. Јерли әһәмијјәтли бә'зи фәнләр (ана дили вә әдәбијјат, Азәрбајчан мәктәбләри үчүн рус дили вә әдәбијјаты, харичи дилләр, Азәрбајчан тарихи вә чоғрафијасы, рәсм өә с.) үзрә програмлар тәртиб едилмишди, ријазијјат, физика, кимја, тарих өә с. аид програмлар рус дилиндән Азәрбајчан дилинә тәрчүмә олунмушду. «Маариф» нәшријјаты програмларын һамысыны Азәрбајчан дилиндә бурахмыш, 111 јени дәрслик, о чүмләдән 70 орижинал дәрслик нәшр етмишди. Хејли әјани вә методик вәсаит, дидактик материал вә с. нәшр олунмушду.

Республиканын мәктәбләриндә тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәсинә 1966/67-чи дәрс илиндә башланмыш вә 1977/78-чи дәрс илиндә, јә'ни Бөјүк Октјабрын 60 иллик јубилеји илиндә вә Азәрбајчан ССР-ин 60 иллијн әрәфәсиндә баша чатдырылмышдыр.

Бу, үмумтәһсил мәктәбләриндә тәһсил просесинин тәкмилләшдирилмәсиндә, бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикада да мәктәб тәһсилинин кејфијјәтчә инкишафында чох бөјүк ирәлиләјиш иди. Партијанын XXIV гурултајына һесабат мә'рузәсиндә бу ишин әһәмијјәти һаггында дејилмишдир: «Орта үмумтәһсил вә али мәктәбләримиздә тәдрис просесинин өзүнүн мәзмунуну тәзәләмәк үчүн дә бөјүк иш көрүлмүшдүр. Бу просес елми-техники тәрәггинин тәләбләринә, мүасир елми биликләрин үмуми сәвијјәсинә кетдикчә даһа чох ујғунлашдырылыр»[1].

«Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лиминин, тәрбијәсинин вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» Сов. ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрарында исә (1977-чи ил) дејилир: «Сон он ил әрзиндә тәһсилин мәзмуну јениләшдирилмиш, јени дәрсликләр вә дәрс вәсаитләри јарадылмыш, мәктәбдә тә'лим вә тәрбијәнин сәвијјәси јүксәлмишдир»[2].

Бүтүн бунлар, ајдындыр ки, республикамызда мәктәб тәһсилинә дә аиддир.

Лакин бу ирәлиләјиш нә гәдәр бөјүк олса да, тәәссүф ки,

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә. 3-чү чилд, сәһ. 314.
[2] Бах: «Советскаја педагокика» журналы, 1978, № 2, сәһ. 3.

таһсил просесини тәкмиллашдирмән проблемини һала тәм һәлл етмир, чүнки һазыркы програм ва дарсликлар, көстарилан гарарда гејд едилдији кими, «бир сырә һалларда лүзумсуз мә'луматла ва икинчи дәрачали материалларлә һәддиндән әртыг јүкланмишдир ки, бу да шакирдләрдә мүстәгил јарадычылыг иши вардишларинин амалә калмәсина мане олур»[1].

Бу нөгсанлар тәкча иттифаг мигјаслы та'лим фанлари үзрә бир сыра програм вә дәрслинләр үчүн дејил, һәм да јерли әһәмијјәтли фанләр үчүн дә сачијјәвидир. Јухарыда әды чәкилән гарарда, ма'лум олдуғу кими, дәрс програмларыны ва дарсликләри һәддиндан артыг мураккәб ва икинчи дәрәчәли материаллардан јүнкүллашдирмәк лазым билинмишди. Вазифа шакирдләрин мүстәгил тәдрис, синифдәнканар ва мактабданкәнар ишларинин јарадычы харантер дашымасы үчүн онләрә алверишли шәраит јәратмәгдән ибарат иди. Бу магсадла «шәнирдларин дарслә јүкләнмәсинә назарат гојмағын вә лүзумсуз ев тәпшырыгларына јол верилмамасинин» мүһүм вә лазым олдуғу да е'тираф едилмишдир.

Шанирдларин һафталик иши һаггында көстәриш верилмишди. Гарарда јазылмышдыр: «1980-чи ила јахын мантаблнләрин дарслә јүнланмаси һәдди һафтәдә бу гадар олсун: I—III синифләрдә—24 саат, IV синифда—27 саат, V—VII синифларда—29 саат, VIII синифдә—30 саат, IX—X (XI) синифләрдә—32 саат». Милли мантәбларда, ајдындыр ки, рус дилини өјранмән үчүн һар синифдә әлава 2—3 саат сахланылыр.

Бу көстаришлә әлагәдар оларағ, республикамызда јени дәрс планы ишланиб-һазырланмышдыр ва 1980/81-чи дәрс илиндә татбиг едилачакдир. Бу дарс пләны индикиндән та'лим фәнләри номенклатурасы ила дејил, әјры-ајры синифлар үзрә һафталик саатларын мигдәрынын бир гадар дајишмаси ила фарглакир: I синифдә саатларын сајы 2,5 саат артырылмыш, IV синифдә 3 саат, V—VII синифләрдә I саат азалдылмыш, IX—X синифларда амак тә'лиминин—јухары синиф шакирдларинин пеша һазырлығыны гүввәтлаидирмәк үчүн 3 сват артырылмышдыр.

1980/81-чи дарс или үчүн јени дәрс планы 39-чу саһифәдә көстарилдији нимидир.

Бүтүн булара бахмајараг, шакирдларин ишинин ағырлығы һалларыны тамамила арәдән галдырмаг магсадилә орта мәктәбләрин дарс планларынын даһа да тәкмиллашдирилмәси күндаликдан чәтин чыхарыла биләр.

Пелагожи адабијјатда мәктәбларин тәһсилин јени мәзмунуна кечилмасинин или јекунларынын нечә олмасы мәсаласи да ишыглаидырылмышдыр.

Биз бу барәда дә гыса шәкилда бәһс етмаји мәгсәдәујғун һесәб едирик. Ибтидаи, орта вә јухары синифләр үчүн әна дили вә әдәбијјат, рус дили ва әдәбијјаты (тә'лими Азарбајчан дилиндә олдуғу мәктәблар үчүн) үзрә республикадә јарадылмыш јени орижинал програм вә дәрсликлар барәсинда ишләрин јекунларынын таһлили үзәриндә иса даһа әтрафлы дајәначағыг; адлары чакилән фанларин тәдрисинин даһа да тәкмилләшдирилмаси јоллары һаггында өз мүлаһизаларимизи да сөјләмаја чалышачағыг.

Физинәнын јени програм үзрә тәдриснидән башлајаг.

Республикада физика үзрә јени програм ва дарсликләрлә иш просесинда бу фәнинин мактабләрда тәдрисинин вәзнјјәтн ики дафа кеииш мигјәсдә јохланылмышдыр.

Мүаллимларин ишинин һам мүсбәт чәһатлари, һам да нөгсанлары һартәрәфли өјрәнилмиш, таһлил едилмиш ва үмуми-

[1] «Советскаја педагокика» журналы, 1978, №2.

Азәрбајчан ССР орта мәктәбләричин дәрс планы
(Тә'лимин Азәрбајчан дилиндә олдуғу мәктәбләрдә)

№№	Фәнләрин ады	Синифләр үзрә һәфтәдә саатларын сајы										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Чәми
1	Азәрбајчан дили	12	10	8/9	5/4	4/5	3	3	2	—	—	47,5
2	Азәрбајчан әдәбијјаты	—	—	—	2	2	2	2	2	3	3	16
3	Рус дили вә әдәбијјаты	3	6/5	6	5/6	6/5	4	4	4	4	3	44,5
4	Ријазијјат	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5/4	57/5
5	Тарих	—	—	—	2	2	2	2	3	4	3	18
6	Совет дөвләт вә һүгугу әсаслары	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
7	Ичтимаијјат	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
8	Тәбиәтшүнаслыг	—	0/1	1	1	—	—	—	—	—	—	2,5
9	Чоғрафија	—	—	—	—	2	3	2	2	2	—	11
10	Биолокија	—	—	—	—	2	2	2	2	1	2	11
11	Физика	—	—	—	—	—	2	2	3	4	4/5	15,5
12	Астрономија	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
13	Рәсмхәтт	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
14	Кимја	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	10
15	Харичи дил	—	—	—	3	2	2	2	1	1	1	12
16	Тәсвири сәнәт	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	6
17	Мусиги вә маһны	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	6
18	Бәдән тәрбијәси	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
19	Әмәк тә'лими	2	1	2/1	2	2	2	2	2	4	4	22,5
20	Ибтидаи һәрби һазырлыг	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
	Чәми:	27	27	27	30	32	32	32	33	35	35	310
21	Күнләрдә практика	—	—	—	—	4	4	4	—	17	—	29
22	Факултатив мәшғәлә	—	—	—	—	—	—	2	3	4	4	13

ләшдирилмиш, гаршыја чыхан чәтинликләрин сәбәбләри ајдынлашдырылмыш, шагирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләриндә дәјишикликләр гејд едилмиш, мәктәблиләрин идеја-нәзәри вә политехник һазырлығы мүәјјәнләшдирилмишдир.

1975-чи илдә республиканын 15 рајон вә шәһәринин 78 мәктәби, о чүмләдән 36 шәһәр вә 42 кәнд мәктәби јохланылмышдыр.

VII—X синифләрин 7873 шагирди контрол јазы иши јазмышдыр.

Јохлама көстәрмишдир ки, физиканын јени програм вә дәрсликләрлә тәдриси шагирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин сәвијјәсинин јүксәлтмишдир. Мүәллимләр дәрс вахтындан сәмәрәли истифадә етмәјә, даһа мүкәммәл тәдрис методлары тәтбиг етмәјә, шагирдләрин идрак фәаллијјәтини јахшылашдырмаға, тә'лимлә тәрбијәнин әлагәсинин мөһкәмләндирмәјә, фәнләрарасы әлагәләрдән истифадә етмәјә башламышлар.

Ајры-ајры синифләрдә јохлама нәтичәләри үзрә физикадан материалларын мәнимсәнилмәси дәрәчәси ашағыдакы чәдвәлдә көстәрилир.

Мәктәбләр	Синифләр							
	VII		VIII		IX		X	
	шагирдләрин сајы	мәнимсәмә фаизи	шагирдләрин сајы	мәнимсәмә фаизи	шагирдләрин сајы	мәнимсәмә фаизи	шагирдләрин сајы	мәнимсәмә фаизи
Шәһәр	831	88,3	677	79,1	849	79,6	650	83,5
Кәнд	1663	86,8	569	77,4	1684	79,0	950	81,2

Физика үзрә јени тәдрис мәзмунуна кечилмәси јекунларындан данышаркән гејд етмәк лазымдыр ки, дәрсликләр елмилијин, елм вә техника наилијјәтләринин нәзәрә алынмасы илә јанашы, бә'зи мүрәккәб материалларла (VIII—X синифләрдә) ағырлашдырылмышдыр, тәдрисин мәктәб методикасынын тәләбләри, тәклиф олунан материалы гаврамаға шагирдләрин һазырлығы дәрсликләрдә зәиф нәзәрә алынмышдыр, шәрһләри дили ағырдыр.

Бу да өјрәнилән материалы шагирдләрин мәнимсәмәси дәрәчәсини ашағы салыр, бә'зи мөвзулары шагирдләр чәтин мәнимсәјирләр. Мәсәлән, VIII синиф дәрслијиндә верилмиш «Үфүгә доғру бучаг алтында атылмыш чисмин һәрәкәти», «Нисби һәрәкәт» вә с. бу чүр мөвзулардандыр; IX синифдә «Молекулјар-кинетик нәзәријјәнин әсас тәнлији», X синифдә «Дәјишән чәрәјан генераторлары» мөвзулары материал чәтин олдуғуна вә мәкан тәсәввүрү тәләб етдијинә көрә зәиф мәнимсәнилир.

Дәрсликләрин материалларла јүкләнмәси, шәрһин мүрәккәблијин, бә'зи мөвзуларын методик чәһәтдән лазымынча ишләнмәмәси мүәллимләри, хүсусән тәчрүбәси аз олан аз һабелә әввәлки дәрсликләр үзрә узун мүддәт дәрс демиш мүәллимләрин ишинин чәтинләшдирир. Шәрһләрин јүксәк елмилијн, дәрсликләрин мүрәккәблијн, шәрһин характери вә дили бу мүәллимләри чәтинлијә салыр.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, мәктәбләрдә физиканын тәдрисини даһа да тәкмилләшдирмәк үчүн һәлә чох иш көрмәк лазымдыр.

Габагчыл физика мүәллимләри икинчи дәрәчәли материалларын чыхарылмасы һесабына бүтүн синифләрдә физика курсуну бир гәдәр јүнкүлләшдирмәјин зәрурилијн мәсәләсини һаглы олараг ирәли сүрүрләр.. Бунун үчүн програм вә дәрсликләр тәкмилләшдирилмәлидир. Физикадан дәрс материалынын шәрһи формасы шагирдләрин инкишаф вә дәркетмә сәвијјәсинә јахынлашдырылмалыдыр. Мәктәбдә елмләрин әсасларынын тәдриси методикасы нөгтеји-нәзәриндән дә дәрсликләр јахшылашдырылмалыдыр. Бунун сајәсиндә мүәллимләрин иши хејли јүнкүлләшәчәкдир.

Башга бир мисал кәтирәк.

Јени програм вә дәрсликләр үзрә ријазијјатын тәдрисинин вәзијјәти вә ону јахшылашдырмаг тәдбирләри Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији коллекијасынын ичласларында ики дәфә мүзакирә едилмишдир.

Мүзакирәдән габаг кениш јохламалар апарылмыш, 150-дән артыг мәктәб вә 20 мин шагирд әһатә олунмушдур. Јохламанын нәтичәләри ашағыдакы чәдвәлдә верилир:

Мәктәбләр	Синифләрдә шагирдләрин дәрс мәнимсәмә фаизи			
	IV синиф	V синиф	VI синиф	VII синиф
Шәһәр	83,4 %	82,6 %	81,7 %	83,1 %
Кәнд	80,8 %	79,9 %	78,9 %	80,9 %

Јохлама көстәрмишдир ки, мүәллимләрин, демәк олар һамысы, ријазијјатдан јени програм вә дәрсликләрин принсипләрини, мәзмунуну вә гурулушуну әсасән дүзкүн баша дүшмүшдүр, ријазијјат елмләри саһәсиндә шагирдләрин билик вә бачарығы гаршысында гојулан мүасир тәләбләри нәзәрә алараг, тәдрисин методларыны вә үсулларыны дәјишмишдир.

Јени програмла ишләмәк нәтичәсиндә шагирдләрдә һесабламә мәдәнијјәти, өлчмә, графика иши бачарығы, мүстәгил тәфәккүр габилијјәти хејли јүксәлмиш, мәкан тәсәввүрү даһа дәгиг олмушдур: ушаглар мәсәләләри һәлл етмәјин даһа сәмәрәли үсулларыны сечмәји өјрәнмишләр. Ријазијјаты өјрәнмәјә шагирдләрин марағы хејли артмышдыр, мүстәгил тәфәккүр әмәлијјатлары—мүгајисә, тәһлил, үмумиләшдирмә вә с. апармаг бачарығы инкишаф етмишдир.

Әлбәттә, ријазијјат үзрә јени програмлары идеал һесаб етмәк олмаз. Онларын тәртиби заманы, тәәссүф ки, чидди гүсурлара јол верилмишдир. Јени програм вә дәрсликләрин материалларла ағырлашдырылмасы ријазијјатын мәнимсәнилмәсиндә чәтинликләрин әсас сәбәбләриндән биридир. 4—8-чи синифләрдә елә материаллар вардыр ки, онларын һафизәдә мөһкәмләндирилмәси үчүн вахт олмадығына көрә, шакирдләр онлары мәнимсәјә билмирләр. Програмларын мүәллифләри, шүбһәсиз, бә'зи мөвзулары нәзәрдән кечириб дәјишдирмәлидирләр. Мәсәлән, «Паралел көчүрмә», «Фигурларын конгруентлији» (VI синиф), «Охшарлыг вә һомотетија (VII синиф) мөвзуларыны вә с. буна мисал көстәрмәк олар.

Нәзәри чәһәтдән мүрәккәб олан бир сыра материаллар вардыр ки, онларын елми изаһы дәрсликдә мәктәб тәһсили методикасынын тәләбләринин нәзәрә алмыр. Мәсәлән, «Тәгриби һесаблама», «Һесабламанын тәшкили вә һесаблама техникасы һаггында мә'лумат».

Гејд етмәк лазымдыр ки, ријазијјат дәрсликләриндә политехник вә истеһсалат мәзмунлу мәсәләләр чох аздыр ки, бу да шакирдләрин политехник вә әмәк һазырлығына мәнфи тә'сир көстәрир.

Шүбһә јохдур ки, көстәрилән нөгсанларын кәләчәкдә арадан галдырылмасы республиканын мәктәбләриндә ријазијјат курсунун даһа дәриндән өјрәнилмәсинә көмәк едәчәкдир.

Кимјәја аид бир мисал көстәрәк. Маариф назирлији програм вә дәрсликләрин јени мәзмуну илә әлагәдар олараг кимјанын тәдриси вә кимјадан шакирдләрин билији вәзијјәтинин бир нечә дәфә кениш јохланылмасыны тәшкил етмишдир.

Шакирдләрдән сорғу кечирилмиш вә контрол ишләр апарылмышдыр. Мүәллимләрин дәрсләри динләнилмишдир. 40 мәктәб, 257 синиф, мүхтәлиф синифләрин 8728 шакирди јохламадан кечирилмишдир.

Апарылмыш контрол ишләр заманы шакирдләрин мәнимсәмә фаизи бу чәдвәлдәки кими олмушдур:

Мәктәбләр	Синифләр вә шакирдләрин мәнимсәмә фаизи			
	VII	VIII	IX	X
Шәһәр	81,5%	78,9%	79,7%	85,9%
Кәнд	75,3%	73,9%	71,5%	79,3%

ССРИ ПЕА нүмајәндәләриндән вә Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијин ишчиләриндән ибарәт комиссија тәрәфиндән дә Азәрбајчан мәктәбләриндә кимјадан биликләрин јохланылмасы апарылмышдыр. 3 рајонда вә Сумгајыт шәһәриндә јохлама кечирилмишдир.

Јохлама ССРИ ПЕА тәрәфиндән ишләниб-һазырланмыш мәсәләләр вә тапшырыглар үзрә апарылмышдыр. VIII синифләрин 1646 шакирдиндән 1335 нәфәри (87,5 фаиз) мүсбәт гијмәт алмышдыр. X синифләрин 1506 шакирдиндән 1290 нәфәри (86,1 фаиз) дә ишин өһдәсиндән кәлмишдир.

Јохлама заманы мүәјјән едилмишдир ки, 8-чи синифләрин шакирдләри Д. И. Менделејев чәдвәлини әввәлләрә нисбәтән даһа јахшы мәнимсәјир вә лазым кәлдикдә ондан истифадә едә билирләр. X синифләрин шакирдләри үзви маддәләрин гурулушу, кимјәви реаксијаларын механизми кими мүһүм мәсәләләри јахшы мәнимсәјирләр.

Бунунла јанашы програмда шакирдләрин чәтин мәнимсәјә билдији чохлу мәсәлә вардыр.

Дикәр иттифаг мигјаслы фәнләр үзрә дә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә едилмишдир. Бунунла јанашы бу саһәдә дә програмларда, хүсусән биолокија, чоғрафија, тарих вә с. аид програмларда гүсурлар олмушдур.

Ибтидаи синифләрдә јени програмлар үзрә, һабелә ана дили (Азәрбајчан дили) вә әдәбијјат, орта вә јухары синифләрдә милли мәктәбләрдә рус дили вә әдәбијјаты үзрә тәдрис ишинин илк јекунлары, һабелә бу фәнләр үзрә республикада тәртиб едилмиш јени програмларын вә дәрсликләрин мәзијјәтләри вә нөгсанлары үзәриндә бир гәдәр әтрафлы дајанмаг истәјирәм.

Ибтидаи синифләрдә ана дилиндән башлајаг.

Јени тәдрис системинә, о чүмләдән үчиллик ибтидаи тәһсил курсуна кечилмәси илә әлагәдар олараг I—III синифләр үчүн ана дили үзрә јени програм вә дәрсликләр јарадылмышдыр. Ејни заманда јени дәрсликләр үчүн 5 адда методик рәһбәрлик, 25 адда методик вә тә'лимати мәктуб, 20 адда әјани вәсаит бурахылмышдыр. Мүәллимләрә даими методик јардым көстәрмәк үчүн «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» (илдә 6 нөмрә) ады алтында хүсуси методик мәчмуә нәшринә башламышдыр вә с.

I—III синифләр үчүн ана дилиндән јени дәрслик өз гурулушуна, мәзмунуна, лексик тәркибинә, дидактик әсасына көрә көһнә дәрсликләрдән мүсбәт чәһәти илә фәргләнир. Дәрсликләрдә нәзәрдә тутулан мүхтәлиф мәсәләләр вә тәдрис тапшырыглары шакирдләрдә мүстәгил ишләмәк вәрдишләри, мүстәгил мүшаһидәләр, мүгајисәләр вә с. јарадылмасына көмәк едир. Мүасир һәјат ана дили дәрсликләриндә даһа парлаг әкс етдирилир.

Бүтүн бунлар шакирдләрин ана дили үзрә биликләринин вә дәрси мәнимсәмәләринин јахшылашмасына көмәк етмишдир. Республика Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун апардығы күтләви јохлама көстәрмишдир ки, мәтни һәрф-һәрф охујан шакирдләр 1969—70-чи дәрс илиндә биринчи синифдә (дәрс илинин II јарысы) 20,9 фаиз идисә, 1976/77-чи

дәрс илиндә чәми 8,9 фаиз олмушдур. 1970/71-чи дәрс илиндә II синифдә бу чүр шакирдләр 17,8 фаиз идисә, 1976/77-чи дәрс илиндә 5,4 фаиз, III синиф шакирдләри арасында мүвафиг олараг 1971/72-чи дәрс илиндә 5,3 фаиз, 1976/77-чи дәрс илиндә исә 0,7 фаиз олмушдур.

Јазы үзрә шакирдләрин вәрдишләри дә илдән-илә хејли јахшылашмышдыр. Мәсәлән, 1976/77-чи дәрс илиндә (II јарым илдә) јохланылмыш 24 мин I синиф шакирдинин 79,3 фаизи, 2119 нәфәр II синиф шакирдинин 82,7 фаизи, 1965 нәфәр III синиф шакирдинин 91,3 фаизи контрол јазы ишини мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмишдир.

Јени програм әсасында иш шакирдләрин биринчи синифдән е'тибарән фонетикаја, үслубијјата, лексикаја, орфографијаја, орфоепијаја тәдричән мүвәффәгијјәтлә јијәләнмәсинә сәбәб олмушдур ки, бу да дил үзрә лазыми бачарыг вә вәрдишләр газанмаға көмәк едир.

Лакин газанылан бүтүн бу мүвәффәгијјәтләр нә гәдәр фәрәһли, көһнә програм вә дәрсликләрлә ишин нәтичәләринә нисбәтән нә гәдәр мүһүм олса да, бүтөвлүкдә проблемин һәлл едилдијини көстәрмир. Ибтидаи синифләрдә ана дилинин јени дәрсликләр үзрә тәдрисиндә чидди гүсурлар вардыр. Күтләви јохламанын нәтичәләриндән көрүндүјү кими, II вә III синифләрин шакирдләринин мүәјјән фаизи мәтни дүзкүн охумағы бачармыр, һәм дә бу синифләрин шакирдләринин хејли фаизи јазыдан кери галыр, контрол ишләри јеринә јетирмир.

Бундан әлавә, кифајәт гәдәр сүр'әтлә охумағы бачармамаг, бир чох синифләрдә ифадәли охумаг вәрдишинин олмамасы охунмуш материалын мәзмунунун шүурлу сурәтдә дәрк едилмәсини чәтинләшдирир. Дәрсликләрдәки мәтнләрин идеја мә'насынын баша дүшүлмәмәси бир чох синифләр үчүн сәчијјәвидир; бу исә тәлим-тәрбијә просесиндә шакирдләрин тәфәккүрүнүн инкишафына мане олур, синифдәнхарич охунун дүзкүн тәшкилинә манечилик төрәдир. Бунлар ибтидаи синифләрдә бүтүн програм тәләбләринин јеринә јетирилмәсини ләнкидир, шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитгинин инкишафына мане олур. Онлар һәм материалы шифаһи шәрһ едәркән, һәм дә өз јазылы ишләриндә хејли сәһв бурахырлар.

Шакирдләрин сөз еһтијаты һеч дә һәр јердә мунтәзәм сурәтдә зәнкинләшдирилмир. Бунун бир сыра сәбәбләри вардыр ки, онлар биринчи нөвбәдә ибтидаи синифләрдә дәрс демән методикасына һәлә јијәләнмәмиш ибтидаи синиф мүәллимләринин бир һиссәсинин елми методик һазырлығы илә әлагәдардыр. Ашағыдакы факт буну ајдын сүбут едир. 509 мүәллимин (1976/77-чи дәрс илиндә) үмуми елми-методики һазырлығы өјрәнилмиш вә ајдын олмушдур ки, онларын 24,7 фаизи өз һазырлығына көрә лазыми тәләбләрә чаваб вермир. Бу мүәллимләр, ајдындыр ки, ишдә мүвәффәгијјәт газана билмәзләр. Јени програм вә

дәрсликләрин өзләринин чидди гүсурлары да I—III синифләрдә ушагларын тәһсилинә мәнфи тә'сир көстәрир.

Тәәссүф ки, ибтидаи синифләр үчүн ана дили програмлары вә дәрсликләр икинчи дәрәчәли вә көһнәлмиш материалларла ағырлашдырылмышдыр, дәрсликләрин лексик тәркиби системсиздир. Даһа писи одур ки, дәрсликләрдә нитг инкишафы үчүн кифајәт гәдәр материал јохдур.

Мәсәлән, әлифба китабында ишләдилән 2966 сөздән 1066-сы сонрадан тәкрар едилмир. Бу исә шакирдләрин лүғәт еһтијатынын зәнкинләшмәсинә мане олур. Әлифба китабында 160 көһнәлмиш сөз вардыр ки, онларын мә'насы шакирдләр үчүн ја һеч мә'лум дејилдир, ја да аз анлашыглыдыр. I синфин «Ана дили» дәрслијиндә вә II, III синифләрин ана дили дәрсликләриндә бу чүр нөгсанлар вардыр. Ана дили дәрсликләриндә өз идеја мәзмунуна көрә зәиф, шакирдләри баша дүшмәдији, һәчмчә бөјүк, бәдии чәһәтдән аз әһәмијјәтли материаллар чохдур.

Буну дә гејд етмәк лазымдыр ки, бир сыра мәктәбләрдә бунун нәтичәсиндә ушаглар өјрәнилән грамматик анлајышларын, гајдаларын маһијјәтини баша дүшмүр вә дәфәләрлә тәкраретмә нәтичәсиндә онлары јалныз формал чәһәтдән мәнимсәјирләр. Буна көрә дә јени материалла вә ја кечилмиш материалда мәсәләнин гејри-ади шәкилдә гојулушу илә гаршылашдыгда шакирдләр чыхылмаз вәзијјәтдә галырлар.

Бүтүн тәдрис фәнләри үзрә кәләчәк тәһсилин бүнөврәси олан ана дилинин ибтидаи синифләрдә өјрәдилмәсинин сәмәрәлијини јүксәлтмәк мәгсәдилә мөвчуд нөгсанлары арадан галдырмаг лазымдыр, бунун үчүн исә ән әввәл ибтидаи синифләр үчүн програмлары вә дәрсликләри тәкмилләшдирмәк кәрәкдир.

IV—VIII синифләр үчүн ана дили програмы вә дәрсликләри үзәриндә дајанаг. Орта синифләрдә ана дили тә'лиминин мәзмунуну тәзәләмәк саһәсиндә дә бөјүк иш көрүлмүшдүр.

Ана дили үзрә јени програмын тәртиби бүтөвлүкдә дилчилик үзрә, онун ајры-ајры истигамәтләри—фонетика, лексика, сөз јарадычылығы, грамматика үзрә мүасир елмин наилијјәтләри нәзәрә алынмагла апарылмышдыр. Јени програмда үслубијјат, һабелә шифаһи вә јазылы нитг мәдәнијјәти мәсәләләринә бөјүк диггәт јетирилмишдир. Психолокијанын, дидактиканын вә хүсуси методиканын јени наилијјәтләри дә нәзәрә алынмышдыр. Нәтичәдә јени програм өз елми-педагожи мәзијјәтләринә көрә әввәлләр гүввәдә олан ана дили програмына нисбәтән хејли фәргләнир.

Јени програма мүвафиг олараг, IV—VIII синифләр үчүн 5 ана дили дәрслији вә онлар үчүн методик рәһбәрлик, 12 адда методик вәсаит, 10 методик мәктуб, хејли дидактик материал јарадылмышдыр, журналларда ана дилинин өјрәнилмәси мәсәләсинә даир чохлу методик мәгалә чап олунмушдур.

Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун 1976/77-чи дәрс илиндә апардығы күтләви јохламада шәһәр вә кәнд мәктәбләринин 4 миндән артыг шакирди әһатә олунмушдур. Бу јохлама бир тәрәфдән, көһнә програмла ишләмәјә нисбәтән хејли ирәлиләјиш олдуғуну, дикәр тәрәфдән исә, VIII синифләрин шакирдләринин дил һазырлығында чидди нөгсанлар олдуғуну көстәрмишдир. Мәсәлән, јохлама материалларынын тәһлили көстәрмишдир ки, грамматикадан нәзәри билик үзрә мәнимсәмә 84,5 фаиз, лексика үзрә 87 фаиз, фонетика үзрә исә 54 фаиздир. Үмумијјәтлә, буну бөјүк ирәлиләјиш һесаб етмәк лазымдыр. Лакин ајдын олмушдур ки, дилин јухарыда көстәрилән бөлмәләри үзрә јохланылан мәктәблиләрин 35—40 фаизә гәдәри мөһкәм бачарыг вә вәрдишләрә малик дејилдир. Шакирдләр дил фактларынын тәһлили заманы сәһвләр бурахыр, үслуб вариантлары сечәркән чәтинлик чәкир, јазы ишләриндә орфографик сәһвләр бурахыр вә и. а. Мә'лум олмушдур ки, јохланыланларын 65—70 фаизи шифаһи нитгин инкишафында, оху вәрдишләриндә чидди гүсурлара маликдир. Јохламанын нәтичәләри ајдын көстәрир ки, шифаһи вә јазылы нитг мәдәнијјәтинин, ана дилинин тәдриси вә өјрәнилмәсинин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси проблемләри һәлә там һәлл едилмәмишдир. Ајдындыр ки, бунун бир сыра сәбәблəри вардыр. Бу, хејли дәрәчәдә ана дили мүәллимләринин өзләринин үмумелми вә методик һазырлығы илә әлагәдардыр. Дикәр сәбәб исә одур ки, дил програмы вә дәрсликләри лүзумсуз вә икинчи дәрәчәли материалларла ағырлашдырылмышдыр. Програмда лазым оландан чох нәзәри биликләр нәзәрдә тутулур, әмәли вәрдишләр вә бачарыглар јарадылмасына исә кифајәт гәдәр јер верилмәмишдир. Әввәлән, IV—VIII синифләрин дәрсликләриндә ардычыллыға лазымынча риајәт едилмәмишдир. Мәсәлән, IV синиф дәрслији нәзәри материалын изаһы заманы индуктив методу, дикәр дәрсликләр исә дедуктив методу әсас көтүрмүшләр. IV—V синифләрин дәрсликләриндә тапшырыгларын сечилмәси заманы шакирдләрин интеллектуал инкишафы вәзифәсинин һәјата кечирилмәсинә хүсуси диггәт јетирилдији һалда, галан дәрсликләрдә (VI, VII, VIII синифләр) тапшырыглар ән'әнәви гајдада сечилмишдир, јә'ни грамматик материалы јалныз һафизәдә мөһкәмләндирмәк мәгсәди күдүлмүшдүр.

Ана дили дәрсликләриндә шакирдләрин рабитәли нитгинин, идрак фәаллијјәтинин инкишафына бөјүк диггәт јетирилмәлидир. Јохлама көстәрмишдир ки, IV синиф дәрслијиндә шакирдләрин рабитәли нитгинин инкишафы үчүн 34 тапшырыг, V синфин дәрслијиндә чәми 16, VI синфин дәрслијиндә 7, VII—VIII синифләрин дәрсликләриндә исә чәми 3 тапшырыг нәзәрдә тутулмушдур ки, буну да гәтијјән нормал һал һесаб етмәк олмаз. Програм вә дәрсликләрин бүтүн бу нөгсанлары мүәллимләрин ишини чәтинләшдирир вә ана дили тәдрисинин сәмәрәлилијинин күнүн тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәјә имкан вермир.

IV—VIII синифләр үчүн ана дили програмы вә дәрсликләрини әсаслы сурәтдә јенидән ишләмәк вә јахшылашдырмаг лүзуму ортаја чыхмышдыр.

Бир нечә кәлмә әдәбијјат програмы вә дәрсликләри һаггында. Мә'лум олдуғу кими, әдәбијјатын тәдриси она көрә хүсуси јер тутур ки, о, шакирдләрин идеја инкишафына көмәк едир, онларын мә'нәви аләминә күчлү тә'сир көстәрир, естетик һиссләрини инкишаф етдирир, тәрбијә мәсәләләрини һәлл едир. Шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин, шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләринин, јарадычылыг фәаллығынын инкишафы вә с. үчүн дә әдәбијјат бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Л. И. Брежнев јолдаш совет адамларынын формалашмасында әдәбијјатын ролуну јүксәк гијмәтләндирәрәк демишдир: «Истe'дадла јазылан әдәбијјат вә инчәсәнәт әсәри милли сәрвәтдир. Биз јахшы билирик ки, бәдии сөз, бојаларын рәнкарәнклији, дашын ифадәлилији, сәсләрин аһәнки мүасирләри руһландырыр вә нәслимиз һаггында, дөврүмүз, онун һәјәчанлары вә харигәләри һаггында үрәк вә гәлб хатирәсини нәсилләрдән-нәсилләрә өтүрүр»[1].

Мәһз буна көрә дә совет мәктәбләриндә, о чүмләдән Азәрбајчанын милли мәктәбләриндә әдәбијјатын тәдрисинә хүсуси диггәт јетирилир.

Әдәбијјат тә'лиминин мәзмуну сон он илдә тәзәләнмишдир. Мә'лумдур ки, онун тәдриси IV синифдән башланыр вә VII синифдә һазырлыг курсу кими апарылыр, VIII—X синифләрдә мүнтәзәм әдәбијјат курсу кими давам етдирилир. Өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда әдәби јарадычылыг саһәсиндә газанылмыш наилијјәтләр нәзәрә алынмагла тәртиб едилмиш јени әдәбијјат програмы әввәлки програма нисбәтән бөјүк үстүнлүкләрә маликдир. Онларын бә'зиләрини гејд едәк. Ән әввәл, мүһүм чәһәт одур ки, IV—VII синифләр үчүн јени програмларда совет әдәбијјаты материаллары көһнә програмдакы 40—45 фаиз мүгабилиндә 70 фаиз тәшкил едир. Програма дахил едилмиш әсәрләрин идеја-бәдии мәзијјәтләри орта синифләрин шакирдләринин мә'нәви тәрбијәси үчүн бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Азәрбајчан јазычыларынын әсәрләри әдәбијјатын мүнтәзәм курсунда (VIII—X синифләр) әсас јер тутур. Бунунла јанашы, програма рус әдәбијјатынын әсәрләри, классик вә совет әдәбијјатынын гардаш республикаларын әдәбијјатынын нүмунәләри вә Гәрби Авропа јазычыларынын әсәрләри дә дахил едилмишдир. Буну да јени програмын үстүнлүјү һесаб етмәк лазымдыр ки, классик әдәбијјатын өјрәнилмәси заманы шакирдләрин IV—VII синифләрдә мүнтәзәм шәкилдә олмаса да, алдыглары биликләрдән узаглашмамалары үчүн совет әдәбијјатына да мүәјјән јер верилир. Јени әдәбијјат програмларынын вә дәрслик-

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи чилд, сәһ. 588.

ләринин даһа мүһүм чәһәти одур ки, әдәбијјат һаггында В. И. Ленин идејалары, Л. И. Брежиевин фикирләри, әдәбијјатын инкишафы мәсәләси барәсиндә Сов.ИКП гурултајларынын, Азәрбајчан КП гурултајларынын гәрарларында ирәли сүрүлмүш көстәришләр даһа мүкәммәл тәгдим олунур.

Програмда нәзәрдә тутулмуш синифдәнкәнар мәчбури оху үчүн әдәби әсәрләрин сијаһысы да јени програмы көһнә програмдан хејли фәргләндирир.

Јени програмлара мувафиг олараг, әдәбијјат үзрә 7 јени дәрслик вә 3 мүнтәхәбат, методик әдәбијјат, һабелә әјани вәсант нәшр олунмушдур.

Јени әдәбијјат програмлары вә дәрсликләри бу фәннин тәдрисинин јахшылашмасына көмәк етмишдир. Буну 1978-чи илин јанварында мәктәбләрин күтләви јохланылмасы јекунларындан да көрмәк олур. 20 мәктәб, о чүмләдән 8 шәһәр вә 12 кәнд мәктәби, јухары вә орта синифләрин 5345 шакирди јохланылмыш, һәм дә 3624 шакирд әввәлчәдән һазырланмыш суаллар үзрә сорушулмуш, 1727 шакирд ифадә вә ја иниша шәклиндә јазы иши јазмышдыр. Сорғу заманы мүәјјән олунмушдур ки, әдәбијјат үзрә шакирдләрин һазырлыг дәрәчәси мүхтәлиф мәктәбләрдә ејни дејилдир. Бу да тәбиидир. Програм һамы үчүн ејни олса да, мүәллимләр өз елми-педагожи һазырлығы, иш тәчрүбәси е'тибарилә ејни дејилдир. Бакы шәһәри мәктәбләриндә әдәбијјатдан үмуми мәнимсәмәнин 88 фаиз, Газах рајону мәктәбләриндә 86 фаиз, Загатала мәктәбләриндә 85,3 фаиз, Вәрташен рајонунун мәктәбләриндә 80,5 фаиз олдуғу мүәјјән едилмишдир. Јохлама көстәрмишдир ки, шакирдләр програм материалыны әсасән мәнимсәјир, әдәби фактлары билир, әсәрләрин идеја мәзмунуну, онларын бәдии мәзијјәтләрини ајырд етмәји бачарыр, ше'рләри марагла әзбәрләјир, синифдәнкәнар бәдии әдәбијјат охунушуна әввәлкинә нисбәтән хејли чох диггәт јетирирләр вә с.

Сорушулан шакирдләрин әксәријјәти әдәбијјат нәзәријјәси мәсәләсинә даир мүәјјән һазырлыға малик олмушдур.

Јазы ишләринин тәһлилиндән көрүнүр ки, шакирдләр өз фикирләрини мәнтиги шәрһ етмәји бачарыр, бәдии әсәрләрин мәзмунуну билир, образлар системиндән баш чыхарырлар вә с. Буну ондан көрмәк олар ки, ифадә вә ја иниша јазмыш 1721 шакирддән 1450-си (84,3 фаиз) мүсбәт гијмәт алмышдыр. Иниша јазан шакирдләрин хејли һиссәси (18 фаизи) сәрбәст мөвзуну сечмишдир ки, бу да шакирдләрин чохунун синифдәнкәнар оху илә сәмәрәли мәшғул олдуғуну, бунун да нәтичәсиндә бу вә ја дикәр әсәр һаггында өз фикрини мүстәгил сөјләмәји бачардығыны сүбут едир.

Бүтүн бунлар, шүбһәсиз, диггәти чәлб едир. Лакин тәәссүф ки, бурада шакирдләрин билијиндәки гүсурларын тамамилә арадан галдырылдығыны сөјләмәк олмаз. Јохлама һәмчинин көстәрмишдир ки, јохланыланларын бөјүк әксәријјәтинин әдәбијјатдан билији «3» баллә (61 фаиз) гијмәтләндирилмишдир. Шакирдләрин хејли һиссәси әсәрләри јахшы тәһлил едә билмир. Синифдәнкәнар охунун тәшкилиндә, әдәбијјат нәзәријјәси үзрә биликләрдә вә с. чидди нөгсанлар вардыр. Бу, мүәллимләрин ишиндә, һабелә програм вә дәрсликләрин мәзмунунда нөгсанлар олмасы илә дә изаһ олунур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, мүхтәлиф синифләр үзрә програмлара милли әдәбијјатдан, рус әдәбијјатындан вә харичи әдәбијјатдан бә'зи елә әсәрләр, јахуд онлардан парчалар дахил едилмишдир ки, шакирдләр онлары мәнимсәјә билмирләр. Мәсәлән, програма вә демәли, дәрслијә М. Ф. Ахундовун фәлсәфи характер дашыјан «Кәмалүддөвлә мәктублары» дахил едилмишдир ки, буну һеч чүр доғрултмаг олмаз. Белә фактлар исә аз дејилдир. Бундан әлавә, дәрсликләрә әсәрләрдән чох бөјүк парчалар дахил едилмишдир ки, онлары програм үзрә ајрылмыш саатларда мәнимсәмәк мүмкүн дејилдир вә с.

Бүтүн бунлар әдәбијјат програмларынын вә дәрсликләринин тәкмилләшдирилмәси лүзумуну ирәли сүрүр.

Мәктәбләрдә дикәр фәнләрдән дә јени програмлар үзрә тәдрисин јекунлары һаггында мә'луматлар көстәрмәк олар. Лакин чәтин ки, буна еһтијач олсун. Республиканын педагожи ичтимаијјәтинин фикри беләдир ки, тәһсилин јени мәзмунунун тәтбиги мәктәб ишинин идеја-елми сәвијјәсини хејли јүксәлтмишдир. Јени програмлар тәчрүбәдә өз үстүнлүкләрини көстәрмишдир, онлар марксизм-ленинизм дүнјакөрүшүнүн шакирдләрә ашыланмасы ишинә сон дәрәчә јахшы хидмәт едир. Мүәллимләр вә шакирдләр јени програмлар үзрә тәһсилин тәләбләрини әсасән јеринә јетирирләр. Тәһсилин јени мәзмуну шакирдләри әмәјә, һәјатә даһа јахшы һазырлајыр, мәктәблиләри елмләрин әсаслары илә, әмәли бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырыр.

Лакин мәктәбләримизин јени програмла ишләдији он илин тәчрүбәси һәмчинин көстәрир ки, мәктәбләримизин ирәлијә доғру бу бөјүк һәрәкәтиндә һәлл едилмәмиш мәсәләләр дә аз дејилдир. Програм вә дәрсликләрин тәкмилләшдирилмәси үзәриндә хејли иш апармаг лазымдыр. Тәкчә јухарыда кәтирилән фактлар дејил, һәм дә мүәллимләрин бу мәсәлә барәсиндә Мәариф Назирлијинә јаздығы мәктублар да буну сүбут едир. Һәмин мәктубларда јени програм вә дәрсликләрин тәкчә мәзијјәтләри дејил, һәм дә онларын чидди нөгсанлары, тәдрис ишиндә мүәллимләрә мане олан гүсурлар гејд едилир.

Дәрс програмлары инди тәкмилләшдирилир, онларын әсасында дәрсликләр исә гаршыдакы бешилликдә—1981—1985-чи илләрдә нәшр едиләчәкдир ки, бу да Азәрбајчан ССР мәктәбләриндә тәһсилин идеја-елми сәвијјәсини даһа да јүксәлтмәјә имкан верәчәкдир.

324—4

III ФӘСИЛ

РЕСПУБЛИКАНЫН МИЛЛИ МӘКТӘБЛӘРИНДӘ РУС ДИЛИНИН ТӘДРИСИ ВӘ ӨЈРӘНИЛМӘСИ

Биз бу саһәдә нә гәдәр бөјүк наилијјәтләр әлдә етдијимизи вә Азәрбајҹан ССР-нин милли мәктәбләриндә рус дилинин тәдрисини вә өјрәнилмәсини даһа дә јахшылашдырмаг јолларыны башлыҹа оләраг үмумдидактик бахымдан ишыгландырмаг нијјәтиндәјик.

Ән әввәл проблемин тарихи вә актуаллығы үзәриндә дајанаг.
Азәрбајҹан халгынын, онун габагҹыл мәдәнијјәт хадимләринин рус дилинә мүнасибәтинин өз тарихи вардыр. Бурада онун үзәриндә әтрафлы дајанмаг имканы јохдур. Лакин јенә дә бир нечә сөз демәк лазымдыр. Чүнки мәсәләнин тарихини билмәдән мәктәбләримизин индики шәраитиндә рус дилинин әһәмијјәтини дәриндән баша дүшмәк олмаз, бу тарихи исә милли мәктәбләрин јаранмасы проблеминдән ајрылыгда нәзәрдән кечирмәк олмаз.

ССРИ халглары мәктәбләринин вә педагожи фикринин тарихиндән мә'лумдур ки, рус демократик фикринин, хүсусән педагожи фикринин тә'сири алтында Загафгазија халглары арасында рус мәктәбләри нүмунәсиндә анә дилиндә мәктәбләр јарадылмасы уғрунда һәрәкәт әсасән XIX әсрин орталарында мејдана кәлмишдир. Бу һәрәкәт маарифин јајылмасы шәклиндә тәзаһүр етмишдир. Һәмин мәгсәдлә дә бу халглар арасында ҝәнҹләрин рус мәдәнијјәтинә говушмасы, онларын рус дилини билмәклә силаһландырылмасы һәрәкәты да мејдана кәлмишдир.

Үмумбәшәри мәдәнијјәтин инкишафында рус дилинин әһәмијјәти вә ролу һаггында, онун лүғәт зәнкинлији вә ән инҹә фикирләри ифадә етмәк габилијјәти һаггында һәлә А. С. Пушкиндән башламыш А. М. Горкијәдәк рус әдәбијјаты классикләри дәфәләрлә јазмышлар, һәм дә марксизм-ленинизм классикләри, дүнјанын бөјүк вә кичик халгларынын бир чох көркәмли мәдәнијјәт хадимләри бу барәдә минnәтдарлыгла бәһс етмишләр[1].
Ингилабдан әввәлки Русијада гејри-рус халглары үчүн рус дилини өјрәнмәјин мәдәни әһәмијјәти һаггында Загафгазија— Күрҹүстан, Ермәнистан вә Азәрбајҹан халгларынын көркәмли мәдәнијјәт хадимләри дә сәмими сөзләр јазмышлар.
Һәмин халгларын о заманкы рус мәктәбләриндә тәһсил алмыш вә Русија замининдә јаранмыш демократик идејаларла силаһланмыш габагҹыл адамлары, мәсәлән, Күрҹүстанда И. Г. Чавчавадзе (1837—1907), Ј. С. Гогебашвили (1840—1912), Ермәнистанда Х. Абовјан (1805—1848), С. И. Назарјан (1812—1879), Азәрбајҹанда М. Ф. Ахундов (1812—1878), Һәсән бәј Мәликов (Зәрдаби) (1837—1907) вә бир чох башгалары өз халгларынын инкишафы уғрунда кәркин мүбаризәдә бир тәрәфдән рус мәктәбләриндә ҝәнҹләрин тәһсил алмасыны, дикәр тәрәфдән исә ана дилиндә мүлки мәктәбләр јарадылмасыны бу мәгсәдә чатмағын һәлледиҹи јолларындан вә васитәләриндән бири һесаб етмишләр. Һәм дә онлар ана дилиндә мәктәбләр јарадылмасы уғрунда мүбаризә апараркән бу мәктәбләри рус дилиндән ајрылыгда дүшүнмүрдүләр. О заман Загафгазија халгларынын габагҹыл рус мәдәнијјәтинә јијәләнмиш көркәмли нүмајәндәләри рус дили вә әдәбијјатыны јүксәк гијмәтләндирир вә доғма дијарларынын халг күтләләринин мәдәнијјәтинин, маарифинин инкишафы үчүн онларын әһәмијјәтини ајдын дәрк едирдиләр.

XIX әсрин көркәмли Азәрбајҹан философу вә драматургу, педагогу вә маарифчиси Мирзә Фәтәли Ахундов бу истигамәтдә јорулмадан сә'ј ҝөстәрмишдир. О, Азәрбајҹанын мүтәрәгги адамлары арасында рус халгы илә сых јахынлашмаға сәбәб олан, маарифи, биликләрә сә'ји артмасына, мә'нәвијјатын јахшылашмасына көмәк едән идејаларын јајылмасына чалышырды. Ислам долинә гаршы мүбаризәни, халгын маарифләнмәсини, халгын арасында ана дилиндә үмуми савадын јајылмасыны, рус дилинин өјрәнилмәсини М. Ф. Ахундов бу мәгсәдә чатмаг үчүн мүһүм васитә һесаб едирди. О, һәмвәтәнләринин өз ушагларыны онларын мә'нәвијјатыны корлајан дини мәктәбләрдә дејил, рус мәктәбләриндә охутдурмаға, тәкҹә оғланлары дејил, һәм дә гызлары охутдурмаға, онлары рус дилини билмәклә силаһланмаға чағырырды ки, бу дә Азәрбајҹан вә рус халгларынын бир-биринә јахынлашмасына көмәк едирди.

О өзү рус дилини мүкәммәл билмәси илә фәхр едирди; онун фикринҹә, рус дили јазыда әсрин ән мүкәммәл дилидир вә дәрин фикирләри ифадә етмәкдә онун бәрабәри јохдур.

М. Ф. Ахундов ҝөстәрирди ки, јалныз дин Азәрбајҹан ҝәнҹләринин әксәријјәтини рус дилини өјрәнмәкдән чәкиндирир, руһанилэрин фикринә ҝөрә рус дилини билмәклә гәлби хилас етмәк олмаз[1].

XIX әсрин көркәмли Азәрбајҹан шаири С. Ә. Ширвани (1835—1888) рус дилиндә тәһсил алмаса да, рус дилини билмәјин әһәмијјәтини ајдын баша дүшүр, ҝәнҹләри рус дилини өјрәнмәјә чағырырды. О, өз оғлуна, әслиндә исә бүтүн Азәрбајҹан ҝәнҹләринә мүраҹиәтлә јазмышдыр:

> Еј оғул, һәр лисанә ол рағиб,
> Хассә ол рус елминә талиб.
> Онлара еһтијаҹымыз чохдур,
> Билмәсәк дил, әлаҹымыз јохдур.

[1] Бах: И. К. Белодед и др. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР. Киев, 1978; Ш. Р. Рашидов. Слово о России и русском языке. Ташкент, 1979.

[1] Бах: М. Ф. Ахундов. Фәлсәфи-сијаси әсәрләри. Бакы, 1940, сәh. 7.

Доғма халгынын маарифләнмәси вә мәдәнијјәтинин инкишафы үчүн рус дилинин ролу вә әһәмијјәти һаггында Азәрбајчанын мүтәрәгги хадимләринин бу чүр фикирләриндән чох көстәрмәк олар.

Лакин рус дилинин өјрәнилмәси јолунда чохлу чидди манеәләр олмушдур. Учгарларда чаризмин мәктәб сијасәти мәктәб шәбәкәсинин, һәлә орта мәктәбләр бир јана галсын, һәттә ибтидаи мәктәбләрин кенишләндирилмәсинин әнкидирди. Тәк-түк һөкумәт мәктәбләринә исә әһалинин јалныз варлы тәбәгәләринин ушаглары бурахылырды. Јухарыда дејилдији кими, мүсәлман руһаниләри азәрбајчанлы ушагларын мүлки рус мәктәбләриндә охумасыны гадаған етмишдиләр. Онлар буну мүсәлман дини илә бир јерә сығмајан иш һесаб едирдиләр. Шакирд ләвазиматынын баһалығы вә тәһсил һаггынын јүксәк олмасы зәһмәткешләри өз ушагларыны мәктәбләрдә охутмаг имканындан мәһрум етмишди. Лакин Азәрбајчанын габагчыл адамлары Русијанын мүтәрәгги хадимләри вә алимләри илә әл-әлә верәрәк, үмумијјәтлә чаризмин сијасәтинә, хүсусән онун мәктәб сијасәтинә гаршы чыхыр, Азәрбајчанда маарифин инкишафы уғрунда мүбаризә апарырдылар. Онлар көзләри илә көрүб јәгин етмишдиләр ки, чаризмин рус дилини өз мүртәче сијасәтинин аләтинә чевирмәк нијјәтинин зиддинә олараг, кәнч нәслин бу дили өјрәнмәси сон дәрәчә зәруридир. Буна көрә дә онлар һәр чүр мүмкүн васитәләрлә чалышырдылар ки, кәнчләр дини мәктәбләрдә вә мәдрәсәләрдә дејил, рус мәктәбләриндә охусунлар.

1905—1907-чи илләр ингилабы дөврүндә вә ондан сонра, В. И. Ленинин јаздығы кими, «мүргүләмәкдә олан Русија ингилабчы пролетариат вә ингилабчы халг Русијасына чеврилди»[1], учгарларын, о чүмләдән дә Загафгазијанын халглары арасында, хүсусән маарифин, бүтөвлүкдә милли мәдәнијјәтин инкишафы уғрунда күчлү ичтимаи-сијаси һәрәкат јаранды. Учгарларда ана дилиндә ибтидаи мәктәбләр ачылмасы мәсәләси номинал олса да, күндәликдә гојулмушду. Мәсәлән, Азәрбајчанда бунунла әлагәдар олараг кениш дискуссија, әслиндә исә бу мәктәбләрин характеринин, хүсусән онларда рус дилинин мөвгејинин мүәјјән едилмәси уғрунда мүбаризә кенишләнмишди.

О заманкы Азәрбајчан мәдәнијјәтинин габагчыл хадимләри Н. Нәриманов (1871—1925-чи илләр), Чәлил Мәммәдгулузадә (1866—1932-чи илләр), Үзејир Һачыбәјов (1885—1948-чи илләр) вә ана дилиндә мәктәбләрдә ишләјән бир чох башгалары һәмин мәктәбләрдә ана дили илә јанашы, рус дилинин дә дәриндән өјрәнилмәси идејасыны гәтијјәтлә мүдафиә едирдиләр. Рус дилинин бөјүк тә'лим-тәрбијәви әһәмијјәти олдуғуну нәзәрә алараг, бир чох дикәр халгларын да мүтәрәгги хадимләри белә бир мөвге тутурдулар. Һәмин дөврдә милли мәктәб мәсәләси милли

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 23-чү чилд, сәһ. 257.

мәсәләнин бир һиссәси олмаг е'тибарилә ингилабчы-демократик даирәләрдә дәриндән мүзакирә едилирди.

В. И. Ленин кәләчәк демократик дөвләтдә учгарларын халглары үчүн ана дилиндә мәктәбләр олмасыны тәләб едирди. Һәмин мәктәбләрдә рус дили тәдрисинин һансы јери тутачағы мәсәләсиндә исә В. И. Ленин онун көнүллү шәкилдә өјрәнилмәсинә тәрәфдар иди. В. И. Ленин рус дилинин мүгәддәраты һаггында кимин нараһат олачағы һаггындакы суала чаваб верәрәк јазмышды ки, бу барәдә нараһат олмаг лазым дејилдир, чүнки рус дили вахт кечдикчә бүтүн Русијада өзүнә е'тимад газаначагдыр.

В. И. Ленин «Мәчбури дөвләт дили лазымдырмы?» сәрлөвһәли мәгаләсиндә јазмышдыр: «Биз... билирик ки, Тургеневин, Толстојун, Добролјубовун, Чернышевскинин дили бөјүк вә гүдрәтлидир...Биз, әлбәттә, истәјирик ки, Русијада јашајан һәр бир шәхсин бөјүк рус дилини өјрәнмәјә имканы олсун»[1].

В. И. Ленин учгарларда рус дилинин мәчбури гајдада тәдриси әлејһинә гәтијјәтлә чыхыш едәрәк, белә сијасәти мүртәче сијасәт, гејри-рус халглары јалныз һәјәчанландырмаға, онларда бу дили јарадычысы олан рус халгына инамсызлыг јаратмаға габил олан сијасәт һесаб едирди.

В. И. Ленин узагкөрәнликлә көстәрмишдир ки, «үмумијјәтлә ичтимаи һәјатын бүтүн кедиши бүтүн милләтләрин өз араларында јахынлашмасына сәбәб олур...Өз јашајыш вә иш шәраитинә көрә рус дилини билмәјә еһтијачы оланлар буну...өјрәнәрләр»[2].

Учгарларда милли мәктәбләр јарадылмасы проблеми, мә'лум олдуғу кими, чаризм заманы һәлл едилмәмиш галмышды; демәли, учгарларын әһалиси, о чүмләдән Азәрбајчанда кениш даирәләр тәрәфиндән рус дилинин өјрәнилмәси вәзифәси дә һәлл едилмәмиш галмышды. Рус дилини рус мәктәбләриндә јалныз мәһдуд мигдарда ушаглар вә кәнчләр, һәм дә әсасән варлы синифләр ичәрисиндән чыхмыш ушаглар вә кәнчләр өјрәнирдиләр. Лакин учгарларын габагчыл адамларынын габагчыл рус маарифчиләри илә бирликдә апардыглары мүбаризә мүсәлман руһаниләринин экс-фәалијјәтинә бахмајараг, рус дилинин тәдриси проблеминин хејли популјарлашдырылмасында бөјүк рол ојнамышдыр. Бу мүбаризә Русијанын учгарларында рус дилинин кениш өјрәнилмәси үчүн мүәјјән педагожи зәмин һазырламышды: дәрсликләр тәртиб едилмишди, азәрбајчанлы ушагларын тәһсил алдыглары ибтидаи мәктәбләрдә рус дилинин өјрәнилмәсинин методикасы мәсәләләри ишләниб-һазырланмышды вә с.

Бүтүн бунлары Азәрбајчанын ибтидаи мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси тарихиндә илк мәрһәлә һесаб етмәк олар.

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 20-чи чилд, сәһ. 60.
[2] Јенә орада, сәһ. 61.

Чар Русијасынын дикәр һиссәләриндә олдуғу кими Азәрбајчанда да рус дилинә, рус мәдәнијјәтинә јијәләнмиш, габагчыл ингилабчы-демократ идејаларыны мәнимсәмиш онларча ичтиман-сијаси хадим јетишмишди. Мәшәди Әзизбәјов, Нәриман Нәриманов , Султанмәчид Әфәндијев вә башга бир чох бу кими көркәмли ингилабчылар Русијада орта вә али тәһсил алмыш, Русијада, хүсусән Бакыда ингилаби азадлыг һәрәкатында фәал иштирак етмишләр. Рус дилини билмәк сајәсиндә Бакы пролетариаты ичәрисиндән дә Дадаш Бүнјадзадә, Бүнјад Сәрдаров, Ханлар Сәфәрәлијев вә башга бу кими хејли ингилабчы јетишмишди. Чохлу мәдәнијјәт хадими јетишмишдир ки, онларын арасында Чәлил Мәммәдгулузадә, Сүлејман Сани Ахундов, Әбдүррәһим бәј Һагвердијев, Абдулла Шанг, Нәчәф бәј Вәзиров ва бир чох башгалары, бәстәкарлар Үзејир Һачыбәјов вә Мүслүм Магомајев, көркәмли мүәллим-педагоглар Маһмуд бәј Маһмудбәјов, Һәбиб бәј Мамһудбәјов, Султанмәчид Гәнизадә, Фиридунбәј Көчәрли, Рәшид бәј Әфәндијев вә башгалары, журналистләр, мүһәндисләр, һәкимләр вә с. вар иди. Азәрбајчанда милли мәдәнијјәтин инкишафына чар һөкумәтинин һәр чүр манечилик төрәтдијинә бахмајараг, Азәрбајчан халгынын јухарыда адлары чәкилән нүмајәндәләри вә онларын һәмфикирләри ики чәбһәјә—һәм Азәрбајчана дахил олмуш пантүркист вә панисламист идејалара гаршы, һәм дә чаризмин сијасәтинә гаршы мүбаризә апарараг, бир тәрәфдән демократик милли мәдәнијјәтә, дикәр тәрәфдән исә Русија зәмининдә мејдана кәлмиш демократик вә ингилаби идејалара архаланараг Азәрбајчанда марксист, большевик идејаларынын јајылмасына, маарифин вә мәдәнијјәтин инкишафына вар гүввә илә чалышырдылар.

Лакин мәктәб тәһсилинин вә демәли, Азәрбајчан кәнчләринин рус дилини өјрәнмәсинин һәддиндән артыг мәһдуд олмасы ингилабдан габаг зәһмәткешләр арасында рус дили билијинин кениш јајылмасына имкан вермирди. Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәси, Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмасы бу проблеми әсаслы шәкилдә һәлл етди.

Өлкәнин гејри-рус халглары тәрәфиндән рус дилинин өјрәнилмәси мәсәләси, јухарыда көрдүјүмүз кими, Октјабрдан габаг да актуал мәсәлә олмушдур. Лакин о, Октјабрын гәләбәсиндән сонра, Русија империјасынын кечмиш учгарларында, о чүмләдән дә Азәрбајчанда суверен совет гурулушу јарандыгдан сонра хүсуси актуаллыг кәсб етмишдир. Онун мүвәффәгијјәтли һәлли партијанын Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирилмәси илә, ССРИ-нин јаранмасы вә мөһкәмләнмәси илә бағлыдыр.

Өлкәнин бүтүн милләтләринин вә халгларынын бәрабәрһүгуглу олдуғу, бүтүн халгларын дилләринин вә мәдәнијјәтләринин азад вә бәрабәр һүгугла мөвчуд олмаг һүгугу гвзандығы, Совет Иттифагында тамамилә көнүллү сурәтдә бирләшмиш халгларын даһа да инкишаф етдији јени шәраитдә милләтләрарасы үнсијјәт васитәси олмаг е'тибарилә бир дили сечмәк лазым иди. Тәбиидир ки, белә бир дил рус дили олду.

Белә бир шәксиз фикирлә разылашмамаг олмаз ки, «ССРИ халгларынын өзләри үчүн милләтләрарасы үнсијјәт васитәси кими һәр һансы башга бир дили дејил, мәһз рус дилинин сечмәси һәм рус дилинин јүксәк мәзијјәтләри ,һәм дә өлкәмизин тарихи вә мүасир инкишафынын бүтүн кедиши илә шәртләнмишдир. Ичәрисиндә игтисади шәртләрин дә мүһүм рол ојнадығы бир чох сәбәбләр нәтичәсиндә ССРИ халгларынын милләтләрарасы үнсијјәт дили вәзифәсини јеринә јетирмәк үчүн рус дили даһа әлверишли олмушдур»[1].

ССРИ-дә милләтләрарасы әлагә дили кими рус дилинин функсијасы олдугча кенишдир вә өлкәнин мүхтәлифдилли халгларынын һәјатынын ичтиман-сијаси, мәдәни, елми, игтисади вә дикәр саһәләрини дә әһатә едир.

Рус дилиндә чохлу ичтиман тәдбирләр кечирилир. Буларын кечирилмәсиндә мүхтәлиф республикаларын вә халгларын нүмајәндәләри иштирак едирләр. Совет Иттифагы республикаларынын идарә вә тәшкилатларынын нүмајәндәләринин иштирак етдији республика тәдбирләри дә чох заман рус дилиндә кечирилир. Республикалар арасында јазышма, бүтүн өлкә үчүн мүхтәлиф рабитә каналлары васитәсилә информасијаларын верилмәси, Совет Ордусунда хидмәт ССРИ-нин рәсми дили олан рус дилиндә апарылыр. Һәтта әр вә арвад мүхтәлиф милләтләрдән олан бир чох аиләдә рус дили онларын үнсијјәт дили олур.

Республикалар арасында игтисади, техники вә мәдәни әлагәләрин интенсив инкишафы рус дилинин әһәмијјәтини даһа чох артырыр. Мүхтәлиф саһәләрин коллективләри чох заман мүхтәлиф дилли, мүхтәлиф милләтләрин зәһмәткешләриндән јарадылыр. Тәбиидир ки, белә коллективләрин үзвләри арасында әлагә рус дилиндә һәјата кечирилир.

Мән бу мисалларын сајыны артыра биләрдим, лакин чәтин ки, буна еһтијач олсун.

Кимә мә'лум дејилдир ки, рус дили дипломатија дилидир вә бејнәлхалг конгресләрдә, конфрансларда, симпозиумларда иш дилләриндән биридир. Рус дили совет мәдәнијјәтинин бејнәлмиләлләшдирилмәсиндә, мүттәфиг республикаларын мәдәнијјәтләринин бир-биринә гаршылыглы нүфуз етмәсиндә, бу мәдәнијјәтләрин бир-бирини зәнкинләшдирмәсиндә мүһүм васитәдир, Иттифаг халгларынын мә'нәви сәрвәтләринин мүбадиләси васитәсидир.

Бүтүн бунлар өлкәнин гејри-рус халгларынын рус дилини өјрәнмәсини мүһүм вәзифә едир.

Бундан әлавә, проблем бир дә она көрә хүсуси актуаллыг кәсб едир ки, гејри-рус адамларын рус дилинә, бу дили јара-

[1] И. К. Белодед. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР, Киев, 1978, сәһ. 17.

дан рус халгына рәғбәти вә мәhәббәти даим артыр, бу исә тәк-
чә јухарыда көстәрилән шәксиз сәбәбләрә көрә дејил, һәм дә
она көрәдир ки, иидн милли республикаларын кәнчләринин рус
дилини өјрәнмәси, һәмин республикаларын халглары арасында
рус дилинин јајылмасы нәинки милли дилләрә вә милли мәдә-
нијјәтләрә зијан вурмур, әксинә, онларын инкишафына, чичәк-
ланмәсинә көмәк едир. Академик П. Федосејевин белә бир шәк-
сиз фикри илә разылашмамаг олмаз ки, «милләтләрарасы
үнсијјәт дилинин јајылмасы—рус дили индн белә бир дил
олмушдур—үмумсовет мәдәнијјәтинин јени тарихи үмумилијн-
нин јаранмасына вә инкишафына көмәк едир. Лакин үмумсовет
мәдәнијјәти милли мәдәнијјәтләрин удмадығы вә һөрмәтдән
салмадығы, әксинә олараг онун тәрәггисинә әлверишли шәраит
јаратдығы кими, милләтләрарасы үнсијјәт дили дә милли дил-
ләрин ролуну азалтмыр, әксинә олараг артырыр, онларын ичти-
маи функсијасыны кенишләндирир»[1].

Рус дили вә рус әдәбијјатынын ССРИ-нин гејри-рус халг-
ларынын дилинә вә әдәбијјатына, онларын инкишафына била-
васитә мүсбәт тә'сир көстәрдијн шәксиздир. Академик И. К. Бе-
лодед һаглы олараг гејд етмишдир ки, «сон дәрәчә зәнкин вә
мүхтәлиф лексик, о чүмләдән дә терминоложи тәркибә е'тибa-
рилә јүксәк дәрәчәдә инкишаф етмиш, полифунксионал әдәби
дил олан, бөјүк вә һәртәрәфли мә'луматлылыға малик олан
рус дили ССРИ-нин бүтүн дикәр халгларынын дилләринин даһа
да инкишафына вә зәнкинләшмәсинә күчлү тә'сир көстәрир»[2].

Буну субут етмәк үчүн милли республикаларын, о чүмләдән
Совет Азәрбајчанынын мәдәни һәјатындан истәнилән гәдәр ми-
сал көстәрмәк оларды. Лакин чәтин ки, буна еһтијач олсун.

Бүтүн бунлар рус дилинин она јијәләнмәјә чалышан гејри-
рус халглар арасында шөһрәтләндирмишдир. Милли республи-
каларда, о чүмләдән Азәрбајчанда Ленин милли сијасәтинин
һәјата кечирилмәси нәтичәсиндә тәкчә үмумтәһсил мәктәбләри
шәбәкәсинин дејил, һәм дә орта ихтисас мәктәбләри, техники
пешә мәктәбләри, ана дилиндә али мәктәбләр шәбәкәсинин јара-
дылмасына вә инкишаф етдирилмәсинә башландығы вә бунлар-
да милли фәһлә кадрлары, али вә орта ихтисаслы кадрлар һа-
зырландығы бир заманда (бу исә Октјабрын ән бөјүк наилијјәт-
ләриндән бириднр) гејри-рус халгларынын рус дилинин өјрәнмә-
си хүсусилә актуал мәсәлә олмушдур. Бүтүн бунлар ана дили
илә јанашы, милли мәктәбләрдә вә дикәр тәдрис мүәссисәләрин-
дә рус дилинин дә өјрәнилмәси үчүн кениш имканлар ачмыш-
дыр. Азәрбајчанда да проблемин һәлли үчүн бу истигамәтдә
тамамилә башга, әлверишли мәрһәлә ачылмышдыр. ССРИ-нин

[1] И. К. Белодед и др. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР. сәh. 25.

[2] Јенә орада.

бүтүн милли республикаларында рус дилинин өјрәнилмәси ке-
ниш зәһмәткеш күтләләринин ушаглары үчүн мүмкүн олмушдур.
Лакин бу јени мәрһәләдә дә илк вахтларда һәр шеј рәван
кечмәмишдир. Милли мәктәбләрдә рус дилинин тәдрисини ке-
нишләндирмәк үчүн тез бир вахтда педагожи шәраит јаратмаг
асан олмамышдыр. Милли мәктәбләрдә рус дилинин өјрәнилмә-
синин ичтимаи-сијаси, мәдәни, игтисади әһәмијјәти һеч дә һәр
јердә лазымынча гијмәтләндирилмәмишдир. Бә'зи хадимләр ана
дилиндә мәктәбләр шәбәкәси јарадылмасынын вә инкишафы-
нын сәһв олараг рус дилинин дәрниндән өјрәнмәк лүзуму олма-
дан мүмкүн олдуғуну дүшүнүрдүләр. Бу хадимләр дәрк едә бил-
мирдиләр ки, рус дилини билмәк милли республикаларын
халглары гаршысында јени аләм, габагчыл рус мәдәнијјәтинин
хәзинәсини ачмышдыр вә ачыр, онун васитәсилә дә дүнја мәдәниј-
јәтинин, елмин вә техниканын габагчыл аләмини ачмышдыр вә
ачыр, онларын формача милли вә мәзмунча сосиалист мәдәниј-
јәтләринин дирчәлмәси вә инкишафынын гүдрәтли амили ол-
мушдур. Онлар баша дүшмүрдүләр ки, рус дилинә јијәләнмәк
Азәрбајчан халгынын бөјүк рус халгы илә, Иттифагын дикәр
халглары илә үнсијјәтинә, милли әлагәләрин мөһкәмләнмәсинә
көмәк етмишдир вә көмәк едир ки, бу да коммунизм уғрунда
совет адамларынын үмуми мүбаризәсиндә чох мүһүмдүр.
Азәрбајчанын рәһбәр партија вә совет ишчиләри, мәдәниј-
јәт хадимләри ијирминчи илләрдә милли республикаларда игти-
садијјаты вә мәдәнијјәти сүр'әтлә јүксәлтмәк үчүн рус дили-
нин әһәмијјәтини дәфәләрлә гејд етмәли, кәнчләри ана дили
илә јанашы Октјабр дилини, Ленин дилини өјрәнмәјә чағырма-
лы олмушдулар.

Азәрбајчан ССР МИК сәдри С. Ағамалыоғлунун (1867—1930-
чу илләр) бөјүк В. И. Ленинлә (1922-чи ил) сөһбәти бу чәһәт-
дән сон дәрәчә марағлыдыр. С. Ағамалыоғлу мәдәни ингилаб
планлары һаггында В. И. Ленинә мә'лумат верәркән хүсусилә
демишди ки, республикада бир тәрәфдән, әрәб әлифбасындан
имтина едиб јени әлифбаја кечмәји, дикәр тәрәфдән исә «бәшә-
ријјәтин бүтүн биликләринин өзүндә топламыш дүнја дилләри-
ндән бири олан рус дилини билмәјин» азәрбајчанлылар—фәһлә-
ләр вә кәндлиләр арасында мүмкүн гәдәр чох јајылмасыны
зәрури һесаб едирләр. Ағамалыоғлу јазыр ки, бүтүн бунлары
динләдикдән сонра Ленин сорушду: «Азәрбајчан фәһләләри вә
кәндлиләри буна нечә мүнасибәт бәсләјирләр?» О заман С. Аға-
малыоғлу совет һакимијјәтинин кечирдији бүтүн мәдәни тәдбир-
ләрә Азәрбајчан зәһмәткешләриндә мүшаһидә етдији рәғбәтдән
данышдыгда «Илич хошһал олду»[1].

Мәктәбләрдә рус дилинин өјрәнилмәси мәсәләси партија тәш-
килатларынын гурултајларында дәфәләрлә мүзакирә едилмиш-
дир. Мәсәлән, Загафгазија республикалары коммунист партија-

[1] «Бакински рабочи» гәзети, 24 август 1822,-чи ил, №189.

ларынын IV гурултајына (декабр 1925-чи ил) һесабат мә'рузәсиндә ҮИК (б) П Загафгазија Өлкә Комитәсинин катиби, көркәмли партијә вә дөвләт хадими Серго Орчоникидзе (1886—1937-чи илләр) демишди ки, Загафгазија республикалары мәктәбләриндә тәдрис ишинин тәшкилини нәзәрдән кечирмәк лазымдыр. О гејд етмишди ки, «мәктәбләримиздә рус дилинин тәдрисинә лазыми диггәт јетирилмәлидир». Рус дили «...франсыз вә ја алман дили илә бәрабәр сәвијјәдә тәдрис едилмәмәлидир, Иттифагын дили кими, Октјабр ингилабынын дили кими тәдрис едилмәлидир»[1].

1927-чи илдә Азәрбајчан Коммунист Партијасынын VIII гурултајында Азәрбајчан ССР халг маариф комиссары Руһулла Ахундов (1897—1938-чи илләр) халг маарифи һаггындакы мә'рузәсиндә Азәрбајчан халгы үчүн рус дилинин әһәмијјәтинин кениш изаһ етмәк лүзумуну гејд етмишди. О демишди ки, азәрбајчанлы «күтләнин социализм гуручулуғунда керидә галмасыны истәмәјән һәр бир адам Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили үчүн тәблиғат вә тәшвигат апармалыдыр».

Р. Ахундов рус дилинин Октјабр ингилабы дили, В. И. Ленин дили олдуғуну гејд едәрәк, даһа сонра демишдир: «...сөһбәт рус дилинә платоник мәһәббәтдән кетмир. Сөһбәт ондан кедир ки, рус дили ингилаба һазырлашмағын вә капитализми девирмәјин нечә мүмкүн олдуғуну фәһлә синфинә вә кәндлиләрә дүнјанын һәр һансы башга дилиндән даһа чох өјрәдир».

Р. Ахундов öз фикрини инкишаф етдирәрәк демишдир ки, дүшмән чәбһәсиндән оланлар дејә биләрләр ки, «техника Инкилтәрәдә вә ја Алманијада даһа јүксәк пилләдәдир, буна көрә дә даһа јахшы олар ки, инкилис вә ја алман дилини өјрәнин. Лакин ... бизә керијә дејил, ирәлијә бахмаг лазымдыр. Бир нечә илдән сонра бизим Совет Иттифагы һәм Кинденбург Алманијасыны, һәм дә Чемберлен Инкилтәрәсинин керидә гојачагдыр. Вәзифә тәкчә рус дилини тәтбиг етмәк дејил, һәм дә рус дилинин тәдрисини сәмәрәләшдирмәкдән, јахшылашдырмагдан ибарәтдир»[2].

Р. Ахундовун нә гәдәр һаглы олдуғу инди ајдындыр.

Үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дили тәдрисинин јахшылашдырылмасы мәсәләси партија гурултајларынын, мүшавирәләринин, конфрансларынын, мүәллимләрин вә комсомолун гурултајларынын күндәлијиндән дүшмүрдү. Бүтүн буларын нәтичәсиндә һәлә 20-чи вә 30-чу илләрдә бу ишдә мүәјјән ирәлиләјиш әлдә едилмишди. Милли мәктәбләрдә (бүтүн типләрдән олан мәктәбләрдә) рус дилинин тәдриси мөһкәм јер тутмушду. Азәрбајчанын үмумтәһсил мәктәбләриндә исә үчүнчү синифләрдән рус дилинин өјрәнилмәсинә башланмышды. Бу мәгсәдлә прог-

[1] «Бакински рабочи» гәзети, 8 декабр 1925-чи ил, № 281.
[2] Азәрбајчан Коммунист Партијасынын VIII гурултајы XI иҹласынын бүллетени. Бакы, 1927, сәһ. 16—17.

рамлар ишләниб-һазырланмыш, дәрсликләр, әјани тәдрис вәсаитләри јарадылмышды. Һәмин илләрдә әсасән ингилабдан әввәлки мәктәбләрин мүәллимләриндән рус дили мүәллими кими истифадә едилирди.

Лакин отузунчу илләрин ахырларында ибтидаи үмуми тәһсилин баша чатдырылмасы, једдииллик үмуми тәһсилә кечилмәси, һабелә тәкчә шәһәрләрдә дејил, һәм дә кәндләрдә орта мәктәб шәбәкәләринин кенишләнмәси илә әлагәдар олараг Азәрбајчанда үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дили тәдрисинин даһа да јахшылашдырылмасы ишиндә бөјүк чәтинликләр өзүнү кәскин шәкилдә көстәрмәјә башлады. Мүәллим кадрларынын, дәрсликләрин вә тәдрис вәсаитләринин чидди сурәтдә чатышмадығы вә с. һисс едилди. Ајдындыр ки, дикәр милли республикаларда да белә чәтинликләр һисс едилирди.

Бунунла әлагәдар олараг, отузунчу илләрин ахырларында милли мәктәбләрдә рус дили вә әдәбијјатынын тәдриси һаггында ҮИК (б) П МК хүсуси гәрар гәбул етди. Һәмин гәрарла јени мәрһәлә ачылды, бу истигамәтдә кәләчәк планлы ишләрин—кениш планда педагожи кадрлар һазырланмасынын, даһа кениш програмлар һазырланмасынын, јени рус дили дәрсликләри, синифдәнкәнар оху үчүн китаблар вә с. нәшринин мөһкәм әсасы гојулду. Ибтидаи, сонра једдииллик вә сәккизиллик үмуми тәһсилин һәјата кечирилмәси, орта мәктәб шәбәкәләринин кенишләндирилмәси 30—50-чи илләрдә рус дилинин мәктәбләрдә даһа кениш өјрәнилмәси илә әламәтдар олду.

Социализмин гәләбәси, социализм гуручулуғунун кенишләндирилмәси илә әлагәдар олараг ССРИ халглары арасында мә'нәви сәрвәтләрин гаршылыглы мүбадиләси гүввәтләнди, бир халгын наилијјәтләри өлкәнин бүтүн дикәр халгларынын наилијјәтләри олду, ССРИ халглары мәдәнијјәтләринин бејнәлмиләл әсасы илдән-илә мөһкәмләнди. Коммунизм чәмијјәтинин кәләчәк вәһид үмумбәшәри мәдәнијјәтинин формалашмасы үчүн мөһкәм база јаранды. Бунунла әлагәдар олараг, бүтүн милли республикаларда олдуғу кими, Азәрбајчанда да рус дилинин ролу илдән-илә артды.

Сов. ИКП-нин јени програмында јазылмышдыр: «Һәјатда баш верән бир просесин—ана дили илә јанашы рус дилинин könүллү өјрәнилмәси просесинин мүсбәт әһәмијјәти вардыр, чүнки бу, гаршылыглы тәчрүбә мүбадиләсинә, ССРИ-нин бүтүн халгларынын мәдәни наилијјәтләриндән вә дүнја мәдәнијјәтиндән һәр милләтин вә халгын истифадә етмәсинә көмәк едир. Рус дили әслиндә ССРИ-нин бүтүн халгларынын гаршылыглы үнсијјәти вә әмәкдашлығы үчүн үмуми дил олмушдур»[1].

Һәр бир совет адамы бу һәгигәти чохдан дәрк етмишдир ки, инди рус дили милләтләрарасы үнсијјәтин, өлкәнин бүтүн халгларынын мәдәни сәрвәтләринин гаршылыглы мүбадиләсинин

[1]. Сов. ИКП Програмы, Азәрнәшр, 1977, сәһ. 104—105.

ән мүһүм васитәсидир. Рус дили бәрабәрһүгуглу дилләр арасында чохдан бәри ән мүтәрәгги ичтимаи гурулушун—сосиализмин әсас дили, коммунист идеолокијасынын әсас дили, совет елм вә техникасынын әсас дили, сосиалист мәдәнијјәтин јаранмасынын вә даһа да инкишафынын ән мүһүм васитәси олмушдур, дүнја мејданында ССРИ-нин бүтүн халгларынын сәлаһијјәтли тәмсилчиси олмушдур. Бүтүн гардаш республикалары халгларынын габагчыл адамларынын үрәк сөзләриндә рус дилинә мәһәббәтин кетдикчә даһа чох тәзаһүр етмәси, Иттифагын бүтүн милли республикаларында рус дилинә бөјүк әһәмијјәт верилмәси кими шәксиз бир факт мәһз бүтүн буиларла изаһ олунур. Азәрбајчанын көркәмли шаирләри рус дилинин бөјүк әһәмијјәтини дәфәләрлә тәрәннүм етмишләр. Халг шаири Сәмәд Вурғун 1950-чи илдә рус дилинин өјрәнилмәсинә Азәрбајчан халгынын сәмими мүнасибәтини ифадә едәрәк јазмышдыр: «Ушагларымыз, кәнчләримиз бөјүк рус халгынын дилини, Октјабр дилини, Ленин дилини өз доғма дилләри кими өјрәнмәлидирләр».

Азәрбајчанын Русија тәркибинә дахил олмасынын јүз әлли иллији илә әлагәдар олараг, Азәрбајчанын халг шаири С. Рүстәм ше'рлә јаздығы «Рус гардашыма» (1964-чү ил мај) мәктубунда демишдир:

Мәним үчүн рус дили
Елмин гапыларыны ачан бир ачар олду.
Мәндән өтрү рус дили нагилаба көрпүдүр,
Мин кәшфә, мин арзуја, мин китаба көрпүдүр.
Мәним үчүн рус дили Ленин дили демәкдир,
Октјабр үрәкли елмин дили демәкдир!

Рус дилинә һәвәс мәктәбләрдә рус дилинин тәдриси вә өјрәнилмәси проблеминин һәллинә диггәтин хејли артмасына көмәк етмишдир. Азәрбајчанда орта вә али тәһсилли рус дили мүәллимләри һазырланмасы тәшкил едилди, дәрсликләр вә әјани вәсаитләр нәшри кенишләнди. Республикада вә республикаларарасы педагожи коллективләрин кениш тәчрүбә мүбадиләси башланды. Орта Асија республикаларынын вә Азәрбајчан ССР-ин мәктәбләрдә рус дили тәдрисинин јахшылашдырылмасы мәсәләсинә һәср едилмиш Дашкәнд конфранслары (1956 вә 1962-чи илләр), Бакы шәһәриндәки Үмумиттифаг конфрансы (1969-чу ил), бу проблемә даир бир сыра Үмумиттифаг конфранслары вә дикәр тәдбирләр бөјүк әһәмијјәтә малик олмушдур. Бүтүн бунлар, шүбһәсиз, нәзәрдән кечирдијимиз мәсәләнин һәллиндә мүәјјән ирәлиләјиш олмасыны тә'мин етмишдир.

60-чы илләрин орталарындан Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили тәдрисинин тәкмилләшдирилмәсиндә јени мәрһәлә башланмышдыр. Бу исә биринчи нөвбәдә өлкәдә рус дилинин ролунун артмасы илә әлагәдардыр.

Сов. ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Өзбәкистан КП МК-нын биринчи катиби Ш. Рәшидов јолдаш Дашкәнд шәһәриндә «Рус дили ССРИ халгларынын достлуғу вә әмәкдашлығы дилидир» мөвзусунда кечирилмиш Үмумиттифаг елми-практик конфрансында (22—24 мај 1979-чу ил) тамамилә һаглы олараг демишдир: «Јеткин сосиализм шәраитиндә рус дилинин ролунун артмасында кејфијјәтчә јени мәрһәлә башланыр. Бу мәрһәлә милли мүнасибәтләрин даһа да инкишафы, милләтләрарасы әлагәләрин интенсивләшдирилмәси, елми-техники ингилабын тә'сиринин кенишләнмәси, бүтүн милләтләримизин вә халгларымызын мә'нәви тәләбләринин артмасы илә әлагәдардыр»[1]. Бу шәраит рус дилинин ролунун артмасы, демәли, өлкәнин гејри-рус халгларынын рус дилини өјрәнмәсинин әһәмијјәтинин артмасы үчүн сијаси әсас олмушдур. Бу, педагожи шәраитлә, јә'ни өлкәдә халг маарифинин чошғун артымы, хүсусән үмуми орта тәһсилә кечилмәси, орта мәктәбләрдә тәдрисин мәзмунунун јениләшдирилмәси, али мәктәбләрин, орта ихтисас мәктәбләринин, һабелә техники пешә тәһсилинин инкишафы илә әлагәдар олараг мөһкәмләнмишдир. Милли республикаларын, о чүмләдән Азәрбајчанын мәктәбләриндә рус дилинин һәм тәдрисиндә, һәм дә өјрәнилмәсиндә кејфијјәтчә јени мәрһәлә башланмышдыр.

Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарлары, мәктәб һаггында Сов. ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрары (1966-чы ил) илә әлагәдар олараг тә'лимин мәзмунунун вә тәдрис методларынын јенидән гурулмасына башланмышдыр. Ајдындыр ки, милли мәктәбләримиздә рус дилинин өјрәдилмәси просеси даһа да тәкмилләшдирилмәјә башланды.

Бүтөвлүкдә ССРИ-нин, о чүмләдән милли республикаларын игтисадијјатынын вә мәдәнијјәтинин мисилсиз сүр'әтлә инкишаф етмәјә башладығы инкишаф етмиш сосиализм шәраитиндә, Сов. ИКП XXIV вә XXV гурултајларынын мүәјјән етдији әзәмәтли планларын јеринә јетирилмәси үчүн зәһмәткешләрин бирләшдирилмәсиндә, Иттифагын халглары арасында гардашчасына достлуғун мөһкәмләндирилмәсиндә рус дилинин ролу вә әһәмијјәти даһа чох һисс едилмәјә башламышдыр. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш ССРИ-нин јаранмасынын 50 иллијинә һәср олунмуш тәнтәнәли ичласдакы нитгиндә демишдир: «Милләтләрарасы әлагәләрин вә әмәкдашлығын сүр'әтлә артмасы Совет Иттифагынын бүтүн милләтләринин вә халгларынын гаршылыглы үнсијјәт дилинә чеврилмиш рус дилинин әһәмијјәтинин јүксәлмәсинә доғру апарыр»[2].

Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдрисинин тәкмилләшдирмәк саһәсиндә сон он ил әрзиндә хүсусилә мүһүм тәдбирләр һәјата кечирилмиш, Азәрбајчан КП МК-нын рәһбәрлији алтында республикада игтисадијјат вә мәдәнијјәтин чошғун инкишафы үчүн олдугча әлверишли шәраит јаранмышдыр. Азәрбајчан КП МК вә республика Назирләр Совети Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси мәсәләләринә бөјүк әһә-

[1] «Учителскаја газета», 1979, 24 мај, №61.
[2] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә. 4-чү чилд, сәһ. 65.

мијјәт верирләр. Сон он илдән артыг бир вахтда рус дилинин өјрәнилмәсинә аид бир нечә гәрар гәбул едилмишдир. Бу мәсәләләр партија вә һөкумәтин даим диггәт мәркәзиндәдир. Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајҹан КП МК-нын биринҹи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш өз нитгләриндә вә мә'рузәләриндә дәфәләрлә бу барәдә данышмышдыр. Мәсәлән, Азәрбајҹан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајында (јанвар 1976-чы ил) о гејд етмишди ки, «зәһмәткешләрин бејнәлмиләл тәрбијәсиндә, социалист милләтләринин бир-биринә јахынлашмасы кими мүтәрәгги просесдә, инсанларын јени тарихи бирлији олан совет халгынын инкишафында милләтләрарасы үнсијјәт үчүн рус дили—Ленин дили, Октјабр дили мүстәсна дәрәҹәдә әһәмијјәтли бир васитә олмуш вә олмагдадыр... Партија комитәләри, халг маарифи органлары рус дилинин тәдрисини даһа да јахшылашдырмаг үчүн әлдә олан имканлардан даһа сәмәрәли истифадә етмәли, мәктәбләри вә али мәктәбләри битирәнләрин һамысынын рус дилини јахшы өјрәнмәсинә наил олмалыдырлар»[1].

Јухарыда көстәрилән гәрардан нечән сон једди ил әрзиндә республикада бөјүк иш көрүлмүшдүр. М. Ф. Ахундов адына күчлү рус дили вә әдәбијјаты институту јарадылмыш вә мәктәбләрин рус дили мүәллимләри илә тә'мин олунмасы мәсәләси әсасән һәлл едилмишдир. Инди мәктәбләрдә 11 минә јахын рус дили мүәллими ишләјир ки, онларын да 73,5 фаизинин гуртармыш али тәһсили вардыр. Тәһсилин јени мәзмунуна, јени програм вә дәрсликләрә кечилмәси башә чатдырылмышдыр.

Республика Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун һесабатында дејилир: «Азәрбајҹан мәктәбиндә рус дилинин өјрәнилмәсинә мүасир тәләбләри вә биликләрә јијәләнмәкдә шагирдләрин потенсиал-идрак имканларыны нәзәрә алараг тәһсилин јени мәзмунуна кечилмишдир— шагирдләрин интеллектуал габилијјәтләринин инкишафыны, тәһсилин ардычыллығыны вә системлилијини нәзәрдә тутан јени програмлар вә дәрсликләр, дилчилијин, дидактиканын, психолокијанын вә дикәр гарышыг елмләрин наилијјәтләриндән истифадә етмәјин даһа габагчыл методлары јарадылмышдыр».

Јени програмларда рус дилини өјрәнмәк ишинин даһа сәмәрәли системи мүәјјән едилмишдир. Дил материалынын силсилә принсипи әсасында јерләшдирилмәси нидики програмларын ән мүһүм хүсусијјәтләриндән бириндир; бу принсип өјрәниләчәк материалы елә гурмаға имкан верир ки, чүмләнин тәркибиндә бирбирилә әлагәдар олан морфоложи категорија вә формалар синтаксис әсасында өјрәнилсин.

Програмлар иккинчи дилин тәдрисинин фәалијјәт тә'лими олдугуну, бу вә ја дикәр инсан коллективинин функсијасы олдугуну вә бу дилин өз мәнбәјинин дил һаггында елм дејил, нитг, һәмин дилдә нитг фәалијјәти олдугуну вә бурада иккинчи дил тә'лиминин тәһсил-тәрбијә мәгсәдинин коммуникатив вәзифәнин јеринә јетирилмәси просесиндә һәјата кечирилдијини нәзәрә алараг, грамматика дәрсләринин гираәт дәрсләри илә сых әлагәдә апарылмасыны, лүғәт ишинин гајдаја салынмасыны, һәр бир дәрс илиндә мәнимсәнилмәли олан јени сөзләрин сајынын бир гәдәр дәјишдирилмәсини нәзәрдә тутур вә и. а.

Һәмин програмларда шагирдләрин ана дилинә нисбәтән рус дилинин хүсусијјәтләри, ана дилинин грамматикасы саһәсиндә шагирдләрин билији мүәјјән дәрәҹәдә нәзәрә алынмышдыр.

Јени програмларда ашағыдакы принсипләр һәјата кечирилмишдир: үнсијјәт васитәси олмаг е'тибарилә рус дилинә даһа тез јијәләнмәк мәгсәдилә тә'лимин әмәли истигамәти, гејри-ана дилинин мәнимсәнилмәси вә јада салынмасы хүсусијјәтләринин ҹидди учоту, рус дилинин ганунаујғунлугларынын функсионал әһәмијјәти бахымындан бу дилин ганунаујғунлуглары, шифаһи вә јазылы нитгин гаршылыглы әлагәси вә бир-бири үчүн шәрт олмасы, дил һадисәләринә функсионал-системли јанашылмасы —бу вә ја дикәр нитг һадисәләринин ишләдилмәси, мәһсулдарлығы вә зәрурилији әсасында фонетик, лексик вә грамматик минимумларын мүәјјән едилмәси; грамматик формаларын вә онларын әһәмијјәтинин мәнимсәнилмәсинә фәргли јанашылмасы; нитгин инкишафы ишинин гејри-ана дилинә јијәләнмә просесинин ганунаујғунлугларына табе етдирилмәси, јә'ни нитг практикасы илә дил нәзәријјәси үнсүрләринин вәһдәтинин тә'мин едилмәси.

Програмлара мүвафиг олараг республикада 12 оригинал дәрслик, I—VI синифләр үчүн минимум лүғәт, пајлашдырычы дидактик материаллар, ҹәдвәлләр, програмлашдырылмыш карточкалар, хәритә дәстләри, граммофон валларында јазылар, диафилмләр, шагирдләрин билијинин, бачарығынын вә вәрдишләринин гијмәтләндирилмәси нормалары, фә'лләр дәриндән өјрәнилән синифләр үчүн тәдрис материаллары олан китабчәләр, шагирдләрин синифдәнкәнар охумасы үчүн «Рус дилини өјрәнәнләрә көмәк» серијасындан китаблар јарадылмышдыр.

Бүтүн дәрсликләрдә мүәллифләр лексик материалы гајдаја салмаға, һәр бир синиф үчүн мүәјјән едилмиш грамматик материалын вә охумаг үчүн материалын мәнимсәнилмәсини тә'мин етмәјә, рус дилинин тәдрисинә даһа әмәли истигамәт вермәјә сә'ј көстәрмишләр, јени програмларын мәзмунунун вә принсипләринин максимум һәјата кечирилмәсинә чалышмыш вә әсас вәзифәни—өјрәнилән шифаһи вә јазылы нитгин инкишафыны онлара дилин үнсијјәт васитәси кими өјрәдилмәсини нәзәрдә тутмушлар.

Бунa көрә дә јени дәрсликләрин әмәли, коммуникатив истигамәти онларын башлыҹа мәзијјәтидир.

[1] Һ. Ә. Әлијев. Азәрбајҹан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајына Азәрбајҹан КП Мәркәзи Комитәсинин һесабат мә'рузәси. Азәрнәшр, 1976, сәһ. 93.

IX—X синифләр үчүн рус әдәбијјаты үзрә дә јени програм вә она мүвафиг олараг һәм мәзмунуна, һәм дә методики апаратына нөрә әввәлкиләрдән хејли јахшы олан јени дәрсликләр јарадылмышдыр. Јени програм үзрә рус әдәбијјаты курсу һазырлыг курсудур, онун әсас тә'јинаты тәрбијәви мәгсәди илә јанашы, Азәрбајчан мәктәбләринин јухары синиф шакирдләриндән рус әдәбијјаты охучулары һазырламаг, онларын сөз еһтијатыны зәнкинләшдирмәкдир.

Дил вә әдәбијјат дәрсликләри үчүн мүәллимләрә методик рәһбәрлик нәшр олунмушдур. Рус дили үзрә һәмчинин 29 адда диңәр методик вәсаит чап едилмишдир. Бир сыра диңәр тәдбирләр дә һәјата кечирилмишдир.

1970-чи илдән е'тибарән биринчи синифдән рус дилинин өјрәнилмәси тәтбиг едилмишдир. 1972-чи илдән е'тибарән 25-дән артыг шакирди олан IV—X синифләр рус дили дәрсиндә 2 јарымгрупа бөлүнүр. 260 мәктәбдә шакирдләр рус дилинин дәринләшдирилмиш програм үзрә өјрәнирләр. Рус дилинин өјрәнмәјин тәдрис-мадди базасы хејли мөһкәмләндирилмишдир: 3 минә јахын тәдрис кабинети јарадылмышдыр, онларын 500-дән чохунда лингафон аваданлығы вардыр.

Нәзарәти гүввәтләндирмән вә мүәллимләрә методик јардым көстәрмәк мәгсәдилә Маариф Назирлији апаратында инспекторлар групу јарадылмышдыр, бүтүн халг маариф шө'бәләринин штатына исә рус дили методисти вәзифәси дахил едилмишдир.

Мүәллимләрә көмәк үчүн методик әдәбијјат, әјани вәсаит нәшри артмышдыр.

Мүәллим кадрларынын ихтисасынын артырылмасы иши планлы шәкилдә апарылыр. Рус дилинин тәдриси, мәктәбләрин вә мүәллимләрин габагчыл тәчрүбәсинин јајылмасы мәсәләләринә һәср олунмуш республика, зона, рајон, шәһәр елми-практик конфрансларı, мүшавирәләр вә диңәр тәдбирләр мүнтәзәм кечирилир.

Отуз үч илдир ки, республикада ајлыг «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дили вә әдәбијјаты» методик мәчмуәси нәшр олунур. 1979-чу илдән о, ејни адлы журнала чеврилмишдир. Мүәллимләрин вә педагожи мәтбуатын үмуми е'тирафына нөрә, бу журнал мүәллимләрә бөјүк јардым көстәрир, һәр бир мүәллим үчүн столүстү вәсаит олмушдур. Хүсусилә севиндиричи һалдыр ки, мәчмуәдә мүәллиф кими иштирак едән мүәллимләрин сајы илдән-илә артыр. Ахырынчы үч илдә мәчмуәдә дәрч едилмиш мəгаләләрин 42 фаизи мәктәб мүәллимләринин мәгаләсидир. Мәчмуә-журнал габагчыл тәчрүбә мүбадиләсинин мүһүм мәнбәји олмушдур.

Бу проблемин һәллиндә—Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин өјрәнилмәсиндә вә тәдрисиндә нә кими мүвәффәгијјәтләр әлдә едилмишдир?

Бу мүвәффәгијјәтләр чох бөјүкдүр. Ән әввәл бунлар ондан ибарәтдир ки, Азәрбајчан халгы милләтләрарасы үнсијјәт, ала-

гәләр, бөјүк рус халгы илә, Совет Иттифагынын диҝәр халглары илә достлуғун мөһкәмләндирилмәси үчүн рус әдәбијјатынын, рус дилинин әһәмијјәтини чохдан вә дәриндән баша дүшүр вә гијмәтләндирир. О өз көзләри илә көрүр ки, бу дил кәнчләримизин вә бүтүн халгымызын гаршысында рус әдәбијјатынын мисилсиз хәзинәсини, А. С. Пушкинин вә М. Ј. Лермонтовун, И. С. Тургеневин вә Н. А. Некрасовун, А. П. Чеховун, вә Л. Н. Толстојун, А. М. Горкинин вә В. В. Мајаковскинин, М. А. Шолоховун вә А. А. Фадејевин, һабелә рус классик вә мүасир совет әдәбијјатынын диҝәр бир чох көркәмли нүмајәндәләринин нөзәл әдәби јарадычылығыны кәнчләримизин вә бүтүн халгымызын гаршысында ачмышдыр.

Ана дили илә јанашы рус дилини дәриндән билмән зәһмәткешләримизин, мүтәхәссисләримизин дүнјакөрүшүнүн кенишләнмәсинә, онларын идеја-сијаси вә елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлмәсинә көмәк едир.

Республикамызда рус дилини билмәјән, рус дилиндә елми вә ја диҝәр әдәбијјатдан истифадә етмәјән көркәмли нчтимаисијаси хадим, алим вә јазычы, бәстәкар вә рәссам, истеһсалат габагчылы, һәким вә мүәллим, мүһәндис вә агроном тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Инди республиканын һәр бир зәһмәткеши үчүн ајдындыр ки, Азәрбајчан халгынын јүксәк инкишаф етмиш мүасир мәдәнијјәти—совет гурулушу, ССРИ халгларынын гардашлыг аиләсиндә вә онларын көмәји илә, халгын өзүнүн нәһәнк фәаллијјәти сајәсиндә јаранмыш формача милли вә мәзмунча социалист олан бу мәдәнијјәт бир тәрәфдән өзүнүн чохәсрлик, орижинал вә демократик мәдәнијјәтинә архаланмышдырса, диҝәр тәрәфдән габагчыл рус мәдәнијјәтинә архаланмышдыр вә инди дә архаланыр.

Азәрбајчан совет мәдәнијјәти, хүсусән әдәбијјаты вә инчәсәнәти Иттифагын гардаш республикаларына өзү үчүн кениш гапы ачмышдыр, өлкәнин сәрһәдләриндән кәнарда учадан сәсләнир. Бүтүн бунларда рус дили, нечә дејәрләр, онун «бәләдчиси» олмушдур. Буна нөрә дә Азәрбајчан халгы бу көзәл дилә, һәмин дилин јарадычысы олан бөјүк рус халгына сон дәрәчә миннәтдардыр.

Мәһз буна көрә дә кәнчләримизин рус дилинә мәһәббәти сәмимидир, дәриндир вә тамамилә шүурлудур. Мүстәгил һәјата гәдәм гојврнан һәр бир шәхс баша дүшүр ки, рус дилини билмәк онун әлинә кучлү силаһ верир, мүвәффәгијјәтлә ирәлиләмәјә имкан јарадыр. Бу да фәрәһлидир ки, ушаглар бу һәгигәти мәктәб скамјасындан дәрк едирләр. Буну ондан көрмәк олар ки, мәктәблиләр иншә јазыларында рус дилинин өјрәнилмәсинә өз мүнасибәтләрини ифадә едир, бу дили өјрәнмәји үрәкдән арзу етдикләрини билдирирләр. Будур, бир нечә мисал.

Шамахы рајонунун Тава кәндиндәки мәктәбин шакирди Тофиг Г. јазмышдыр: «Рус дили мәним икинчи ана дилим, рус әдә-

бијјаты мүәллимим вә тәрбијәчи олмушдур...Мәним рус дилиндә китаблардан ибарәт китабханам вардыр. Орада А. С. Пушкинин, М. Ј. Лермонтовун, Л. Н. Толстојун, А. М. Горкинин, А. П. Чеховун, В. В. Мајаковскинин, А. А. Фадејевин, С. Ј. Маршакын, С. В. Михалковун вә бир чох дикәр јазычынын әсәрләри, үмумијјәтлә 470 китаб вардыр».

Исмајыллы рајонунун Губахәлилли кәнд мәктәбинин шакирдләри јазмышлар: «Әкәр сән рус дилини билирсәнсә, сәнин гаршында мүхтәлиф милләтләрдән олан достларын кениш даирәси ачылыр».

«Әкәр рус дилини мүкәммәл билсәјдим, дүнјада ән хошбәхт адам олардым».

Бакы шәһәри Нәриманов рајонунун 45 нөмрәли мәктәбинин 10-чу синиф шакирди Чәмилә Г. өз иншасында јазмышдыр: «Мән јахшы охујурам. Бүтүн фәнләри, хүсусән рус дилини севирәм. Мәктәб һәјатынын сон ајлары башланмышдыр. Биз һәјатда һансы мөвгеји тутачағымыз һаггында дүшүнмәлијик. Мән рус дили мүәллими пешәсини сечмишәм. Азәрбајчанлы ушаглара рус дилини, Ленин дилини, тарихдә илк дәфә өз өлкәсинин саһиби олмуш халгын дилини өјрәтмәк истәјирәм».

Белә мисаллардан чох көстәрмәк олар. Лакин кәтирилән мисаллар Азәрбајчан мәктәбләри шакирдләринин рус дилини нечә мәһәббәтлә, нечә марагла өјрәндикләрини ајдын сүбут едир. Бу бөјүк мүвәффәгијјәт Азәрбајчан КП МК-нын рәһбәрлији алтында әлдә едилмишдир. Бу мүвәффәгијјәт маһијјәт е'тибарилә бөјүк мәдәни, педагожи вә сијаси әһәмијјәти олан бир чох дикәр наилијјәтләр үчүн әсас, әлверишли зәмин јарадыр.

Азәрбајчан комсомолунун XXX гурултајында (11 март 1978-чи ил) Һ. Ә. Әлијев јолдаш бу барәдә чох ајдын демишдир: «Гардашлыг дили, достлуг, милләтләрарасы үнсијјәт вә әмәкдашлыг дили олан рус дили дүнја елм вә мәдәнијјәтинин хәзинәләринә јол ачан мүһүм мә'нәви зәнкинләшмә васитәсидир. Республикамызда рус дилинә мүкәммәл јијәләнмиш адамларын сајы илдән-илә артыр. Рус дили Азәрбајчан кәнчләринин чох һиссәси үчүн икинчи ана дилинә чеврилмишдир. Оғлан вә гызларымыз рус дилини өјрәнмәјә чох бөјүк мараг көстәрирләр... Лакин әлдә едилән наилијјәтләрлә кифајәтләнмәк олмаз, кәнчләр арасында, хүсусән кәндләрдә рус дилинин тәблиғини бундан сонра да дәзмлә апармаг.. рус дилинин өјрәнилмәсини бундан сонра да нәзарәт алтында сахламаг, ән әввәл кәнд мәктәбләриндә рус дилинин тәдрисинин кејфијјәтинә хүсуси фикир вермәк лазымдыр»[1].

Азәрбајчанын јашлы әһалисинин хејли һиссәси рус дилиндә сәрбәст данышыр ки, бу да конкрет вә мүсбәт наилијјәтдир. Тәкчә үмуми орта тәһсилин һәјата кечирилдији илләр әрзиндә орта мәктәбләрдән рус дилини билән 1250,4 мин нәфәр бурахылмышдыр. Ахы бу, Азәрбајчанын јашлы әһалисинин 40 фаизә гәдәрини тәшкил едир.

[1] «Коммунист» гәзети, 14 март 1978-чи ил.

Тә'лимин Азәрбајчан дилиндә олдуғу мәктәбләрин һәр ил јүзләрлә мә'зуну республиканын вә өлкәнин мәркәзи шәһәрләриндә тә'лими рус дилиндә олдуғу али мәктәбләрә дахил олур вә орада тәһсилини рус дилиндә мүвәффәгијјәтлә давам етдирир.

Јени програмла ишләјән шакирдләрин билијинин 1978-чи илдә республика Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту тәрәфиндән күтләви шәкилдә јохланылмасы көстәрмишдир ки, шакирдләрин рус дили үзрә билији хејли јахшылашмышдыр. Мәсәлән, сорушулмуш 2700 шакирдин 2022 нәфәри (74,8 фаизи) минимум луғәтин бүтүн сөзләрини дүзкүн билмиш вә дүзкүн тәләффүз етмишдир; 900 шакирддән 732-си (81,3 фаизи) мәтни дүзкүн вә ифадәли охумушдур. Сөзләрин тәләффүзүндән башлајараг, мәтнин шәрһинәдәк комплекс тапшырыг јеринә јетирмиш (ифадә, шәкилләрин тәсвири, инша) 5865 шакирддән 4931 нәфәри (84 фаизи) тапшырығын өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлмишдир.

Демәк олар ки, республика мәктәбләринин шакирдләри мүрәккәб олмајан вә өзләринә таныш олан һадисәләри шифаһи вә јазылы формада мүәјјән дәрәчәдә шәрһ етмәјә, шәкли тәсвир етмәјә, охудуғунун мәзмунуну сөјләмәјә вә с. бачарырлар.

Бүтүн бунлар Азәрбајчанын үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дили вә әдәбијјатынын тәдрисиндә вә өјрәнилмәсиндә шәкенз ирәлиләјишләр олдуғуну, бөјүк мүвәффәгијјәтләр газанылдығыны көстәрир ки, бу да халгымызын бөјүк мәдәни наилијјәтидир.

Лакин газанылмыш наилијјәтләр проблемин бүтөвлүкдә һәлл едилдијини һәлә көстәрмир. Бундан әлавә, шәһәрләрдә шакирдләрин рус дили үзрә һазырлыг сәвијјәси програм тәләбләринә јахынлашырса, республика мәктәбләри шакирдләринин әксәријјәтинин олдуғу кәнд јерләриндә бу сәвијјә хејли кери галыр. Шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитгинин никишафы хүсусилә кери галыр.

Инспектор јохламалары көстәрир ки, әкәр бә'зи мәктәбләрдә рус дили тәдрисинин тәшкили јени програмларын тәләбләри сәвијјәсиндәдирсә вә ја буна јахындырса, дикәр мәктәбләрдә кериде галыр, ону хејли јахшылашдырмаг арзу олунур. Бә'зи рус дили мүәллимләри, һәтта кәнд јерләриндә белә, онларын гаршысында гојулмуш педагожи вәзифәләрин өһдәсиндән кәлирсә, башгалары бу ишдә бөјүк чәтинликләр чәкир, үчүнчүләри исә үмумијјәтлә бу вәзифәнин өһдәсиндән кәлә билмир. Бу инсанлар бизи нарәһәт етмәјә билмәз вә вәзифә онлары арадан галдырмагдан вә проблемин бүтөвлүкдә һәллинә наил олмагдан ибарәтдир.

Проблемин көкүндән һәлли үчүн бөјүк сијаси вә педагожи әһәмијјәти олан јени вәзифәләр ирәли сүрүлмүшдүр.

Дашкәнд шәһәриндә кечирилмиш (23—24 мај 1979-чу ил)

Үмумиттифаг елми-практик конфранс Ш. Р. Рәшидовун вә ССРИ Маариф назири М. А. Прокофјевин мә'рузәләри илә әлагәдар олараг милли мәктәбләрдә рус дилинин тәдриси саһәсиндә гаршыда дуран вәзифәләри, һабелә онларын сәмәрәли һәлли үчүн тәдбирләри әтрафлы мүзакирә етмиш вә бу мәсәләдә кениш төвсијәләр гәбул етмишдир. Төвсијәләрдә хүсусилә һәм бу саһәдәки мүвәффәгијјәтләр, һәм дә Иттифагын милли республикалары кәнчләринин рус дилинә мүкәммәл јијәләнмәси үчүн лазыми шәраит јарадылмасында олан чәтинликләр гејд едилир.

Конфранс кадр проблеминин, тәһсилин мәзмунуну, рус дили дәрсликләри вә програмларыны тәкмилләшдирмәк, тә'лим методларыны модерләшдирмәк, бу саһәдә тәдгигат ишинин, габагчыл тәчрүбә мүбадиләсини ксинишләндирмәк проблемләринин вә с. проблемләрин сәмәрәли вә сүр'әтлә һәллинин төвсијә етмишдир.

Конфранс халг маарифи органларына төвсијә етмишдир ки, милли мәктәбләрдә рус дили тә'лиминин тәдрис-мадди базасыны ардычыл сурәтдә мөһкәмләндирсинләр; бүтүн милли мәктәбләрдә рус дили вә әдәбијјаты кабинетләри јарадылмасыны, онларын лингафон апаратлары вә тәдрисин дикәр мүасир техники васитәләри илә тәчһиз олунмасыны тә'мин етсинләр; мәктәб китабханалары фондларынын шакирдләр үчүн рус дилиндә лазыми әдәбијјатла, һабелә рус дили мүәллимләри үчүн елми-педагожи вә методик әдәбијјатла мүнтәзәм сурәтдә зәнкинләшдирилмәсини гајдаја салсынлар.

Бүтүн мәктәбләрин педагожи кадрларла—мүвафиг тәһсили олан рус дили мүәллимләри илә тә'мин едилмәси I нөмрәли проблем олмушдур вә белә бир проблем олараг галыр. Бу проблем шакирдләрин сајы 25 вә даһа чох олан биринчи синифдән башлајараг синифләрин јарымгруплара бөлүнмәси илә әлагәдар даһа бөјүк олмушдур. Бу мәсәлә бир дә она көрә чәтинләшир ки, рус дилинин өјрәнилмәси һазырлыг синифләриндә (һәфтәдә 3 саат) тәтбиг едилир вә бу синифләрин сајы илдән-илә артыр, милли ушаг бағчаларында рус дилинин тәтбигиндән (јухары групларда һәфтәдә 2 саат) һәлә данышмырыг.

Республикада бүтүн мәктәбләри рус дили мүәллимләри илә тә'мин етмәк үчүн әлавә 3,1 мин нәфәр тәләб олунур. Бунлары исә һазырламаг лазымдыр. Лакин проблеми һәлли тәкчә бунунла битмир, мөвчуд рус дили мүәллимләринин ихтисасынын артырылмасы, тәкмилләшдирилмәси тәләб олунур. Бу әдәчә зәрурәт нәтичәси дејилдир, һәм дә она көрә лазымдыр ки, ишләјән мүәллимләрин хејли һиссәсинин олмаса да, мүәјјән һиссәсинин тәһсил һаггында диплому олмасына бахмајараг һәм дилчилик, һәм дә педагожи һазырлығы зәифдир ки, бу да онларын өз вәзифәләрини јеринә јетирмәләринә мане олур.

Рус дили мүәллимләринин һәм һазырланмасы, һәм дә онларын ихтисасынын артырылмасы әсасән М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Рус дили вә Әдәбијјаты Педагожи Институтунда мәркәзләшдирилмишдир. Үмид етмәк олар ки, институт бу чох мүрәккәб проблеми өһдәсиндән кәләчәкдир.

Рус дили вә әдәбијјаты програмларынын вә дәрсликләринин тәкмилләшдирилмәси рус дилинин тә'лими кими мүһүм проблеми һәлли үчүн сон дәрәчә бөјүк вәзифәдир. Онларын јарадылмасы саһәсиндә мүәјјән мүсбәт тәчрүбә топланмышдыр ки, бу барәдә јухарыда бәһс етмишик. Лакин мәктәб һаггында гәрарла (1977-чи ил) әлагәдар олараг, рус дили тәһсилинин мәзмунуну тәкмилләшдирмәк лазымдыр. Алимләр, методистләр, мүәллимләр бу вәзифәнин һәлли үзәриндә иши давам етдирирләр. Мөвчуд рус дили програмлары һәлә дә икинчи дәрәчәли вә ја һәддиндән артыг мүрәккәб тәдрис материаллары илә ағырлашдырылмышдыр ки, бу да өјрәнилән лүғәт еһтијатынын, грамматик нормаларын һафизәдә мөһкәмләнмәсинә, шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләри вә бачарыглары јаранмасына мане олур.

Програмларын нәзәрдә тутулан тәкмилләшдирилмәси заманы мөвчуд програмларын ишләниб-һазырланмасында әсас көтүрүлмүш вә һаггында јухарыда бәһс олунмуш әсас елми-дилчилик мүддәалары сахланылыр.

Рус дили вә әдәбијјаты програмларыны тәкмилләшдирмәк үчүн бүтүн тә'лим синифләри үзрә нитг бачарыг вә вәрдишләринә верилән тәләбләр мүәјјән едилмишдир; бу бачарыг вә вәрдишләр бүтөвлүкдә тәкрарын, гираәтин вә јазынын тәләб олунан сәвијјәсини характеризә едир.

1981—1985-чи илләрдә 12 дәрслијин вә онлар үчүн рәһбәрлијин, чохлу дидактик материалын, мәктәб лүғәтләринин, фонохрестоматијаларын вә валларын, мүәллимләр үчүн методик әдәбијјатын, синифдәнкәнар оху үчүн чохлу китабын тәкмилләшдирилмәси вә нәшри планлашдырылмышдыр.

Тәһсил методларынын әсаслы шәкилдә јениләшдирилмәси, нечә дејәрләр, һәм бүтөвлүкдә мәктәбдә тәһсил процесинин, һәм дә орада рус дилинин өјрәнилмәси процесинин оптималлашдырылмасы јенә ән мүһүм мәсәлә олараг галыр. Бу барәдә ирәлидә сөһбәт ачачағыг.

Рус дили үзрә тәһсил процесини оптималлашдырмаг үчүн һәр бир мәктәбдә һәр дәрси әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирмәк лазымдыр. Сүбут етмәјә еһтијач јохдур ки, һәр шејдән әввәл дүзкүн тәшкил олунмуш дәрсдә ушагларда фәннә мәһәббәт, нифадә вә сөзләрдән, чүмләләрдән дүзкүн истифадә етмәк бачарығы вышыланыр, сөз еһтијаты зәнкинләшир вә с. М. А. Прокофјев јолдашын јухарыда ады чәкилән мә'рузәсиндә дедији бу тәнгиди гејдләрә шәрик олмамаг мүмкүн дејилдир: «Мәктәбдә рус дили дәрсләри, нечә дејәрләр, шифаһи вә јазылы нитгин инкишафы зәрәринә олараг програмлашдырылмышдыр. Мүхтәлиф грамматик категоријаларын механики шәкилдә мәнимсәнилмәси, сөзјаратма иши илә әлагәдар олмајан гајда-

ларын әзбәрләнмәси үчүн чохлу вахт ајрылыр. Бу чәһәт унудулур ки, нәзәри мә'лумат дилин фәал мәнимсәнилмәси үчүн лазым олан дәрәчәдә верилмәлидир»[1]. Һәр бир дәрси belә вә буна охшар нөгсанлардан азад етмәк милли мәктәбләрдә рус дили тәдрисини тәкмилләшдирмәјин, онун сәмәрәлилијинин јүксәлтмәјин ән мүһүм јолудур.

Мүтәрәгги тә'лим методларыны тәтбиг етмәклә дәрси тәкмилләшдирәркән он илләр боју практикада сынагдан чыхарылмыш ән'әнәви методикадан һеч чүр имтина етмәк олмаз. Тәдрис ишинин ше'рләри вә бәдии нәсри шакирдләрин әзбәрләмәси, материалларын тәкрар едилмәси, динләнилмиш мәтнин шифаһи нағыл едилмәси, өз фикирләрини шифаһи вә јазылы шәрһ етмәк вә с. кими ән'әнәви үсуллары, һабелә шакирдләрин шифаһи вә јазылы нитгинин инкишафына јөнәлдилмиш дикәр ишләр һәр бир дәрсдә даим тәтбиг едилмәлидир.

Рус дили тәдрисинин даһа да јахшылашдырылмасы бу саһәдә тәдгигат ишинин дә кенишләндирилмәсини тәләб едир. Һәр шејдән әввәл елми тәчрүбәјә, мәктәбләрин вә мүәллимләрин габагчыл иш тәчрүбәсини нәзәрә алмаға әсасланан дәрин тәдгигат ишинин кенишләндирмәдән бу проблеми мүвәффәгијјәтлә һәлл етмәјин мүмкүн олмадығыны сүбут етмәјә чәтин ки, еһтијач олсун.

Республика Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунда, педагожи институтларын нәздиндә рус дили кафедраларында чохдандыр ки, бу истигамәтдә тәдгигат иши апарылыр. Бу иш мүәјјән мүсбәт нәтичәләр верир. Республикада рус дили тәдриси мәсәләси барәсиндә хејли тәдгигат әсәри, о чүмләдән «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дили вә әдәбијјатынын тәдриси мәсәләси» (Бакы 1975-чи ил), «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дили тәһсилинин мәзмунуну тәкмилләшдирмәк мәсәләләри» (Бакы, 1977-чи ил), «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дилинин тәдриси мәсәләси» (Бакы, 1978-чи ил) вә с. кими мәгаләләр мәчмуәләри нәшр олунмушдур. Бу саһәдәки тәдгигатларын нәтичәләриндән бәһс едән чохлу дикәр мисаллар да көстәрмәк олар. Чап олунмуш ишләр мүәјјән әһәмијјәтә маликдир, рус дили мүәллимләринә көмәк едир.

Бу әсәрләрин, һабелә республиканын Азәрбајчан мәктәбләри үчүн рус дили вә әдәбијјатына даир методик вәсаитләр, програм вә дәрсликләрин јарадылмасында Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун елми ишчиләри. Г. Әлијев, М. Әһмәдова, али мәктәбләрин, хүсусән М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Педагожи Институтунун русшүнас алимләри—профессорлар М. Т. Тағыјев, Б. А. Ахундова, Ч. А. Бәдәлов, Л. Г. Вәкилова, А. А. Сваричевски, методистләр вә габагчыл мүәллимләр А. Г. Дахнович, В. И. Лаптев, З. Г. Сәфәрова, С. Л. Нисимов, Г. Пашајев вә бир чох башгалары фәал

[1] «Учительская газета», 24 мая 1979, № 61.

иштирак едирләр. Буна бахмајараг, рус дили тәдрисинин бир чох көклү проблемләри һәлә елми чәһәтдән шәрһ олунуб өјрәнилмәмишдир. Онларын әсаслы сурәтдә ишләнмәси, шүбһәсиз, Азәрбајчанын милли мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси кими бөјүк проблемин мүвәффәгијјәтлә һәллинә көмәк едәрди.

Һәр бир синфин шакирдләринин лүғәт еһтијаты һәчминин мүәјјән едилмәси мәсәләси дә өзүнүн елми һәллини көзләјир. Бу мәсәлә чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Мүхтәлиф республикаларда мүхтәлиф синифләрдә сөзләрин мәнимсәнилмәси нормасы ејни дејилдир вә демәк лазымдыр ки, онлар һәлә олдугча мүчәррәд, даһа чох кабинет үсулу илә мүәјјән едилир. ССРИ ПЕА-нын Елми-Тәдгигат Рус Дили Институтунун бу саһәдә апардығы иш (биртипли програмлар тәртиби) нә гәдәр үмидверичи олса да, һәлә мәсәләнин һәллини вермир.

Зәннимчә, һәр бир синиф үчүн лүғәт еһтијаты (һәм минимум, һәм дә максимум) һәчмини, һәм дә тәчрүбә јолу илә мүәјјән едилмиш һәчмин дәгиг тә'јин етмәдән мүкәммәл програмлар вә дәрсликләр тәртиб етмәк чәтиндир.

Русшүнас мүтәхәссисләр рус дили тәдрисинин елми әсасларындан данышаркән милли мәктәбләр үчүн рус дили дәрсликләри мәзмунунун һәчмчә дејил, характерчә бир гәдәр кенишләндирилмәси һаггында әсаслы фикир ирәли сүрүрләр. Бу фикрә хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

Бәдии әдәбијјат мәтнләринин мүәјјән һиссәсинин техникаја даир материалларла әвәз едилмәси һесабына тәдрис материалынын мүхтәлифләшдирилмәси тәдрис-тәрбијә вәзифәләринин кенишләндирилмәсинә, ајдындыр ки, көмәк едәчәкдир. Шакирдләрин чоху сонралар техники мәктәбләрә, һәм дә чох заман дәрсләр рус дилиндә кечилән мәктәбләрә дахил олачаг вә јә Совет Ордусу сыраларына чағырылачаг вә орада мүрәккәб һәрби техниканы өјрәнәчәкдир. Онларын бә'зиләри исә мәктәби гуртардыгдан сонра мадди истеһсал саһәсиндә ишләмәјә башлајачаглар ки, бурада да онлар үчүн техника, хүсуси терминолокија вә с. саһәсиндә рус дилини билмәк лазым кәләчәкдир. Әлбәттә, дәрсликләрин тәртибиндә бу чүр јениликләри дәриндән елми чәһәтдән тәдгиг етмәдән дәрсликләри тәртиб етмәк чәтиндир, чүнки дәрсликләр үчүн материаллар сечилмәси саһәсиндә әсрләр боју топланмыш тәчрүбә рус дили дәрсликләринин јарадылмасынын белә гәјдасыны нәзәрдә тутмамышдыр.

Милли мәктәбдә рус әдәбијјаты курсунун өјрәнилмәси дә һәлә лазымынча һәлл едилмәмишдир вә експериментал тәдгигат јолу илә тәдгиг олунмалыдыр. Рус әдәбијјаты курсунун тәтбиги саһәсиндә республикаларда јаранмыш практика тәкчә бөјүк ујғунсузлугла, өјрәнилән әдәбијјатын һәчминдә чидди фәргләр олмасы илә дејил, һәм дә онунла характеризә олунур ки, гејри-рус шакирдләрин рус дили саһәсиндә билији үму-

ми мүшаһидәјә әсасән рус әдәбијјаты програмына дахил едиләи әдәби әсәрләрин асан өјрәнилмәсини тә'мин етмир.

Үмумтәһсил мәктәбләри үчүн мөвчуд програм вә дәрсликләрин ағырлығы һаггында мә'лум тәнгиди көстәришләр рус дили вә әдәбијјаты дәрсликләринә дә аиддир. Һәр чүр дикәр халгларын дилләри кими, рус дилинә јијәләнмәк дә ән әввәл шакирдләрдә мөһкәм шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләри ашыламағы тәләб едир. Мөвчуд програм вә дәрсликләр, һабелә мәктәбләрдә рус дили тәдрисини тәшкили буну тә'мин етмир. Рус дили програмлары вә дәрсликләринин, һабелә тәдрис методикасынын тәкмилләшдирилмәси үзәриндә елми вә методика идарәләринин, методистләрин, дәрслик вә програмларын елми мүәллифләринин вә башгаларынын ишләмәси лазымдыр.

Милли мәктәбләрдә рус дилинин тәдрисинә даир габагчыл педагожи тәчрүбәнин өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә тәтбиги дә мүһүм тәдгигат проблемидир. Фәраһлы һалдыр ки јарадычылыгла ишләјән, мәзмунлу мәгаләләрлә вә мә'рузәләрлә чыхыш едән, өз габагчыл тәчрүбәсиндән данышан, дәрсликләрин мүәллифләри олан, диссертасија мүдафиә едән рус дили мүәллимләринин сајы артыр. Лакин онларын габагчыл тәчрүбәси дәриндән өјрәнилмәлидир. Милли мәктәбләрдә рус дили тәдрисинин вә өјрәнилмәсинин тәкмилләшдирилмәси проблеминин јенә дә тәчрүбә јолу илә өјрәнилмәјә еһтијачы вардыр. Тә'лим методларыны даһа да тәкмилләшдирмәк вә рус дилинин тәдриси тәчрүбәсиндә јени вә ән јени техники тә'лим васитәләринин тәтбиг етмәк лазымдыр вә и. а.

Тәдгиг олунмаға еһтијачы олан даһа бир проблемдән, јә'ни Азәрбајчан шәраитиндә икидиллилик проблеминдән дә бәһс едәк. Өлкәнин милли республикаларында икидиллилик проблеми јени дејилдир, онун характери вә ичтимаи функсијасы әдәбијјатда дәфәләрлә ишыгландырылмышдыр. О, һәр ики дилин (рус дилинин вә милли дилин—М. М.) бүтүн јазылы вә шифаһи ишләдилмәси вә ја онларын ичтимаи функсијаларынын фәргләндирилмәси саһәләриндә ејнилији нәзәрдә тутур. Мүтләг ејнилик, көрүнүр, олмур. Фәргләндирмә дилләрдән бириндә нитгин кимә мурачиәт едилдијиндән вә һансы шәраитдә сөјләнилдијиндән асылы олараг, һабелә нәјин вә чәмијјәтин һансы фәалијјәт саһәсиндә сөјләнилмәли олдуғундан асылы олараг апарылыр»[1].

Икидиллилик мүтәрәгги һалдыр вә мә'лум олдуғу кими, бир сыра сәбәбләр нәтичәсиндә, хүсусилә «өлкәнин гејри-рус халгларынын милли республикаларын әрвзиләриндә рус дилинә јијәләнмәјә шүурлу сә'ј көстәрмәси нәтичәсиндә»[2], бир

---

[1] И. Х. Белодед. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР, сәһ. 27.
[2] Јенә орада, сәһ. 26.

тәрәфдән зәһмәткешләрин рус дилинин өз дилләри кими сәрбәст билмәләри, дикәр тәрәфдән исә әмәк коллективләри тәркибинин бејнәлмиләл олмасы, онларын үзвләринин һәм бир, һәм ики вә һәм дә үч дилдә данышмасы зәрурәти нәтичәсиндә мејдана кәлмишдир.

Икидиллилик милли дили һеч дә сыхышдырыб арадан чыхармыр, әксинә, ону јени анлајышлар вә терминләрлә зәнкинләшдирир.

Биз икидиллилијин тәбиәтини әтрафлы ишыгландырмағы гәтијјән гаршымыза мәгсәд гојмуруг. Биз бурада һәмин проблемә јалныз она көрә тохунуруг ки, бу проблеми Азәрбајчан шәраитинә тәтбигән лазымынча ишыгландырылмалы олдуғуну гејд едәк, бу мәсәлә исә һәлә ишыгландырылмамышдыр.

Ана дили илә рус дили тәдрисинин дүшүнүлмүш шәкилдә әлагәләндирилмәси мәгсәдилә бу проблемин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Һамыја мә'лумдур ки, рус дилинин тәдриси заманы ана дилинә истинад едилмәси һеч дә өзүнүн актуаллығыны итирмир.

Бүтүн јухарыда көстәрилән проблемләрин дәриндән тәдгиг олунмаға еһтијачы вардыр.

Рус дили тәдрисинин тәкмилләшдирилмәси илә әлагәдар елми проблемләр һаггында сөһбәти давам етдирмәк оларды. Лакин чәтин ки, буна еһтијач олсун. Бир мәсәлә ајдындыр ки, милли мәктәбләрдә рус дилинин тәдрисин вә өјрәнилмәсини бундан сонра да көкүндән јахшылашдырмаг лазымдыр. Бу исә мәктәбдә бу мүһүм ишин һәм елми-дилчилик, һәм дә педагожи дидактик вә психоложи әсасларыны ишыгландырмаг үчүн бу саһәдә тәдгигат ишинин кенишләндирмәји тәләб едир.

Кәнч нәслә Октјабр дилинин, Ленин дилинин өјрәдилмәсини тәкмилләшдирмәк саһәсиндә бүтүн ишләр бир мәгсәд күдүр ки, бу да «Идеоложи иш вә сијаси тәрбијә ишинин даһа да јахшылашдырмаг һаггында» Сов. ИКП МК гәрарыны јеринә јетирмәк саһәсиндә Азәрбајчан партија тәшкилатынын вәзифәләри барәсиндә» Азәрбајчан КП МК пленумунун 1979-чу ил 17 ијул тарихли гәрарында ајдын вә парлаг шәкилдә көстәрилмишдир.

Һәмин гәрарда дејилмишдир: «Маариф Назирлији, Али вә орта Ихтисас Тәһсили Назирлији, дикәр идарәләр вә тәшкилатлар әлдә едилмиш тәчрүбәјә әсасланыб рус дилинин өјрәнилмәсинин даһа да тәкмилләшдирилмәсинин тә'мин етсинләр, республиканын әслиндә һәр бир сакининин рус дилини билмәсинә чалышсынлар»[1]. Бу, тәхирәсалынмаз вәзифәдир.

---

[1] «Коммунист» гәзети, 27 ијул, 1979-чу ил, № 170.

IV ФӘСИЛ

ДӘРСИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ ВӘ ТӘ'ЛИМ МЕТОДЛАРЫНЫН ЈЕНИЛӘШДИРИЛМӘСИ

Тә'лимин јени мәзмунуна кечмәк, елми-техники ингилаб вә сосиал тәрәгги тә'лим методларынын јениләшдирилмәси вә дәрсин тәкмилләшдирилмәси зәрурилијини гаршыја гојмушдур. Мәһз буна көрә дә һәмин вәзифәләр сон илләрдә, хүсусилә 60-чы илләрин орталарында бүтүн өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда мәктәб ишләри саһәсиндә ән актуал вәзифәләрдән бири кими диггәт мәркәзиндә дајанмышдыр. Одур ки, республиканын 60 иллији илә әлагәдар мәктәб тәһсилинин сәвијјәсиндән сөһбәт кедәркән, бу саһәдә газандығымыз наилијјәтләри, һабелә һәләлик һәлл етмәдијимиз проблемләри көстәрмәк лазым кәлир. Һәр шејдән әввәл мәсәләнин актуаллығы барәдә бир нечә сөз демәк истәрдик.

Ма'лумдур ки, үмумтәһсил мәктәбләриндә дәрс јалныз тә'лимин дејил, һәм дә тәрбијә ишинин әсас тәшкилат формасыдыр. Педагожи просесдә дәрсин ролундан вә әһәмијјәтиндән данышаркән гејд едилир ки, «дарс педагожи просесин бу вә ја дикәр дәрәчәдә битмиш бир парчасы, јахуд «һүчејрәсидир». Күнәш бир дамла суда әкс олундуғу кими, тә'лимин бүтүн чәһәтләри дә дәрсдә әкс олунур. Бүтүнлүклә олмаса да педагогиканын хејли һиссәси дәрсдә чәмләнир»[1].

Һаглы сөздүр, лакин зәиф дејилмишдир. Дәрс гат-гат јүксәк гијмәтә лајигдир. Дәрс педагожи просесин «һүчејрәси» дејил, онун өзәјидир, онун һәлледичи һиссәсидир. Онда педагогиканын хејли һиссәси дејил, шакирдләрин тә'лим вә тәрбијәсинин мәзмунундан, јолларындан, принсип вә методларындан бәһс олунан әсас һиссәси чәмләнир. Дәрс һаггында монографијалар, дидактикаја аид әсәрләрдә, педагогика дәрсликләриндә бүтөв фәсилләр јазылыр. Үмуми дидактик аспектдә јазылмыш аз-чох мәзмунлу елә әсәр чәтин тапылар ки, орада һәмин проблемә—дәрсә тохунулмасын. Бу да тәбиидир. Чүнки тә'лим просесинин тәкмилләшдирилмәси вәзифәси, о чүмләдән мүасир дөврүн тәләбләри бахымындан дәрсин сәмәрәлилијинин артырмаг һәм нәзәријјәчиләр, һәм дә мүәллимләр, һәм дидактика вә хүсуси методика, һәм дә педагожи психолокија гаршысында бүтүн әзәмәти илә дурмагдадыр.

Совет мәктәбләриндә дәрсин тәкмилләшдирилмәси әввәлләр дә дидактиканын актуал мәсәләләриндән бири һесаб олунурду. Лакин бу мәсәлә 50-чи илләрдә, хүсусилә мәктәбләрдә тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәси илә әлагәдар оларaг, 60-чы илләрдә даһа бөјүк актуаллыг кәсб етмишдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу истигамәтдә һәм нәзәри, һәм дә әмәли чәһәтдән мүәјјән ирәлиләјиш әлдә олунмушдур. Совет мәктәбләриндә, хүсусилә Липетск вилајәти, Ленинград, Москва, Татарыстан МССР вә с. мәктәбләриндә топланмыш вә үмумиләшдирилмиш габагчыл педагожи тәчрүбә, еләчә дә һәмин заманда дәрч олунмуш јени педагожи вә психоложи тәдгигатлар буна чох көмәк етмишдир. Бу педагожи һәрәкатын идеја-сијаси вә елми әсасыны исә Сов. ИКП XXIII, XXIV вә XXV гурултајларынын өлкәдә халг маарифинин кәләчәк инкишаф истигамәтләринин мүәјјән едән гәрарлары, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин мәктәб һаггындакы көстәришләри, елми-техники ингилаб дөврүндә, бу саһәдә вәзифәләримизи конкрет сурәтдә мүәјјән едән гәрарлары тәшкил етмишдир.

Бурада мәсәлә јалныз ондан ибарәт дејилдир ки, бәһс олунан проблемин анчаг нәзәри чәһәтдән һазырлајаг. Мәсәлә һәм дә ондан ибарәтдир ки, бүтүн мәктәбләри вә бүтүн мүәллимләри дәрсин кејфијјәтини јүксәлтмәк ишинә чәлб етмәјә наил олаг. Бу о гәдәр дә асан дејилдир. Лакин о нә гәдәр чәтин олса да реалдыр.

Биз дәрсин һамыја мә'лум олан чәһәтләри—онун типләри, гурулушу вә с. үзәриндә мүфәссәл дајанмаг фикриндә дејилик (онлара өтәри тохуначағыг). Биз бурада елә чәһәтләр үзәриндә дајаначағыг ки, онларын сәмәрәли тәтбиги һәмин дәрси мүасир дәрс һесаб етмәјә әсас версин.

Мүасир дәрс нечә олмалыдыр? О нечә тәшкил олунур вә кечирилир?

Мүасир дәрс көјдән дүшмүр. Һәр һансы бир мүасир һадисә кечмишин бунә бәнзәр һадисәләринин мүтәрәгги, расионал чәһәтләринин бу вә ја дикәр дәрәчәдә өзүндә бирләшдирдији кими, мүасир дәрс дә ән'әнәви дәрсин «расионал тохумларыны» инкар етмир. Мүасир дәрс дә ән'әнәви дәрс кими дидактик вәзифәни дәгиг мүәјјәнләшдирмәји тәләб едир вә буна мүвафиг олараг, мүәјјән гурулуш, тип үзрә кечирилир, зәрури елементләри әһатә едир, ев тапшырыглары вә с. илә баша чатыр. Лакин мүасир дәрс бунунла мәһдудлашмыр. О, ән'әнәви дәрсә нисбәтән һәм мәзмуна, һәм дә методлара, пријомлара вә васитәләрә көрә чох-чох зәнкиндир, тәшкили вә кечирилмәси чәһәтдән хејли мүрәккәбдир. О, мүәллимдән јалныз бачарыг дејил, һәм дә әркин, јарадычы иш тәләб едир. Бу, шакирдләрдән дә тәләб олунур. Мүасир дәрс, һабелә ирәлидә көрәчәјимиз кими, тә'лимин мүхтәлиф нөвләринә кениш мејдан вермәси илә дә ән'әнәви дәрсдән фәргләнир. Ән'әнәви дәрсдә, әсасән, репродуктив тә'лим демәк олар ки, јеканә тә'лим нөвү идиса, мүасир дәрсдә исә бундан башга програмлашдырылмыш тә'лим, тә'лимин алгоритмләшдирилмәси, проблемли тә'лим, репродуктив-ахтарычы тә'лим, диференсиал тә'лим, тә'лимин фәрдиләшдирилмәси вә интенсивләшдирилмәси кими тә'лим нөвләри тәтбиг едилир. Мүасир дәрс онунла сәчијјәләнир ки, бура-

[1] М. Н. Скаткин. «Совершенствование процесса обучения», М., 1971, сәh. 149.

да дәрсин һәр үч вәзифәси: тәһсил, тәрбијә вәзифәләри вә програмын һәр бир конкрет мөвзусу үзрә шакирдләрин инкишафы вәзифәси лајиһәләшдирилир, планлашдырылыр вә һәјата кечирилир. Бундан әлавә, мүасир дәрс онунла фәргләнир ки, бурада тә'лимин мүасир техники васитәләри кениш планда тәтбиг олунур ки, ән'әнәви дәрсдә бунлар надир истисналар һесаб олунурду. Мүасир дәрсдә мәшғәләләр кабинет системи үзрә кечилир. Тә'лим-тәрбијәнин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси проблеминин һәллинә көмәк едән мүасир дәрсин әсас әламәтләри бунлардан ибарәтдир.

Мүасир дәрсин сәмәрәлилији мәзмунла јанашы ејни заманда тә'лим методларынын јениләшдирилмәсиндән дә асылыдыр. Буна көрә дә тә'лим методларынын јениләшдирилмәсинин әһәмијјәти һаггында бир нечә сөз демәк лазым кәлир. Тә'лим методлары дәрсдә тә'лим просесинин мәркәзи компонентләриндән бири һесаб олунур вә мүәллимлә шакирд фәалијјәтини әлагәләндирмәјә хидмәт едир. Бу гаршылыглы әлагәдә јүксәк педагожи сәмәрәлилијин әлдә едилмәси тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси вә онлардан дәрсдә бачарыгла истифадә олунмасындан чох асылыдыр.

Мә'лум олдуғу кими, елми-техники тәрәгги истеһсалатын автоматлашдырылмасына, әмәк просесләринин механикләшдирилмәсинә кәтириб чыхарыр. Мүрәккәб машын вә агрегатлардан истифадә нәтичәсиндә техноложи просес тәкмилләшдирилир. Електроника, електрик-һесаблама машынлары әмәк просесиндә тәтбиг олунур. Бүтүн бунлар, тәбиидир ки, инсанын јарадычы фәалијјәт даирәсинин мүхтәлиф әмәк саһәләриндә, биринчи нөвбәдә исә машынла идарәолунма, техноложи просес, мүрәккәб механизм саһәләриндә кенишләнмәсини тә'хирәсалынмаз вәзифә кими гаршыја гојур.

Јахшы истеһсалатчылар һазырланмасына наил олмаг үчүн мүасир тәләбләрлә әлагәдар тәкчә тә'лимин мәзмунунун тәзәләнмәси вә јенидән гурулмасы кифајәт дејилдир. Бурада шакирдләрин идрак фәаллығыны тә'мин етмәк, онларда әмәјә, өзләринин истеһсалат вә ичтимаи вәзифәләринин јеринә јетирмәјә јарадычы јанашмаг вәрдишләри ашыламаг мәгсәдилә тә'лим методларынын јениләшдирилмәси, тәкмилләшдирилмәси дә тәләб олунур.

Бу да мә'лумдур ки, елми-техники тәрәгги нәтичәсиндә елм артыг билаваситә мәһсулдар гүввәјә чеврилмишдир. Әмәк мәһсулдарлығынын даһа да јүксәлдилмәси мәгсәдилә елм бүтүн әмәк просесләринә, онун бүтүн саһәләринә нүфуз етмиш, инди исә даһа кениш мигјасда, даһа дәриндән нүфуз етмәкдәдир. Бу исә инсандан елә јүксәк тәһсилә вә ихтисаса, кениш елми-техники дүнјакөрүшә малик олмағы тәләб едир ки, о, әмәк просесиндә елмин наилијјәтләрдән истифадә етмәк бачарығына гадир олсун. Тәбиидир ки, бу шәраит дә тәшәббүскар

адамлар јетишдирмәк үчүн тә'лим методларынын јениләшдирилмәсини тәләб едир.

Даһа бир мәсәлә һаггында. Тәһсил просеси инди перманент (фасиләсиз) олмушдур. Елми-техники тәһсилин әлдә едилмәси мүтәхәссисләрә, һәтта јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләрә бир дәфә наил олунмуш сәвијјәдә галмаг тә'минаты вермир. Шәхси тәһсил јолу илә билијини артырмајан, өз һазырлығыны тәкмилләшдирмәјән мүтәхәссис елми-техники тәләбләр бахымындан мүтләг кери галачагдыр. Бу кери галма истеһсалын, әмәк мәһсулдарлығынын артмасына әнкәл олачагдыр.

Бу чәһәт нәзәрә алынмалыдыр ки, «инсана лазым олан биликләрин һәчм е'тибарилә нәскин шәкилдә вә сүр'әтлә артдығы индики шәраитдә башлыча мәгсәд артыг мүәјјән гәдәр фактлары мәнимсәмәкдән ибарәт ола билмәз... Елми вә сијаси информасијанын сүр'әтли ахынындан баш ачмаг бачарығы ашыламаг вачибдир»[1].

Совет адамы исә јалныз о заман мүвәффәгијјәт газаныр ки, «өз биликләрини мүстәгил сурәтдә артырмаг... бачарығына»[2] јијәләнмиш олсун. Бу да мәктәб партасы архасында ашыланмалыдыр.

Бу чәһәт тә'лим методларынын елә јениләшдирилмәсини, онларын елә тәкмилләшдирилиб тамамланмасыны тәләб едир ки, онлар шакирдләрин дәркетмә фәалијјәтинин мүстәгил инкишафыны тә'мин етмиш олсун. Тәсадүфи дејилдир ки, мәктәб һаггындакы декабр (1977-чи ил) гәрарында тә'лим-тәрбијә методларынын «тәһсилин мәзмунуна, һәјатын тәләбләринә ујғунлашдырылмасы» бир даһа гејд едилмишдир.

Сон илләрдә һәмин проблемин һәлли илә әлагәдар нәзәри гијмәтли монографијалар нәшр олунур, һәтта истәр мәркәздә, истәрсә дә бизим республикада елми-практик конфранслар кечирилмишдир.

ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарлары илә әлагәдар тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси проблеминин мүзакирәсинә һәср олунан үмуми јығынчағы (декабр, 1976-чы ил), ССРИ Педагожи Елмләр Академијасы тәрәфиндән Ленинград шәһәриндә кечирилән Үмумиттифаг елми-практик конфрансы (јанвар, 1978-чи ил) тә'лим методларынын истәр нәзәри чәһәтдән ишыгландырылмасы, истәрсә дә онларын әмәли тәтбиги саһәсиндә бир сыра зәиф чәһәтләрин олдуғуну ашкар етмишдир. Һәмин конфрансда мүәллимләрин тәчрүбәсиндә тә'лим методларынын бир сыра типик зәиф тәрәфләринин олмасы, методларын сечилмәсиндә тәсадүфә јол верилмәси вә онларын әсасландырылмамасы, методлардан истифадә заманы шакирдләрин фәрди хүсусијјәтләринин истәнилән сәвијјәдә нәзәрә алынмамасы, шакирдләрин

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи чилд, сәһ. 584.
[2] Јенә орада.

мүстәгил ишләмәләри пријомларынын мәһдудлуғу, тә'лимин әјани вәсаитләриндән сәмәрәли истифадә олунмамасы, шакирдләрин идраки фәаллығынын кифајәт гәдәр стимуллашдырылмамасы вә с. көстәрилмишдир. Орта мәктәбләрдә мүхтәлиф фәнләр үзрә апарылан хүсуси мүшаһидәләр вә динләнилән дәрсләрин тәһлили дә буну сүбут едир. Бүтүн бунлар исә мәктәб тәчрүбәсиндә елә методлар тәтбиг етмәји тәләб едир ки, онлар шакирдләрин идраки вә јарадычылыг фәалијјәтини фәаллашдырмаға хидмәт етсин. Бунун үчүн мәктәб тә'лиминин һансы тәләбләрә чаваб вермәси мәсәләсинин өзүнүн ишыгландырылмасы лазым кәлир. Бунунла әлагәдар сон заманлар бир сыра төвсијәләр олмушдур. Мәсәлән, академик И. Д. Зверјевин бу барәдә фикри беләдир: «Тә'лим методларынын тәрбијәедичи вә инкишафетдиричи вәзифәсинин күчләндирилмәси, шакирдләрин идраки фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафы мәгсәдилә методларын ролунун кенишләндирилмәси, тәһсилин јени мәзмуну илә әлагәдар тә'лим методларынын јениләшдирилмәси...»[1].

Бу һагда јухарыда гејд етдијимиз Үмумиттифаг елми-практик конфрансы өз төвсијәсини вермишдир.

Тә'лим методлары нәзәријјәсинин тәкмилләшдирилмәси вә онлардан практик сурәтдә истифадә олунмасынын инкишаф етмиш мүасир социализм чәмијјәтинин мәктәб гаршысында ирәли сүрдүјү сосиал тәләбләрдән ирәли кәлмәси һаггында мә'лум һәгигәти гејд едәрәк, конфранс ашағыдакы төвсијәләри ирәли сүрмүшдүр: «Тә'лим методлары тәһсилин мәзмуну илә бирликдә шакирдләрин тә'лими, тәрбијәси вә инкишафынын вәһдәтини тә'мин етмәлидир, онлары дәрин вә әсаслы биликләр, бачарыг вә вәрдишләр системи илә силаһландырмалы, коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт етмәли, елми вә практик тәфәккүрүнү, мүстәгил билик әлдә етмәк вә тәчрүбәдә, һәјатда ондан истифадә етмәк бачарығыны инкишаф етдирмәлидир.

Тә'лим методлары фәал һәјат мөвгејинин формалашмасына тә'сир көстәрмәлидир...».

Фикримизчә, бунлар јериндә олса да, там дәгиг вә долғун дејилдир.

Тә'лим методларынын даһа да тәкмилләшдирилмәјә, хүсусән онун номенклатурасынын зәнкинләшмәсинә, тә'лим просесинин дикәр компонентләри илә бирликдә бу просесин кејфијјәтли апарылмасы, тә'лимин бүтүн дидактик вәзифәләринин мүвәффәгијјәтли һәлли бахымындан онун тәснифатынын вә сәмәрәлилијинин јахшылашдырылмасына еһтијач вардыр.

Тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси о гәдәр дә садә вә асан проблем дејилдир. Бунун үчүн јухарыда көстәрилән фикир, тәклиф вә төвсијәләри диггәтлә өјрәнмәк, онлардан баш ачмаг вә мүәллимләрин мүвафиг һазырлығыны тә'мин етмәк,

[1] «Советскаја педагогика», 1977, № 2, сәһ. 14.

тә'лим методуну елмин өз методу илә сых әлагәләндирмәк, онларын психоложи әсасларыны, бу саһәдә топланан габагчыл тәчрүбәни дәрк етмәк лазымдыр.

Тә'лим методлары нәзәријјәсинин даһа да тәкмилләшдирилмәси үчүн марксист-ленинчи педагогиканын классикләринин төвсијәләринә дөнә-дөнә мүрачиәт етмәјимиз лазым кәлир. Н. К. Крупскаја көстәрирди ки, дүзкүн тәшкил едилмиш методика фәннин өз маһијјәтиндән ирәли кәлмәли, һәмин билик саһәсинин инкишаф тарихини өјрәнмәјә әсасланмалы, мәктәбин мәгсәдләри илә мүәјјәнләшдирилмәли, елми, мадди психолокијанын нәилијјәтләринә, ушағын һәртәрәфли билијинә, онун јаш хүсусијјәтләринә вә һәмин дөврә мүвафиг олан мүһитдә бу хүсусијјәтләрин нечә әкс олунмасына әсасланмалыдыр».[1]

Сүбут етмәјә еһтијач јохдур ки, тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси саһәсиндәки чәтинликләр онун номенклатурунун јени метод, јахуд пријомларла ләнк тамамланмасындан даһа чох (һәрчәнд ки, бу да зәруридир) методик арсеналын, хүсусилә шакирдләрин јарадычылыг габилијјәтини, нәзәри вә тәчрүби тәфәккүрүнү инкишаф етдирән методларын һәр јердә тәләб олунан сәвијјәдә тәтбиг едилмәмәсиндән ибарәтдир ки, бу да бир һалда мүәллимләрин бир гисминин методик чәһәтдән зәиф силаһланмасы илә, дикәр һалда зәрури шәраитин олмамасы (дәрсликләрин јүкләнмәси, техники тә'лим васитәләринин азлығы вә с.) илә әлагәдардыр.

Бунун башлыча сәбәбини һәм дә совет мәктәбләри вә социалист өлкәләри мәктәбләринин һәмин мәсәлә саһәсиндә топладыглары габагчыл тәчрүбәнин кифајәт гәдәр өјрәнилмәмәсиндә вә үмумиләшдирилмәсиндә, елмин јени мәзмуну практикадан (бурада мәктәб ишләриндән, габагчыл мәктәб вә мүәллимләрин тәчрүбәсиндән) көтүрмәсинә даир Ленинин фикринин јаддан чыхарылмасында ахтармаг лазымдыр.

В. И. Ленинин практик маариф ишчиләринин тәчрүбәсинин өјрәнилмәсинин зәрурилији һаггындакы көстәришләрини унутмаг олмаз.

Л. И. Брежнев демишдир: «Ајдындыр ки, бизим ичтимаи елмимиз гаршысында дуран вәзифәләр анчаг онун һәјатла ән сых әлагәси шәрти илә јеринә јетирилә биләр. Схоластик нәзәријјәбазлыг бизим ирәлијә доғру һәрәкәтимизи анчаг ләнкидә биләр. Јалныз практика илә әлагә елмин сәмәрәлилијини јүксәлдә биләр, бу исә бу күн, мәркәзи проблемләрдән биридир»[2].

Бундан даһа пион бир груп нәзәријјәчи педагоглар вә психологлар арасында тәчрүбәнин елми өјрәнилмәсинә зәрәр вуран педагожи експериментин фетишләшдирмәк ән'әнәсинин мүшаһидә олунмасыдыр. Биз һеч дә педагогикада експериментин әлејһинә дејилик. Әксинә, һәр васитәлә она тәрәфдар чыхырыг. Ла-

[1] Н. К. Крупскаја. Педагожи әсәрләри, III чилд, сәһ. 357.
[2] Сов. ИКП XXV гурултајынын материаллары, Азәрнәшр, 1976, сәһ. 80.

ки габагчыл педагожи тәчрүбәнин өјрәнилмәси вә үмумиләшдирилмәси бу ишдә експериментал ахтарышлара чәтин ки, манe олсун. Одур ки, бу мәсәлә бизим елми-педагожи тәдгигатларымызда хүсуси јер тутмалыдыр. Бу исә тә'лим методикасынын даһа да тәкмилләшдирилмәсинин даһа дүзкүн јолларындан бири олачагдыр.

Дидактикләримизин нөгсанларыны һәм дә онда ахтармаг лазымдыр ки, тә'лим нәзәријјәси саһәсиндә нәзәри ирәлиләјишлә јанашы, онлар һәләлик «тә'лим методунун», «тә'лим методларынын тәснифатынын» вә с. өзүнүн әнләјышынын мүәјјәнләшмәмәси кими аз әһәмијјәти олмајан мәсәләләрдә үмуми рә'јә кәлә билмәмишләр. Бу исә педагог тәчрүбәчиләри мүәјјән дәрәчәдә чашдырыр, онлара дәрсләрдә даһа мүнасиб методлар сечмәјә мане олур. Һәмин мәсәләләр үзәриндә дајанаг.

Дәрсин мәзмунунун јүксәк идеја-нәзәри сәвијјәсинин тә'мин едилмәси һаггында. Тә'лимин бүтүн мәзмунуну тәшкил едән елмилик, дәрин коммунист идејалылығы вә партијалылыг, дәрсә верилән биринчи дәрәчәли тәләб олмуш вә бу, даһа јүксәк дәрәчәдә вә кениш планда галмагда давам етмәкдәдир. Бунсуз дәрс методик, мәнтиги вә емосионал чәһәтдән нечә гурулурса-гурулсун онун сәмәрәлилијиндән, тә'лим вә тәрбијәнин вәһдәтдә олмасындан, мәктәбдә тәрбијә ишләринин комплекс шәкилдә һәјата кечирилмәси үчүн тә'лимдән истифадә едилмәсиндән сөһбәт ола билмәз.

Биз Сов. ИКП МК-нын «Белорусија партија тәшкилатынын идеоложи кадрларын сечилмәси вә тәрбијә едилмәси саһәсиндәки иши һаггында» (1974) гәрарында дәрсин тәшкили вә кечирилмәсинә верилән тәләбләри унуда билмәрик. Гәрарда дејилир: «Һәр бир мүәллим бөјүмәкдә олан нәсли муасир тәләбләри нәзәрә алмагла елмләрин әсаслары илә силаһландырмаг, шакирдләрин коммунист дүнјакөрүшүнү, онларын мә'нәви симасыны, сијаси шүурлулуғуну вә әмәксевәрлијини формалашдырмаг саһәсиндә өз гаршысында дуран вәзифәләри тамамилә һәјата кечирә билсин. Мәктәбимизи коммунизм гуручулуғунун бүтүн кедиши илә даһа сых әлагәләндирмәк барәсиндә Ленин тәләбинә дөнмәдән әмәл етмәк лазымдыр»[1].

Бу шәрәфли, ајдын вә мүрәккәб, лакин реал вәзифә мүәллим тәрәфиндән бүтүн тәрбијә системиндә, һәр шејдән әввәл, бүтүн мәктәб ишинин кедишиндә, башлыча олараг дәрсдә шакирдләрин тә'лими заманы һәјата кечирилир. Елә бир һәгигәти унутмаг олмаз ки, јалныз дәрсин јүксәк идеја вә елми сәвијјәси шакирдләрә дәрин билик верилмәсинә, онларын елмләрин әсаслары илә силаһландырылмасына, коммунист бахышынын, марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн формалашмасына әлверишли зәмин јарадыр. Чүнки бу бахышлар, дүнјакөрүшләр бәшәријјәтин јаратдыгы вә јаратмагда олдуғу габагчыл елмләрин әсасында мејдана кәлмиш вә инкишаф етмәкдәдир.

[1] «Коммунист» гәзети, 31 август 1974-чү ил, № 204.

Бурада дәрсин идеја-елми сәвијјәсинин нечә һәлл едилмәси мәсәләсини нәзәрдән кечирәк. Бу мәсәләнин һәлли сөз јох ки, тәдрис програмларындан, дәрслик вә дәрс вәсаитиндән башлајыр.

Мә'лумдур ки, јени програм вә дәрсликләрин башлыча хүсусијјәтләриндән бири онларда муасир елмин, техниканын вә мәдәнијјәтин тәләбләринә мүвафиг олараг, бүтүн мәктәб фәнләринин нәзәри сәвијјәсинин хејли јүксәлдилмәсини тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Шүбһәсиз бу, тә'лимин елми вә идеја-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә објектив шәраит јарадыр. Лакин бу һеч дә автоматик олараг тә'мин едилмир. Она көрә дә һәмин вәзифәни һәјата кечирмәк үчүн мүәллимин өзүндән сә'јлә, јарадычы ишләмәк тәләб олунур. Буна һеч дә шакирдләрә верилән елми фактларын, ганунларын, нәзәријјәләрин, мүддәаларын вә с.-нин тәкчә дүзкүнлүјү илә наил олмаг мүмкүн дејилдир.

Бурада она наил олмаг лазымдыр ки, В. И. Ленинин гејд етдији кими, «елм доғрудан да илијимизә вә ганымыза ишләсин, мәишәтин тамамилә вә һәгигәтән тәркиб һиссәсинә чеврилсин»[1].

Дәрсин идеја-елми сәвијјәсинин јүксәлдилмәси, һәр шејдән әввәл, тәдрис програмларынын әсасында гојулмуш мүһүм идејалар зәмининдә шакирдләрә тәдрис материалларынын изаһы илә тә'мин олунур. Республиканын габагчыл мүәллимләри бу вәзифәнин өһдәсиндән мәһарәтлә кәлирләр. Буна аид истәнилән гәдәр мисал кәтирмәк олар. Бакыдакы 240 нөмрәли мәктәбин тарих мүәллими Елмирә Һәсәнованын тәчрүбәси үзәриндә дајанаг. О, X синифдә «Елми дүнјакөрүшүн формалашмасы» мөвзусуну дәгиг план әсасында тәдрис едир. Һәмин пландан бир фрагментә диггәт јетирәк:

1. Дүнјакөрүшү нә демәкдир?
2. Елми вә дини дүнјакөрүшләрин араларындакы фәрг.
3. Коммунист вә буржуа дүнјакөрүшү — ики барышмаз идеолокијадыр.

Е. Һәсәнова дикәр методик пријомлардан башга, һәмин мөвзуну һәјатла әлагәләндирмәк мәгсәдилә дәрсин хејли һиссәсини муасир идеоложи мүбаризәнин шәрһинә һәср едир. Ән јени тарих үзрә шакирдләрин кечмиш дәрсләрдән, һәмчинин журнал вә гәзет материалларындан алдыглары билијә истинад едәрәк, мүәллим мәктәблиләрә баша салыр ки, идеоложи мүбаризә синфи мүбаризәнин кәскин формасыдыр, ики ичтимаи системин: сосиализмин вә капитализмин гаршылашмасынын мүһүм чәбһәсидир.

Мөвзунун өјрәнилмәси заманы мүәллимин рәһбәрлији илә шакирдләрин һазырладыглары «Капитализм зоракылыг вә нифрәт дүнјасыдыр», «Капитализм чәмијјәтиндә зәһмәткешләрин ағыр вәзијјәти», «Капитализм дүнјасында чинајәткарлығын

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү чилд, саһ. 504.

артмасы» мөвзуларында мə'рузəлəр динлəнилмиш вə бунун да бөјүк тəрбијəви тə'сири олмушдур. Бүтөвлүкдə дəрс кими, бу мə'рузəлəр дə капитализм алəминдə шејлəрин реал вəзијјəтини, буржуа тəблиғатынын јаланлыны вə ријакарлығыны көстəрмишдир.

Һəмин мəсəлəнин һəлли илə дикəр фəнн мүəллимлəри: физика, кимја, ријазијјат, биолокија, чоғрафија мүəллимлəри дə мəшғул олурлар. Онлар өз дəрслəринин һəјатла, коммунизм гуручулуғу илə мəһарəтлə əлагəлəндирир, јери кəлдикчə шакирдлəрə дəрсликлəрдə олмајан елми мə'луматлардан сөһбəт ачыр, һəјатда онларын əһəмијјəтини гејд едирлəр.

Дəрсин јүксəк идеја-елми сəвијјəси мүхтəлиф јолларла: фəнин гаршысында дуран əсас идејə вə мəгсəд нəзəрə алынмагла тəдрис материалынын мүəјјəн системдə өјрəнилмəси јолу илə, дəрсин мəктəби əһатə едəн мүһитлə, əмəклə, муасир техника вə истеһсалатла, бүтөвлүкдə исə коммунизм гуручулуғу илə, мүасирликлə сых əлагəлəндирилмəси јолу илə тə'мин олунур. Бүтүн бунлар дəрсин даһа мəзмунлу, сəмəрəли кечмəсинə сəбəб олур, шакирдлəрдə фəннə дəрин мараг ојадыр, онларын дүнјакөрүшүнү кенишлəндирир, мə'нəви алəмини зəнкинлəшдирир.

Республиканын мəктəблəриндə дəрсин даһа да тəкмиллəшдирилмəси дидактик əсасларын көнлү сурəтдə нəзəрə алынмасы, она мөһкəм риајəт олунмасы јолу илə һəјата кечирилир.

Дəрсин дидактик əсаслары үзəриндə дајанаг. Дəрсин дидактик əсаслары, башга сөзлə десəк, дəрсə верилəн дидактик тəлəблəр əслиндə мəшғəлəнин тəшкили вə кечирилмəсиндə онун мəзмунунун мүəјјəнлəшдирилмəсиндəн сонра апарычы рол ојнајыр. Белə бир һəгигəт һамыја мə'лумдур ки, məhз дидактик əсасларын көзлəнилмəси, она чидди əмəл едилмəси дəрсин даһа тə'сирли, даһа сəмəрəли гурулмасына сəбəб олур, онун гаршысында гојулан вəзифəлəрин, бүтөвлүкдə исə тə'лимин бүтүн функсијаларынын мүвəффəгијјəтли һəллинин тə'мин едир.

Дидактик əсаслар дəрсин мүхтəлиф мəсəлəлəринин əһатə едир. Тə'лим просесинин јүксəк методик сəвијјəдə кечмəси үчүн бура метод вə пријомларын, тə'лимин форма вə нөвлəринин сечилмəси, синифдə бүтүн шакирдлəрин дəркетмə фəаллығы вə əмəли фəаллыг көстəрмəсинə гајғы илə јанашылмасы, тə'лимин техники вəситəлəри вə мүхтəлиф əјани вəсаитлəрин сечилмəси вə онлардан истифадə олунмасы, дидактик принсиплəрə риајəт едилмəси вə с. дахилдир.

Бунларын һамысыны ајры-ајрылыгда вə мүфəссəл шəрһ етмəјə имкан вə еһтијач јохдур. Онлардан јалныз бə'зилəринин үзəриндə дајанаг, дикəрлəринə исə тохунаг. Һəр шејдəн əввəл гејд едəк ки, дəрсин һансы формада: фронтал (бүтүн синифлə), груп һалында (синфи мүвəггəти бир нечə група бөлмəклə), фəрди (һəр бир шакирдин имканлары нəзəрə алынараг онлары иnлəтмəклə) тəшкилинин əввəлчəдəн мүəјјəнлəшдирдикдə, дидактик əсасларын сечилмəси вə тəтбиги хејли асанлашыр.

Мəктəблəрдə бу формаларын һамысы, лакин даһа чох фронтал форма тəтбиг олунур.

Дидактик тəлəблəр бахымындан мəшғəлəлəрдə тə'лим методларынын сечилмəси вə онлардан истифадə едилмəси мүстəсна əһəмијјəт кəсб едир. Бу, хүсуси мəсəлəдир. Лакин биз бурада онун бə'зи чəһəтлəри үзəриндə дајаначағыг. Һəр шејдəн əввəл гејд етмəк лазымдыр ки, «тə'лим методу» анлајышы ики гаршылыглы, бир-бири илə əлагəдар анлајышы — өјрəтмə методу илə (мүəллимин фəалијјəти) өјрəнмə методуну (шакирдлəрин фəалијјəти) бирлəшдирир. Буна көрə дə һəр бир тə'лим методуна ики тəрəфдəн—өјрəтмə вə өјрəнмə бахымындан јанашылмалыдыр.

Мə'лум олдуғу кими, мəктəблəрдə бир сыра тə'лим методларындан, мəсəлəн, информасија, əјанилик, репродуктив, ахтарычылыг методларындан вə с. истифадə олунур. Нүмунə үчүн информасија методуна нəзəр јетирəк. Өјрəтмə методлары: бура шəрһ етмəк, изаһ етмəк, нағыл етмəк, мүсаһибə, мүһазирə, мəтнин охунушу вə с. дахилдир.

Өјрəтмə методларына исə динлəмə, дəрсликлə иш (материалын өјрəнилмəси), анлајышларын гавранылмасы, јаддə сахлама, јадасалма вə с. дахилдир.

Белəликлə, јухарыда көстəрилəн һəр бир тə'лим методу група бир сыра өјрəтмə вə өјрəнмə методларыны өзүндə бирлəшдирир. Məһз буна көрə дə дəрс үчүн тə'лим методунун мүəјјəнлəшдирилмəсиндəн данышаркəн нəзəрдə тутулур ки, мүəллим тəкчə јени материалы өјрəдəчəји методлары дəгиглəшдирмəклə кифајəтлəнмəмəли, һəм дə дəрсдə шакирдлəрин иштиракыны, фəаллығыны тə'мин едəн өјрəнмə методлары һаггында да дүшүнмəлидир. Дəрсдə биз јеринə вə фајдасына көрə сынагдан чыхмыш бүтүн тə'лим методларындан истифадə едирик. Лакин мүасир дəрс ән'əнəви методлəрла јанашы ахтарычылыға јөнəлдилмиш методлардан, мəсəлəн, евристик, проблемли шəрһ, тəдгигат, семинар, семинар-мүһазирə, реферат тə'лим мүбаһисəси методларындан вə с. истифадə етмəји тəлəб едир.

Бу методлар инди габагчыл мəктəблəрдə кениш тəтбиг олунур вə онлар шакирдлəрин əгли фəаллығынын инкишафыны тə'мин етмəк, онлары дүшүнмəк, ахтарышлар апармаг, мүəјјəн проблемин һəллинə јарадычылыгла јанашмаға сөвг етмəк вə с. бахымындан əһəмијјəтлидир.

Гејд етмəк лазымдыр ки, дəрсин тəкмиллəшдирилмəси тə'лимин шакирдлəри јалныз елмин əсаслары илə силаһлəндырмаг, онларын билик, бачарыг вə вəрдишлəрə јијəлəнмəлəрини тə'мин етмəк вəзифəси илə məһдудланмыр. О һəм дə дəрсин инкишафетдиричи вə тəрбијəедичи функсијаларыны дə нəзəрдə тутур.

Тə'лимин тəрбијəедичи функсијасынын тə'мин олунмасы даһа мүрəккəбдир. Тə'лимин тəрбијəедичи характери һамыја

6*

мә'лумдур. Бу, педагокикада бүтүн тарихи формасија вә дөврләр үчүн објектив ганунаујғунлуг һесаб олунур. Лакин һәр дөврдә һәмин ганун һаким синфин, һаким идеолокијаны мәнафејини күдүр. Бу биздә, бизим мәктәбләрдә дә беләдир.

Тә'лимин тәрбијәедичи характери онун тәрбијәедичи функсијасы илә һәјата кечирилир. Бу, тә'лимин мүхтәлиф функсијалары ичәрисиндә мәркәзи, апарычы хәтт һесаб олунур. Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Сиз мүәллимләр јахшы билирсиниз ки, шакирдләри мә'нәви чәһәтдән тәкмилләшдирмәкдән ајры дүшән тә'лим јохдур вә ола да билмәз. Сиз ушаглара ријазијјат вә ја тарих, физика вә ја ичтимаијјат фәнләриндән, һәр һансы башга бир елмдән дәрс дејәркән нәинки онлара һәјатда лазым олан билнкләр верирсиниз, һәм дә бунларла бирликдә онлара ишләмәји, манеәләри арадан галдырмағы, өзләринә тәнгиди јанашмағы, гаршыларына бөјүк мәгсәдләр гојмағы өјрәдирсиниз. Башлычасы, сиз онлара мүстәгил дүшүнмәји өјрәдирсиниз. Билик вә әгидәләр бирлији бу чүр, јалныз бу чүр әлдә едилир. Кәнчләримизин бөјүк идејаларымызы әзбәрләнмиш дәрс кими дејил, өз бахышларынын вә көрүшләринин системи кими гәбул етмәсинә јалныз вә јалныз бу јолла наил олмаг мүмкүндүр»[1].

Бу, педагокикада ән садә, һамынын дәрк едә биләчәји бир һәгигәтдир, нәинки мүасир, һәтта классик дидактиканын әсас, башлыча принсипләриндәндир. Бу һәгигәти дөнә-дөнә гејд етмәклә ону садәчә хатырлатмаг дејил, ләјагәтлә һәјата кечирмәк нәзәрдә тутулур.

Кизли дејил ки, һәр јердә вә бүтүн мүәллимләр буна мүвәффәгијјәтлә наил олмурлар. Сәбәб исә будур. Шакирдләрә мүәјјән билик вермәк, онун јадда галмасына наил олмаг, мәктәблиләрдә бачарыг вә вәрдишләр ашыламаг, сонралар исә мөһкәмләндирмәк елә бир чидди чәтинлик төрәтмир. Лакин бурада тәрбијәви сәмәрә әлдә етмәк, тә'лимин тәрбијәедичи кесәтәричисинә наил олмаг о гәдәр дә асан дејилдир.

Габагчыл мүәллимләр бу вәзифәнин һәллинә јерли шәраити нәзәрә алараг вә педагокиканын төвсијә етдији гајдалара риајәт етмәклә тә'лимин тәһсил вә тәрбијәедичи вәһдәтинин тә'мин етмәк јолу илә наил олурлар. Бу вәзифәләрин һәлли биринчи нөвбәдә, мүәллимдән дәрин билик, мәктәбләрдә оптимал тәһсил вә тәрбијә тәләб едир. Бу вәзифәләр тәфәррүаты илә һәјата кечирилдији үчүн тә'лим просесиндә һәр фәнн үзрә һәр бир дәрсин тәрбијәедичи вәзифәсинин дәгиг мүәјјәнләшдирмәк лазым кәлир. Һәм дә бу вәзифәни нәинки мүәјјәнләшдирмәк, һабелә тә'лимин мүхтәлиф пријом вә методларындан истифадә етмәклә практик сурәтдә һәјата кечирмәк тәләб олунур.

---

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 239.

Чәтин ки, буну ресепт һалында вермәк мүмкүн олсун. Бу иш дә мүәллимин һазырлығындан вә онун јарадычы фәалијјәтиндән чох шеј асылыдыр.

Унутмаг олмаз ки, тә'лимин тәрбијәедичи функсијасы гаршысында, һәр шејдән әввәл, шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүн формалвшмасы дурур. Бу чүр елми дүнјакөрүшү исә јалныз тәбиәтин, чәмијјәтин, инсан тәфәккүрүнүн үмуми никишаф ганунларынын үмумдүнја чазибә, мадданин енержисини вә чәкисини сахламасы, һејванлар вә биткиләр аләминин тәкамүлү вә с. кими ганунларын шакирдләр тәрәфиндән өјрәнилмәси заманы формалаша биләр. Чүнки мәһз бунун нәтичәсиндә шакирдләрдә харичи аләм һаггында ајдын вә мөһкәм бахыш јараныр, бу аләмә, тәбии вә ичтимаи һадисәләрә мүнасибәт мүәјјән олунур, диалектик материалист дүнјакөрүшү формалашыр.

Тә'лимин тәрбијәедичи функсијасы васитәсилә, хүсусилә һуманитар фәнләрә аид дәрсләрдә шакирдләрдә коммунист әгидәлилији, әхлаги-естетик һиссләр вә анлајышлар, вәтәндашлыг борчу вә тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт һисси формалашыр. Дәрсин јүксәк идеја-елми сәвијјәсинин тә'мин олунмасы тә'лимин бүтүн вәзифәләринин һәлли үчүн әлверишли шәраит јарадыр. Бунунла белә, һәмин вәзифәләр һеч дә автоматик сурәтдә һәлл олмур. Бурада бир сыра даһа башга тәдбирләр дә лазымдыр. Биринчи нөвбәдә исә тә'лимин тәрбијәедичи функсијасынын һәм бүтүнлүкдә, һәм дә һәр бир дәрс үчүн конкрет програмынын дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси тәләб олунур.

Тә'лимин тәрбијәедичи функсијасы һәм онун мәзмуну илә, һәм дәрсин кечилмә методикасы илә, һәм дәрсдә әлверишли тә'лим шәраитинин јарадылмасы илә, һәм дә дәрсин емосионал аһәнки илә һәјата кечирилир. Мә'лумдур ки, «емосијвлар характерләриндән асылы олараг әгли фәалијјәтә чанландырычы, јахуд әксинә, чансыхычы тә'сир көстәрир. Тә'лимдә мүсбәт емосијалар мә'нәви јүксәлиш јврадыр... һејранлыг, һәзз алмаг, фәрәһ, һүсн-рәғбәт мүсбәт емосијвлар кими нәзәрдә тутулур. Мәнфи емосијалар да вардыр. Мәсәлән, нәразылыг, мә'јуслуг, нифрәт, шүбһә»[1]. Һәр бир мәктәб фәнни дәрсдә мүсбәт емосионал тә'сирин јарадылмасы имканларына маликдир ки, бу да шакирдләрин әхлаг вә естетик тәрбијәсиндә мүһүм амил һесаб олунур.

Бир нечә кәлмә дә дәрсдә тәдрис просесинин идарә едилмәси һаггында. Дәрсин идарә едилмәсинин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси ону тәкмилләшдирмәјин ән мүһүм истигамәтләриндәндир. Бу, ән азы онун үчүн лазымдыр ки, шакирдләрин дәркетмә вә әмәли фәалијјәтинин лазыми тәрәфә дүзкүн вә мүвәффәгијјәтлә јөнәлтмәк, дәрсин методики гурулушуну шәраитдән асылы

---

[1] Обучение и развитие — Сборник статей под редакцией Л. В. Занкова. М., 1975, сәһ. 403.

олараг вахтында тәнзим вә тәсһиһ етмәк, синифдәки шакирдләрин һамысыны фәал иша чәлб етмәк, дәрс вахтындан вә мүхтәлиф васитәләрдән әввәлдән ахырадәк сәмәрәли истифадә етмәк, дәрси әввәлдән тәртиб олунмуш плана мүвафиг апармаг, дәрсдә дидактик вәзифәләри мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк мәгсәдилә сәмәрәли тәдрис-иш шәраити тә'мин етмәк вә с. мүмкүн олсун.

Дәрси мүвәффәгијјәтлә идарә етмәк үчүн шакирдләрә биликләри мәнимсәтмәк просесини, бүтүн тәфәррүаты илә һәр бир шакирдин әгли инкишафынын кедишини билмәк вә о просесләрә нәзарәт етмәк лазымдыр. Бу исә о гәдәр дә асан мәсәлә дејилдир.

Ән'әнәви дәрсдә бу мәгсәд үчүн јалныз мәһдуд методлар: контрол јазы ишләри вә лабораторија ишләри, шакирдләрдән фәрди вә фронтал сорғу, ев тапшырыгларынын јеринә јетирилмәси вә дикәр методлар тәтбиг едилир. Бу методлардан муасир дәрсдә дә истифадә олунур. Лакин онлар нә гәдәр мүһүм олсалар да тә'лим просесиндә шакирдләрин тәфәккүр фәалијјәтинин нечә чәрәјан етдијини, онлардан һәр биринин, хүсусилә кериде галанларын дәрс материалыны нечә мәнимсәдијинин билмәк үчүн кифајәт дејилдир. Јухарыда көстәрилән методлар мәгсәдә чатмаг үчүн һәм чох вахт тәләб едир, һәм дә мәктәблиләрин дәрс материалыны мәнимсәмә дәрәчәси һаггында анчаг епизодик вә үмуми мә'лумат верир. Бунун әсасында һәттә белә бир фикир доғур ки, куја тә'лим просеси идарә едилә билмәз.

Лакин педагогларын, хүсусән психологларын тә'лим просесинин маһијјәтини әсаслы сурәтдә изаһ етмәк үчүн апардыглары експериментал тәдгигат, һабелә габагчыл педагожи тәчрүбәнин кенишләндирилмәси бир сыра јени тәвсијәләр, јени методлар ирәли сүрмүшдүр. Бу методлар ән'әнәви методлары тамамлајараг дәрсин һәр һансы бир мәрһәләсиндә шакирдләрин биликләрини мәнимсәмәси просесинә хејли дәриндән нәзарәт етмәк вә бу мәгсәдлә чүз'и вахт сәрф етмәк үчүн кениш имканлар ачыр.

Проблеми һәлл етмәк, јә'ни тә'лими идарә едилән просесә чевирмәк үчүн психологлар (П. Ј. Галперин вә Н. Ф. Талызина) онларын ирәли сүрдүкләри әгли фәалијјәтин мәрһәләләрлә формалашмасы барәсиндәки мәшһур нәзәријјәсинә әсасланан јени тә'лим системи тәклиф етмишләр.

Биз һәмин нәзәријјәни бурада изаһ етмәк фикриндә дејилик. Чүнки бу барәдә чох јазылмышдыр. Лакин гысача демәк истәјирик ки, (А. Н. Леонтјевин ирәли сүрдүјү тә'лим нәзәријјәсинә истинад едәрәк) бу системин маһијјәти ондадыр ки, тәдрис просеси әшја үзәриндә һәрәкәтдән башлајараг һүндүрдән данышыг һәрәкәтинә, орадан да «дахили», «зеһни» һәрәкәтә кечмәклә үч мәрһәлә кечир. Бу о демәкдир ки, тә'лим просесиндә шакирдләр әввәлчә анлајышларын маддиләшмиш әламәтләри илә

вә онларла иш гајдалары илә (дејәк ки, мүрәккәб рәгәмләр үчүн онлар әввәлчә чөпчүкләрлә вә ја бунун үчүн јарајан дикәр шејләрлә) ишләјирләр, сонра ејни иш данышыг формасында (јәни һүндүрдән данышмагла) апарылыр вә нәһајәт, дәркетмә, јадда сахламаг үчүн әмәлијјат зеһиндә апарылыр. В. А. Крутецки јазыр: «Зеһни фәалијјәтин мәрһәләләрлә формалашмасы нәзәријјәсинин мүәллифләри белә һесаб едирләр ки, бу просес тамамилә детерминләндирилдијинә көрә (шәртләр вә үсулләр системинин көмәјилә јараныр) ону идарә етмәјә јијәләнмәк мүмкүндүр. Чохлу конкрет тәдгигатлар...көстәрир ки, бу принсипләрлә тәшкил едилән тәфәккүр фәалијјәтинин формалашмасы тә'лим просесини сәмәрәли идарә етмәјә имкан верир»[1].

Ону да демәлијик ки, бу консепсија психологларын һәлә һамысы тәрәфиндән гәбул едилмәмишдир. Бу тә'лим системинин тәрәфдарлары вә әлејһдарлары арасында мүбаһисә давам едир. Лакин буна бахмајараг консепсијаны, проблеми там һәлл етмәсә дә, гијмәтләндирмәмәк олмаз. Мәрһәләләр үзрә тә'лим просеси бу просесин идарә едилмәсини јахшылашдырмаг үчүн, зәнниммизчә, она көрә фајдалыдыр ки, мәрһәләләр үзрә гаврама, сонра исә анлајышларын дәрк едилмәси бүтүн шакирдләрин биликләри мәнимсәмәси дәрәчәси һаггында фикир јүрүтмәјә бөјүк имкан верир, һәм дә бунун үчүн чохлу вахт тәләб едилмир.

Тә'лим просесини идарә едилән просесә чевирмәк ишиндә програмлашдырылмыш тә'лим системи дә мүһүм рол ојнајыр. Програмлашдырылмыш тә'лим формал чәһәтдән мәрһәләли тә'лимлә бә'зи охшарлыглара маликдир. Мәрһәләли тә'лимдә просес «мәрһәләләр» үзрә кедирсә, програмлашдырылмыш тә'лимдә «порсијаларла», «аддымларла», «дозаларла» кедир. Лакин мәсәлә бурада харичи охшарлыгда дејил, ондадыр ки, тә'лим просеси мүәллимлә шакирдләр арасында дүзүнә вә тәрсинә (экс-әлагә) мүшајиәт олунур.

Мә'лум олдуғу кими, дүзүнә әлагәнин маһијјәти ондадыр ки, шакирд мүәллимдән вә ја дикәр мәнбәләрдән мә'лумат алыр. Экс-әлагәдә исә шакирд материалы нечә мәнимсәмәси һаггында информасија верир, бу информасијаны мүәллим гәбул едир. Даһа сонра нә етмәк. Бүтүн шакирдләрин материалы мәнимсәмәси үчүн ирәли кетмәк вә ја башламыш иши давам етдирмәк лазым кәлдији мүәллим үчүн ајдын олур. Беләликлә, дүзүнә (мүәллим-шакирд) вә экс (шакирд-мүәллим) әлагә һәр бир шакирдин тәфәккүр фәалијјәти үзәриндә нәзарәти хејли дәрәчәдә јахшы тә'мин едир. Бу исә о демәкдир ки, тә'лим просеси ән'әнәви тә'лим системинә нисбәтән даһа чох идарә едилән просес олур.

Республика мәктәбләриндә хүсуси тәшкил едилмиш програмлашдырылмыш тә'лим кабинетләринин сајы инди 40-а чатыр

[1] В. А. Крутецкий. Психология обучения и воспитания школьников. М., 1976, сәһ. 164—165.

вә онлар бу тәчрүбәни мүвәффәгијјәтлә апарырлар. Јагуб Бүнјадовун (Сумгајыт). Ағајевин, Бәшировун, Микајыловун (Ләнкәран рајону) вә башгаларынын кабинетинин тәчрүбәсини ајрыча гејд етмәк лазымдыр. Чохлу мүәллим «Огонјок» адланан кабинет гурғусу, перфохәритәләр, сигнал хәритәләри вә с. васитәсилә экс-әлагә јарадыр ки, бу да онлара синиф шакирдләринин анлајышлара вә ја вәрдишләрә нә гәдәр мүвәффәгијјәтлә јијәләндикләрини гыса müддәтдә, 2—4 дәгигә әрзиндә ајдынлашдырмаға имкан верир.

Дәрсдә тә'лим просесини интенсивләшдирмәк тә'лим просесини идарә етмәјин мүһүм мәсәләсидир. Тә'лим просесини интенсивләшдирмәк јени мәсәлә дејилдир. Лакин биз үмумијјәтлә тә'лимин, хүсусән дәрсин даһа да тәкмилләшдирилмәси үчүн бу мүһүм мәсәләјә тәкрар-тәкрар гајытмалыјыг. Дәрсдә тә'лим просесинин интенсивләшдирилмәсинә ајры-ајры үсулларла дејил, дәрсин мүхтәлиф мәрһәләләриндә онларын истифадә едилән бүтөв системинин тәтбиг етмәклә наил олмаг мүмкүндүр. Һәм дә шәхси мүлаһизәләрә көрә дејил, елми-техники нигилабын тәләбләринә, совет дидактикасынын ән јени тәләбләринә көрә вә бир дә она көрә ки, индики шакирдләр «даһа дәрин вә мәзмунлу билик» алмаға гадир олдугларындан јени гајда илә тә'лим аларларса, онларда «зеһни инкишафын јүксәк сәвијјәси»[1] тә'мин едиләр. Експериментал тәдгигатлар нәтичәсиндә Л. В. Занков, Д. Б. Елконин вә Давыдов да бу гәнаәтә кәлмишләр. Тә'лимин Л. В. Занков тәрәфиндән ирәли сүрүлән јени принсипләри системиндә әсас фикир кечилән материалын сүр'әтинин тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Мүәллим һәмин принсипин башлыча олараг мәнимсәнилән материалын кејфијјәт тәрәфини нәзәрдә тутдуғуну көстәрсә дә, өјрәнилән материалын сүр'әти онун кәмијјәт тәрәфинә дә аиддир.

Тә'лим просесинин интенсивләшдирилмәсини бүтүнлүкдә мәктәбләрин мөвчуд тәдрис програмлары да нәзәрдә тутур. Бу тәдбирин дәрсдә һәјата кечирилмәси о демәкдир ки, вахт ваһидинин дәјишмәдән мәшғәләни сәмәрәли, кәркин апармаг, дәрсин һәр дәгигәсиндән истифадә етмәк лазымдыр. Мәктәб һәјатындан буну тәсдиг едән онларча мисал кәтирмәк олар. Лакин бу мисаллара еһтијач јохдур. Һәм дә бу барәдә чох јазылмышдыр.

Бунунла әлагәдар үч мәсәләнин үзәриндә дајанмағы мәгсәдәујғун һесаб едирик. Бу мәсәләләрин мүвәффәгијјәтли һәлли фикримизчә, шакирдләрин билијинин һесаба алынмасынын ән'әнәви методуну зәнкинләшдирмәјә вә онун сәмәрәлилијинин јүксәлтмәјә көмәк едәр.

Илк нөвбәдә дәрсдә тә'лим просесинин фәрдиләшдирилмәси һаггында. Бу принсип синифдәки бүтүн шакирдләрин верилмиш

[1] В. А. Крутецкий. Психология обучения и воспитания школьников, М., 1976, сәһ. 176.

тапшырыгларын мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәсинә сә'ј көстәрмәси илә әлагәдардыр. Бәс тапшырыглары јеринә јетирмәјә онларын һамысы ејни дәрәчәдә һазыр олмадыгда нә етмәли? Мәктәбләримиздә инди кениш тәтбиг едилән «орта» шакирдләрә әсасланмаг гајдасы исә, тәәссүф ки, һеч дә һәмишә истәнилән педагожи сәмәрәни вермир. Дәрсин кедишиндә бә'зиләри (билији сәтһи оланлар) чәтинлик чәкир, дикәрләри (билији јүксәк оланлар) исә тапшырығы тез јеринә јетирирләр. Мүәллим керидә галанларла мәшғул оланда онлар «дарыхмаға» башлајырлар. Бурадан да, әввәлән, шакирдләрин билик сәвијјәсини таразлашдырмаг үчүн дејил, онларда һәр биринә өз габилијјәти даирәсиндә ирәлијә кетмәкдән өтрү кениш јол ачмаг үчүн «тә'лими фәрдиләшдирмәк» кими педагожи тәләбат гаршыја чыхыр. Икинчиси, бу тәдбир дәрсдә шакирдләрин мүвәффәгијјәтинин дүзкүн учота алмаг үчүн лазымдыр.

Тә'лими фәрдиләшдирмәк сон вахтларда күтләви шәкил алмышдыр. Бә'зи педагожи мәнбәләрдә ону һәтта бу вә ја дикәр шәкилдә тә'лим принсипи сәвијјәсинә јүксәлдирләр, ону тә'лимдә шакирдләрә фәрди јанашмагла әлагәләндирирләр. Башгалары белә һесаб едирләр ки, тә'лими фәрдиләшдирмәк шакирдләрә фәрди јанашмаг принсипини рәдд етмир, әксинә, ону даһа да зәнкинләшдирир вә кенишләндирир. Лакин бизә елә кәлир ки, бунларын арасында әлагә олса да, онлар там ејнилик тәшкил етмир. Тә'лим просесиндә шакирдләрин фәрди хүсусијјәтләрини һесаба алмаг, мә'лум олдуғу кими, һәр шејдән әввәл, ејни тә'лимлә онларын психи просесләринин хүсусијјәтләринин һесаба алмағы нәзәрдә тутур. Тә'лимин фәрдиләшдирилмәси исә башлыча олараг, тәкрар едирик ки, синиф шакирдләринин билик сәвијјәси һесаба алынаркән тапшырығы онларын һамысынын ејни вахтда вә ејни сәвијјәдә гавраја билмәдији һалда тәтбиг едилир. Бу о демәк дејилдир ки, белә јанашма заманы синифдә һәр бир шакирд үчүн ајрыча програм, ајрыча методика олмасы лазымдыр. Бу мүмкүн олан һал дејил вә буна һеч еһтијач да јохдур. Тә'лимин фәрдиләшдирилмәси о демәкдир ки, синфин гаршысында үмуми идрак вәзифәси гојулур, лакин онун изаһ едилмәси мүәјјән дәрәчәдә верилән тапшырығы чәтин баша дүшән, керидә галан шакирдләрә ујғунлашдырыр (мәсәлән, тапшырығын ајры-ајры чәтин чәһәтләри даһа јаваш, даһа садә, бә'зән ики дәфә изаһ едилир вә с).

Тапшырыглар веriләркән онлар синфә һәм дә фәрди шәкилдә, јә'ни мүхтәлиф чәтинликлә, лакин ејни типли тапшырыг шәклиндә тәклиф едилир. Иша белә јанашмаг зәиф шакирдләрә дә ејни типли тапшырығы јеринә јетирмәјә имкан верир, онларын ирәлијә кетмәсинә јол ачыр. Ачыг десәк, бу, јени мәсәлә дејилдир. Дәрсләрдә мәшғәләләр, билдијимиз кими һәм фронтал, һәм шакирдләрин даими олмајан групплары үзрә, һәм дә фәрди шәкилдә апарыла биләр. Лакин һәр нечә олса да, мәшғәлә заманы синиф бүтөвлүкдә мүәллимин диггәт мәркәзиндә

олмалыдыр. Бу, онларын һәр биринин билијин дәһа дүзкүн вә објектив гијмәтләндирмәјә имкан верир. Республиканын мәктәбләриндә дәрсин тәкмилләшдирилмәси вә тә'лим методларынын јениләшдирилмәси үзрә мүәллимләрин топладыглары габагчыл тәчрүбәјә мүрачиәт едәк.

Габагчыл педагожи тәчрүбәнин өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә јајылмасы асан проблем дејилдир. Габагчыл тәчрүбә дедикдә јалныз тә'лим-тәрбијә вәзифәләринин даһа јахшы һәлли үчүн тәтбиг едилән јени пријомлар дејил, һәм дә методиканын зәнкин хәзинәсинә дахил олан мә'лум методик пријомларын сәмәрәли тәтбиги дә нәзәрдә тутулур.

Республиканын габагчыл мүәллимләри сон онилликдә дәрсин тәкмилләшдирилмәси вә тә'лим методларынын модернләшдирилмәси саһәсиндә хејли ирәлиләјишә наил олмушлар. Онларын бу саһәдә топладыглары габагчыл тәчрүбә республиканын педагожи мәтбуатында ишыгландырылыр, истәр јерләрдә, истәрсә дә республика миғјасында кечирилән елми-практик конфрансларда јајылыр. Белә бир конфранс 1979-чу илин мартында Мәркәзи Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институту тәрәфиндән һазырланмыш вә кечирилмишдир. Конфранс актуал мөвзуја — дәрсин тәкмилләшдирилмәси јолларына һәср олунмушдур. Конфрансда һәмин проблемин мүхтәлиф актуал саһәләринә даир 72 нәфәр мүәллимин вә елми ишчинин мә'рузәси динләнилмишдир.

Сон заманлар програмлашдырылмыш тә'лим елементләриндән истифадәјә даир нәники чох јазыр вә данышырлар, һәтта бир сыра мәктәбләр буну тәтбиг едирләр.

Програмлашдырылмыш тә'лимин тәрәфдарларындан бири Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллими Әлимәммәд Ағајевдир. О, артыг 16 илдир ки, Ләнкәран рајонундакы Болады кәнд мәктәбиндә физиканы тәдрис едир. О, һәвәслә, јарадычы ишләјир, тә'лим-тәрбијә просесинин тәкмилләшдирилмәсиндә бөјүк тәшәббүскарлыг көстәрир. Бүтүн мәктәбин, хүсусән Ә. Ағајевин сә'ји нәтичәсиндә мәктәбин мә'зунлары дәрин билијә малик олур, рајонун колхоз вә совхозларында мүвәффәгијјәтлә чалышыр, јахуд али мәктәб вә техникумларда тәһсилләрини давам етдирирләр. Мәсәлән, 1979-чу илдә мәктәбин 102 нәфәр мә'зуну орта тәһсил һаггында аттестат алмышдыр. Кәнчләрин бөјүк әксәријјәти чај плантасијаларында, тәрәвәзчилик саһәләриндә һәвәслә ишә кирмиш, кәнд әмәкчиләринин чәркәсинә гошулмушлар. Мә'зунлардан 23 нәфәри али мәктәбә, һәм дә әсасән техники али мәктәбләрә гәбул олунмушдур ки, бурада да Ә. Ағајевин тәдрис етдији физикә дәрсләринин бөјүк рол ојнадығы ајдын һисс олунур.

Бу да фәрәһлидир ки, мә'зунлардан 9 нәфәри Москва, Ленинград вә Иттифагын дикәр шәһәрләринин али мәктәбләринә гәбул едилмишдир. Һәмин 9 нәфәрдән 7-си илк ики имтаһандан —физика вә ријазијјат имтаһанындан сонра тәләбә олмуш-

дур. Бунда дә Ә. Ағајевин вә онун һәмкарларынын бөјүк хидмәти вардыр. Ә. Ағајев тә'лимин сынагдан чыхмыш бир чох дикәр методлары илә јанашы, мүасир техники васитәләрлә узлашан програмлашдырылмыш тә'лим елементләриндән дә кениш истифадә едир. Кәнд мүәллими бу мәгсәдлә 30 шакирд јери олан автоматлашдырылмыш синфин конструксијасыны ишләјиб-һазырламышдыр, јә'ни дәрс дедији шакирдләрин гүввәсиндән истифадә етмәклә өз әлләри илә програмлашдырылмыш тә'лим үзрә хүсуси кабинет јаратмыш, физика дәрсләринин тәкмилләшдирилмәсинә наил олмушдур.

Ә. Ағајев өз тәчрүбәси һаггында дәфәләрлә, о чүмләдән 1972-чи илдә Ленинград шәһәриндә кечирилән вә ССРИ-нин тәшкил едилмәсинин 50 иллијинә һәср олунан III Үмумиттифаг педагожи мүһазирәләриндә мә'рузә илә чыхыш етмишдир. О, «Физиканын тәдрисиндә өјрәдичи вә нәзарәтедичи машындан истифадә тәчрүбәсиндән» мөвзусунда кениш мә'рузә етмиш вә фәхри фәрманлә мүкафатландырылмышдыр. Ә. Ағајев дәрсин тәкмилләшдирилмәси илә сон илләр даһа чох мәшғул олмуш вә өзүнүн мәктәб кабинетинин хејли зәнкинләшдирмишдир. О, өз тәчрүбәсинә даир 1979-чу илдә кечирилән республика елми-практик конфрансында дә мә'рузә етмишдир. Ә. Ағајев истифадә етдији өјрәдичи вә нәзарәтедичи машынын гурулушу һаггында, тәтбиг етдији програмлашдырылмыш тә'лим һаггында әтрафлы данышмыш, 1976—1977, 1977—1978-чи илләрдә апардығы експериментин нәтичәләриндән бәһс етмишдир. О көстәрмишдир ки, 1976—1977-чи дәрс илиндә јалныз ән'әнәви методла мәшғул олан $\text{VII}^{а}$ вә $\text{VII}^{г}$ синифләриндә мүвафиг оләраг 90% вә 93,4% мүвәффәгијјәт әлдә едилмиш, јалныз 6—8 нәфәр «4» вә «5» гијмәтләр алмышдыр. Бир илдән сонра исә VIII синифләрдә мүвәффәгијјәт 93,3 вә 96,8 фаизә чатмышдыр. Лакин $\text{VII}^{в}$ вә $\text{VII}^{б}$ синифләриндә тамам башгә мәнзәрә мүшаһидә едилмишдир. Һәмин синифләрдә програмлашдырылмыш тә'лим методундан истифадә олунмуш, мүвәффәгијјәт мүвафиг сурәтдә 96,7% вә 93,1% тәшкил етмиш, чәми бир илдән сонрә исә һәр ики синифдә 100 фаиз олмушдур. Шакирдләрин әксәријјәти «4» вә «5» гијмәтләр алмышдыр.

Програмлашдырылмыш тә'лим методунун тәтбиги әһәмијјәтини гејд едән Ә. Ағајев көстәрир ки, програмлашдырылмыш тә'лим методу тә'лимин ән'әнәви методларыны һеч дә сыхышдырмыр, әксинә онлары даһа дә зәнкинләшдирир вә тамамлајыр.

Апарылан експериментин нәтичәләринә көрә дејә биләрәм ки, јени методларын бөјүк инкишаф перспективи вардыр. Бу методлар тә'лим просесинин фәрдиләшдирилмәсиндә, шакирдләрин мүстәгил ишләринин күчләндирилмәсиндә, тәдрис материалларынын мәктәблиләр тәрәфиндән нечә мәнимсәнилдијинин вахтында мүәјјәнләшдирилмәсиндә кениш имканлар јарадыр. Бунунла разылашмамаг олмаз.

Програмлашдырылмыш тә'лим методундан Ләнкәран рајонунун дикәр мәктәбләриндә дә истифадә олунур. Лакин програмлашдырылмыш тә'лим методу республиканын әмәкдар мүәллими Јагуб Бүнјадовун (12 нөмрәли мәктәбин физика мүәллими) мәһсулдар вә сәмәрәли фәалијјәти сајәсиндә Сумгајыт шәһәри мәктәбләриндә хүсусилә кениш тәтбиг едилир. Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Јагуб Бүнјадов Азәрбајчанда програмлашдырылмыш тә'лимин пионери һесаб олунур. О, бу барәдә дәфәләрлә конфрансларда мә'рузәләрлә, мәтбуатда исә мәгаләләрлә чыхыш етмишдир.

Програмлашдырылмыш тә'лим методу Бакы шәһәринин бир сыра мәктәбләриндә, о чүмләдән 132 нөмрәли мәктәбдә (ријазијјат мүәллими, республиканын әмәкдар мүәллими Зејнәб Атакишијевадыр), 8 нөмрәли интернат-мәктәбдә (ријазијјат мүәллими Шәфигә Ағәјевадыр), Степанакерт шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәбдә (ријазијјат мүәллими Г. Григорјандыр) вә республиканын бир чох дикәр мәктәбләриндә дә мүвәффәгијјәтлә тәтбиг олунур.

Програмлашдырылмыш тә'лим мәктәбләрдә даһа кениш јајыла биләрди. Лакин буна мане олан бир сыра сәбәбләр вардыр. Мүәллим Г. Григорјан елми-практик конфрансдакы мә'рузәсиндә һәмин сәбәбләр үзәриндә дә дајанмышдыр. О демишдир: «Програмлашдырылмыш тә'лим, шүбһәсиз, дидактикада перспектив методдур. Лакин програмлашдырылмыш машын вә материалларын олмамасы, һабелә психоложи вә методоложи характерли бир сыра дикәр чидди проблемләрин һәлл едилмәмәси үзүндән, бу, мәктәбләрдә өзүнә лајиг јер тута билмәмишдир. Програмлашдырылмыш тә'лимин шакирдләрдә мүстәгиллик вә тәшәббүскарлыг вәрдишләринин формалашдырылмасындакы ролу нәзәрә алынарса, о заман програмлашдырылмыш дәрсликләрин, јахуд һеч олмаса, тәдрис програмларынын ајры-ајры бөлмәләри, мөвзулары үзрә програмлашдырылмыш ишләрин һазырланмасы зәруриликји гаршыја чыхыр...»

Дәрсин тәкмилләшдирилмәси үчүн республиканын бир чох мәктәбләриндә мүхтәлиф сәмәрәли тә'лим методлары тәтбиг олунур. Бә'зи мүәллимләр ән'әнәви методла јанашы програмлашдырылмыш тә'лим елементиндән, хүсусилә дәрсин алгоритмләшдирилмәсиндән истифадә едир, дикәрләри тә'лим просесиндә шакирдләрин идрак фәалијјәтини фәаллашдырмаг үчүн дәрсләриндә проблемли вәзијјәт јаратмагла проблемли тә'лими һәјата кечирмәјә сә'ј көстәрир, үчүнчү груп мүәллимләр дәрсин сәмәрәлилијини тә'мин етмәк мәгсәдилә тә'лим просесинин фәрдиләшдирилмәсинә вә интенсивләшдирилмәсинә даһа чох мејл едирләр вә с. Бир сөзлә, габагчыл мүәллимләр јарадычы чалышыр вә шакирдләри фәаллашдыран сәмәрәли тә'лим методларынын тәтбигинә кениш јер верирләр.

Мәсәлән, Бакы шәһәриндәки 132 нөмрәли мәктәбин кәнч әдәбијјат мүәллими Р. Һәсәнова јухарыда адыны чәкдијимиз

конфрансда «Азәрбајчан дили дәрсләриндә алгоритмләрдән истифадә тәчрүбәсиндән» мөвзусунда етдији мә'рузәсиндә демишдир: «Мә'лум олдуғу кими, кечилән материаллары тәкрар етмәдән шакирдләрин дәрин билик әлдә етмәләринә наил олмаг гејри-мүмкүндүр. Тә'лим шакирдләрин зеһни фәалијјәтини фикри пријомларла әлагәләндирмәклә мүәјјән иш системи јарадыр. Шакирдләрин фикри фәалијјәтини күчләндирмәк үчүн ахтарышлар апармаг, даһа сәмәрәли методлардан истифадә етмәклә тә'лим просесинин тәкмилләшдирилмәси тә'мин олунур. Мән бу чәһәти нәзәрә алараг өз тәчрүбәмдә мүхтәлиф тә'лим методларындан, о чүмләдән изаһлы-иллүстратив, репродуктив, һәтта нисбәтән ахтарычылыг вә тәдгигатчылыг методларындан истифадә едирәм. Мәшғәләләрин алгоритмләшмәсинә дә кениш јер верирәм. Алгоритм, мә'лум олдуғу кими, мүәјјән гајданы вә онун тәтбиги системини нәзәрдә тутур. Дилин тәдрисиндә шакирдләр мүәјјән гајдалара јијәләнирләр. Лакин һәмин гајданы истәр шифаһи, истәрсә дә јазылы нитгләриндә тәтбиг етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Бу чәтинликләри алгоритмләрдән истифадә јолу илә арадан галдырмаг олар».

Көрүндүјү кими, Р. Һәсәнова гаршысында гојдуғу мәгсәдә чатмаг үчүн тә'лим методларыны модерләшдирир вә јарадычы, сәмәрәли фәалијјәти сајәсиндә јүксәк көстәричиләрә, дәрс дедији шакирдләрин дәрин билик әлдә етмәләринә, бачарыг вә вәрдишләрә јијәләнмәләринә наил олур.

Бир чох башга мүәллимләр, о чүмләдән Шәки рајонундакы Балталы кәнд орта мәктәбинин кәнч мүәллими Фиридун Ибраһимов да дәрсләриндә алгоритмләшмәдән мәһарәтлә истифадә едир. Елми-практик конфрансда о да «Ријазијјәт дәрсләриндә алгоритмләрдән истифадә тәчрүбәсиндән» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

Ф. Ибраһимов мә'рузәсиндә өз тәчрүбәсиндән кениш бәһс етмиш, ахырда исә демишдир: «Алгоритмләшмә тә'лим просесинин тәкмилләшмәси үчүн кениш имканлар ачыр, програмлашдырылмыш тә'лимин тәтбигинә шәраит јарадыр, бүтүн шакирдләрин фәаллығыны тә'мин едир. Мәһз буилары нәзәрә алараг, мәктәбимизин мүәллимләри ријазијјат дәрсләриндә алгоритмләшмәдән истифадәјә хүсуси фикир верирләр. Биз шакирдләрә бәрабәрлик, бәрабәрсизлик системләринин һәллиндә, функсијаларын тәһлилиндә, логарифмләндирмә ифадәләриндә, мүхтәлиф тип мәсәләләрин һәллиндә, өлчмә әмәлијјатларынын јеринә јетирилмәсиндә бу методдан истифадә етмәји өјрәдирик. Бизим башлыча вәзифәмиз алгоритмләри вә ријази гајдалары өјрәнилмәси заманы шакирдләрә алгоритмләрдән истифадә етмәји өјрәтмәкдир. О даһа сонра алгоритмләрдән, програмлашдырылмыш тә'лим елементләриндән вә дикәр сәмәрәли методлардан истифадә нәтичәсиндә әлдә етдикләри мүвәффәгијјәтләрә даир конкрет нүмунәләр сөјләди.

Мәктәбләрдә сон илләр тәдрис просесиндә проблемли тә'лимин тәтбиги нәинки орта вә јухары синифләрдә, һәтта ибтидаи синифләрдә белә кениш вүс'әт алмышдыр.

Исмајыллы шәһәриндәки 3 нөмрәли орта мәктәбин ибтидаи синиф мүәллими Р. Әлијева конфрансдакы «Шакирдләрә јени билијин верилмәси дәрсин һәлледичи мәрһәләсидир» мөвзусундакы мә'рузәсиндә белә демишдир: «Өз тәчрүбәмдә јәгин етмишәм ки, шакирдләрә јени билијин верилмәсиндә онларда мүәјјән мараг ојадылмалыдыр. Буна көрә дә мән шакирдләрдә тәфәккүр просесинин һәрәкәтверичи гүввәси олан идрак марағы јаратмаға сә'ј көстәрирәм. Бу мәгсәдлә проблемли вәзијјәт јарадыр вә шакирдләри мүәјјән чәтинлик гаршысында гојмагла онларда јени материалы өјрәнмәјә тәләбат һисси ојадырам. Чәтинлик гаршысында галан шакирд дүшүнмәјә, тәфәккүр фәалијјәтини дәркетмә мәсәләләринин һәллинә јөнәлтмәјә, чәтинлији арадан галдырмаға сә'ј көстәрир.

Проблемли вәзијјәтин јарадылмасы заманы шакирдләрдә психи просесләр фәаллашыр вә инкишаф едир. Бу исә бизим вәзифәмизә дахилдир, чүнки дәрсин башлыча мәгсәдләриндән бири мә'лум олдуғу кими, шакирдләрин үмуми инкишафына, хүсусән онларын интеллектуал габилијјәтләринин инкишафына көмәк етмәкдир.

Көрдүјүмүз кими, Р. Әлијева дәрсдә проблемли вәзијјәт јаратмаг јолу илә шакирдләрдә тәкчә билик өјрәнмәјә һәвәс ојатмагла кифајәтләнмир, һабелә онларын ирадә һиссини, мә'нәви күчүнү дә инкишаф етдирир ки, бу да чох ваҹибдир.

Проблемли тә'лимлә Бакы шәһәриндәки 44 нөмрәли мәктәбин ријазијјат мүәллими Ҹаббар Һаҹыјев дә мәшғул олур. «Дәрсдә проблемли тә'лим методундан нечә истифадә едирәм» мөвзусундакы мә'рузәсиндә о, шакирдләрә «һазыр билик» верән ән'әнәви методу тәнгид едәрәк демишдир: «Тәҹрүбә көстәрир ки, һәтта ән инкишаф етмиш шакирд белә алдығы нәзәри билији тәҹрүбәдә тәтбиг етмәк саһәсиндә чәтинлик чәкир. Бу, дәрсдә јени билијин верилмәси заманы шакирдин лазыми фәаллыг көстәрмәмәси илә әлагәдардыр. Проблемли тә'лим һәмин гүсурлу ҹәһәтин арадан галдырылмасына хидмәт едир. Онун тәтбигиндә шакирдин идрак фәалијјәти өн планда дајаныр. Мән шакирдләрдә јарадыҹы ахтарыш һиссинин тәрбијә олунмасына, онларда дүшүнмәк, мүһакимә јүрүтмәк вәрдишләринин ашыланмасына сә'ј көстәрирәм. Дәрси елә тәшкил едирәм ки, бурада ахтарыҹылыг шәраити јарадылсын. Мән сјни заманда шакирдләрин мәсәләни дүзкүн һәлл етмәләри илә дә кифајәтләнмирәм, онларын нә чүр, һансы мәнбәләрә истинад етмәклә дүзкүн ҹаваб вердикләрини дә мүәјјәнләшдирирәм...»

Биз сәмәрәли тә'лим методларындан истифадә јолу илә дәрсдә тә'лимин фәрдиләшдирилмәсинин вә интенсивләшдирилмәсинин тәтбигинә сә'ј көстәрән мүәллимләрин ишинә даир даһа чох нүмунә кәтирә биләрдик. Лакин буна еһтијаҹ јохдур. Чүнки

кәтирилән нүмунәләр республиканын габагҹыл мүәллимләринин тә'лим методуну јениләшдирмәклә дәрси хејли тәкмилләшдирдикләрини чох ајдын көстәрир. Вәзифә сәмәрәли, габагҹыл метод вә пријомлардан истифадә едән, јарадыҹы фәалијјәт көстәрән мүәллимләрин сајыны даһа да артырмагдан ибарәтдир.

Дәрсин тәкмилләшдирилмәси һәм мүрәккәб, һәм дә узун мүддәт тәләб едән бир просесдир. Бу тәкчә тә'лим методларынын модерниләшдирилмәсини дејил, һабелә дидактик характерли даһа бир сыра зәрури тәдбирләрин, о ҹүмләдән шакирдләрин мүстәгил ишинин кенишләндирилмәсинин, тәдрис просесиндә фәнләрарасы әлагәнин тә'мин олунмасынын вә с. һәллини тәләб едир.

Дәрсин елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси фәнләрарасы әлагәнин мүнтәзәм вә ардыҹыл сурәтдә тәтбигини тәләб едир. Тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәси илә әлагәдар сон заманлар мәктәбләримиздә һәмин проблемә ҹидди диггәт јетирилир. Фәнләрарасы әлагәдән инди мәктәбләримиздә, хүсусән габагҹыл мәктәбләрдә кениш истифадә олунур. Бунунла әлагәдар бир нечә нүмунә кәтирәк. Бакы шәһәриндәки Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли 190 нөмрәли мәктәбин директору, Азәрбајҹан ССР-ин әмәкдар мүәллими Сона Тағыјева елми-техники ингилаб дөврүндә елмләрин инкишафынын тә'лим-тәрбијә ишләринин гаршысында јени тәләбләр ирәли сүрмәсиндән вә бунунла әлагәдар дәрсин тәшкили вә кечирилмәсинин әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирилмәсинә еһтијаҹ дујулдуғундан бәһс едәрәк јазыр ки, мәһз бу бахымдан дәрсләрдә фәнләрарасы әлагәнин һәјата кечирилмәси бөјүк мараг доғурур. О јазыр: «190 нөмрәли мәктәбин габагҹыл мүәллимләринин тәҹрүбәси көстәрир ки, шакирдләрин дәрин вә әсаслы билик әлдә етмәси үчүн фәнләрарасы әлагә илә јанашы, фәндахили әлагәнин дә јарадылмасы бөјүк дидактик әһәмијјәтә маликдир. Буну педагожи коллективимиз чох јахшы дәрк етмиш вә хејли вахтдыр ки, һәмин проблемин һәлли үзәриндә чалышыр». Мәктәбин бир чох мүәллиминин тәҹрүбәси буну һәгигәтән сүбут едир. Мәсәлән, тарих мүәллими Зәрифә Рәһманова мүасир совет адамынын дүнјакөрүшүнүн формалашмасында тарихин тәдрисинин ролуну гејд едәрәк көстәрир ки, «тарихин тәдрисини онун бу вә ја дикәр дәрәҹәдә әлагәли олдуғу дикәр фәнләрдән тәҹрид едилмиш шәкилдә апарылмасы јолу илә буна наил олмаг гејри-мүмкүндүр». О, өзүнүн мәгаләсиндә фәнләрарасы вә фәндахили әлагәләрин әһәмијјәти барәдә фикрини сүбут едән хејли конкрет нүмунәләр кәтирир. З. Рәһманова јазыр: «IX синифдә, дејәк ки, ССРИ тарихиндән «Биринҹи буржуа демократик ингилабынын маһијјәти» мөвзусуну «Гәрби Авропада буржуа-демократик ингилаб» («Јени тарих») мөвзусу илә әлагәләндирмәдән онун дәриндән илә һәмин мәнимсәнилмәсинә нечә наил олмаг олар? Бу чүр әлагә вә мугајисә олмадан Биринҹи рус ингилабынын үстүнлүкләрини, әһәмијјәтини, онун характерини вә һәрәкәтверичи гүв-

вәләрнин мәктәблнләрә башә сәлмаг чох чәтиндир. Јәхуд, Москва дскәбр силаһлы үсјанынә (1905-чи ил) һәср едилмиш дәрси 1917-чи ил силәһлы үсјаны мөвзусу илә нечә әлагәләндирмәмәк олар».

Мүәллим З. Рәһманова өз дәрсләриндә кечмиш вә јени мөвзулар әрасында дә әлагә јарадыр. Онун «Коммунист вә фәһлә партијалары мүасир мәрһәләдә» мөвзусу илә XXV гурултајын материаллары, Л. И. Брежнев јолдашын һесабат мә'рузәси арасында јаратдығы әлагә бунә парлаг сүбутдур. О, әсәсландырылмыш сурәтдә гејд едир ки, тарих үзрә елә мөвзуләр вардыр ки, онләры әдәбијјатлә әлагәләндирмәдән кечмәк олмаз. Мәсәлән, 1905—1907-чи илләр нигилабы илә бағлы мөвзулары М. Горкинин «Ана» романы, јахуд бөјүк Азәрбајчан шаири Ә. Сабирин «Бејнәлмилэл» ше'ри вә ја көркәмли совет драматургу Ч. Чаббарлынын чаризмин зәһмәткеш әдамлара, учгардә јашајан халглара мүнасибәтинә даир снјәсәтини ифша едән «1905-чи илдә» пјеси илә әлагәләндирмәмәк мүмкүндүрмү?

190 нөмрәли мәктәбин рус дили вә әдәбијјаты мүәллими М. С. Сычын да фәнләрарасы әлагәјә даир зәнкин тәчрүбәси вардыр. О, мәктәбдә мүхтәлиф тәдрис фәнләри үзрә алынән билинкләрин үмумиләшдирилиб системә салынмасынын зәрури шәртләриндән олан фәнләрарасы әлагәнин јарадылмасынын шакирдләрдә диалектик-материалист дүнјакөрүшүнүн формалашмасында мүһүм рол ојнамасыны гејд едәрәк јазыр: «Мән, демәк олар ки, бүтүн дәрсләримдә фәнләрарәсы әлагәјә сә'ј көстәририрәм. Һәр шејдән әввәл, әдәбијјатла тарих, инчәсәнәт, мусиги арасында әлагә јарадырам. IX синифдә «М. Ј. Лермонтовун һәјаты вә әдәби фәалијјәти» мөвзусунун тәдриси заманы кириш сөһбәтимдә шаирин јашајыб-јаратдығы дөврүн тарихи шәраити һаггында, декабристләрә диван тутулаидан сонра (1825-чи ил) баш верән кәскин дәјишикликләрә даир, I Николајын һакимијјәт башына кәлмәси барәсиндә вә с. мә'лумат верирәм. Чүнки бунсуз М. Ј. Лермонтовун јарадычылығыны шакирдләр дәриндән дәрк едә билмәзләр.

Бөјүк пролетар јазычысы М. Горкинин һәјат вә фәалијјәтинин өјрәнилмәси заманы В. И. Ленинин мәсләһәти илә јазычынын Америкаја кетмәсини, Американын «тә'рифли демократијасыны», бурада һәр шејин пулла өлчүлмәсини, һәр шејин пула сатылмасыны өз көзләри илә көрмәсини, сонралар исә һәмин тәәссүрат әсасында «Сары иблис шәһәри» адлы тәнгиди әсәр јаздығыны шакирдләрә данышырам».

А. Фәдејевин «Кәнч гвардија» романындан верилмиш фәслин өјрәнилмәсинә башламаздан әввәл мүәллим фашизмин төрәтдији фитнәләрдән, һитлерин мүһарибәјә чан этмәсы сәбәбләриндән данышыр, капитализм гурулушунун мәһијјәтини ачыб көстәрир, әдаләтли вә әдаләтсиз мүһарибәләрдән бәһс едир. Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә мүхтәлиф милләтләрдән олан совет адамларынын мисилсиз шүчаәт вә гәһрәманлығындан сөз ачыр, Вәтәнимизә һүчум едәркән совет халглары әрасында әдавәт, дүшмәнчилик башлајачағы вә бунунла да аз вахт әрзиндә галиб кәләчәји һаггында һитлерин јанылдығыны, әксинә мүһарибә илләриндә совет адамларынын даһа меһрибан, монолит аиләдә сых бирләшдијинин шакирдләрә башә салыр. О, Азәрбајчанлы оғлунун өз синәсини дүшмән күлләсинә сипәр етмәклә рус забитинин өлүмдән гуртармасыны, украјиналы гадынын азәрбәјчанлы гадыны хилас етмәсини, өзбәк аилэсинин јетим галмыш мүхтәлиф миллэтләрин ушагларыны өвладлығә көтүрмәсини сөјләјир.

Дәрсдә фәнләрарәсы әлагәнин јарадылмасы бөјүк тәрбијәви әһәмијјәт кәсб едир.

Бәкы шәһәриндәки 7 нөмрәли мәктәбин мүәллимләри дә дәрсдә фәнләрарасы әлагәјә бөјүк диггәт јетирирләр. Мәсәлән, биолокија мүәллимләри дәрсдә фәнләрарасы әлагә јаратмаға формал, механики јанашмыр, бу мәсәләјә биолокијә елминин вәзијјәтн, јени кәшфләр вә онларын сәбәбләри барәдә дәрин билинклә башлајырлар. Һәмин елми кәшфләри гыса гејд етмәклә онлар чох һаглы оларағ көстәрирләр ки, бу саһәдә газанылан бөјүк наилијјәтләр, чансыз тәбиәт һаггындакы елмләрин: физиканын, кимјанын, һабелә ријазијјат елмләринин вә кибернетиканын идејаларынын, нәзәријјәләринин вә методларынын биолокија елмләринә гәтијјәтлә нүфуз етмәси сајәсиндә мүмкүн олмушдур.

Мүәллим Л. К. Кравченко буна әсасланараг (Бәкы шәһәриндә 224 нөмрәли мәктәб) хатырладыр ки, «молекулјар биолокија вә молекулјар кенетика синтетик елмләрә аиддир, онләрын характерик фәрги бир нечә елми билик саһәсинин синтезидир». Һәмин әлагәни (јә'ни биолокијә елмләри илә чансыз тәбиәт һаггындакы елмләр арасындакы әлагәни—М. М.) тәһлил едәркән биолокијанын биринчи јарымкурсунун—ботаникә илә зоолокијанын—физики чоғрафијә курсу илә врдычыл фәнләрарасы әлагәсини һисс етмәмәк олмаз. Инсанын анатомијасы, физиолокијәсы вә кикијенасы курсунун мәзмуну органнзмин дахили мүһити, газ, су вә мвддәләр мүбадиләси, һүчејрәләрдә зүлалларын әмәлә кәлмәси, үзви мвддәләрин парчаланмасы вә оксидләшмәси, органнзмдә кедән үмуми мвддәләр вә енержи мүбадиләси, синир системи просесләринин физиолокиҗ ганунаујғунлуғу, көрмә вә ешитмәнин физики-биолокжи ганунаујғунлуғу кими елми анлајышларын формалашмасыны тә'мин едән физика вә кимја илә фәнләрарәсы әлагә јарадылмасы үчүн бир сыра потенсиал имканләрә маликдир.

Бүтүн бунлар һаггында биолокија мүәллиминә онун фәнләрарасы әлагә јаратмаг үчүн зәрури олан фәнләрин, хүсусән физика вә кимјанын програм вә дәрсликләри илә јахындан таныншлығы көмәк едир. Мәсәлән, она мә'лумдур ки, шакирдләр VI—VII синифләрдә физикәны өјрәнәркән маддәләрин молекулјар вә атом гурулушу, материјанын вә енержинин һәрәкәт формалары

һаггында анлајышлара јнјәләннрләр. VII—VIII сннифләрдә кнмјанын кечнлмәси шакирдләрнн маддәләрнн молекулјар вә атом гурулушу һаггындакы анлајышларынын хејли кенишләнмәсинн тә'мин еднр, бу анлајышларын ботаника вә зоолокија нурсларында јүксәк елмн сәвијјәдә шәрһннә хидмәт еднр.

Мүәллнм мә'рузәсиндә биолокнјанын тәдрисиин нәинки физнка вә кимја курслары нлә, һабелә астрономнја, кеолокнја, ријазијјат вә тарнхлә, һәтта ана днлн вә харичн дилләрлә әлагәләндирилмәсинин прнјомлары һаггында әтрафлы данышыр.

Мәктәб биолокнја курсунун тәрбијәвн вәзифәләрн һаггында, шакирдләрдә «мөвзунун тәдриси просесиндә өлкәнин әмән вә сосиал һәјатыны көрмән» бачарыгынын ашыланмасына данр, бу мәгсәдлә һәјатә нсчирилән екскурсија, лабораторнја-тәчрүбә мәшгәләләрн вә снннфдәнкәнар тәдбирләр барәсиндә Кравченко јолдаш дејир: «Биолокнја фәнләрининн өјрәннлмәси просесиндә шакирдләрни Сов. ИКП XXV гурултајы материаллары, хүсуснлә нәнд тәсәррүфаты, нимја сәнајеси, сәһијјә, әтраф мүһит мәсәләләрн илә танышлыгы биолокија фәнләрининн номмуннзм гуручулугу тәчрүбәси нлә үзви сурәтдә баглы олмасыны онларын дәрк етмәләрннә нөмәк еднр».

Бу көстәрир ин, мүәллимин фәнләрарасы әлагә јарәтмасы дар, мүчәррәд мәгсәд күдмүр, бөјүн проблемнн һәллннә — мәктәб тәһсилннин бизи әһатә едән һәјатла, мәктәбни номмуннзм гуручулугу илә әлагәсн нимн тә'лим вәзифәсининн һәллинә јол ачыр. О, тәчрүбәсннә әсасән гејд еднр нн, фәнләрарасы әлагәнин дүзкүн, бачарыглә јарадылмасы «дәрсдә шакирдләрнн фәаллығыны артырыр, билијинн дәринләшдирир, газандыгы вәрдишләрн мөһкәмләндирир, мәнтәблиләрин билијининн нејфијјәтиин јүксәлдир».

Азәрбајчан мүәллимләриннн тәчрүбәсиндән һаггында сөһбәт кедән проблемин нечә бачарыгла, мүвәффәгијјәтлә һәлл едилдијини көстәрән нүмунәләрин сајыны хејли артырә да биләрдин. Лакин бу һеч дә о демән дејилдир ин, иш һәр јердә гајдасында кедир. Бир чох мәнтәбләрдә һәмин проблемин һәллиндә чидди чәтинликләр гаршыја чыхыр. Бу чәтинликләр мүәллимләрин һәмин проблемлә мәшғул олмаг истәмәдикләриндә дејил, ондадыр ки, онларын чоху бу дидантик принсипин маһијјәт вә әһәмијјәтини дәриндән дәрк етмәмиш, ону һәјата кечирмән үчүн билик вә тәчрүбә илә силаһланмамышдыр.

Мүәллимләрин дикәр һиссәси фәнләрарасы әлагә јарадылмасы проблеминин әһәмијјәтини баша дүшүб тә'лим просесиндә практик олараг һәмин принсипи һәјата кечирмәјә башласа да, фәнләрарасы әлагә проблеминин фәлсәфи, психоложи вә методоложи әсаслары илә кифајәт гәдәр таныш дејилдир. Педагожи елмләрин вәзифәси фәнләрарасы әлагә проблеминин мүәллимләрин дәриндән өјрәнмәсинә нөмәк етмәкдир.

Фәнләрарасы әлагә принсипи дидактик принсипдир. Демәли, тә'лимин бүтүн дикәр ән'әнәви принсипләри кими бу принсип дә тә'лим-тәрбијә ишләрининп бүтүн формаларында—дәрсдә, бүтүн тә'лим фәнләрининн тәдрисиндә, сиинфдәнкәнар тәдбирләрдә тәтбиг олунмалы, програмда, дәрсликләрдә, тәдрис васнтәләриндә өз әксини тапмалыдыр.

Дәрсин тәкмилләшдирилмәси шакирдләрин мүстәгил иши илә дә баглыдыр.

Совет адамынын һәртәрәфли ииншафы просеси даими вә узунмүддәтли һалдыр. Елми-техники нигилаб шәраитиндә бу күн јахшы олан бир мүтәхәссис өзүнүтәһсил јолу илә мүнтәзәм чалышмаса, нәзәри-практик билијини артырмаг гејдинә галмаса, техникин бачарыг вә вәрдишләрини тәкмилләшдирмәсә сабаһ һәјатдән кери гәла биләр. Одур ки, һәр бир шәхс өз үзәриндә даим мүстәгил ишләмән, билијини артырмаг, тамамләмаг бачарыгы вә вәрдишләринә јнјәләнмәлидир. Бу чүр бачарыг вә вәрдишләрә исә инсан, һәр шејдән әввәл, мәктәбдә јнјәләнә биләр вә јнјәләнмәлидир.

Бу мә'нада Л. И. Брежнев јолдашын ашағыдакы сөзләри сон дәрәчә ибрәтамиздир. «Инсана лазым олан билнкләрин һәчм е'тибарилә нәсилн шәкилдә вә сүр'әтлә артдығы индини шәраитдә башлыча мәгсәд артыг мүәјјән гәдәр фактлары мәнимсәмәндән ибарәт ола билмәз. Өз билнкләрини мүстәгил сурәтдә әртырмаг, елми вә сијаси информасијанын сүр'әтли ахынындан баш ачмаг бачарығы ашыламаг вачибдир. Бурада бизи бөјүн иш көзләјир. Әлбәттә, бу иш еһтијәтла, дүшүнчә илә көрүлмәли, мејданда оланлары кәрәксиз јерә двгытмаға вә ја тәләсик гәрарлар гәбул етмәјә јол верилмәмәлидир»[1].

Л. И. Брежнев бу проблемин һәллиндә, дикәр тәдбирләрлә јанашы, «тә'лим методларыны өзүнүн һәјатын тәләбләринә ујгунлашдырылмасыны» да көстәрмишдир.

Көрүндүјү кими, һәмин педагожи проблем сон дәрәчә мүһүм дидантик вә сијаси әһәмијјәт кәсб едир. Бурада сөһбәт јалныз дидантик вәзифәнин һәллиндән—шакирдләрдә «өз биликләрини мүстәгил сурәтдә әртырмаг» вәрдишләри ашыламагдан дејил, һәм дә јени, мән дејәрдим ки, сијаси вәзифәнин һәллиндән—совет кәнчләрнин *«елми вә сијаси информасијанын* (курсив бизимдир—*М. М.*) сүр'әтли ахынындан баш ачмаг» бачарыгы илә силаһландырмагдан кедир.

Шакирдләрин мүстәгил ишиндән сөһбәт кедәркән, чохуна елә кәлир, ки, бу јалныз дәрсин идрак вәзифәләри илә әлагәдардыр. Бу чүр дүшүнмәк сәһвдир. Мүстәгил иш һаггында белә тәсәввүрү кечмиш мәктәбин галығы һесаб етмән олар. Бизим үмумтәһсил мәктәби исә әмәк, политехник мәктәби олдуғу үчүн бурада сөһбәт шакирдләрин әмәк вәрдишләринә мүстәгил јнјәләнмәләриндән, е'малатханаларда, мәктәбјаны саһәләрдә, мәктәбләрарасы тә'лим-истеһсалат комбинатларында практик ин-

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи чилд, сәһ. 584.

7*

ләри мүстәгил јеринә јетирмәләриндән, ән јени мүасир машынлары мүстәгил өјрәнмәләриндән вә бүтүн буиләрын нәтичәсиндә гаршыдә дурән вәзифәләри мүстәгил һәлл етмәләриндән, характерин мүһүм әламәти олән мүстәгиллијә дәриндән јијәләнмәләриндән кедир.

Бизим фикримизчә, бу проблем инди хүсуси актуаллыг кәсб едир.

Лакин мүстәгил ишләр, нәзәри чәһәтдән бу бәрәдә хејли әдәбијјәт олмасынә бахмајараг, ләик инкишаф едир вә мәктәб тәчрүбәсиндә зәиф тәтбиг олунур.

Биз П. И. Пидкасистин бу фикри илә шәрикик ки, һәмин нөгсанлар «һәр шејдән әввәл, шакирдин тәирәретмә вә јарадычы фәәлијјәти әилајышынын изаһындә мүхтәлиф зидд фикирләрин олмасы, мүстәгил ишләрин нәзәријјәсинин елми чәһәтдән зәиф ишыгландырылмасы илә әлагәдардыр. Бу вахтә гәдәр мүстәгил ишләрин характер әламәтләри вә онун мүхтәлиф нөвләринин әһәмијјәти дидактләр тәрәфиндән лазымн сәвијјәдә өјрәнилиб ашкар едилмәмишдир. Онларын принсипи кифајәт гәдәр ишләнмәмишдир вә «мүхтәлиф јаш дөврләриндә шакирдләрин идрак фәалијјәтинин психоложи хүсусијјәтләри» тәләб олунан дәрәчәдә нәзәрә алынмыр.

Бу мәсәләләрдән бә'зиләринә П. И. Пидкасистин китабындә елми чәһәтдән әсасландырылмыш чавәблар тапсаг дә, мәктәб тәчрүбәсиндә мүстәгил ишләрин тәшкилн сәһәсиндәки нөгсанлар тәкчә бунунлә изаһ олунә билмәз. Мүәллимләр бу ишдә дикәр сәбәбләрә көрә чәтинлик чәкирләр. Бу сәбәбләр бир чох мәктәб програмлары вә дәрсликләринин һәддиндән артыг јүкләнмәси, програм материалларыны шакирдләрә мүхтәлиф формә вә јолларлә мәнимсәтмәк үчүн тәдрис вахтынын чатышмамасыдыр.

Програмдә нәзәрдә тутулмуш тәдрис материалынын ихтисары, јухарыдә дејилдији кими, вачибдир. Лакин һәмин проблемин һәллиндә башлыча јол бу дејилдир. Бурадә мүасир тәләбләр бахымындан мүстәгил ишләрин нәзәри чәһәтдән әсаслы сурәтдә ишләнмәси, мәктәб тәчрүбәсиндә бу форманын кениш тәтбиги мәгсәдилә мүәллимләрин, хүсусән кәнч мүәллимләрин һәмин нәзәријјә илә силаһланмасы тәләб олунур. Бу, әсән вәзифә дејилдир. Онун мүвәффәгијјәтли һәлли үчүн дәрин тәдгигат ишләри апарылмалыдыр.

Совет мәктәбләриндә, о чүмләдән Азәрбајчан ССР-ин мәктәбләриндә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкили вә тәтбиги үзрә мүәјјән тәчрүбә топланмышдыр. Һәмин тәчрүбә мәктәб ишләринин мүхтәлиф нөвләринә аид олдуғу кими, шакирдләрин мүхтәлиф јаш групларынә дә аид едилә биләр. Мүәллимләрин методик һазырлығындан вә фәалијјәтиндән асылы оларағ, онларын бә'зиләриндә шакирдләрин мүстәгил ишинин тәтбиги сәһәсиндәки тәчрүбә өтәри, сәтһи характер дашыјыр, дикәрләриндә исә дәһә дәриндир вә бу, шакирдләрин фәаллығынын артмасына јөнәлдилир.

Биз бу тәчрүбәдән бә'зи нүмунәләри, мәһз нүмунәләри көстәрмәк фикриндәјик. Чүнки мүәллимләрин тәчрүбәси о гәдәр мүхтәлиф вә рәнкарәнкдир ки, әјры-әјры нүмунәләрлә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәтбиги саһәсиндә топланән тәчрүбәни чәтин ки, охучуларә тәм чатдырмаг мүмкүн олсун. Лакин бунунлә белә һәмин тәчрүбәнин ишыгландырылмасыны биз сон дәрәчә зәрури һесаб едирик. Һәм дә тәкчә онә көрә јох ки, нүмунәләр инандырычыдыр, бир дә онә көрә ки, мүәјјән һадисәнин, чисмин өзүнү көстәрмәдән, онлары нечә дејәрләр көлкәдә сахламагла бу бәрәдә данышмаг вә јазмаг олмаз.

Шамахы шәһәриндәки 1 нөмрәли орта мәктәбин кимјә мүәллими Әзиз Сејидов мәктәбдә јахшы тәчһиз олунмуш, нүмунәви кимјә кабинети јаратмышдыр. О, бөјүк рус алими М. В. Ломоносовун «кимјаны мүшаһидәсиз, тәчрүбәсиз өјрәнмәк гејри-мүмкүндүр» фикринин рәһбәр тутараг, дәрсләриндә тәчрүбәләрин нүмајишинә, програмдә нәзәрдә тутулән практик ишләрин шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәсинә хүсуси фикир верир. Бунун үчүн, шүбһәсиз, фәнн үзрә шакирдләрин дәрин билијә јијәләнмәси тәләб олунур. Мәһз бунә көрә дә Ә. Сејидов, биринчи нөвбәдә јетирмәләринин дәрин нәзәри биликлә силаһланмасы гејдинә галыр. О, бу мәгсәдлә дикәр методларлә јанашы, шакирдләрин дәрслик үзәриндә мүстәгил иши методундан дә истифадә едир вә бунунлә дә мәктәблиләрин биликләрә мүстәгил јијәләнмәсинә, онларын идрак фәалијјәтинин фәалләшмәсинә наил олур. Мүәллим дәрсдә мөвзуну е'лан едир, ону бир сырә суаллар үзрә ајырыр, дәрсликдән мүвафиг параграфы көстәрир, мүстәгил ишин вахтыны мүәјјәнләшдирир. Мүәјјән едилмиш вахт гуртардыгдән сонрә 2—3 шакирд өјрәндијини шифаһи данышыр. Бунун ардынча мүәллим шакирдләрлә үмуми сорғу апарыр, шакирдләрин һамысынын материалы баша дүшдүјүнү јәгин етдикдән сонрә мүвафиг тәчрүбә нүмајиш етдирир, јахуд тәдрис филми көстәрир вә нәһајәт, евә тапшырыг верир. О, материалын өјрәнилмәсиндә дикәр үсулдан дә истифадә едир, китаб үзәриндә ишдән сонрә шакирдләрә мүвафиг тәчрүбәни мүстәгил јеринә јетирмәји тапшырыр[1].

Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллими мәрһум Мустафа Саламов (Бакы шәһәриндәки 18 нөмрәли мәктәб) габагчыл кимја мүәллимләриндән иди. О, кимјанын тәдриси саһәсиндә зәнкин вә нәзәри чәлб едән тәчрүбә топламышдыр. Онун дәрс дедији шакирдләр, бир гајдә оларағ, јахшы охујур вә онларын хејли һиссәси кимјә факүлтәләриндә вә техники факүлтәләрдә тәһсилләрини мүвәффәгијјәтлә давам етдирирдиләр. Мүәллимин

[1] Е. Абдуллајев. Габагчыл кимја мүәллимләринин иш тәчрүбәсиндән. Бакы, 1975, сәh. 53—55.

јарәтдығы нимја набинет-лабораторијәсы өзүнүн тәчһнзи вә шәраитн илә бүтүн мүасир тәләбләрә чааәб верир.

М. Сәламов шәкирдләрин ндраныныи фәаллашдырылмасына хүсуси диггәт јетирирди. Кимја үзрә шакирдләрә дәрин билин вермән, онларда фәннә һәаәс ојәтмаг аә ону күчләндирмән, мәнтәблиләрин пешәјә нстигамәтләндирилмәсн, политехиник көрүшүнүн кенишләндирилмәси вә с. мәгсәдләрлә онуи һәјәтә кечирдији синфдәннәнәр тәдбирләри хүсусн гејд етмәк лазым кәлир.

В. И. Ленинин «чәнлы мүшаһидәдән мүчәррәд тәфәннүрә вә орадән тәчрүбәјә» фикрини рәһбәр тутараг, о, нимјә просеси илә сых әлагәдар олан мүәссисәләрә—Бакы шәһәриндәни нефтәјырма, јод, шүшә заводларына вә дикәр сәнәје мүәссисәләринә шакирдләрин мунтәзәм енскурсијаларыны тәшкил едирди.

Онун тәшкил етдији вә өзүндә 100 нәфәрә јахын истеʼдадлы јухары синиф шакирдинин бирләшдирән «Кәнч нимјачылар» чәмнјјәти хүсуси мараг доғурур. М. Саләмов чәмнјјәтин һәр бир үзвүнә мүстәгил өјрәнмән үчүн мүәјјән мөвзу—практики иш, мәсәлән, «Абшерон јарымадәсынын мүхтәлиф јерләриндән көтүрүлмүш нефт нүмунәләринини дистилә едилмәсн», «Нитробензолдан анилинин алынмәсы». «Мүхтәлиф мәнбәләрдән көтүрүлмүш сујун сыхлығыныи мүәјјән едилмәси», «Мүхтәлиф металлардән мононристалларын алынмәсы» мөвзулары вә с. тапшырырды. Ишин бу чүр тәшкили шакирдләрин јарадычылыг габилнјјәтини, мүстәгил фәалијјәт үчүн лазым олән мүшаһидәчилин, дүшүнмәк, фикир јүрүтмәк ними нејфијјәтләри инкишәф етдирирди.

Шакирдләр ишләринини нәтичәләри бәрәдә јә дәрсләрдә, ја да дәрнәк мәшғәләләриндә мәʼрузә едир, сонра исә онлар хүсуси стендләрдә әнс етдирилирди. Онларын ән јахшылары мәктәбин нимја музејиндә сахланылырды[1].

Кимја дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгил ишинини практик тәшкилини көстәрән дәһа бир нүмунә кәтирән.

Кировабад шәһәриндәни 6 нөмрәли мәнтәбдә чалышан Нәсир Әлијев дә габәгчыл кимја мүәллимидир. Н. Әлијевин јахшы ишинин сирри бундәдыр ки, о өз дәрсләриндә шакирдләри фәаллашдыран методлардән истифәдә едир. Н. Әлијев чох вахт јени материалы өзү изаһ етмир. Ону мүстәгил јолла өјрәнмәји шакирдләрә тапшырыр. Мәсәлән, о, IX синифдә «Азот» мөвзусуну нечәрнән синфә Д. И. Менделејевин дөври системиндән истифадә етмәклә ашағыдәны суалларын чавабыны тапмағы тапшырыр:

1. Елементләрни дөври системиндә азотун јери нәзәрә алынмагла, онун сыра нөмрәсинин, күтләсинин, нүвәсинини јүкүнү, онун бүтүн елентронларыныи вә електронларынын валентлик тәбәгәсинин сајыны тапмәг.

2. Азотун әтом вә моленул схеминин тәртиб етмән.

3. Дөври системдә азотун јеринин ондан әшағыдә сағдә вә солдә дурән елементләрин јери илә мүгајисә етмәклә әзотун нимјәви хассәләри һаггында өз мүлаһизәләринин һәзырләмаг вә с.

Шәкирдләр тапшырыг үзәриндә мүстәгил ишләјир вә суаллара чаваб верирләр.

Әслиндә биз бурәдә да јарадычы мүстәгил ишләрин тәшкили нүмунәсинин көрүрүк. Һаггында сөһбәт кедән дәрс, әлбәттә, кустәрдиниләримизлә битмир. Чүнки шакирдләр азотун бүтүн кимјәви хәссәләрини мүстәгил тәпмырләр. Буна көрә дә мүәллим мөвзуну үмумиләшдирәрнән шакирдләрни азотун бүтүн кимјәви хассәләринин әшнәр етмәдиниләрини онларын нәзәринә чатдырыр.

Шәкирдләрин мүстәгил ишинини тәшнилн үзрә мүәллимләрин тәчрүбәси, гејд етдијимиз кими, мүхтәлифдир. Бакы шәһәриндәни 31 нөмрәли мәнтәбин ријәзијјат мүәллими Камил Әлишовун мүстәгил ишин тәшкилинә даир тәчрүбәсиндән бир нүмунәјә нәзәр салəг. О, мәсәләнин әһәмијјәти һаггында јазыр: «Елми-техники нигилаб вә сосиәл тәрәгги өлнәмиздә мүәллимин дә вәзифәләрини мүәјјән едир. Биз, шакирдләрә өз биликләринин мүстәгил олараг артырмағы, тамамламағы, дүшүнмәмәји, үмумиләшдирмәләр апармағы вә нәтичәләр чыхәрмағы, јарадычы ишләмәји өјрәтмәлијик. Буиларсыз шакирдләрдә мүстәгил билик әлдә етмәк, мүстәгил ишләмәк бачарығынә јијәләнмәк вәрдиши ашыламаг олмаз. Бүтүн булар исә биздән тәләб едир ки, имкән дахилиндә чохдан мәʼлум олан педагожи мүддәанын—ушаглара өјрәнмәји өјрәтмән фикринин һәјата кечирилмәсинә наил олаг. Буна исә мүстәгил иши өјрәтмәндән бәшламаг лазымдыр».

К. Әлишов мәнтәбләрдә өјрәтмәнин өјрәнмә илә там әвәз етмәнин гејри-мүмкүнлүјү, буна имкан вә еһтијачын да олмадығы бәрәсиндәки һәгигәти дүзкүн гејд едир вә көстәрир ки, өјрәтмән методуну өјрәнмәк методу илә бачарыгла узлашдырмаг ләзымдыр. Бу мәгсәдлә о, тәчрүбәјә әрхаланараг һәмин узлашманын 3 нөвүнү һәјата кечирмәји мәгсәдәмүвафиг һесәб едир:

1. Мүәллим материалы изаһ едир, шакирдләр исә мүстәгил ишләмәнлә ону өјрәнирләр.

2. Материалын бир һиссәсини мүәллим изаһ едир, дикәр һиссәсини исә мүәллимин тәʼлиматы үзрә шакирдләрин өзләри өјрәнирләр.

3. Мүәллим шәкирдләрин гаршысында вәзифә гојур, материалы нечә һәлл етмән барәдә онлары тәʼлиматландырыр, мәктәблиләр исә мүәллимин рәһбәрлији алтында мүстәгил билик әлдә едирләр.

[1] Бах: Е. Абуллајев. Габагчыл кимја мүәллимләринин иш тәчрүбәсиндән. Бакы, 1975, сәһ. 35.

Бу иш нөвләриндән һәр һансы биринин сечилмәси өјрәнилән материалын мәзмунундан, онун мүрәккәблик дәрәчәсиндән, шакирдләрин бачарыг вә вәрдишләринин, онларын мүстәгил билик әлдә етмәк габилијјәтинин сәвијјәсиндән асылыдыр[1].

Бу мәсәлә үзрә Бакыдакы 148 нөмрәли мәктәбин рус дили вә әдәбијјаты мүәллими Т. Н. Захарованын да марағлы тәчрүбәси вардыр. О, В. И. Ленинин мәктәбләрдә «бизә әзбәрчилик лазым дејил» мәшһур фикринин хатырладараг јазыр: «В. И. Ленинин бу фикри мәним ишимин әсасыны тәшкил едир. Мән јени иш методлары тәтбиг етмәјә сә'ј көстәрир, дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә шакирдләрин мүстәгил ишинин тәшкилинә диггәт јетирир, дидактик материалларын сечилмәсинә, мәктәблиләрин әсас материалы икинчи дәрәчәли материалдан ајыра билмәк бачарығына јијәләнмәсинә, онларын мәнтиги тәфәккүрүнүн инкишафына чалышырам. Шакирдләрин дәрин вә әсаслы билик әлдә етмәләринә наил олмаг үчүн мән онларын мүстәгил ишини тәшкилинә өн плана чәкир, мәктәблиләрдә фикри әмәлијјатлары вә практик ишләри сәмәрәли ирәлиләрлә апармаг вәрдишләрини ашылајырам. Тәчрүбәдә дөнә-дөнә јәгин етмишәм ки, шакирдин фикри фәалијјәтинин мүхтәлиф нөвләриндән истифадә етмәк, башга сөзлә десәк, онун мүшаһидә әсасында үмумиләшдирмә, мүгајисә, тәһлил апармасы јаддагалмағын мүвәффәгијјәтли һәлли илә нәтичәләнир».

Т. Н. Захарованын тәчрүбәсиндә характерик чәһәт, һәр шејдән әввәл, бундан ибарәтдир ки, о, шакирдләрин мүстәгил ишинә јарадычы характерли ишләрин дахил олмасына даһа чидди диггәт јетирир. О, јазыр: «Јарадычы ишләр мүстәгил ишләр системиндә аһәмијјәтли пилләдир. Шакирдләр јарадычы ишләри мәмнунијјәтлә, бөјүк һәвәслә јазыр вә белә ишләр емосионал зәнкинлији, ајдынлығы, шәрһин чанлылығы илә фәргләнир. Белә ишләрдә шакирд өз фәрдилијини тәзаһүр етдирир».

«Јарадычы ишләр» дедикдә Т. Н. Захарова, бириничи нөвбәдә, сәрбәст мөвзуда јазылан иншалары нәзәрдә тутур. О јазыр: «Н. К. Крупскајанын бу сөзләрини һәмишә јадымда сахлајырам. «Инша үчүн мөвзу сон дәрәчә конкрет олмалыдыр». Буна көрә дә мән мөвзунун һәмишә конкрет, ајдын вә шакирдләрә јахын олмасына чалышыр, мүчәррәдчиликдән гачырам...

Шакирдләрин тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәјин ән јахшы формасыны онларын шәкил үзрә инша јазмаларында көрүрәм. Бу заман шакирдләрдә мүшаһидәчилик, мәнтиги тәфәккүр, фикри мүстәгил ифадә етмәк бачарығы инкишаф едир, мәктәблиләр естетик зөвг алырлар»[2].

Бир чох башга мисаллар да көстәрмәк оларды, лакин белә билирәм ки, көстәрилән нүмунәләрдән кифајәт гәдәр ајдындыр

---

[1] «Физика вә ријазијјатын тәдриси». Методик мәчмуә, Бакы, 1977, № 1, сәһ. 42—43.

[2] «Русский язык и литература в азербайджанской школе». Методический сборник. Баку, 1976, № 8, сәһ. 71—79.

ки, шакирдләрин мүстәгил иши габагчыл мүәллим вә мәктәбләрин һәјатына, иш үслубуна мөһкәм дахил олмушдур.

Бүтүн бунлар һәм дә ону көстәрир ки, Азәрбајчанын мәктәбләриндә тә'лимин, бүтүнлүкдә исә мәктәб тәһсилинин елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә јөнәлдилән кениш вә дәрин ишләр апарылыр ки, бунлар да дәрсин тәкмилләшдирилмәсинә, тә'лим методларынын јениләшдирилмәсинә, шакирдләрдә мүстәгил иш вәрдишләринин ашыланмасына хидмәт едир.

V ФӘСИЛ

МӘКТӘБЛИЛӘРДӘ ФӘАЛ ҺӘЈАТ МӨВГЕЈИНИН ФОРМАЛАШДЫРЫЛМАСЫ

Өлкәнин игтисади вә сосиал инкишафынын индики мәрһәләсиндә зәһмәткешләрин коммунист тәрбијәсинин даһа да күчләндирилмәси вә јахшылашдырылмасы олдугча бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси «Идеоложи ишин, сијаси тәрбијә ишинин даһа да јахшылашдырылмасы һаггында» вә програм характерли гәрарында (мај, 1979-чу ил) гаршыја бөјүк әһәмијјәтли вәзифә—коммунизм гуручулуғунун әсас чәбһәси һесаб едилән коммунист тәрбијәсинин күчләндирилмәси вә әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы, фәал һәјат мөвгејинин формалашдырылмасынын тә'мин едилмәси вәзифәсини гојмушдур.

В. И. Ленин һәлә вахтилә көстәрирди ки, күтләләрин шүурунун инкишафы һәмишә олдуғу кими, јенә дә бүтүн ишимизин базасы әсас мәзмунуну тәшкил едир[1].

Партија вә һөкумәт бүтүн тәрбијә васитәләринин сынагдан чыхмыш форма вә методларындан истифадә едәрәк рәһбәрин бу фикрини даим дөнмәдән јеринә јетирирләр. Һәмин иш ушагларла вә кәнчләр арасында хүсусилә кениш шәкилдә апарылыр ки, бу да, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир: чәмијјәтимизин кәләчәји онларын тәрбијәсиндән, нечә олмаларындан чох асылыдыр.

Кәнч нәслин тәрбијәси бизда марксизм-ленинизм идејаләры илә дәриндән силаһланан, һәмин идејалары һәјата тәтбиг етмәјә габил олан, фәал һәјат мөвгеји тутан коммунизм гуручуларынын һәртәрәфли инкишафына јөнәлдилмишдир. Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Шәхсијјәтин ән чох јүксәлдән онун һәјатда фәал мөвге тутмасыдыр, ичтимаи борча шүурлу мүнасибәт бәсләмәсидир, бу заман онун сөзү илә ишинин бир-биринә ујғун кәлмәси күндәлик давранышы нормасы олур. Мә'нәви тәрбијәнин вәзифәси белә бир мөвге тәрбијә етмәкдир»[2].

---

[1] Бах: В. И. Ленин. Әсәрләри. 13-чү чилд, сәһ. 376.

[2] Сов. ИКП XXV гурултајынын материаллары. Азәрнәшр, 1976 сәһ. 85.

Партија бу мәгсәдлә сон илләрдә бир сырә мүһүм гәрарлар гәбул етмишдир. Һәмин гәрарләр ичәрисиндә «Идеоложи иши вә сијаси тәрбијә ишинин даһа дә јахшылашдырмаг һаггында» кы гәрар хүсуси јер тутур. Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан КП МК-нын 1979-чу ил ијулун 17-дә кечирилән пленумунда демишдир: «Чәмијјәтин һәр бир үзвүндә јүксәк идејалылыг, әмәјә коммунист мүнасибәти вә сосиалист мүлкијјәтинә гајғыкеш мүнасибәт тәрбијә етмәк, фәал һәјат мөвгејинин формалашдырмаг, әхлагымызын антиподларына гаршы барышмазлыг һисси тәрбијә етмәк—бу актуал вәзифәләр коммунист тәрбијәсинә партија рәһбәрлијинин күчләндирилмәсини, ишә јарадычы мүнасибәт, идеоложи тә'сирин јени васитә вә формаларынын, коммунизм гуручулуғунун мүасир мәрһәләсинин тәләбләринә ујғун олан васитә вә формалары тәләб едир[1].

Сов.ИКП МК-нын гәрарынын тәләбләри илә әлагәдар пленум мүвафиг гәрар гәбул етмишдир. Һәмин гәрардә маариф органларынын вәзифәләри дә конкрет шәкилдә көстәрилмишдир.

1979-чу илин апрелиндә Бакы шәһәриндә «Фәал һәјат мөвгејинин формалашдырылмасы: мә'нәви тәрбијәнин тәчрүбәси вә актуал проблемләри» мөвзусунда кечирилән Үмумиттифаг елми-практик конфранс бу јолда мүһүм мәрһәләдир. Л. И. Брежнев јолдаш конфранса көндәрдији тәбрикиндә јазмышдыр: «Партија белә һесаб едир ки, һәр бир адамын һәртәрәфли инкишафы вә мә'нәвијјатча камилләшмәси үчүн кениш имканлар јарадылдығы, коммунизм гуручулуғунун бүтүн саһәләриндә мүвәффәгијјәтләримизин хејли дәрәчәдә чәмијјәтин идејә-мә'нәви потенсиалы илә мүәјјән едилдији јеткин сосиализм шәраитиндә бүтүн партија тәшкилатларынын, совет вә тәсәррүфат органларынын, һәмкарлар иттифагы вә комсомол тәшкилатларынын ән мүһүм вәзифәләриндән бири совет адамларыны коммунист идејалылығы вә јүксәк мә'нәви кејфијјәтләр руһунда, сосиалист бирҝәјашајышы нормаларына чидди әмәл етмәк руһунда, буржуа идеолокијасына вә әхлагына гаршы, чәмијјәтә зидд давранышын вә чәмијјәтимизә јабанчы адәтләрин тәзаһүрләринә гаршы барышмазлыг руһунда тәрбијә етмәкдән ибарәтдир»[2].

Јүксәк тәшкилати, идеја-сијаси вә нәзәри сәвијјәдә кечән конфранс Леонид Илјичин бу көстәришләринин әлдә рәһбәр тутараг, Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајчан

[1] Һ. Ә. Әлијев. «Идеоложи иши вә сијаси тәрбијә ишинин даһа да јахшылашдырмаг һаггында» Сов.ИКП МК-нын гәрарыны јеринә јетирмәк саһәсиндә республика партија тәшкилатынын вәзифәләри барәсиндә. Азәрнәшр, 1979, сәһ. 5.

[2] «Коммунист» газети, 26 апрел 1979-чу ил, № 96.

КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдашын кениш вә долғун мә'рузәсини динләјәрәк Сов.ИКП XXV гурултајынын идеоложи ишлә әлагәдар ирәли сүрдүјү вәзифәләрин јеринә јетирилмәси саһәсиндә өлкәнин партија тәшкилатларынын топладыглары зәнкин тәчрүбәни үмумиләшдирди, зәһмәткешләрин мә'нәви тәрбијәсинин даһа дә күчләндирилмәси, совет адамларында фәал һәјат мөвгејинин формалашмасы үзрә елми сурәтдә әсасландырылмыш тәвсијә һазырлады.

Бүтүн бунларын әсасында республика Маариф Назирлијинин коллекијасында кениш комплекс тәдбирләр планы гәбул едилмишдир ки, республиканын мүәллимләри һазырда онун јеринә јетирилмәси илә мәшғулдурлар. Һәмин план Сов.ИКП МК-нын идеоложи ишлә әлагәдар гәбул етдији гәрарын ирәли сүрдүјү тәләбләр, һабелә мәктәбли кәнчләрин коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасы, онун мә'нәви симасы үзрә республикада топланан тәчрүбә әсасында тәртиб олунмушдур.

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Үмумиттифаг елми-практик конфрансында елми чәһәтдән әсасландырылмыш мә'рузәсиндә идеоложи ишин мүһүм истигамәтләри вә васитәләри сырасында үмумтәһсил мәктәбләринин, мәктәб коллективләринин вәзифәләрини дә көстәрмишдир. Инсанын, хүсусән ушагларын вә кәнчләрин тәрбијәсиндә коллективин ролу чох бөјүкдүр. Һ. Ә. Әлијев јолдаш һәмин мә'рузәсиндә демишдир: «Образлы шәкилдә десәк, бүтүн Вәтәнимиз милјонларын ваһид әмәк коллективидир, бизим үмуми евимиз, аиләмиз, мәктәбимиздир, бурада совет халгы идеја јетинлији, вәтәндаш јеткинлији пилләләри илә даим јүксәлир. Бу исә Коммунист партијасынын, сосиализм чәмијјәтинин ән бөјүк наилијјәтидир»[1].

Һеч бир сүбута еһтијач јохдур ки, инсан мәһз коллективдә вәр гүввәси илә ишләмәји, мүдрик дүшүнмәји өјрәнир, јүксәк шүура јијәләнир, јарадычылыг габилијјәтини инкишаф етдирир.

Фәал һәјат мөвгејинин формалашмасында совет мәктәбләри сон дәрәчә мүстәсна рол ојнајыр. Һ. Ә. Әлијев јолдаш гејд етмишдир ки, «кәнч вәтәндаш үчүн әсас мүәллим совет мәктәби олмуш, олмагдадыр вә олачагдыр. Һәмышыгла орта тәһсил шәраитиндә һәр бир кәнч һәјата мәктәб васитәсилә гәдәм гојур—башга јол јохдур. О бурада биликләрлә бәрабәр, коллективчилик вә јолдашлыг әлифбасыны өјрәнир, гондарма мә'нәви сәрвәтләри дејил, һәгиги мә'нәви сәрвәтләри өјрәнир. Мәктәб кәнч оғлан вә гызлара марксизм-ленинизм дүнјакөрүшүнүн әсасларыны өјрәдир. Онларда әмәксеварлик, буржуа идеолокијасына вә әхлагына гаршы барышмазлыг, сосиалист Вәтәнини мүдафиә етмәјә һазыр олмаг кими кејфијјәтләр тәрбијә едир. Бу да синиф отағы, мәктәб партасы васитәсилә кечиб кәлән фәал һәјат мөвгејинин конкрет јолларыдыр.

[1] «Коммунист» газети 26 апрел 1979-чу ил, № 96.

Коммунист тәрбијәсинин бу саһәсиндә, шүбһәсиз, мүвәффәгијјәтләримиз вардыр. Кәнчләри әмәли ишә, сөзүн кениш мә'насында, һәјата һазырламаг вәзифәси гаршыда дурдуғу бир заманда тәдрис просесини мә'нәви тәрбијә илә кет-кедә даһа долғун шәкилдә әлагәләндирмәк лазымдыр»[1].

Үмумијјәтлә, мәктәб идеја-сијаси, мә'нәви, әмәк, естетик вә физики тәрбијәнин мөһкәм бүнөврәсини гојур, кәнчләри әмәк һәјатына һазырлајыр.

Кәнчләрдә фәал һәјат мөвгејинин формалашмасынын бүнөврәсинин гојулушуна көмәк едән ишин әсас истигамәтләри вә васитәләри үзәриндә дајанаг, республиканын мәктәбләриндә бу саһәдә топланан тәчрүбәјә нәзәр салаг. Бу мәгсәдлә апарылан әсас истигамәтләр мәктәблиләрин комплекс гајдада һәјата кечирилән идеја-сијаси, әхлаг вә әмәк тәрбијәси, онларын физики вә естетик чәһәтдән инкишафы, бир васитә кими исә, һәр шејдән әввәл вә башлыча олараг тәдрис ишләри—шакирдләрин елмләрин әсаслары илә силаһландырылмасы, һабелә синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләр, ичтимаи-фајдалы әмәк, шакирдләрин әмәк просесинә чәлб олунмасы ә. с. һесаб олунур.

Үмумтәһсил мәктәбләринин бүтүн фәалијјәти, һәр шејдән әввәл, шакирдләрин тә'лиминә вә сијаси тәрбијәсинә, марксист-ленинчи идејалар әсасында онларын сијаси шүурунун вә дүнјакөрүшүнүн формалашмасына табе едилмишдир. Шакирдләрдә сијаси билијә мараг һисси, совет һәјат тәрзинә сәдагәт, социалист бирҝәјашајыш гајдаларына риајәт етмәк, Вәтәнә мәһәббәт, коммунист әхлагы принсипләринә инам һиссинин тәрбијәси мәктәб партасы архасындан башланыр.

В. И. Ленинин кәнчләрин тәрбијәси илә әлагәдар дедији «бүтүн тәрбијә, тәһсил вә тә'лим иши онларда коммунист әхлагыны тәрбијә етмәкдән ибарәт олмалыдыр»[2] сөзләри һамыја мә'лумдур.

Бунларын тә'мин олунмасы үчүн республикада һәр чүр зәрури шәраит вардыр. Үмумтәһсил мәктәбләринин кениш шәбәкәсинин јарадылмасы, үмуми ичбари орта тәһсилин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси, мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәнкәнар мүәссисәләр, бөјүк мүәллим вә тәрбијәчиләр ордусунун бүтүн иши кәнчләрин коммунист тәрбијәси вәзифәсинә хидмәт едир. Бурада үмумтәһсил фәнләринин, һәм дә тәкчә һуманитар фәнләрин дејил, һабелә тәбиијјат-ријазијјат фәнләринин дә өјрәнилмәси биринчи дәрәчәли рол ојнајыр.

Мәктәбләрдә бу фәнләрин тәдриси јалныз шакирдләри елми биликләрлә силаһландырмаг мәгсәди күдмүр, һәм дә онларда коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт едир. Бурада да тә'лимин һәјатла, коммунизм гуручулуғу илә әлагә-

[1] «Коммунист» газети, 26 апрел 1979-чу ил, № 96.
[2] В. И. Ленин кәнчләр һаггында, Бакы, 1955, сәһ. 293—294.

ләндирилмәси просесинин һәјата кечирилмәси биринчи дәрәчәли әһәмијјәт кәсб едир. Тә'лим, тәрбијә вә тәһсилин әсас вәзифәсини чанлы һәјатла бағлылыгда көрән В. И. Ленин дејирди: «кәнчләр коммунизми өјрәнмәлидирләр»[1]. Коммунизми исә тә'лим, тәрбијә вә тәһсили һәр аддымда јени чәмијјәт уғрунда зәһмәткешләрин мүбаризәси илә әлагәләндирмәклә өјрәнмәк олар.

Ленинин бу көстәришләри Азәрбајчанын мәктәбләриндә кениш һәјата кечирилир. Буна, һәр шејдән әввәл, Ленинин идеја ирсинин, Сов.ИКП вә Совет дөвләтинин мүһүм сәнәдләринин, ССРИ-нин вә мүттәфиг республикаларын Конституцијаларынын, бејнәлхалг коммунист һәрәкатынын материалларынын, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузәләринин вә «Кичик торпаг», «Дирчәлиш» вә «Хам торпаг» хатирә әсәрләринин, һабелә Азәрбајчан КП гурултајларынын, Азәрбајчан КП МК пленумларынын материалларынын, Һ. Ә. Әлијев јолдашын мә'рузәләринин өјрәнилмәси хидмәт едир.

Тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәси, марксизм-ленинизм әсасларынын јығчам курсу кими X синифдә хүсуси ичтимаијјат фәнинин, VIII синифдә исә совет дөвләти вә һүгугунун әсаслары фәнинин өјрәнилмәси нәтиҹәсиндә шакирдләрин Ленинин идеја ирси илә, партија-дөвләт сәнәдләри илә танышлығы мәктәб тәһсилинин мәзмунуна мөһкәм дахил олмушдур. В. И. Ленинин әсәрләри мәчмуәсинин Азәрбајчан дилиндә бурахылмасы (1977-чи ил) бу истигамәтдә апарылан ишләри хејли асанлашдырмышдыр. Һәмин китаб јухары синиф шакирдләринин столүстү китабы олмушдур.

Тарих, ичтимаијјат, әдәбијјат дәрсләриндә вә дикәр фәнләрин тәдриси заманы В. И. Ленин идејаларынын, һабелә Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузә вә көстәришләринин, партијанын сијасәтинин өјрәнилмәси тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлдир, шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн бүнөврәсини гојур, онларын идеја-сијаси ва мә'нәви тәрбијәсинә тә'сир көстәрир. Азәрбајчанын мәктәбләриндә бу саһәдә дә зәнкин тәчрүбә топланмышдыр. Буну конкрет нүмунәләр әсасында да көстәрмәк олар.

X синиф шакирдләриндә совет чәмијјәтинин һәјатында Сов.ИКП-нин рәһбәредичи ролунун артмасы барәдә ајдын тәсәввүр јаратмаг мүәллимләрин, биринчи нөвбәдә исә, ичтимаијјат мүәллимләринин ән мүһүм вәзифәләриндәндир.

Бакы шәһәриндәки 80 нөмрәли мәктәбин мүәллими Ш. Мәммәдова һәмин мөвзу үзрә материалы һәјатла мөһкәм әлагәләндирәрәк шакирдләрә бачарыгла чатдырыр. Мүәллимин дәрс үчүн тәртиб етдији план мөвзунун мәзмунуну, әсасән, әһатә едир. Һәмин плана диггәт јетирәк.

[1] В. И. Ленин кәнчләр һаггында, Бакы, 1955, сәһ. 285.

Дэрсин планы

1. Чәмиjјәтимиздә Коммунист Партијасынын ролунун артмасы сәбәблари.

2. Партијанын коммунизмин мадди техники базасынын јарадылмасы уғрунда апардығы мүбаризәнин ба'зи јекунлары.

3. Сов.ИКП-нин сосиалист демократијасынын инкишафы уғрунда мүбаризәси.

4. Јени инсанын формалашмасы—партијанын коммунизм гуручулуғунда әсас вәзифәләриндән биридир.

Мүәллим планын биринчи маддәси үзрә ишә чанлы сөhбәтлә башлајыр. Шакирдләр өз чаваблары илә Сов.ИКП Програмыны өјрәндикләрини нүмајиш етдирирләр. Мүәллим шакирдләрин чавабларыны үмумиләшдирәрәк көстәрир ки, партија hәјата кечирилән бүтүн тәдбирләрин сосиализмин мөhкәмләнмәсинә вә дәрәчәдә хидмәт етдијини нәзәрә аларағ, өлкәнин, бүтүн дөвләт тәшкилатларынын вә ичтимаи тәшкилатларын рәhбәредичи гүввәси кими чыхыш едир.

Бундан сонра мүәллим шакирдләрин диггәтини сијаси рәhбәрлик вәзифәләринә, бизим күнләрдә истеhсалын инкишафына, коммунизмин мадди-техники базасынын јарадылмасына јөнәлдир.

Ш. Мәммәдова коммунизм гуручулуғунун әсас вәзифәләри илә—Сов. ИКП Програмында, XXIV вә XXV гурултајларын гәрарларында, Л. И. Брежнев јолдашын ма'рузәләриндә, хүсусилә ССРИ-нин 50 иллији, Октјабрын 60 иллији, ССРИ-нин јени Конститусијасынын лајиhәси hаггындакы мә'рузәләриндә вә с. әкс етдирилән hәмин вәзифәләрлә әввәлки дәрсләрдә таныш олмуш шакирдләрин алдыглары билијә бачарыгла истинад едир.

Дәрс планынын икинчи маддәси үзрә иш заманы мүәллим халгын мадди рифаh һалынын јахшылашдырылмасы барәдә шакирдләрин Сов.ИКП МК-нын XXIV вә XXV гурултајларына hесабат мә'рузәләриндән өјрәндикләри билијә мүрачиәт едир.

Мөвзунун гәлан суаллары үзрә дә тәхминән бу планда иш апарылыр.

Ш. Мәммәдованын ишиндә характерик чәhәт бундан ибарәтдир ки, о, илк мәнбәләрин мәзмунунун таhлилинә чидди фикир верир, өјрәнилән билијә истинад етмәклә мүасир hадисәләри дүзкүн тәhлилинә чалышыр.

О, Ленин рајонунун әмәк ветеранларындан вә гочаман коммунистләриндән олан Н. Рыжованын вә Мәммәдәли Абдуллајевин hәјат нүмунәләриндән маhарәтлә истифадә етмишдир. О, мәктәбә Сов.ИКП XXIV гурултајынын нүмајәндәси Д. Јагубову да дә'вәт етмишдир. Мүәллим дәрсә hазырлашаркән Азәрбајчан КП Ленин рајону партија кабинетинин сәнәдлә-

риндән, архив материалларындан, дөври матбуатдан, рајондакы С. М. Киров адына заводун Шәраф китабындан вә с. истифадә етмишдир.

Бүтүн бунлар исә дәрсин мәзмунуну зәнкинләшдирмиш, өјрәнилән материалын hәјатла әлагәсини вә онун шакирдләр тәрәфиндән даhа јахшы мәнимсәнилмәсини тә'мин етмишдир. Мәhз бу бахымдан тәсадүфи дејилдир ки, Ш. Мәммәдованын шакирдләри ичтимаиjјат дәрсләринә бөјүк мараг көстәрир, тәдрис просесиндә фәал иштирак едир, өлкәнин ичтимаи-сијаси hәјатындан hәртәрәфли хәбәрдар олдугларыны көстәрирләр.

ССРИ тарихи дәрсләриндә шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәси саhәсиндә тәчрүбәсиндән бәhс едәркән Ш. Мәммәдова јазыр: «Кечдијим hәр бир дәрсдә она наил олмаға чалышырам ки, шакирдләр өз аталарынын ишинин давамедиричиләри кими Вәтән вә халг гаршысындакы борчларыны дәриндән дәрк етсинләр».

X синифдә ССРИ тарихиндән «Совет кәнчләри аталарынын јолу илә кедирләр» мөвзусунун өјрәнилмәси заманы мүәллим шакирдләрә hәмин мәсәлә илә әлагәдар өз фикирләрини билдирмәләрини тәклиф етмишдир. Мәктәблиләр бу тапшырығы hәвәслә јеринә јетирмиш, фикирләрини «Аталарымызын јолу—бизим јолумуздур», «Сиз сосиализм чәмиjјәтинин гурмусунуз, биз исә коммунизми гурурух» вә с. башлыглар алтында јазылы шәкилдә тәгдим етмишләр. Тәгдим олунан 70 белә иншадән бир нечәсинә нәзәр салаг. Будур, Ајаз Кәримовун јазысында охујуруг: «Мән бүтүн совет кәнчләри кими коммунизм гуручулуғунда иштирак етмәк, халгыма мүәјјән фајда вермәк вә ата-бабаларымызын ишини давам етдирмәк үчүн өз hәјатымын мә'насыны әмәкдә көрүрәм. Мән дә Павел Корчакин, БАМ-ын гуручулары кими гәhрәманлыг көстәрмәк истәјирәм. Биз өз вәзифәмизи чох јахшы баша дүшүрүк: аталарымызын ишини давам етдирмәк! Гој hамы билсин ки, совет кәнчләри буна гадирдир».

Видади Гадимов исә фикрини белә ифадә етмишдир: «Биз комсомолчулар кәрәк елә јашајыб-јарадаг ки, кәләчәк нәсил бизим ишимизи көстәриб фәхр вә гурур hисси илә дејә билсин: Совет адамлары—бизим сәләфләримиз азадлыг бајрағыны, сәадәт бајрағыны јүксәкләрә галдырмаг үчүн фәдакарлыг көстәрмишләр».

Кәнчләрин бу фикирләри онларын газандыглары биликләрин сијаси әгидәјә чеврилдијини көстәрир ки, бу да чох мүhүм вә зәруридир.

Башга бир нүмунәјә диггәт јетирәк. Кировабад шәhәриндәки 4 нөмрәли мәктәбин тарих вә ичтимаиjјат мүәллимләринин, о чүмләдән Ч. Әскәровун (о hәм дә мәктәбин директорудур) әлдә етдији тәчрүбә дә нәзәри чәлб едир. Онларын дәрсләри идејалылығы, дәрин елмилији, методик вә мәнтиги чәhәтдән дүзкүн гурулмасы илә фәргләнир. Мәсәлән, Ч. Әскәров X си-

нифда ичтиманјјатдан «Сосиализмдә миллат ва халглар» мөвзусуну кечәркан ону шакирдларин аввәлләр әлдә етдикларн биликла бачарыгла әлагаләндирир. «Ленин милли сијәсати» анлајышыны шакирдләрә даһа дәриндән мәнимсатмак мәгсәдилә мүәллим онларын ССРИ тарихи вә Азәрбәјчан тарихиндән өјрәндикләри мүвафиг мөвзулара истинад едир, әввәллар мәнимсәнилән мөвзуларла алага јарадыр. Ичтиманјјат үзрә мәшғәләләр, бир гајда олараг, јахшы тәчһиз олунмуш тарих кабинетиндә кечир. Кабинет К. Марксын, Ф. Енкелсин, В. И. Ленинин, Л. И. Брежневин әсәрләри, Сов.ИКП-нин сәнәдләри, зәрури әјани вәсаитлар, тә'лимин мүасир техники васитәләри ила зәнкин тәчһиз едилмишдир. Дарсләрдә мүхтәлиф статистика мә'луматларындан, санадли материаллардан кениш истифада олунур. Бүтүн бунлар исә дәрсин идеја-сијаси сәвијјәсинин јүксәлдилмәсина көмәк едир[1].

Республиканын мәктәбләриндә чалышан дикәр тәрих мүаллимләринин дә ишиндә диггәти чәлб едан мүсбәт чәһатлар чохдур. Бу чәһәтдан Мартуни рајонунданы Гиши канд орта мактәбинин тарих мүәллими Р. Саакјанын фәалијјәти даһа характерикдир. Дәрсин идеја-сијаси сәвијјәсинин јүксәлтмән, онун тәрбијәедичи функсијасыны күчләндирмәк, шакирдләри ичтиман ва әмак һајатында фаал иштирак етмәјә һазырламаг мәгсәдилә о, бир гајда олараг, дарсләриндә тарихи санадләрдән, Сов.ИКП Програмындан, партија гурултајларынын гәрарларындан, Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын 50-чи вә 60-чы илдөнүмүнә аид олан материаллардан, В. И. Ленинин анадән олмасынын 100 иллијн, ССРИ-нин 50 иллији ила алагәдар кечирилан бирләшмиш јубилеј сессијасынын материалларындан, ССРИ-нин јени Конститусијасындан, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузаләриндән вә с.-дән кениш вә јарадычылыгла истифадә едир. Р. Саакјан кечдијн һәр бир дарс үчүн өлканин һајвтындан. коммунизм гуручулуғу тачрүбәсиндан инандырычы фактлар сечир, өјрәнилән мөвзуну онларла әлагаләндирир. Онун шакирлләри тадрис материалларыны дариндән мәнимсәјир, чәмијјәтин инкишафы ила әлагәдар мәсаләләри ајдын дәрк сдирлар.

Бу мактабдә ичтимәнјјат вә тарихин тадрисинин идеја-елми савијјәсинин јүксалдилмаси үчүн, шакирдларин билиниләринин дәринлашдирилмәси үчүн, сијаси әдәбијјат үзариндә мүстәгил иш вәрдишләри јаратмаг үчүн В. И. Ленинин әсарлариндан, Сов. ИКП, һамчинин коммунист ва фәһлә һәрәкаты санәдләриндан кениш истифадә саһәсиндә зәнкин тәчрүба топләнмвсы да диггәти чалб едир.

Мүәллимлар ичтиманјјат курсунун бир чох нәзари мәсәләләринин истеһсалатын практик фаалијјәти нлә бачарыгла әлагаләндирирлар. «Тәсәррүфатчылығын вә истеһсалатын идара

[1] Бах: «Советскаја педагокика» журналы, 1973, № 1, сәһ. 25.

едилмасинин сосиалист системи» мөвзусунун кечилмәси буна мисал ола биләр. Бунунла алагәдар олараг, шакирдләр М. Д. Һүсејнов адына Кировабад халча комбинатына кедир вә бу мәсаләлари өјрәнирләр: 1. Комбинатда гәнаәт режими нечә һајата кечирилир? 2. Тәсәррүфат һесабынын маһијјәти. 3. Маја дајәри мәсәләлари: а) маја дәјәринин әшағы салынмасы јоллары; б) маһсулун кејфијјәтинин јахшылашдырылмасы уғрунда мүбаризә. 4. Мәнфәәт вә рентабеллик: а) манфаәтин артырылмасы јоллары; б) артым көстәричиләри; в) мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси; г) рентабеллик нормасы.

Дарслардә нәзәри биликләрин һәјатла, коммунизм гуручулуғу илә әлагаләндирилмәси, шүбһәсиз ки, шакирдләрин билик даирәсини артырыр, дәрсин идеја-нәзари сәвијјәсини јүксәлдир»[1].

Тарих-ичтиманјјат дарсләринин һәјатла, коммунизм гуручулуғу тачрүбәси ила алагаландирилмәси шакирдләрин дүнјакөрүшүнү кенишландирир, дәрсин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлдир.

Һаггында сөһбат кедан проблемин һалли илә дикәр фәнн мүәллимләри—физиканы, кимјаны, ријазијјаты, биолокијаны, чоғрафијаны тәдрис едән мүәллимләр да мәшғул олурлар. Онлар да дәрсләринин һәјатла, коммунизм гуручулуғу илә әлагәландирир, шакирдларә јери кәлдикчә јени елми ма'луматлары чатдырыр, онларын рол вә әһәмијјәтиндән сөһбат ачырлар. Бакы шаһәриндәки 30 нөмрәли мәктәбин биолокија мүәллими З. Ј. Измајлованын тачрүбаси бу чәһатдән парлаг нүмунә ола биләр. О, демәк олар ки, һәр бир дәрсин мәзмунуну мүхтәлиф әдәбијјатдан—елми, елми-күтлави адәбијјатдан кәтирилан материаллар ла зәнкинләшдирир ки, бунлар да шакирдләрин диггәтини чәлб етмәклә, өјрәнилән материала онларда мараг ојатмагда, онларын билијини дәринләшдирмакдә мүаллима көмәк едир. Масәлән, V синифдә «Күбра» мөвзусу өјрәнилән заман о, үзви вә минерал күбрәлар барәсиндә әсас билиниләр һаггында ма'лумат вермәндән әлава, биткиларин бој артымынын стимулјаторлары һаггында да мә'лумат верир. О, слсктрик бошалмаларындан вә битиниләрин бој әртымынын рвдиовктив стимулјаторларындан бәһс едән «Гығылчым вә сүнбүл» мәгаләсиндан бир парча охујараг, јени материалын мәзмунуну асан баша дүшүлән шәкилдә шарһ едир.

IX синифда «Тасвири ботаниканын вә зоолокијанын инкишафы» мөвзусуну кечәркан З. Ј. Измајлова «Природа» журналындакы «Һербври—систематик вә чоғрафи ботаниканын асвсыдыр», «Елми коллсксија ва музејләр нәјә лазымдыр» вә с. материаллардан истифадә едир. X синифдә о, «Зүлалларын био-

[1] Ә. Әскәров. Тарих вә ичтиманјјатын тәдриси сәвијјәсинин јүксәлдилмәси мәсәләсинә даир». «Тарих. ичтиманјјат, чографија», Методик мәчмуә. № 1, 1976, сәһ. 18—21.

324—8

синтези» мөвзусуну кечәркән «Кенин модели», «Молекулјар биолокијанын јени наилијјәтләри», «Кенин иши нечә тәнзим олунур» мягаләләриндән истифадә едир вә с.

Мүәллим әлавә әдәбијјатдан истифадә етмәклә бүтөвлүкдә биолокија курсунун, һабелә онун ајры-ајры мөвзуларынын әһәмијјәтини усталыгла шәрһ едир, хүсусән тәбабәт, кәнд тәсәррүфаты, космонавтика саһәләриндә мүхтәлиф елми проблемләрин һәллини ишыгландырыр. Бундан башга, мүәллим биолокијә курсуну күндәлик һәјатла әлагәләндирир. Мәсәлән, IX синифдә о, сон палеонтоложи тапынтылардан, ембриолокијанын наилијјәтләриндән вә с.-дән данышыр. Програм материалларынын өјрәнилмәсиндә мүәллим тәдгигатчылыг методундан истифадә едир, тәчрүбәләр гојур, әлавә әдәбијјата мүрачиәт едир. Бүтүн бунлар шакирдләрдә фәннә дәрин мараг, өјрәнилән материалла әсаслы таныш олмаг арзусу јарадыр.

Күрдәмир шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин дәрсин һәјатла әлагәси, һабелә пешәјә истигамәтләндирмә үзрә систематик иш апаран чоғрафија мүәллими А. Бахшијевин дә зәнкин вә мараглы тәчрүбәси вардыр. О, «Болшевик» совхозунун, республика памбыг-тохумчулуг стансијасынын вә рајонларындакы шәраб заводунун габагчыл, адлы-санлы әмәк адамлары илә мөһкәм әлагә сахлајыр, шакирдләрин тә'лиминин һәјата јахынлашдырмаға, бугүнкү һәгигәтләримизлә, наилијјәтләримизлә әлагәләндирмәјә сә'ј көстәрир. А. Бахшијев габагчыл фәһлә вә колхозчулары вахташыры мәктәбә дә'вәт едир, мүәссисәләрә екскурсијалар кечирир, дикәр әһәмијјәтли тәдбирләрә кениш јер верир, бу тәдбирләри програм тәләбинә ујғун олараг әввәлчәдән планлашдырыр. Шакирдләр доғма рајонларынын мүәссисәләри, онларын тәмајүлү, тәчһизи һабелә технолоҗи просесләри илә таныш олур, бу вә ја дикәр мүәссисәнин халг тәсәррүфатынын инкишафындакы ролуну өјрәнирләр. А. Бахшијев јолдашын чалышдығы мәктәбин мә'зунларынын хејли һиссәси доғма рајонларында галыр, колхоз вә совхозларында чалышмагла өз ата-аналарынын ишини давам етдирирләр.

Гасым Исмајылов рајонундакы Хојлу кәнд орта мәктәбинин физика мүәллими Низами Данијевин тәчрүбәси дә диггәти чәлб едир. О, дәрсләриндә шакирдләри нәнинин физикадан өјрәнилән һадисә вә ганунларын техникада, истеһсалатда тәтбиги илә таныш едир, һәм дә онларда мүстәгил јарадычы ишә, мүасир физиканын мүрәккәб проблемләринә мараг ојадыр. Мүәллим мүхтәлиф пријом вә методлар васитәсилә шакирдләрә әтраф аләмә диггәтлә нәзәр салмағы, баш верән һадисәләри тәһлил етмәји вә гијмәтләндирмәји, идраки вә практик мәсәләләр һәлл етмәји өјрәдир.

Бакы шәһәриндәки 60 нөмрәли мәктәбин биолокија мүәллими С. А. Злотинанын тәчрүбәси дә бизи севиндирир. Өз фәнинин тәдриси заманы о, кечдији мөвзулары һәјатла, шакирдләрин шәхси тәчрүбәләри илә әлагәләндирмәјә чидди фикир

верир. «Тохум сәпини» бөлмәсинин өјрәнилмәси заманы мүәллим шумун дәринлијинин тохумун чүчәрмәсинә тә'сирини шакирдләрә әјани шәкилдә көстәрир, јүксәк мәһсул әлдә етмәк үчүн әкинин агротехники гајдаларына даир билијә јијәләнмәјин зәрурилијиндән бәһс едир. Һүчејрәләрин гурулушуну изаһ едәркән о, шакирдләрә микроскопдан истифадә етмәји, мүшаһидә үчүн мүстәгил материал һазырламағы вә с. тапшырыр, кикијена үзрә материаллары мәнимсәдәркән мәктәблиләрә илк тибби јардым көстәрмәк вәрдишләри ашылајыр.

Бунлар дәрсин даһа мәзмунлу вә мараглы кечмәсини, анлашыглы олмасыны тә'мин едир, ичтимаи һәјатын вә тәбиәтин објектив ганунларыны вә елми керчәклији шакирдләрә көстәрир, мәктәблиләрин дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт едир, онларда ичтимаи һадисәләри вә тәбиәт һадисәләрини мүстәгил тәһлил етмәк вәрдишләри ашылајыр.

Бу бахымдан республиканын мәктәбләриндә чалышан рус дили мүәллимләринин дә мәзмунлу, әһәмијјәтли тәчрүбәси вардыр. Бакы шәһәриндәки 34 нөмрәли мәктәбин рус дили мүәллими Г. Н. Сорокина «Јарадычы ахтарыш мүвәффәгијјәтин рәһнидир» адлы мәгаләсиндә шакирдләри 80—90 фаизини гејри-рус милләтләриндән олан ушагларын тәшкил етдији рус мәктәбләриндә рус дили мүәллимләринин ишинин чәтинлијини гејд едир вә онларын әсас вәзифәсини «шакирдләрин јазылы вә шифаһи нитгиндә даһа характерик олан сәһвләри там ашкар етмәк, үмумиләшдирмәк вә арадан галдырмаг үчүн радикал үсуллар тапмагда» көрүр. Бунунла бәрабәр, о өз фәнинин тәрбијәедичи функсијасыны да унутмур. Г. Н. Сорокина јазыр: «Дил садәчә олараг үнсијјәт васитәси дејилдир. Онун сон дәрәчә кениш психоложи тә'сир вә тәрбијә имканлары вардыр. Сөз гүдрәтли емосионал тә'сир гүввәсинә маликдир. Тәсадүфи дејилдир ки, һөкмдарлар шаирләрдән һәмишә горхмуш, еһтијат етмишләр».

Рус дили дәрсләринин бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтини көстәрән Г. Н. Сорокина өз ишинә јүксәк сәвијјәдә гурмајан, вәзифәсинә мәс'улијјәтлә јанашмајан мүәллимләри һаглы олараг тәнгид едир вә билдирир ки, онлар «рус дили дәрсләрини чох вахт јалныз грамматика дәрсләри кими баша дүшүрләр. Мүәллим «Бу күн һава јахшыдыр» типли бош, мәзмунсуз чүмләләрә мүрачиәт етдикдә бөјүк сөз «чансызлашыр, грамматик гајданын өјрәнилмәси васитәсинә чеврилир».

О, рус дили мүәллимләринин идраки вә тәрбијәви характерли јүксәк сәвијјәдә һазырланмыш дидактик материаллара олан еһтијачындан данышаркән, јени дәрслији, бу дәрслик фајдалы информасијалар вермәјә чәһд көстәрсә дә, бурада верилән нүмунәләрин әксәријјәтинин тәбиәт тәсвиринә һәср олунмасы үчүн һаглы тәнгид едир. Доғрудур, Сорокина бунунла һеч дә тәбиәт тәсвиринин әлејһинә чыхмыр. Лакин о, дәрслијин һәддиндән

артыг «тәбиәт тәсвиринә аид мәтиләр» вә иллүстрасијаларлә долдурулмасынын өзүнү доғрултмадығыны көстәрир вә әлавә едир ки, биз бугүнкү рус дили дәрсләриндә шакирдләрә јени, актуал мә'луматлар чатдырмалы, онлары елмин, истеһсалын, әдәбијјат вә инчәсәнәтин ән јени наилијјәтләри илә таныш етмәлијик. Мәһз бу јолла мүәллим ушағын дүнјакөрүшүнү кенишләндирмәк, һиссләрини тәрбијәси илә мәшғул олмаг, ушагларын көзү гаршысында јени аләм ачмаг имканы әлдә етмиш олар. Бу фикрин сүбуту үчүн мүәллим өз тәчрүбәсиндән хејли мараглы нүмунәләр кәтирир.

Г. Н. Сорокина бурада јазы ишләринин ролундан да бәһс едир. О, сәрбәст мөвзуда иншаја јазылара даһа кениш јер вердијини билдирир. Мүәллим тәклиф едир ки, инша үчүн, мәсәлән, «Вәтән нәдән башлајыр», «Һеч ким унудулмамыш, һеч нә јаддан чыхмамышдыр», «Анамын әлләри», «Мәним доғма Вәтәним» кими мөвзулар верилмәлидир. Чүнки белә мөвзуларда инша ишләри адәтән, «сәмими, емосионал әһвали-руһијјә илә долу» олур.

Мүәллим шакирдләрин јарадычылыг ишинә, онларын тәдгигатчылыг елементләриндән истифадә етмәләринә дә фикир верир. Мәсәлән, о, шакирдләрә тапшырыр ки, онлар лүғәт вә дикәр мүвафиг материаллар васитәсилә мүхтәлиф дөврләрдә ишләнән бә'зи пул ишарәләринин адларынын мәншәјини өјрәнсинләр, јахуд идиоматик ифадәләр, сабит сөз бирләшмәләри топласынлар.

Г. Сорокина гејд едир ки, рус дили дәрсләринә бу чүр јанашма кечилән дәрсләрин һәм тәһсил, һәм дә тәрбијә чәһәтдән сәмәрәсини артырыр, онлары бөјүмәкдә олан нәслин тә'лим-тәрбијәсиндә әвәзсиз васитәјә чевирир. Лакин буна бир шәртлә, шакирдләрә тәгдим олунан һәр бир сөзүн дәрин вә мүдрик мәзмун дашымасына фикир вермәк шәрти илә наил олмаг мүмкүндүр[1].

Бакы шәһәриндәки 148 нөмрәли мәктәбин рус дили вә әдәбијјаты мүәллими Т. Д. Бородина тәдрис етдији фәннин идеја-елми сәвијјәсини јүксәлтмәк мәгсәдилә дәрсдә өлкәшүнаслыг материалларындан истифадә үзрә зәнкин тәчрүбә топламышдыр. О, он илдән артыгдыр ки, бу проблем үзәриндә ишләјир.

Мүәллимин узунниллик тәчрүбәси көстәрмишдир ки, бу саһәдә дәриндән мәшғәләләриндә комплекс характерли мөвзуларын, мәсәлән, «Рус—Азәрбајчан әдәби әлагәләри», «Республикамызын кечмиши вә мүасир һәјатынын бәдии әдәбијјатда тәсвири», «Азәрбајчан әдәбијјаты вә инчәсәнәтиндә Ленин сурәти», «26 Бакы комиссары Рус вә Азәрбајчан әдәбијјатында» вә с. мөвзуларын өјрәнилмәси даһа сәмәрәли нәтичә верир.

---

[1] Бах: Русский язык и литература в Азербайджанской школе. Методический сборник, 1976, №3, сәһ. 36—41.

Т. Д. Бородина мәшғәләләр үчүн мөвзу сечәркән онларын һәм мараглы, һәм дә шакирдләрин јаш хүсусијјәтләринә вә марагларына ујғун олмасыны да нәзәрә алыр. О, бөјүк, саибәллы бир мөвзу үзрә иши бүтүн ил боју апарыр. Мәсәлән, VI синифдә «Бакы шәһәринин Ленин рајонунун кечмиши вә мүасир һәјаты» мөвзусу бир ил мүддәтиндә өјрәнилмишдир. Бүтүн тәдрис или боју мүәллим рус дили дәрсләринин мүхтәлиф мәрһәләләриндә тәһлил үчүн шакирдләрә өлкәшүнаслыг характерли материаллар тәгдим едир. «Фе'ли сифәт» мөвзусуну кечәркән о, мәктәблиләрин диггәтини М. Горкинин «Советләр Иттифагы» очеркинә јөнәлдир вә шакирдләри Бакы нефт сәнајесинин, о чүмләдән Ленин рајонунун, Разин адына гәсәбәнин кечмиш тарихи илә таныш едир. Дәрсдә Бакы нефтчиләринә Ленинин көстәрдији бөјүк гајғыны әкс етдирән сәнәдләр көстәрилир, Ленин һаггында, гәһрәман нефтчиләр һаггында бир чох мараглы материаллар нүмајиш етдирилир.

Бунларын шакирдләрин идеја тәрбијәсинә нечә тә'сир етмәси онларын јаздыглары иншаларын мәзмунундан ајдын көрүнүр. X синиф шакирди Наташа Уракинанын «Ленин вәсијјәтләри илә» мөвзусунда јаздығы иншаја нәзәр салаг. Шакирд инша үчүн М. С. Ордубадинин ашағыдакы мисраларыны епиграф сечмишдир:

Афагы ағладырса да тә'сири-матәмин,
Асудә јат, бу мөвт илә сарсылмаз аләмин.
Милјон габарлы әл чичәк атсын мәзарына,
Өлмүш бәдән, фәгәт әбәди бир шүарынә.
Алчаг үрәкләр олмаја мөвтүнлә камијаб,
Руһун да, һејкәлин дә, мәзарын да нигилаб!

Мүхтәлиф мәнбәләрә истинад едән шакирд Бакы шәһәринин, Ленин рајонунун кечмишини вә индисини кениш вә дүзкүн тәсвир етмиш, фикрини исә белә тамамламышдыр: «Разин адына гәсәбә (Ленин рајонунда фәһлә гәсәбәси вә рајонун мәркәзи) инди шәһәрдән әсла фәргләнмир. Онун чохмәртәбәли һүндүр јашајыш евләри, хәстәханә вә мәктәбләри, мәдәнијјәт еви вә ушаг бағчалары, мәишәт хидмәти комбинаты вардыр. Бакы нефт техникуму да бурада јерләшир. Гәсәбә башдан-баша јашыллыға гәрг олмушдур. Бир сөзлә, Ленинин арзулары там һәјата кечмишдир».

Өлкәшүнаслыг иши VII синифдә дә планлы апарылыр. Бурада башга бир мөвзу— «26 Бакы комиссары Рус вә Азәрбајчан әдәбијјаты вә инчәсәнәтиндә» мөвзусу өјрәнилир.

Т. Д. Бородина јазыр: «26 Бакы комиссары—мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләри һаггында материал шакирдләрдә Азәрбајчан пролетар синфинин рәһбәрләринә мәһәббәт вә һөрмәт һиссинин ашыланмасына, онларда коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасына, бејнәлмиләлчилик һисси тәрбијәсинин инкишафына көмәк едир».

О, јухары синифләрдә өз дәрсләринин әдәбијјатдан јерли материалларла әлагәләндирилмәсинә даһа чидди фикир верир. Мәсәлән, В. В. Мајаковскинин јарадычылығыны өјрәдәркән мүәллим шаирин 1926-чы илдә Бакыда фәалијјәт көстәрән «Баһар» вә «Гызыл гәләмләр» групу үзвләринин гаршысындакы чыхышы әсасында онун сәнәт һаггындакы фикирләрини, һабелә јазычы Камсинин хатирәләрини дә мәктәблиләрә чатдырыр.

Серкеј Јесенинин јарадычылығы өјрәниләркән шакирдләр онун Баны ше'рләри илә дә таныш олур. 26 Бакы комиссары һаггындакы поемасыны охујурлар. М. Горкинин јарадычылығынын өјрәнилмәси заманы иса өлкәшүнаслыг материалларындан даһа кениш истифадә олунур.

Т. Д. Бородина мәгаләсинин сонунда јазыр: «Шакирдләрин өлкәшүнаслыг материалларындан истифадәјә чәлб едилмәси нәтичәсиндә онлар һәмин дөврү «дујур», онун әтрини, колоритини һисс едирләр.

Беләликлә, дәрсдә өлкәшүнаслыг елементләриндән истифадә социалист идеалларынын, Совет Иттифагынын бүтүн халгларынын бејнәлмиләл бирлији сајәсиндә бүтүн өлкәдә, о чүмләдән дә Азәрбајчанда баш верән дәрин ав көклү дәјишикликләри конкрет материаллар әсасында вә анлашыглы шәкилдә шакирдләрә чатдырылмасына көмәк едир.

«Рус-Азәрбајчан әдәби әлагәләри» мөвзусу иса совет әдәбијјатынын милли вә бејнәлмиләл характерини ачмаға, бүтүн совет халглары әдәбијјатынын бир-биринә јахынлашмасы вә гаршылыглы көмәјинин күчләнмәси просесини, үмуми бејнәлмиләл мәдәнијјәтимизин јаранмасыны көстәрмәјә хидмәт едир.

Һәјатын даһа дәриндән дәрк олунмасына хидмәт едән өлкәшүнаслыг тәдрис-педагожи просесини елә тәшкил етмәјә имкан верир ки, шакирдләрин фикри фәалијјәти тә'мин олунур, онларда тә'лимә мараг ојаныр, бу иса онларын фәаллығынын тәрбијәсинә көмәк едир, шакирдләрин зәнасыны вә емосионал әһвали-руһијјәсини зәнкинләшдирир».

Бакы шәһәриндәки 6 нөмрәли мәктәбин директору С. Гулијева рәһбәрлик етдији мәктәбин мүәллимләринин шакирдләрин тәрбијәсиндә әлдә етдикләри тәчрүбә үзәриндә дајанараг вә «шакирдин нечә вәтәндаш олмасы мүәллимдән асылыдыр» мә'лум һәгигәтини гејд едәрәк јазыр ки, мүәллимләр бу мәгсәдлә партија гурултајларынын, о чүмләдән Азәрбајчан КП XXIX гурултајынын материалларындан кениш истифадә едирләр. О көстәрир ки, мәктәбин тарих вә чоғрафија мүәллимләри дәрсләрини Азәрбајчан КП XXIX гурултајы материаллары илә, гурултајда республиканын игтисади вә мәдәни гуручулуг ишләрини характеризә едән, һабелә IX бешиллиндә республиканын халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә әлдә етдији наилијјәтләри көстәрән Һ. Ә. Әлијев јолдашын мә'рузәси сых әлагәләндирирләр.

Мүәллимләр Азәрбајчан КП XXIX гурултајынын материалларындан нүмунәләр кәтирмәклә, шакирдләрә инандырычы шә-

килдә чатдырырлар ки, Азәрбајчан КП МК-нын көрдүјү тәдбирләр нәтичәсиндә сон илләрдә, хүсусән IX бешиллиндә нәинки игтисадијјат саһәсиндәки узуниллик керилијә сон гојулмуш, һабелә онун инкишафынын елә јүксәк сүр'әтинә наил олунмушдур ки, буну совет Азәрбајчанынын тарихи көрмәмишдир. Мүһарибәдән сонракы илләрдә халг тәсәррүфатынын инкишафына даир бешиллик план илк дәфә олараг бүтүн әсас көстәричиләр үзрә вахтындан әввәл јеринә јетирилмишдир.

Көрүндүјү кими, республиканын габагчыл мүәллимләри тәдрис материалыны фәннин мәнтигини нәзәрә алмагла мүәјјән систем шәклиндә шакирдләрә чатдырмаг, тә'лими бизи әһатә едән мүһитлә, муасир һәјатла әлагәләндирмәк јолу илә дәрсин идеја-елми сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә наил олурлар. Тәбиидир ки, белә дәрсләрин һәм тәһсил, һәм дә тәрбијәви сәмәрәси јүксәк олур.

Синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләр просесиндә шакирдләрин идеја-сијаси, әмәк вә әхлаг тәрбијәсинә комплекс јанашмағын һәјата кечирилмәси дә республиканын маариф ишчиләринин хүсуси диггәт тәләб едән вәзифәләриндәндир. Бу ишин музеј вә клубларын јарадылмасы, әдәби-бәдии ахшамларын кечирилмәси, диспутларын, охучулар конфрансларынын, адлы-санлы шәхсләрлә көрүшләрин, екскурсија, јүрүш, експедисијаларын вә с. тәшкили кими формалары биздә кениш јајылмышдыр. Һазырда мәктәбләримиздә 286 мухтәлиф музеј— В. И. Ленин музеји, көркәмли партија ва дөвләт хадимләри, тарих, өлкәшүнаслыг, әдәбијјат музејләри вә с. фәалијјәт көстәрир. Бакы шәһәриндәки 160 нөмрәли мәктәбдә олан В. И. Ленин музејиндә ишләр јүксәк сәвијјәдә апарылыр. Шакирдләр Москва, Ленинград, Улјановск, Казан вә В. И. Ленинин ады илә бағлы олан дикәр шәһәрләрин мәктәбләри илә, рәһбәрин адыны дашыјан мәктәбләрлә, елми идарәләрлә, истеһсалат мүәссисәләри илә, музејләрлә мөһкәм әлагә јаратмыш, В. И. Ленинин һәјат вә фәалијјәти һаггында, Иличин идејаларынын Азәрбајчанда һәјата кечирилмәсиндә партијанын, коммунистләрин фәалијјәти барәсиндә зәнкин материал топламышлар.

Вәтәндаш мүһарибәсинин әфсанәви гәһрәманы, дивизија командири Чәмшид Нахчыванскинин адына республика интернат-мәктәбиндә јарадылан вә Новоросијскин мәрд мүдафиәчиләринә һәср олунан «Кичик торпаг» музеји республиканын сәрһәдләриндән узагларда да шөһрәт газанмышдыр. Һәмин музејин сәвијјәсини бунунла изаһ етмәк олар ки, Бакыда тәшкил олунан вә 1978-чи илдә Л. И. Брежнев јолдашын Азәрбајчанын пајтахтына кәлмәси мүнасибәтилә ачылан 18-чи Ордунун музеји онун базасында јарадылмышдыр.

Һазырда сајы ики миндән нечән мүхтәлиф шакирд клубларында да хејли иш апарылыр. Бунларда бејнәлмиләл достлуг клублары, кәнч сәрһәдчиләр, һәрби шөһрәт, милисин кәнч достлары,

атенстләр, «13 јашлылар», «Һәр шеји билмәк истәјирәм», «Глобус», «Әлван галстуклар», «Мараглы көрүшләр» клубларыны вә башгаларыны көстәрмәк олар.

Сајча миндән чох олан бејнәлмилал достлуг клубу мәктәбләрдә хүсусилә кениш јајылмышдыр. Бу исә республикамызын әһалисинин чохмилләтли тәркибә малик олмасы, онун гәдим бејнәлмиләлчилик ән'әнәләри, биринчи нөвбәдә Бакы фәһлә синфи илә бағлыдыр. Бејнәлмиләл достлуг клубунун үзвләри бејнәлхалг коммунист вә фәһлә һәрәкатынын хадимләри, мәшһур совет сәркәрдәләри, истеһсалат габагчыллары, көркәмли алимләр, инчәсәнәт хадимләри илә мәктублашыр, әлагә сахлајырлар. Јүз мин нәфәрдән чох шакирд гардаш мүттәфиг республикаларда вә социалист өлкәләриндә јашајан һәмјашыдлары илә мәктублашырлар.

Сумгајыт шәһәриндәки 13 нөмрәли мәктәбин «Бејнәлмиләл достлуг клубу»нун фәалијјәти нәзәри даһа чох чәлб едир. Һәмин клубун үзвләри бејнәлхалг фәһлә һәрәкатынын көркәмли хадими Ернст Телманын гызы илә мараглы әлагә јаратмышлар. Клубда зәнкин материал топланмышдыр. Бунларын ичәрисиндә ән гијмәтлиси Ирма Телманын өзүнүн мәктубу—магнитофон лент јазысы һесаб олунур.

Јевлах рајонундакы Халдан кәнд орта мәктәбинин коллективи илә Украјна ССР-ин Кировоград вилајәтиндәки Богдановка кәнд орта мәктәбинин мүәллим вә шакирдләри арасындакы достлуг азәрбајчанлы мәктәблиләрин бејнәлмиләл әлагәсинин мөһкәмлијинә парлаг сүбутдур. Бу достлуғун тарихи мараглы вә әламәтдардыр. Халдан мәктәбинин axтаранлары мәктәбин кечмиш директору Сүлејман Мәммәдовун Украјнанын узаг кәндиндә—Богдановкада гәһрәманлыгла һәлак олдуғуну мүәјјәнләшдирмишләр. Сонра мәктублашма башламышдыр. Богдановкалылар халданлы ушаглары кәндләринә гонаг дә'вәт етмишләр. Бирхә ахтарыш заманы азәрбајчанлы мүәллимин гәбри тапылмышдыр. Украјналы мәктәблиләрин Халдана чаваб көрүшүнә кәлиши совет халгларынын унудулмаз достлуг бајрамы илә нәтичәләнмишдир.

Ики мәктәбин коллективи арасындакы достлуг инди дә давам едир. Һәр ики мәктәбин шакирдләри өз мүәллимләри илә бир-биринә гонаг кәлир, пионер дүшәркәләриндә истираһәт едир, бирликдә шакирд истеһсалат бригадаларында, мәктәб е'малатханаларында чалышыр, идман јарышлары, бәдии өзфәалијјәт коллективләринә бахыш кечирирләр. 1966-чы илдән башлајан һәмин достлуг Украјна вә Азәрбајчан мәктәблиләрини гардашлыг әлләсинин мөһкәм телләрилә бағлајыр.

Бөјүк Октјабрын 60 иллији әрәфәсиндә Азәрбајчанын Халдан кәндинә богдановлуларла јанашы Москва вилајәтинин Балашиха шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин вә Ставропол дијарындакы Григоропол кәнд орта мәктәбинин шакирдләри

дә гонаг кәлмишдиләр. Дөрд мәктәбин мүәллим вә шакирдләринин достлуғу күндән-күнә даһа да мөһкәмләнир.

Музејләрин, клубларын вә дикәр шакирд бирликләринин ишиндә мүһүм ичтимаи-сијаси һадисәләр һаггында мәктәблиләрин мә'лумат вермәләри дә кениш јер тутур. Бир чох музеј вә клубларын нәздиндә сијаси мә'луматчылар групу јарадылмышдыр.

Республиканын мәктәбләриндә кәнч нәсилдә тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт һисси дашымаг, совет гануларынын позулмасы һалларына дөзмәмәк, коммунист әхлагынын антиподларына вә дикәр нeгатив һаллара гаршы мүбариз олмаг саһәсиндә дә бөјүк ишләр апарылыр. Совет дөвләт вә һүгугунун әсаслары курсунун өјрәнилмәси дә буна хејли көмәк едир. Инди мәктәбләримиздә кәнч һүгугшүнаслар вә милисин достлары клублары, киноуниверситет вә кинофакүлтәләр, лекторијалар, халг университетләри фәалијјәт көстәрир вә кәнчләр арасында һүгуг биликләринин тәблиғ едирләр. Тәчрүбә көстәрир ки, јенијетмәнин јашајыш јерләриндә гајда-ганунун көзләнилмәсиндә, мәктәб абаданлығынын, јашыллығын горуныб сахланылмасында, чөрәјин, сујун, електрик енержисинин гәнаәтлә ишләдилмәси уғрундакы мүбаризәдә иштиракы, бир сөзлә, фәал ичтимаи фајдалы фәалијјәти онлары әмәјә алышдырыр, јүксәк әгидәлилик һиссинин јаранмасына, ганунун мүәјјән етдији гајдаја дүзкүн јанашылмасына сәбәб олур, вәјашлылар арасында ганун позғунлуғу һалларынын гаршысынын алынмасына көмәк едир.

Биз шакирдләри ниша јашылара Үмумиттифаг бахышында иштиракына, ичтимаи-сијаси тәдбирләрә— «В. И. Ленин коммунист әхлагынын маһијјәти һаггында», «Әхлаг азадлығы вә мәс'улијјәт», «Азадлыг, шәрәф вә әхлаги ләјагәт», «Социалист һуманизми», «Буржуа әхлагынын гәнаәзәлүғу», «Коммунизми сән нечә тәсәввүр едирсән» вә с. мөвзуларда кечирилән конфранс, мүсабигә вә диспутлара сон дәрәчә бөјүк әһәмијјәт веририк.

Бәри башдан дејим ки, бу ишдә мәктәб комсомол тәшкилатларынын, башда комсомол комитәси олмагла шакирд өзүнүидарә органларынын бөјүк ролу вардыр.

Мәктәблиләрдә фәал һәјат мөвгеји формалашдырмаг, онларда јүксәк идеја-әхлаги кејфијјәтләр ашыламаг, шакирдләрин дүнјакөрүшүнү кенишләндирмәк ишиндә идман мәктәбләри дә дахил олмагла сајы 219-а чатан мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләри дә мүһүм рол ојнајыр.

Мәктәбдәнкәнар мүәссисәләр пионер дәстәләринин Үмумиттифаг үзрә кечирилән «Ленин јолу илә, Октјабр јолу илә кедирик» мөвзусундакы бахышында, комсомолчуларын—јухары синиф шакирдләринин Ленин зачотунда, елм вә техника һәфтәсиндә, бәдии өзфәалијјәт олимпиадаларында, фестивалларда, сәркиләрдә, Ленин, партија, Вәтән мөвзуларында апарылан

нища јазыларда, совет халгынын игиглаби, дөјүш вә әмәк шөһрәти јерләринә јүрүшләрдә фәал иштирак едирләр.

Мәктәбданкәнар мүәссисәләрин мадди базасы кетдикчә мөһкәмләнир, фәалијјәти кенишләнир вә јахшылашыр. Өзүнүн мәзмунлу иши вә ушагларын техники, бәдии ва с. јарадычылығынын инкишафыны тә'мин едән чохсајлы кабинетләри илә Ј. Гагарин адына Бакы Пионерләр вә Мәктәблиләр Сарајы бу чәһәтдән хүсусилә фәргләнир. Сарајын фәалијјәти республиканын, һәтта Иттифагын сәрһәдләриндән узагларда бела шөһрәт тапмышдыр.

Нахчыван МССР, Кировабад, Сумгајыт, Агдам, Газах, Ағдаш вә с. пионер вә мәктәблиләр сарајы вә евләри дә сон илләрдә өз ишләринин хејли јахшылашдырмышдыр. Онларда пионер вә мәктәблиләрин бәдии өзфәалијјәти даһа јахшы инкишаф етдирилир ки, бу да мәктәбләрдә естетик тарбијәнин савијјәсинин јүксәлдилмәси илә јанашы, һәм да нәгмә ва мусиги, рәсм вә тәтбиги инчәсәнәт дәрсләринин кејфијјәтинин јахшылашмасына, бу саһә үзрә республика ва Загафгазија тадбирләринин тәшкилинә вә мәзмунлу кечирилмәсинә көмәк едир.

Гардаш Загафгазија республикаларында бәдии өзфәалијјәт фестивааллары, мәктәблиләрин бәдии јарадычылығыны әкс етдирән сәркиләрин вә с. кечирилмәси квзәл ән'әнәјә чеврилмишдир.

Шакирдләрин фәал һајат мөвгејинин формалашмасында зәрури олан бәдән тәрбијәси вә идманын инкишафы саһәсиндә дә сон он илдә мүәјјән ирәлиләјиш әлдә едилмишдир. Бу ирәлиләјиш, һәр шејдән аввәл, директив органларын гәрарлары ва 1974-чү илдә кечирилән республика фәаллары јығынчағынын сајәсинда газанылмышдыр.

Бәдән тәрбијәси вә идманын мадди базасы да мөһкәмләнир. Идман залларынын сајы инди 754-ә чатдырылмыш, мәктәбләрин әксәријјәти комплекс идман мејданчалары илә тә'мин олунмушдур.

Республиканын мәктәбләриндә бәдән тәрбијәси коллективләринин сајы илдән-илә артыр. Әкәр һәмин коллективләрин сајы 1974-чү илдә 3162 идиса, 1978-чи илда бу рәгәм 3391-ә чатдырылмышдыр. Башга сөзлә десәк, 229 үмумтәһсил мәктәбиндә јени бәдән тәрбијәси коллективләри јарадылмышдыр. ӘМҺ комплекс нишанчыларынын һазырлығы да илдән-илә јахшылашыр.

1974-чү илдә республиканын мәктәбләриндә ӘМҺ үзрә 209 мин нишанчы олдугу һалда, 1978-чи илдә онларын сајы 260 мин олмушдур. Үмумтәһсил мәктәбләринин ихтисаслы бәдән тәрбијәси мүәллими илә тә'мин едилмәси проблеми дә мүсбәт һәлл олунур. 1979-чу илин јанварына олан мә'лумата кврә, мәктәбләрдә 5004 нәфәр бәдән тәрбијәси мүәллими чалышмышдыр ки, онларын да 90 фаизинин бәдән тәрбијәси үзрә хүсуси тәһсили вардыр.

Республикада фәалијјәт көстәрән ушаг-кәнчләр идман мәктәбләринин ишиндә дә мүәјјән ирәлиләјиш вардыр. Һазырда 65 бела мәктәб фәалијјәт көстәрир ки, онларда да 678 нәфәр мәшгчи чалышыр. Шакирдләр арасында идман усталарынын сајы 12-јә, усталыга намизәдләрин сајы иса 62-јә чатмышдыр.

Јығма командалар үчүн еһтијат һазырлајан идман тәмајүллү республика интернат-мәктәбинин дә фәалијјәти илдән-илә јахшылашыр.

Ләкин бүтүн бунлара бахмајараг, бәдән тәрбијәси вә идманын күтләвилији үчүн мөвчуд имканлардан там вә сәмәрәли истифадә олунмур. Республиканын иглим шәраити бәдән тәрбијәси дәрсләринин илин хејли һиссәсиндә ачыг һавада кечмәјә имкан верир. Бу шәраитдән максимум истифада етмәк ләзымдыр. Мәктәбләрин һамысында комплекс идман мејданчасы јарадылмамышдыр, фәалијјәт көстәрән идман гургуларынын исә мүхтәлиф авадандылыгла тәчһиз олунмасына еһтијач вардыр. Дәрсләрарасы фасилә замааны шакирдләрин мүтәһәррик ојунлары күтләви һал алмамышдыр. Мәктәбләрдә мәшғәләләрин башланмасына гәдәр кечирилән сәһәр кимнастикасы вә күнү узадылмыш групларда идман саатлары да мүнтәзәм апарылмыр вә с.

Мәктәбданкәнар тәдбирләрин хејли һиссәси республика мигјасында, һәтта даһа кениш мигјасда апарылыр. Шакирдләрин рәсмләри харичи өлкәләрдә, о чүмләдән Франсада, Белчикада, АДР-дә, Јапонијада вә с. мүвәффәгијјәтлә нүмајиш етдирилир. 1970-чи вә 1976-чы илләрдә кечирилән маһны вә рәгс бајрамлары мәктәблиләрин естетик тәрбијәсинин хејли јахшылашдығыны квстәрди. Догрудур, бу саһәдә һала һәлл едилмәмиш проблемләр да аз дејилдир. Мәктәблиләрин естетик тәрбијәси үзрә апарылан ишләрин күчләндирилмәси һәмин проблемләрин һәллинин зәрурилијинин гаршыја гојур. Буну мәктәблиләрин фәал һәјат мөвгејинин формалашмасы да тәләб едир.

Мәктәбләрдә шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә дә чидди фикир верилир. Такчә бу факты көстәрмәк кифајәтдир ки, 1979-чу илдә «Үфүгдә парылты» вә «Гәртал баласы» һәрби-идман ојунларында 261 миндән чох пионер вә мәктәбли иштирак етмишдир. Мәктәблиләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә газанылан наилијјәтләри һәрби-вәтәнпәрвәрлик ишләри үзрә кечирилән Үмумиттифаг бахышынын јекунларына көрә 22 мәктәбин ССРИ Маариф Назирлијинин, ҮИЛКГИ МК-нын нә ССРИ ОАДКЈЧ МК-нын дипломуну, Сумгајыт шәһәриндәки 23 нөмрәли мәктәбин исә «Известија» гәзетинин мүкафатыны алмасы дә сүбут едир.

Ибтидаи һәрби һазырлыгын вәзијјәтинин дә јахшылашдырылмасы гејд олунмалыдыр. Догрудур, бу саһәдә дә бә'зи мәсәләләр, хүсусән мәктәбләрин мүвафиг кадрларла там тә'мин олунмамасы һәлә нарәһатлыг догурур.

Каләчәк забитләрин һазырланмасы үчүн Ҹ. Нәхчыванскн адына республика интернат-мәктәби јахшы база һесаб олунур. Мәктәб һәрби-вәтәнпәрвәрлик ншләринин нүмунәви тәшкилинә көрә нки дәфә ССРИ Маариф Нәзирлијинин хүсуси мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр. Мәктәбин мә’зунлары али һәрби мәктәбләрә мүвәффәгнјјәтлә гәбул олунурлар. Һазырда мә’зунлар өлкәнин 33 али һәрби мәктәбиндә тәһсилләрини давам етдирирләр.

Көрүндүјү кими, кәнч нәслин һәртәрәфли инкишафына јөнәлдилән рәнкарәнк тәдбирләр сәјәсиндә республиканын мәктәбләриндә тәрбијә ишләри үзрә дә зәнкин тәҹрүбә топланмышдыр. Лакин тәрбијә олунан шәхсин өзүнүн өзүнүидарәјә, өзүнүтәрбијәјә истигамәтләндирилән хүсуси сә’јн, фәаллығы олмазса тәрбијә методлары нә гәдәр јахшы тәсвир едилсә дә мәгсәдә чатмаг мүмкүн олмајаҹагдыр. Бурада бизим мүасиримиз олан көркәмли педагог В. А. Сухомлинскинин өзүнүтәрбијәјә даир тәкҹә бир фикрини хатырлатмаг истәјирәм. О көстәрир ки, «јенијетмәләрин тәрбијәси јалныз өзүнүтәрбијә олдуғу заман баш верир. Өзүнүтәрбијә исә фәалијјәтдә олан инсан ләјагәтиндир, инсаии ләјагәт чархыны һәрәкәтә кәтирән күчлү ахындыр»[1].

Өз борҹуну баша дүшмәк, өзүнүтәрбијә, өзүнүидарә, өз мүгәддәратыны һәлл етмәк инсанын фәалијјәти просесиндә һәјата кечир. Мәһз бу бахымдан партијә вә һөкумәтин мәктәб һаггындакы мә’лум гәрарында (1977-ҹи ил) шакирдләрин әмәк тәрбијәсинин һәр васитә илә дәринләшдирилмәси вә кенишләндирилмәсинин тә’хирәсалынмаз тәләбләр кими ирәли сүрүлмәси һеч дә тәсадүфи дејилдир.

Мәктәбләримиздә шәхсијјәтин фәал һәјат мөвгејн тутмасынын формалашдырылмасы тәкҹә онун коммунист дүнјакөрүшүнүн, ҹәмијјәт гаршысында борҹ һиссинин формалашмасы илә әлагәдар дејилдир. Бу, һәм дә шакирдләрин мүәјјән һәјат јолу сечмәси, өзүнүн габилијјәтини, реконунун еһтијаҹыны нәзәрә алмагла пешә сечмәси илә дә бағлыдыр. Кәнҹин һәјат јолу сечмәси үчүн онун әмәк просеси, әмәк адамлары илә әлагәдә олмасы лазым кәлир. Үзмәји өјрәнмәк истәјән судан горхмамалыдыр. Әлбәттә, тәһлүкәсизлик тәдбирләринә риајәт етмәклә.

Елә буна көрә дә шәхсијјәтин әмәксевәрлик вәрдишләринә јијәләнмәсинә наил олмадан, әмәк тәрбијәсини, әмәк тә’лимини нәзәрә алмадан фәал һәјат мөвгеји формалашдырмаг мүмкүн дејилдир.

Мән шакирдләрин тәрбијәси илә әлагәдар мәктәбләримиздә кечирилән даһа бир чох тәдбирләр, о ҹүмләдән атеист тәрбијәси, азјашлылар арасында ҹинајәт һалларынын гаршысынын алынмасы үзрә апарылан ишләр барәсиндә данышмајаҹағам.

Республиканын мәктәбләриндә шакирдләрин коммунист тәрбијәси, онларда фәал һәјат мөвгејинин, марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн формалашмасы саһәсиндә газанылан мүвәффәгијјәтләр инкаредилмәздир. Республиканын зәһмәткешләри, о ҹүмләдән педагожи коллективләр совет Азәрбајҹанынын 60 иллијинин бөјүк руһ јүксәклији шәраитиндә бајрам едирләр. Буну сәнаје вә кәнд тәсәррүфатында әмәк гәһрәманлығынын күтләви һал алмасы, кәнҹләримизин фәдакарлыгла чалышмаға, социалист Вәтәнимизи һәр ҹүр мүһарибә гызышдырыҹыларынын фитнәсиндән горумаға, бүтүн гүввә вә баҹарыгларыны коммунизм гуруҹулуғу ишинә сәрф етмәјә һазыр олмасы дә сүбут едир.

[1] В. А. Сухомлински. Вәтәндашын доғулмасы, «Маариф» нәшријјаты, 1975, сәһ. 51.

Лакин бүтүн бунларла јанашы, тәрбијә ишләри саһәсиндә дә һәлә хејли һәлл олунмамыш мәсәләләр вардыр. Мәктәблиләр арасында иҹтимаи гајда-ганунлары позанлара, диндар валидејнләрин тә’сири алтына дүшәнләрә тәсадүф олунур. Шакирдләрин бир гисми өзүнүн тәдрис-әмәк вәзифәсини јарытмаз јеринә јетирир, мәктәб интизамыны позур, дикәр хошакәлмәз һәрәкәтләрә јол верир. Һәмин негатив һаллар республиканын милјонјарымлыг шакирдләр ордусу арасында о гәдәр дә нәзәрә чарпмаса да, бунлар дөзүлмәздир вә онлар тамамилә арадан галдырылмалыдыр. Бунун үчүн түкәнмәз гүввә вә васитәләримиздән истифадә олунмалыдыр. Тәкҹә буну көстәрмәк кифајәтдир ки, мәктәбләримиздә тәрбијәви тәдбирләрин апарылмасы илә билаваситә мәшғул олан мүәллимләрин сајы 9 минә чатмышдыр. 40 мин синиф рәһбәри вардыр. Орта мәктәбләрдә тәгрибән 1600 нәфәр тәрбијә ишләри үзрә тәшкилатчы чалышыр.

Тәрбијәчи вә тәшкилатчыларын бөјүк гүввәсиндән баҹарыгла вә сәмәрәли истифадә олунмасы, шүбһәсиз, мөвҹуд нөгсанларын арадан галдырылмасына имкан верир.

Республиканын минләрлә шәһәр вә кәнд мәктәбләриндә шакирдләр арасында мәктәб гајдаларыны вә иҹтимаи гајда-ганунлары кобуд позма һалларына вә дикәр мәнфи һаллара тәсадүф едилмәмәси факты көстәрир ки, тәрбијә ишләринин мәктәб Низамнамәсинин тәләбләринә ујғун сурәтдә апарылдығы јердә негатив һаллар олмур.

Мәктәбләрдә тәрбијә ишләринин партијә вә һөкумәтин көстәришләри әсасында даһа да јахшылашдырылмасы тәшкилати, елми-педагожи тәдбирләрин даһа кениш мигјасда һәјата кечирилмәсини тәләб едир. Күнү узадылмыш груп вә мәктәбләрин шәбәкәсини кенишләндирмәк бу тәдбирләр ичәрисиндә хүсуси јер тутур. Јухарыда көстәрилмишдир ки, һәмин груп вә мәктәбләрә ҹәлб олунан шакирдләр 275 миндән чохдур вә онлар I—VIII синифләрдә охујан бүтүн шакирдләрин 23,2 фаизини тәшкил едир. Бу, бөјүк мүвәффәгијјәтдир. Шакирдләрлә апарылан тәрбијә ишләри јүксәк сәвијјәдә тәшкил олунан, сијаси, әхлаги вә естетик мөвзуларда планлы шәкилдә мүнтәзәм сөһбәтләр, идман вә әмәк тәдбирләри, екскурсијалар, диспутлар вә с. кечирилән күнү узадылмыш груп вә мәктәбләр чохдур. Онларын фәа-

лиjjәтинә даир истәнилән гәдәр мүсбәт нүмунә кәтирмәк олар. Лакин буна еһтијач јохдур. Вәзифә, һәр шејдән әввәл, бүтүн орта вә сәкизиллик мәктәбләрдә күнү узадылмыш групларын јарадылмасына, икинчиси, һәмин групларда тәрбијә ишләринин кејфијјәтинин күнүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырылмасына наил олмагдан ибарәтдир.

Јенијетмәләр арасында баш верән чинајәт һалларына тамамилә сон гојмаг даһа чәтиндир. Бунун үчүн тәкчә тәрбијәчиләрин гүввәсиндән истифадә етмәнлә, күнү узадылмыш мәктәб вә групларын ролуну күчләндирмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Бу мәгсәдлә бир чох дикәр зәрури тәдбирләр—мәсәлән, педагожи коллективләрлә валидејнләрин әлагәсинин мөһкәмләндирмәи, бу ишә бүтүн ичтимаијјәти, хүсусилә һәмкарлар иттифагы вә комсомол тәшкилатларыны чәлб етмәк, әһали арасында педагожи тәблиғат ишләринин күчләндирмән, валидејнләрин ушагларын тәрбијәси илә әлагәдар үзәрләринә дүшән мәс'улијјәти дәрк етмәләринә, ајры-ајры һалларда мәктәблә валидејнләр арасында олан зиддијјәтләрин арадан галдырылмасына наил олмаг кими тәдбирләр дә һәјата кечирилмәлидир. Бунун үчүн мәктәб валидејнләр комитәсинин дә ишинин чанландырмаг, онларын фәалијјәтинин, мәктәбин аилә илә әлагәсинин мөһкәмләндирилмәсинә јөнәлтмән лазымдыр.

Нәһајәт, ахырда мүвәффәгијјәтли һәлли, фикримизчә, бөјүк проблемин —шакирдләрдә фәал һәјат мөвгејинин формалашдырылмасы, онларын коммунист тәрбијәсинин әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы проблеминин һәллинин хејли сүр'әтләндирмәјә хидмәт едән бир мәсәлә үзәриндә дајанмаг истәрдим. Бу, тәрбијә мәсәләләри үзрә елми-тәдгигат ишләринин даһа да кенишләндирилмәси вә дәринләшдирилмәси илә бағлыдыр.

Республика Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун, хүсусилә ССРИ ПЕА-нын бу истигамәтдә хејли иш көрдүјүнү һеч кәс инкар едә билмәз. Һәгигәтән, тәрбијә проблемләринә һәср едилән хејли китаб вә брошүралар нәшр олунмушдур. Бунунла белә, һәмин истигамәтдә көрүлән ишләр даһа да кенишләндирилмәлидир. Бу барәдә 1979-чу илин октјабрында кечирилән идеоложи ишчиләрин Үмумиттифаг мүшавирәсиндә Сов. ИКП МК Сијаси бүросунун үзвү, Сов. ИКП МК катиби М. А. Суслов јолдаш чох көзәл вә әтрафлы бәһс етмиш, көстәрмишдир ки, мүасир мәрһәләдә алимләр сосиал тәрәггинин гаршыја гојдугу ән мүһүм проблемләрин тәдгиги илә даһа сә'јлә мәшғул олмалыдырлар.

Мә'лум олдугу кими, XXV гурултај көстәрмишдир ки, мадди имканларын артмасы илә јанашы олараг адамларын идејә-мә'нәви вә мәдәни сәвијјәси дә јүксәлмәлидир. Јохса, бизд менинан, хырда буржуа психолокијасынын тәзаһүрләри өзүнү көстәрә биләр.

Тәрбијә саһәсиндә чалышан практик ишчиләр алимләрдән бу мүһүм сосиал проблемин һәлли јолларына даир дүшүнүлмүш төвсијәләр көзләјирләр[1].

Бүтүн дикәр мәктәб проблемләри кими бу проблемин дә һәллинә һәм педагожи мәтбуат, һәм идарәетмәнин әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы, һәм мәктәбә рәһбәрлик, һәм дә бир чох башга амилләр хидмәт етмәлидир.

VI ФӘСИЛ

МӘКТӘБЛИЛӘРИН ӘМӘК ТӘ'ЛИМИ ВӘ ТӘРБИЈӘСИ

Шакирдләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәси, онларын пешәјә истигамәтләндирилмәси мәктәбин мәркәзи проблемләриндән һесаб олунур. Бу исә, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир. Онун актуаллығы инди даһа чидди вә габарыг шәкилдә һисс олунур. Бу, әввәлән, һәртәрәфли инкишаф етмиш коммунизм гуручуларынын һәмин истигамәтдәки тәрбијәсинин күтләви шәкилдә һәјата кечирилмәси зәрурилији илә изаһ олунур. Бунун үчүн ССРИ-дә инкишаф етмиш сосиализмин галиб кәлмәси илә әлверишли, һәм мадди, һәм сосиал, һәм дә мәдәни шәраит јарадылмышдыр. Икинчи тәрәфдән исә бу, халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләринин, хүсусән мадди истеһсал саһәсинин ишчи гүввәси илә тә'мин етмән зәрурәти илә: кәнчләрдә фәал һәјат мөвгеји формалашдырмаг, нәләчәкдә өз һәјат јолларыны мүәјјәнләшдирмәкдә онлара көмәк етмәк, үмуми ичбари орта тәһсилин һәјата кечирилмәси илә әлагәдар сајы илдән-илә сүр'әтлә артан күндүз орта мәктәбләри мә'зунларынын һамысыны әмән фәалијјәтинә чәлб етмән зәрурәти илә шәртләшир.

Кәнчләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин партија вә һөкумәтин даим диггәт мәркәзиндә олмасы да мәһз бунунла изаһ едилир. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лиминин, тәрбијәсинин вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» гәрары (1977-чи ил) шакирдләрин әмәјә, хүсусилә мадди не'мәтләр истеһсалында ишләмәјә, онларын шүурлу олараг пешә сечмәјә һазырланмасыны әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаг үчүн мәктәбин фәалијјәтиндә гәти дөнүш јарадылмасы зәрурилијини көстәрмишдир.

Гәрар орта мәктәб мә'зунларынын мәктәбдә охудуглары мүддәтдә елмләрин әсаслары илә дәриндән силаһланмалары илә јанашы, халг тәсәррүфатында ишләмәк үчүн әмәк вәрдишләринә јијәләнмәләринин, мүәјјән пешә өјрәнмәләринин дә тәләб едир. Һәмин гәрарла әлагәдар бир сыра практик, елми-тәшкилати

[1] Бах: «Правда» гәзети, 17 октјабр 1979-чу ил, № 290.

тәдбирләрин һәјата кечирилмәси, хүсусән бүтүн мәктәбләрин әмәк тә'лими мүәллимләри илә тә'мин олунмасы, тәдрис мүәссисәләринин һамысында мүвафиг тәдрис-мадди базанын јарадылмасы, IX—X синифләрдә охујан бүтүн шакирдләрин дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминә чәлб едилмәси тәләб олунур. Бундан башга, политехник принсипләр әсасында, әмәк тә'лими вәрдишләринин шакирдләрин истеһсалат әмәји илә дүзкүн әлагәләндирилмәси әсасында јени програм, шакирдләрин пешәјә истигамәтләндирилмәсинин һәјата кечирилмәсинин методикасыны һазырламаг, хүсусилә шакирдләр үчүн дәрслик вә дәрс вәсаити, мүәллимләрдән өтрү исә мүвафиг методик вәсаитләр бурахмаг тәләб олунур.

Әмәк тә'лими илә әлагәдар вәзифәләрин практик һәллиндә бүтүн өлкәдә, о чүмләдән республикамызын мәктәбләриндә дә бу ишин тәшкили вә методикасы саһәсиндә мүәјјән тәчрүбә топланмышдыр. Һәмин тәчрүбәјә әсасланмагла мәктәбләр ирәли кедә биләрләр.

Бу проблем үзрә сон илләрдә педагожи әдәбијјатда хејли мәгалә дәрч олунмушдур. Лакин тәәссүф ки, онлар, бә'зиләри мүстәсна олмагла, әсасән, газанылмыш тәчрүбәни ишыгландырыр. Һәмин проблеми нәзәри чәһәтдән ишыгландырмаға чәһд көстәрмәји биз дә гаршымызда мәгсәд гојмуруг. Республикамызда топланан тәчрүбәни көстәрмәк вә бизә көрә мүвәффәгијјәтли һәлли мәктәбдә тәдрис ишинин мүрәккәб нөвү олан әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин практик һәјата кечирилмәсини јахшылашдырмаға имкан верән бә'зи мәсәләләр үзәриндә дајанмаг истәјирик.

Мә'лумдур ки, әмәк тә'лими ибтидаи синифләрдә сәмәрәли башлајыб орта синифләрдә дәринләшдирилирсә, јухары синифләрдә исә там һәчмдә баша чатдырылырса, даһа јүксәк көстәричиләрлә нәтичәләнир.

Әмәк тәрбијәси о заман сәмәрәли нәтичә верир ки, ашағы синифләрдән башлајараг бүтүн шакирдләр өз имканларына мүвафиг ичтимаи-фајдалы әмәклә мәшғул олурлар.

Сон илләрдә I—III синифләрдә әмәк тә'лими саһәсиндә әлдә едилән ирәлиләјиш нәтичәсиндә һәмин синифләрин мүәллимләри артыг мүәјјән тәчрүбә топламышлар. Бу, IV—VIII синиф шакирдләринин техники әмәк вә кәнд тәсәррүфаты әмәји илә мүвәффәгијјәтлә мәшғул олмасына јахшы зәмин һазырламаг бахымындан чох вачибдир. Јери кәлмишкән гејд едәк ки, бурада бүтөвлүкдә бүнөврә мәшғәләләрдә тәдрис програмына мүвафиг олараг инсанларын, биринчи нөвбәдә исә шакирдләрин валидејнләринин мүхтәлиф әмәк фәалијјәти нөвләри илә ушагларын илк танышлығынын тәшкили сајәсиндә гојулур. Мүәллимләр шакирдләрдә әмәјә вә әмәк адамларына мәһәббәт һисси тәрбијәләндирмәјә, чәмијјәтин, халгын рифаһы наминә әмәјин фајдалы вә шәрәфли олдуғуну онлара чатдырмаға сә'ј көстәрирләр. Бир чох мәктәбләрин тәчрүбәсиндән мә'лумдур ки,

ушагларын мәһз бу синифләрдә даһа һәссас олмаларыны нәзәрә алараг, онларда әмәк фәалијјәтинин мүхтәлиф нөвләринә мараг һисси тәрбијәләндирмәк мүмкүндүр. Һәрчәнд, бу марағын сонралар кәскин шәкилдә дәјишилә биләчәјинә дә аз тәсадүф олунмур.

Республикә мәктәбләринин I—III синифләриндә әмәк тә'лиминин вәзијјәти 1979-чу илин ијун ајында Маариф Назирлијинин коллекијасы ичласында кениш мүзакирә едилмишдир. Мүзакирә заманы бир чох мәктәбләрдә (јохлама 24 рајонун 90 орта вә сәккизиллик мәктәбләриндә апарылмышдыр) әмәк тә'лиминин програмын тәләбләри сәвијјәсиндә гурулдуғу ашкар олмушдур.

Мәктәбләрин хејли һиссәсиндә ибтидаи синифләрдә әмәк тә'лими дәрсләри хүсуси иш отагларында апарылыр, шакирдләр синиф вә ев тапшырыгларыны һәвәслә јеринә јетирирләр. Тәәссүф ки, бу вәзијјәти бүтүн мәктәбләрә аид етмәк олмаз. Чүнки мәктәбләрин хејли һиссәсиндә әмәк дәрсләри ибтидаи синифләрдә ашағы сәвијјәдә кечир.

IV—VIII синифләрдә әмәк тә'лими даһа мәгсәдјөнлү шәкилдә апарылыр. Бу, јалныз һәмин синифләрдә мәшғәләләри хүсуси әмәк мүәллимләринин апармасы илә дејил, һәм дә бу мәгсәдлә мәктәбин метал вә ағач е'малы үзрә мүвафиг е'малатханасынын олмасы, әмәјә хидмәт едән кабинетләрин тәшкили илә әлагәдардыр. Һәмин синифләрдә шакирдләрин мәктәбин истеһсалат әһатәси дә нәзәрә алынмагла халг тәсәррүфаты саһәләри, мүхтәлиф пешәләрлә танышлыг имканлары хејли кенишләнир. Бүтүн бунлар исә мүәјјән пешәјә истигамәтләндирмә әһәмијјәти кәсб едир. Програмын тәләбләринә мүвафиг сурәтдә әмәк дәрсләриндә мүхтәлиф фајдалы мә'мулатларын һазырланмасы тәдрис просесинин ән зәрури принсипләриндән һесаб олунур. Республикә мәктәбләринин әксәријјәтиндә јухары синиф шакирдләри е'малатханаларда апарылан әмәк тә'лими мәшғәләләриндә кабинет вә лабораторијаларын тәчһизи үчүн мүхтәлиф вәсаит һазырлајыр, мәктәб аваданлығыны тә'мир едир, һәмин мүәссисә вә тәшкилатларын кичик сифаришләрини јеринә јетирир, һәрәкәт едән мүхтәлиф модел вә механизмләрин һазырланмасында фәаллыг көстәрирләр вә с. вә и. а.

Әмәк мүәллимләри јахшы тәчһиз олунмуш е'малатхана вә тәчрүбә саһәләриндән истифадә етмәклә шакирдләри мөһкәм билик вә зәрури практик бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырырлар. Онлар әмәк тә'лиминин елмләрин әсаслары илә мөһкәм әлагәсинин тә'мин олунмасына чидди сә'ј көстәрирләр. Мәсәлән, Шәки шәһәриндәки 10 нөмрәли мәктәбдә тәчрүбәли әмәк мүәллими Г. Мәммәдовун ағач е'малы үзрә әмәк тә'лими јахшы гурулмушдур. Һәмин мәктәбин шакирдләри чертјожларын вә онлар үзрә мүхтәлиф фәнн кабинетләри үчүн мә'мулатларын һазырланмасыны мүстәгил олараг јеринә јетирирләр. Бурада әмәк тә'лими мәшғәләләри һәндәсә вә рәсмхәт дәрсләри илә

чох јахшы әлагәләндирилир. Мәктәбдә һәр ил шакирдләрин әл ишләриндән ибарәт сәркн тәшкил олунур.

Бакы шәһәринин Нәсими рајонундакы 54 нөмрәли мәктәбдә мүвафиг дәзкаһ вә аләтләрлә јахшы тәчһиз олунмуш чилингәрлик вә харратлыг е'малатханалары вардыр. Дәмир е'малы үзрә мәшғәләләри тәчрүбәли мүәллим С. Т. Новрузов апарыр. О, нәзәри мәсәләләри шакирдләрин практик ишләри илә усталыгла әлагәләндирир, дәрсләринн, јери кәлдикчә, шакирдләрин кимја, физика, һәндәсә вә дикәр фәнләрдән алдыглары биликләрлә бағлајыр. Һәмин рајондакы 23 нөмрәли мәктәбин мүәллими И. К. Шебликин дә әмәк тә'лими үзрә апардығы ишләри мәзмунлу гурур.

Губа рајонундакы Амсар кәнд орта мәктәбинин IV—VIII синиф шакирдләринә кәнд тәсәррүфаты әмәји өјрәдилир. Практик мәшғәләләр мүәллим О. Мәммәдовун рәһбәрлији алтында мәктәбин тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә кечирилир. Биткиләрин бечәрилмәсиндә шакирдләр биолокија, чоғрафија, кимја дәрсләриндә өјрәндикләри биликләрдән истифадә едирләр. Кәнч тәчрүбәчиләр мүхтәлиф биткиләрин инкишафында минерал күбрәләрин ролуна даир мараглы ишләр көрүрләр. Бу чүр мүсбәт тәчрүбә бир чох мәктәбләрдә, хүсусән Нахчыван МССР-ин бир чох мәктәбләриндә, о чүмләдән Ф. Исмајыловун әмәк мүәллими ишләдији Чәһри кәнд орта мәктәбиндә дә топланмышдыр.

Әмәк тә'лими саһәсиндә мүәјјән ирәлиләјиш дикәр мәктәбләрдә дә вардыр. Лакин бу, һеч дә һәмин проблемин артыг бүтүнлүкдә һәлл едилдији демәк дејилдир. Әмәк тә'лими орта синифләрдә ашағы сәвијјәдә гурулан һәлә хејли мәктәбимиз вардыр ки, биз онларла кәркин ишләмәли олачағыг.

Јухары синифләрдә шакирдләрин әмәк һазырлығы проблеминин көкүндән јахшылашдырмаг мәсәләси даһа кәскинлији илә гаршыда дурур. Доғрудур, бурада да мүәјјән мүсбәт тәчрүбә вардыр.

Һәр шејдән әввәл, шәһәр мәктәбләриндә дәринләшдирилмиш әмәк тә'лими саһәсиндә газанылан тәчрүбә үзәриндә дајанаг. Бу, әсасән 3 формада: а) билаваситә мәктәбләрдә; б) мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында вә в) мүәссисәләрин тәдрис сехләриндә апарылыр.

Бурада өзүнүн педагожи һәјатилијини артыг гәти сүбут етмиш олан мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатлары хүсуси рол ојнајыр. Онлар шакирдләрин фәһлә әмәји, мүасир мүхтәлиф фәһлә пешәләри илә даһа јахындан таныш олмаларына, шүурлу пешә сечмәләринә вә бәјәндикләри ихтисас үзрә практик вәрдишләрә јијәләнмәләринә кениш имкан јарадыр. Мүбалиғәсиз демәк олар ки, мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын јарадылмасы илә совет мәктәби тә'лимин шакирдләрин истеһсалат әмәји илә бирләшдирилмәсинин јени, даһа мүнасиб формасыны тапмышдыр.

Һазырда республикада 41 пешә үзрә 43200 јухары синиф шакирдинин әмәк һазырлығы алдығы 58 белә комбинат фәалијјәт көстәрир (онлардан 48-и шәһәрләрдә јарадылмышдыр). Һәр бир комбинатда әмәк тә'лиминин тәмајүлү, һәр шејдән әввәл, комбинатын јерләшдији рајонда (шәһәрдә) сәнаје, кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә вә хидмәт саһәсиндә фәһлә кадрларына олан еһтијача мүвафиг мүәјјәнләшдирилир. Бурада шакирдләрин сағламлығы, марағы, габилијјәт вә бачарығы да нәзәрә алыныр. Перспектив план үзрә X бешиллијин сонунадәк мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын сајыны 70-ә чатдырмаг нәзәрдә тутулмушдур.

Тәдрис-истеһсалат комбинатларынын вәзифәси һеч дә орта техники пешә мәктәбләри кими шакирдләрә мүәјјән пешә үзрә там фәһлә һазырлығы вермәк дејилдир. Комбинатларын башлыча мәгсәди сечилмиш фәһлә ихтисасы үзрә шакирдләри пешәјә гәдәр һазырламагдан, онлары бу вә ја дикәр пешәни сечмәјә, она јијәләнмәјә кәтириб чыхармагдан ибарәтдир. Лакин буну да әлавә етмәји лазым билирик ки, тәчрүбәдә шакирдин тәдрис-истеһсалат комбинатында әмәк һазырлығыны баша чатдырмасы, фәһлә ихтисас дәрәчәсини (III) алмасы вә орта мәктәби гуртардыгдан сонра сечдији ихтисас үзрә идарә вә мүәссисәләрдә ишә гәбул едилмәси, мүвәффәгијјәтлә чалышмасы һалларына хејли тәсадүф олунур. Бу, әкәр орта мәктәб мә'зунларынын үмумтәһсил һазырлығынын зәифләдилмәси, ашағы олмасы һесабына әлдә едилмирсә, биз ону мүсбәт сајырыг.

Бизим республикада илк тәдрис-истеһсалат комбинаты 1973-чү илдә Бакынын Нәриманов рајонунда јарадылмышдыр. Комбината Фуад Јолчијев рәһбәрлик едир. Илк вахтлар комбината чәлб олунан 10 мәктәбин 1030 нәфәр јухары синиф шакирди 6 ихтисас үзрә әмәк тә'лими кечирди. Инди исә рајонун 15 мәктәбиндән комбината 3 мин нәфәрә гәдәр јухары синиф шакирди чәлб олунмушдур. Онләр бурада 11 фәһлә ихтисасы, о чүмләдән автомобил иши, дәрзилик, макиначылыг вә каркүзарлыг, токарлыг, електрик-гурашдырма, харратлыг вә с. пешәләр үзрә мәшғул олурлар. Мүхтәлиф нөв әмәк тә'лими үзрә тәдрис сехләринин тәшкили вә тәчһизиндә рајонун мүвафиг мүәссисәләри, мәсәлән, Л. Шмидт адына машынгәјырма заводу, Кешлә машынгәјырма заводу, «Гырмызы Октјабр» мебел фабрики ва башгалары фәал иштирак етмишләр. Кечән ил рајон мәктәбләринин мә'зунларындан тәдрис-истеһсалат комбинатында охујан 1396 нәфәрә орта тәһсил һаггында аттестатла јанашы, һәм дә мүхтәлиф пешәләр үзрә вәсигә верилмишдир. Мә'зунлардан 859 нәфәри ихтисас дәрәчәси алмышдыр.

1976—1977-чи тәдрис илиндә Бакы шәһәринин Нәсими рајонунда да тәдрис-истеһсалат комбинаты тәшкил едилмишдир. Мүәссисәјә рәһбәрлик А. Г. Серкејеваја тапшырылмышдыр. Фәалијјәтә башладығы дөврдән о гәдәр дә чох вахт кечмәсә дә, һәмин комбинат хејли мүвәффәгијјәт әлдә етмиш вә онун мүс-

бат тәчрүбәси Маариф Назирлијинин коллекијасында мүзакирә едилиб бәјәнилмишдир.

Һаггында сөһбәт кедән тәдрис-истеһсалат комбинатынын коллективи рајонун партија, совет органларынын рәһбәрлијин алтында. база мүәссисәләринин фәал көмәји сајәсиндә аз вахт әрзиндә тәдрис-истеһсалат сехләринин вә кабинетләринин зәрури аваданлыгла тәчһиз едилмәсинә наил олмушдур. Әкәр 1976—1977-чи дәрс илиндә комбинат мәктәбләрин IX—X синифләриндә охујан шакирдләрин чәми 25 фаизини әһатә етмишсә, 1979—1980-чи дәрс илиндә рајон мәктәбләринин IX—X синифләриндә тәһсил алан шакирдләрин, демәк олар ки, һамысы комбината чәлб олунмушдур. Комбинатда тә'лимин илк күнләриндән шакирдләр арасында әмәк интизамынын мөһкәмләндирилмәси, гајда-гануна мәһәббәт һисси ашыланмасы, тәмизлијә риајәт олунмасы, аваданлыға, материала гајғы илә јанашылмасы, башга сөзлә, бүтөвлүкдә әмәк мәдәнијјәти тәрбијәси үзрә магсадјөнлү иш апарылыр.

Тәдрис-истеһсалат комбинатында истеһсалат принсипи үзрә сехләрин јенидән тәчһизи, електрик шәбәкәсинин јенидән гурулмасынын баша чатдырылмасы нәинки бүтүн тәмајүлләр үзрә тә'лим һазырлығы кечилмәсини тә'мин етмиш, һәбелә һазыр мәһсул бурахылышына да шәрait јаратмышдыр. Белә ки, 1978—1979-чу тәдрис илинин сонунда дәрзилик пешәси үзрә мәшғул олан групплар 22 мин тикиш мә'мулаты һазырламышдыр. Електрик гурашдырма групунун шакирдләри автомат идарәетмә гурғусу үчүн 600-дән артыг лөвһә вә дикәр аваданлыг, чәми 3 мин манатлыг вәсаит һазырламышлар.

Шакирдләр арасында анкет сорғусу кечирилмишдир. Анкетдәки суаллардан бири белә иди: «Сечдијиниз ихтисас хошунуза кәлирми? Кәләчәкдә һәмин ихтисас үзрә ишләмәк вә ја охумаг истәјирсинизми?».

Һәмин суала сорғуда иштирак едән шакирдләрин 60 фаизи мүсбәт чаваб вермишдир.

1978—1979-чу дәрс илиндә тәдрис-истеһсалат комбинатында нкинчи бурахылыш олмушдур. 968 нәфәр мә'зунун, демәк олар ки, һамысы «ә'ла» вә «јахшы» гијмәтләрлә вәсигә алмышдыр. Комбинаты гуртардыгдан сонра 288 нәфәр сечдији ихтисас үзрә ишләмәјә кетмиш, 183 нәфәр исә комбинатда мәшғул олдуғу ихтисас үзрә техники мәктәбләрә вә техникумлара дахил олмушдур.

Белә мәзмунлу вә сәмәрәли иш Бакынын Ленин рајонундакы, Кировабад, Ағдам шәһәрләриндәки вә дикәр шәһәрләрдәки мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында да апарылыр.

Шәһәр мәктәбләриндә тәдрис-истеһсалат комбинатлары дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминин јеканә формасы дејилдир. Шәһәрләрдә әмәк тә'лиминин дәриндән өјрәнилмәсинин мүһүм формаларындан бири дә мүәссисәләрдә јарадылан тәдрис сехләри вә саһәләри һесаб олунур. 1978—1979-чу тәдрис илиндә

30 белә сех вә ја саһә тәшкил олунмушдур. Буларда 2100 нәфәрә јахын шакирд әмәк һазырлығы кечир. Һазырда бу сехләрин сајы 60-а чатдырылмыш вә онларын илдән-илә даһа да артырылмасы нәзәрдә тутулмушдур. Лакин ачыг демәк лазымдыр ки, бу саһәдә һәлә чох иш көрмәлијик.

10920 нәфәр јухары синиф шакирдини әһатә едән 50 шәһәр мәктәбиндә автомобил иши өјрәдилир. Шакирдләр сүрүчүлүк ихтисасы үзрә пешәјә гәдәр һазырлыгла һәвәслә мәшғул олурлар. Бу, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир. Ахы инди автомобил нәинки истеһсалатын вә нәглијјатын һәјатына, һәтта совет адамларынын мәишәтинә дә мөһкәм дахил олмушдур.

Автомобил иши үзрә мәшғәләләрин вә пешәјә истигамәтләндирмә илә әлагәдар ишләрин мүвәффәгијјәтлә апарылмасы нәтичәсиндә орта мәктәб мә'зунларынын хејли һиссәси сүрүчүлүк вәсигәси алдыгдан сонра бу ихтисас үзрә халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә чалышыр. 1978—1979-чу дәрс илиндә бүтүн орта үмумтәһсил мәктәбинин вә тәдрис-истеһсалат комбинатларынын автомобил иши илә мәшғул олан 5 миндән чох мә'зуну орта тәһсил һаггында аттестатла јанашы, өјрәндикләри ихтисас үзрә вәсигә дә алмышдыр.

10 шәһәр мәктәбиндә 660 нәфәрә јахын шакирд макиначылыг вә мүасир каркүзарлыг сәнәтинә јијәләнир. 13 мәктәбдә 500-дән чох јухары синиф шакирди телеграфчы пешәсини өјрәнир. 60 мәктәбдә 2 миндән артыг шакирд бәдии халг пешәләринә (халчачылыг вә с.) һәвәс көстәрир.

Кәнд мәктәбләриндә јухары синиф шакирдләринин дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминә хүсуси фикир верилир. Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикамызда да сон он илдә кәнд тәсәррүфатынын көрүнмәмиш сәвијјәдә јүксәлиши, онун комплекс механикләшдирмә әсасында ихтисаслашдырылмасы вә тәшкили, һәмчинин дикәр мүһүм мәсәләләр кәнди нәинки сәдәчә олараг савадлы адамларла, һәбелә мүасир кәнд тәсәррүфаты техникасыны идарә етмәји бачаран шәхсләрлә тә'мин етмәји гаршымызда гојур.

Кәнд мәктәбинин фәалијјәти мүхтәлиф форма вә јолларла мәһз һәмин актуал проблемин һәллинә јөналдилмишдир. Бу мәгсәдлә јүз кәнд мәктәбиндә 7 минә јахын јухары синиф шакирдинә автомобил иши өјрәдилир. 490 орта мәктәбдә 28 миндән артыг кәнч кәнд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси үзрә пешәјә гәдәр һазырлыг алмагла трактор, комбајн вә дикәр мүасир кәнд тәсәррүфаты машынларыны өјрәнир. Һәмин мәктәбләрин әксәријјәтиндә һәр чүр зәрури аваданлыгла: апаратларла, агрегат вә һиссәләрлә, мүхтәлиф әјани васитәләрлә тәчһиз олунмуш мүвафиг хүсуси кабинетләр јарадылмышдыр.

Пешә һазырлығы үчүн вә практики истифадә етмәк мәгсәдилә мәктәбләрә автомобилләр, кәнд тәсәррүфаты техникасы, трактор, комбајн вә с. верилмишдир.

Трактору аә дикәр кәнд тәсәррүфаты машынларыны өјрәнмәк үзрә Ағдам рајонундакы Хындырстан кәнд орта мәктәбиндә апарылан сәмәрәли вә мәгсәдјөнлү ишләр диггәти даһа чох чәлб едир. Бурада јухары синиф шакирдләринин әксәријјәти һәми тәрбијәчи Р. Сәлимовун рәһбәрлији алтында трактору вә башга кәнд тәсәррүфаты машынларыны мүстәгил идарә етмәји бачарыр. Онларын тә'лими истеһсалат әмәји илә мүвәффәгијјәтлә әлагәләндирилир. Мәктәблиләр әлдә етдикләри биликдән вә газандыглары вәрдишләрдән практик фәалијјәтләриндә, хүсусилә кәнд тәсәррүфаты биткиләринин мәһсуллары топланан заман бачарыгла истифадә едирләр.

Тракторун вә дикәр кәнд тәсәррүфаты машынларынын өјрәнилмәси, онларын мүстәгил идарә едилмәси иши Күрдәмир рајонундакы Көһнәбазар кәнд орта мәктәбиндә, Нефтчала рајонундакы Гырмызыкәнд орта мәктәбиндә, Јевлах рајонундакы Танрыгулулар кәнд орта мәктәбиндә, Масаллы рајонундакы Чахырлы кәнд орта мәктәбиндә вә с. мәктәбләрдә јахшы тәшкил едилмишдир. Бу мәктәбләрин һамысында мәшғәләләри тәчрүбәли механизаторлар апарырлар. Көстәрилән пешәләр үзрә мәшғул олан јухары синиф шакирдләри орта тәһсил һаггында аттестатла јанашы, хүсуси вәсигә дә алыр вә догма колхозларында өјрәндикләри ихтисас үзрә мүвәффәгијјәтлә ишләјирләр.

1978—1979-чу тәдрис илиндә 13400 нәфәр орта мәктәб мә'зуну на һәм дә механизаторлуг пешәләри үзрә вәсигә верилмишдир.

Сон заманлар мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын кәнд јерләриндә јарадылмасы да кениш вүс'әт алмышдыр. Јухарыда көстәрилән 58 комбинатдан 40-ы кәнд јерләриндә фәалијјәт көстәрир вә 6634 шакирди әһатә едир. Кәнддә сәнаје әсасларында һејвандарлыг комплексләри вә дикәр кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин дурмадан, сүр'әтлә јүксәлиши дәринләшдирилмиш әмәк тә'лими үчүн зәнкин мадди база јарадыр. Һазырда 60 һејвандарлыг комплекси базасында 3675 шакирд дәринләшдирилмиш әмәк тә'лими илә әһатә олунмушдур. Онлар (хүсусән гызлар) сағычы, бузовабахан пешәләринә јијәләнирләр.

Әмәк тә'лиминин даһа јени нөвләри мејдана кәлир. Ики кәнд орта мәктәбиндә (Шамахы рајонундакы Ленинабад вә Јевлах рајонундакы Халдан кәнд орта мәктәбләриндә) инкубатор гурғусу олан јардымчы тәсәррүфат јарадылмышдыр. Бурада чыхарылан инкубатор чүчәләри илә һәмин рајонларын колхозлары вә кәнд әмәкчиләри тә'мин олунурлар. Һәмин јардымчы тәсәррүфатларда әсасән јухары синиф шакирдләри чалышырлар. Кәнд мәктәбләриндә вә интернат-мәктәбләрдә јардымчы тәсәррүфатлар тәсәррүфатын гушчулуг, арычылыг, тәрәвәзлик, кроликчилик вә с. саһәләри һесабына инкишаф едиб кенишләнир вә бурада шакирдләрин әмәји елмләрин әсасы илә мүвәффәгијјәтлә әлагәләндирилир.

Шәһәр вә кәнд мәктәбләриндә јухары синиф шакирдләринин дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминин форма вә нөвләринин там олмајан сијаһысы беләдир. 1979-чу илдә дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминин мүхтәлиф нөвләри илә 140 минә јахын кәнч әһатә олунмушдур ки, бу да IX—X синиф шакирдләринин 70 фаизини тәшкил едир.

Шакирдләр дәринләшдирилмиш әмәк тә'лиминин мүхтәлиф нөвләри илә ашағыдакы кими әһатә олунмушлар:

Сәнаје ихтисаслары үзрә — 15,9 %;
Кәнд тәсәррүфаты ихтисаслары үзрә — 37,0%;
Нәглијјат вә рабитә ихтисаслары үзрә—9,0%;
Мәишәт хидмәти ихтисаслары үзрә — 9,0%;
Дикәр ихтисаслар үзрә—29,0 %.

Кәнчләрин әмәк тәрбијәсиндә шакирд әмәк коллективләри дә бөјүк рол ојнајыр.

Сов. ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин сәдри Л. И. Брежнев јолдаш мәктәблиләрин әмәк бирликләри нүмајәндәләринин Запорожје шәһәриндә кечирилән Үмумиттифаг топланышынын иштиракчыларына көндәрдији тәбрикиндә көстәрир: «Әмәк бирликләриндә оглан вә гызларын характери формалашыр, онларда чалышганлыг, мәс'улијјәт һисси тәрбијә олунур, фәһлә шәрәфи, коллективчилик кими анлајышлар догмалашыр, чөрәјә гәдир-гијмәт гојулур, инсанлара рифаһ, чансағлығы вә севинч бәхш едән доғма торпағын тәбиәтини горумағын зәрури олдуғу дәриндән дәрк едилир. Бурада мәктәблиләр өз торпағыны севмәји, онун даһа көзәл вә даһа зәнкин олмасына тәсәррүфатчылыгла гајғы көстәрмәји өјрәнирләр».

Республикада әмәк бирликләриндә иштирак едән јухары синиф шакирдләринин сајы илдән-илә артыр. 1979-чу илдә 7000 әмәк коллективиндә 367 мин шакирд, 1977-чи илдә исә 258 мин шакирд чалышмышдыр.

Кәнд мәктәбләринин ичтимаи-фајдалы әмәјинин тәшкилиндә әсас форма республикада 1955-чи илдән фәалијјәтә башлајан шакирд истеһсалат бригадалары һесаб олунур. Бунлар илдән-илә даһа да артыр. 1975-чи илдәки 113 мин шакирди әһатә едән 2200 шакирд истеһсалат бригадасы әвәзиндә 1979-чу илдә 143 мин мәктәблини бирләшдирән 2500 шакирд истеһсалат бригадасы фәалијјәт көстәрмишдир.

Сосиализм јарышында галиб кәлән шакирд истеһсалат бригадаларына вермәк үчүн 6 Кечичи Гырмызы бајраг тә'сис едилмишдир. Бу, шакирд истеһсалат бригадаларынын шәбәкәсинин кенишләнмәсиндә вә бурада апарылан ишләрин јахшылашдырылмасында сон дәрәчә мүсбәт рол ојнајыр.

Шакирд истеһсалат бригадалары үзвләринин арасында сосиализм јарышынын дәгиг вә сәмәрәли тәшкили нәтичәсиндә

мәктәбләрин коллективләри мәһсулун бечәрилмәсиндә вә топланышында һәр ил јүксәк көстәричиләр әлдә едирләр. Мәсәлән, 1978-чи илдә Ләнкәран рајонундакы Ашағы Нүвәди гәсәбә мәктәбинин шакирд истеһсалат бригадасы гуллуг етдији 4 һектар тәчрүбә саһәсинин һәр һектарындан 450 сентнер тәрәвәз топламышдыр. Бу, мәктәбин әразисиндә јерләшән Б. Аббасов адына совхозун көстәричисиндән хејли јүксәкдир.

Көјчај рајонундакы Гызылағач кәнд орта мәктәбинин педагожи коллективи шакирд истеһсалат бригадасынын ишинин вахтында планлашдырыр, онун фәалијјәтинә дүзкүн истигамәт верир. 1978-чи илдә мәктәбин шакирд истеһсалат бригадасы 10 һектар саһәдә памбыг әкиб бечәрмиш вә һәр һектардан 50 сентнер мәһсул көтүрмүшдүр.

Товуз рајонундакы Ашағы Ајыблы кәнд орта мәктәбинин педагожи коллективи дә шакирд истеһсалат бригадасынын ишини јахшы тәшкил етмишдир. Бурада апарылан ишләр шакирдләрдә әмәк бачарығы вә вәрдишләринин формалашмасына, кәнд тәсәрруфаты пешәләринә марағын инкишафына хејли көмәк едир. Һәмин әмәк коллективи кечән ил гуллуг етдији һәр һектардан 250 сентнер үзүм топламагла бөјүк мүвәффәгијјәтә наил олмушдур.

Республикада шакирд истеһсалат бригадалары тәрәфиндән көрүлән ишин һәчмини ашағыдакы рәгәмләр ајдын көстәрир. Онлар 25,4 мин һектарлыг саһәдә мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты биткиләри, о чүмләдән 7 мин һектар саһәдә памбыг, 2,7 мин һектар саһәдә үзүм вә с. әкиб бечәрир, 35 мин баш гарамал бәсләјир вә с.

Кәнд мәктәблиләринин ичтиман-фајдалы әмәјинин тәшкилинин дикәр бир формасы мәктәб мешәчилијидир. Республиканын кәнд мәктәбләриндә 12 мин шакирди әһатә едән 383 мәктәб мешәчилији јарадылмышдыр. Мәктәб мешәчилијинин үзвләри әсасән дөвләт мешәчилији әразисиндә онлара тәһким едилмиш саһәләрдә ишләјирләр.

Јевлах рајонундакы Халдан кәнд орта мәктәбинин кәнч мешәчиләри 10 һектар саһәдә јени мешә золағы салмышлар. Онлар бурада басдырдыглары ағачлара гуллуг етмәклә бәрабәр, мараглы тәчрүбәләр гојурлар.

Шәһәр мәктәбләриндә охујан јухары синиф шакирдләринин јај практикә ишләринин тәшкилиндә әсас форма әмәк вә истираһәт дүшәркәләри һесаб олунур. Әмәк вә истираһәт дүшәркәләринин бөјүк әксәријјәти кәнд тәсәррүфаты тәмајүллүдүр.

1978-чи илдә республикада 328 әмәк вә истираһәт дүшәркәси тәшкил олунмушдур. Бунларда, демәк олар ки, 100 мин нәфәр кәнч истираһәт едиб ишләмишдир. 40 дүшәркә шәһәр мәктәбләринин шакирдләри һесабына јарадылмыш вә онлар дә кәнд јерләриндә мүхтәлиф ичтиман-фајдалы әмәклә мәшғул олмушлар.

1978-чи илдә Степанакерт (ДГМВ) шәһәриндә шәһәр мәктәбләринин јухары синиф шакирдләри үчүн 20 әмәк вә истираһәт дүшәркәси тәшкил едилмишдир. Һәмин дүшәркәләрдә шакирдләр пулсуз мәнзиллә, исти јемәклә, һәр чүр мәдәни хидмәтлә тә'мин олунмушлар. Бурада шакирдләр истираһәт етмәклә јанашы, һәм дә кәнд тәсәррүфатында ичтиман-фајдалы әмәклә мәшғул олмуш, кәнд тәсәррүфаты биткиләринин бечәрилмәсиндә, мәһсул топланышында вә с. јахындан иштирак етмишләр.

1979-чу илдә республикада әмәк вә истираһәт дүшәркәләринин сајы 400-ә чатдырылмышдыр ки, бунларда да 120 мин јухары синиф шакирди динчәлмиш вә ишләмишдир.

Сон илләрдә шакирдләрин ичтиман-фајдалы әмәјинин тәшкилиндә әсас формалардан олан мәктәб тә'мирчиләр дәстәси дә кениш вүс'әт алмышдыр. Әсасән шәһәр вә республиканын ири кәнд мәктәбләриндә тәшкил олунан һәмин тә'мирчиләр дәстәси дәрс или мүддәтиндә мәктәбләрин, мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрин, идман гурғуларынын, тә'лим е'малатханаларынын вә с. тә'мириндә вә истеһсалат сифаришләринин јеринә јетирилмәсиндә фәал иштирак едирләр.

Әкәр 1978-чи илдә республикада белә дәстәләрин сајы 920 вә бурада бирләшән јухары синиф шакирдләри 21 мин нәфәри тәшкил едирдисә, 1979-чу илдә һәм дәстәләрин, һәм дә онларын әһатә етдикләри шакирдләрин сајы хејли артмышдыр.

Јај тә'тили мүддәтиндә шакирдләрин ичтиман-фајдалы әмәклә мәшғул олмасынын дикәр истигамәтини онларын идарә вә мүәссисәләрдә хидмәт саһәсиндә, һабелә шәһәр вә гәсәбәләрин абадлашдырылмасына, јашыллашдырылмасына аид ишләри тәшкил едир.

1978-чи илдә әмәк дәстәләриндә 28 миндән артыг шакирд иштирак етмишдир.

Кечән илин јајында Бакы шәһәри мәктәбләриндә тәһсил алан јухары синиф шакирдләринин истеһсал әмәји мәгсәдјөнлү вә сәмәрәли тәшкил олунмушдур. 124 әмәк дәстәсиндә 7217 нәфәр кәнч иштирак едирди. Әмәк бирликләриндә апарылан ишләрә тәчрүбәли һәм тәрбијәчиләр—истеһсалатчылар рәһбәрлик едирдиләр.

Республиканын мәктәбләриндә кәнч техникләр вә кәнч тәбиәтчиләр дәрнәкләринин дә сајы илдән-илә артыр. Һазырда республиканын 2503 орта вә сәккизиллик мәктәбиндә, һабелә мәктәбдәнкәнар мүәссисәләриндә 84228 шакирд әһатә едән 3332 кәнч тәбиәтчиләр дәрнәји вә 86340 мәктәблини бирләшдирән 3706 кәнч техникләр дәрнәји фәалијјәт көстәрир. Кәнч техникләр һәрәкәт едән моделләрин, макетләрин һазырланмасында, мүәссисәләрин техника вә технолокија илә тәкмилләшдирилмәсиндә, мәктәб кабинетләринин, е'малатханаларын вә с. тәчһизиндә фәал иштирак едирләр.

Кәнч тәбиәтчиләр мәктәбјаны тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә мараглы тәчрүбә ишләри апарырлар. Онлар мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты биткиләринин бечәрилмәси үзрә феноложи мүшаһидәләр апарыр, шәһәр вә гәсәбәләрин јашыллашдырылмасында, тәбиәтин мүһафизәсиндә вә с. иштирак едирләр.

Мәктәблиләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин бу чүр гојулушу комплекс һалда мәктәб ишинин бүтүн системи илә бирликдә мүсбәт көстәричиләрлә нәтичәләнир. Орта үмумтәһсил мәктәбләринин мә'зунлары ичтимаи-фајдалы әмәјә һәвәслә чәлб олунурлар. 1978-чи ил мә'луматына нәзәр салаг. 1978-чи илдә орта үмумтәһсил мәктәбләрини 97,2 мин шакирд битирмишдир. Онлардан 33,3 мин нәфәри али мәктәбләрә, орта ихтисас вә техники пешә мәктәбләринә гәбул олунмуш, 20 мин нәфәрә јахын сәнаје, нәглијјат вә тикинтидә, 38,1 мин кәнч кәнд тәсәррүфатында ишә кетмиш, галанлары исә халг тәсәррүфатынын дикәр саһәләриндә мәшғул олмушлар.

Бүтүн бунлар тә'лим-тәрбијә системимизин, хүсусән әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин кәнчләри һәјата, әмәјә, хүсусилә мадди истеһсал саһәсиндә әмәјә һазырламаг һаггында партијанын гаршыја гојдугу вәзифәләрин јеринә јетирилмәсинә јөнәлдилдијини сүбут едир. Бунлар, ејни заманда, сон илләрдә јаранан, әмәк тә'лими вә пешәјә истигамәтләндирмә системинин дүзкүн јолда олдугуну көстәрир. Бу системи 1954—1965-чи илләрдә тәтбиг олунан вә заманын сынагларындан чыхмајан, истеһсалат тә'лими адланан системлә һеч чүр мүгајисә етмәк олмаз. Бүтүн бунлар әјани сурәтдә көстәрир ки, өлкәдә орта үмумтәһсил мәктәбләринин фәалијјәти кәнчләри јалныз али мәктәбләрә һазырламагла мәһдудлашмыр. Орта үмумтәһсил мәктәбләри өз фәалијјәтини илдән-илә јахшылашдырыр, шакирдләри һәм елмләрин әсаслары, һәм дә әмәк һазырлығы илә силаһландырыр.

Лакин бу саһәдә әлдә етдијимиз ирәлиләјиш нә гәдәр фәрәһли олса да, әмәк тә'лими вә тәрбијәси системимиз сәмәрәли гурулса да, буну тәкмилләшмиш һесаб етмәјә әсасымыз јохдур. Бурада биз һәлә бир чох нөгсанларла растлашырыг. Кадр мәсәләсинин, тәшкилати вә елми-педагожи мәсәләләрин там һәлл едилмәдијинин шаһиди олуруг. Буну, һәр шејдән әввәл, кәнчләрин бир һиссәсинин фәһлә пешәләринә, хүсусән мадди не'мәтләр истеһсалы илә бағлы олан пешәләрә хор бахмасы, онлары бәјәнмәмәси кими нөгсан дә бүрузә верир. Мән һәлә, јухарыда да көстәрилдији кими, бә'зи һалларда ајры-ајры кәнч вә јенијетмә тәрәфиндән ичтимаи гајдә-ганунун позулмасы, чинајәт һадисәләринин төрәмәси һалларына тәсадүф едилдијини демирәм.

Сов. ИКП МК-нын «Идеоложи ишин вә сијаси тәрбијә ишинин даһа да јахшылашдырмаг һаггында» гәрары (мај, 1979-чу ил) бизи бүтүн тәблиғат вә тәрбијә васитәләри илә сосиализмә јабанчы олан кечмишин ејбәчәр галыгларына гаршы—тамаһкарлыға, чәмијјәтә һеч бир хејир вермәдән ондан даһа чох гопармаг һалларына, тәсәррүфатсызлыға, ганиматчилијә гаршы

систематик, мәгсәдјөнлү вә барышмаз мүбаризә апармага, онларын көкүнү кәсмәјә чағырыр. Бизим мәктәб бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләринин, хүсусилә әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин сәмәрәлилијинин јүксәлтмәкдә бу чүр һаллара гаршы мүбаризә апармалыдыр.

Мүвәффәгијјәтлә һәлли, фикримизчә, мәктәблиләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәсини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаға имкан верән бә'зи мәсәләләр үзәриндә дајанаг. Јухарыда гејд етмишдик ки, һәлә бүтүн ибтидаи синифләрдә әмәк тәрбијәсинин гојулушуну күнүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырмаға наил олмамышыг. Бу, мүхтәлиф сәбәбләрлә, һәр шејдән әввәл исә бир тәрәфдән һәмин синифләрдә бә'зи мүәллимләрин ихтисасынын кифајәт гәдәр олмамасы, дикәр тәрәфдән дә зәрури мадди базанын олмамасы илә изаһ едилир. Бу да өз нөвбәсиндә чох заман әмәк дәрсләринин ријазијјат, јахуд ана дили дәрсләри илә әвәз олунмасына, шакирдләрдә әмәк мәшғәләләринә марағын ашыланмамасына, әмәк дәрсләринин бүтүн тә'лим просесинин ајрылмаз һиссәси олмасы әгидәсинин јаранмамасына кәтириб чыхарыр.

Әмәк тә'лими үчүн мүвафиг комплект аваданлығын бурахылмасы, мәркәзләшдирилмиш гајдада бүтүн ибтидаи мәктәб вә синифләрин онларла тәчһизи, бунунла да мүәллимләрин, хүсусән кәнч, тәчрүбәсиз мүәллимләрин ишини јүнкүлләшдирмәк үчүн әлверишли тәдрис-мадди шәраитин јарадылмасы вахты чатмышдыр.

Әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин күнүн тәләбләри сәвијјәсиндә олмамасы даһа бир сыра дикәр сәбәбләрлә, о чүмләдән бә'зи јерләрдә бу саһәјә мәктәбдахили нәзарәтин, рајон (шәһәр) халг маариф шө'бәси тәрәфиндән нәзарәтин зәифлији илә изаһ олунур.

Бүтүн бу нөгсанлары арадан галдырмаг бизим тә'хирәсалынмаз вәзифәмиздир.

Орта синифләрдә әмәк тә'лими үзрә мөвчуд нөгсанлар, тәәссүф ки, хејли дәрәчәдә јенә дә бә'зи мәктәбләрдә мадди базанын зәифлији, бә'зи әмәк мүәллимләринин ихтисасынын јүксәк олмамасы илә әлагәдардыр. Әмәк тә'лими үзрә мадди базанын мөһкәмләнмәси саһәсиндә әлдә едилән бөјүк ирәлиләјиш көз габағындадыр.

Һазырда Азәрбајчанын 3518 орта вә сәккизиллик мәктәбиндә 4492 е'малатхана, о чүмләдән 1068 метал е'малы, 1458 ағач е'малы, 1966 комбинә едилмиш е'малатхана вардыр. Бундан башга 941 тикиш, 91 електротехника кабинети фәалијјәт көстәрир. Бир чох е'малатханалар мүасир аваданлыгла јахшы тәчһиз олунмушдур. Тәдрис-тәчрүбә саһәсинин сајы исә бизде 3167-дир. Бу, мәктәбләрин бөјүк мадди имканлылығыны көстәрир вә буна архаланмагла чох шеј етмәк олар. Лакин шакирдләрин мөвчуд програмын тәләбләринә мүвафиг олараг истәр техники, истәрсә дә кәнд тәсәррүфаты әмәји үзрә тә'лимин мүвәффәгијјәт-

ли һәлли үчүн һәлә мәктәбләрин һамысында мадди-техники шәраит јарадылмамасы фанты иса һәмин проблемин там һәллинә маие олур.

Истәр бир чох мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында, истәрсә дә мәктәбләрин өзүндә дәринләшдирилмиш әмәк тә'лими дә мадди-техники базанын даһа да мөһкәмләнмәсини тәләб едир. Автомобил иши, кәнд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси үзрә мөвчуд кабинетләрин мөһкәмләнмәси вә јени кабинетләрин тәшкили зәрурилији гаршыја чыхыр. Хејли һиссәси көһнәлиб истифадәсиз һалә дүшән тәдрис техникасынын да тәзәләнмәси тәләб олунур.

Әмәк тә'лими илә әлагәдар һәлл олунмамыш мәсәләләр арасында даһа мүрәккәби бүтүн мәктәбләрин мүвафиг һазырлығы олан әмәк мүәллимләри илә тә'мин едилмәсидир.

Севиндиричи һалдыр ки, республикада әмәк тә'лими үзрә мүәллимләрин—һәм тәрбијәчиләрин габагчыл дәстәси јетишмишдир. Онлар бөјүк шөвг вә руһ јүксәклији илә чалышыр, шакирдләри мөһкәм әмәк вәрдишләри илә силаһландырыр, кәнчләри әмәјә мәһәббәт руһунда тәрбијәләндирирләр. Онларын габагчыл тәчрүбәси диггәти чәлб едир вә онун өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә ја јајылмасы тәгдир олунмалыдыр. Лакин бунунла бәрабәр, тәәссүф ки, өз вәзифәсинин өһдәсиндән кәлә билмәјән хејли әмәк мүәллими дә һәлә вардыр.

1978—1979-чу дәрс илиндә IV—VIII синифләрдә әмәк тә'лими мәшғәләләрини 3,7 мин мүәллим апармышдыр ки, бунлардан да јалныз 564 нәфәринин, јә'ни 15 фаизә јахынынын али тәһсили вардыр. 1979—1980-чи илдә мәктәбләрә 700 нәфәр, о чүмләдән 400 нәфәр али тәһсилли әмәк мүәллими көндәрилмишдир. Орта синифләрдә әмәк мүәллимләринин әксәријјәти орта тәһсиллидир. Һәтта бә'зиләринин һеч орта тәһсили дә јохдур. Белә бир шәраитдә мәктәбләрдә әмәк тә'лиминин јүксәк сәвијјәдә апарылмасына наил олмаг гејри-мүмкүндүр.

Јухары синифләрдә әмәк мүәллимләринин тәркиби бир гәдәр јахшыдыр. Онлар 1500-ә јахындыр вә әксәријјәтинин мүвафиг али техники таһсили вардыр.

Бүтүн мәктәбләрин мүвафиг әмәк мүәллими кадрлары илә тә'мин олунмасы, һабелә еһтијачы оланларын ихтисасынын артырылмасы инди даһа кәскинлији илә гаршымызда дурур.

Тәдрис програмынын, хүсусән, IV—VIII синифләрдә тәкмилләшдирилмәси дә әмәк тә'лиминин актуал мәсәләләриндәндир. Һазырда истифадәдә олан програм, әмәк мүәллимләринин фикринә көрә, хејли нөгсанлыдыр. Мәсәлән, јухарыда таныш олдугумуз тәчрүбәли техники әмәк мүәллими С. Т. Новрузов (Бакы шәһәриндәки 54 нөмрәли мәктәб) назирлијә көндәрдији мәктубда програмын тәкмилләшдирилмәси мәгсәдилә бир сырә тәклифләр ирәли сүрүр, о чүмләдән, мөвчуд програмын агыр олдугуну көстәрәрәк јазыр ки, програмда бә'зи мөвзулары јениндән бахмаг, шакирдләр үчүн һәддиндән артыг чәтин олан мөвзулары

исә тамам чыхармаг лазымдыр. С. Новрузов јолдаш IV—V синифләрдә техники әмәк үзрә нәзәри мә'луматын шакирдләрин дәркетмә сәвијјәсинә ујғун олмадығыны гејд едир. О, көстәрир ки, физикадан електрик гајнағынын нәзәри әсаслары IX синифдә өјрәнилдији үчүн техники әмәк үзрә нөгтәви електрик гәјнағынә даир материалын V синифдә кечилмәси мәгсәдәмүвафиг дејил. Новрузов һабелә һәрәкәт едән өтүрүчү механизм һаггында материалын да (VII синиф) нә өзүндән әввәл, нә дә сонра кәлән материалларла әлагәләндирилмәдији үчүн јеринә дүшмәдијини көстәрир вә с.

Бакы шәһәриндәки 46 нөмрәли мәктәбин әмәк мүәллими Б. К. Масевич јазыр: «Истифадәдә олан индики програм техники әмәк үзрә нәзәри материалларла һәддиндән артыг јүкләнмишдир. Елә буна көрә дә әсас вахтын нәзәри материалларын изаһына сәрф олунмасы практики ишләрә зијан вурур, онларын сыхышдырылмасы илә нәтичәләнир. Бә'зи мөвзулар һәддиндән артыг чәтин олдугундан онлары һәтта ән јахшы тәчһиз едилмиш е'малатханалары олан мәктәбләрдә белә мәнимсәтмәк мүмкүн дејилдир. V синифдә нөгтәви електрик гајнағы, VIII синифдә металтөкмә вә штамплама, автомат гурғулар мөвзуларыны програмдан чыхармаг лазымдыр».

Әмәк тә'лими үзрә програмы шакирдләр үчүн чәтин олан материалларын ихтисары һесабына тәкмилләшдирилмәси зәрурилијини Бакы Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун методисти Ә. Әлибәјов да гејд едир. О јазыр: «Динләнилән дәрсләрин тәһлили көстәрир ки, бир чох әмәк тә'лими мүәллимләри вәзифәләринә виҹданла јанашыр, ишини јарадычылыгла гурур, дәрсләрини техники вә методик ҹәһәтдән дүзкүн апарырлар. 6 нөмрәли мәктәбин мүәллими Н. В. Челокјан, 111 нөмрәли мәктәбин мүәллими Л. Жураковски, 117 нөмрәли мәктәбин мүәллими А. Садыгов, 225 нөмрәли мәктәбин мүәллими Ә. Г. Бабәнишијев, 89 нөмрәли мәктәбин мүәллими А. Ф. Николајев вә башгаларыны беләләринә мисал көстәрмәк олар. Бунунла белә, мөвчуд програмын һәддиндән артыг јүклү олмасы онларын да ишини чәтинләшдирир. V синфин програмындан назик тәбәгә металдан мә'мулатын конструксија едилмәси вә һазырланмасы, металын леһимләмә вә нөгтәви електрик гәјнаг үсулу илә бирләшдирилмәси мөвзуларынын чыхарылмасы зәруридир. VIII синфин програмындан исә ағаҹын конструксија едилмәси вә һазырланмасы, металтөкмә вә штамплама, мә'мулатын конструксија едилмәси вә һазырланмасы, автомат гурғулар мөвзулары ихтисар едилмәлидир».

Көрүндүјү кими, һәр үч мүәллимин фикри бир-биринә ујгун кәлир. Техники әмәк, кәнд тәсәррүфаты вә хидмәт әмәји програмынын јахшыланлырылмасына јөнәлдилән хејли дикәр тәклифләр дә вардыр.

Мүәллимләр әмәк тә'лиминин бир сыра дикәр зәрури принсипиал мәсәләләри, о чүмләдән әмәк тә'лиминин шакирдләрин

мәһсулдар әмәји илә әлагәләндирилмәси мәсәләләри барәсиндә дә фикир јүрүдүрләр.

Әмәк програмынын тәкмилләшдирилмәси илә мәшғул олан мүәллифләр (бах. «Советскаја педагогика» журналы, № 5, Н. П. Семыкинин мәгаләси) әмәк тә'лими дәрсләриндә һәмин принсипин јеринә јетирилмәсинә ибтидаи синифләрдән башланмасы мәсәләсини ирәли сүрүрләр. Лакин мүәллимләрин һеч дә һамысы бу фикирлә разы дејилдир. Мәсәлән, Бакы шәһәриндәки 23 нөмрәли мәктәбин тәчрүбәли мүәллими И. К. Шеблыкин јазыр: «Шакирдләрин мәһсулдар әмәји мараглыдыр, амма бу, мөвчуд шәраитдә мәчбури ола билмәз. Чүнки белә әмәк мүхтәлиф амилләрдән, о чүмләдән мәктәб е'малатханасынын тәчһизиндән, мәктәбин јерләшдирилмәсинин спесификлијиндән, база мүәссисәләриндән, мадди тәчһизатдан вә с. асылыдыр». Көрүндүјү кими, мүәллим мәһсулдар әмәји һеч дә инкар етмир, лакин онун мүвафиг шәраитин јарадылмасы сајәсиндә мүмкүн ола биләчәјини көстәрир.

Бу мүнасибәтлә С. Т. Новрузов фикрини даһа дәгиг билдирир: «Бир техники әмәк мүәллими кими мән шакирдләрин мәһсулдар әмәјинин тәрәфдарыјам. Лакин буну VII—VIII синифләрдә һәјата кечирилмәсини мәгсәдәмүвафиг сајырам. Унутмаг олмаз ки, тә'лими мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәсинин һәјата кечирилмәсиндә бир чох чәтинликләр, мәсәлән, јарымфабрикатларын әлдә едилмәсинин һәмишә мүмкүн олмамасы, шакирдләрин истеһсал стдикләри мә'мулатлара һәмишә, һәр заман еһтијач дујулмамасы вә с. гаршыја чыхыр».

Бизә елә кәлир ки, бу чыхышларда мүәјјән мулаһизәләр вардыр ки, онлары нәзәрә алмамаг олмаз. Әмәк тә'лими програмыны тәкмилләшдирәркән, биз тә'лимин мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәсинә һәр шејдән әввәл, марксист-ленинчи бахымындан јанашмалыјыг. Әкәр В. И. Ленин тә'лимин мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәсини кәләчәк чәмијјәт үчүн идеал һесаб етдирсә, бу һеч дә тә'лимлә паралел мүәјјән мә'насы олан һәр һансы мә'мулатын истеһсалынын тә'лимин мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәси демәк дејилдир. Бу бөјүк вә мүрәккәб проблеми садәләшдирмәк, бәситләшдирмәк мәгсәдәујғун олмаз.

Тә'лимин мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәсинин кениш планда јухары синифләрдә, маһдуд шәкилдә исә VII—VIII синифләрдә тәтбиги вачиб вә әһәмијјәтлидир. Програмда буна јенидән бахылмасы лазым кәлир.

Белә бир суал гаршыја чыхыр. Шакирдләрин сәрф етдији әмәк тәдрис-истеһсалат комбинатларында вә билаваситә мүәссисәләрдә сехләр јарадан мүәссисәләрин вәсаити һесабына өдәнилмәлидирми, онларын әмәјини стимуллашдырмаг лазымдырмы? Шакирд истеһсалат бригадаларынын кениш тәчрүбәси, һабелә республикада мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында гојулан експериментләр һәмин суалын мүсбәт чавабына әсас верир.

Мәсәлән, Кировабад шәһәриндәки 1 нөмрәли тәдрис-истеһсалат комбинатында, Бакынын Орчоникидзе рајонундакы 7 нөмрәли тәдрис-истеһсалат комбинатында, Ханлар шәһәриндәки тәдрис-истеһсалат комбинатында шакирдләрин әмәји мадди чәһәтдән гијмәтләндирилир вә бу, шакирдләри сечдикләри пешәјә даһа мөһкәм бағланмаға руһландырыр, онлары кејфијјәтли мәһсул бурахмаға сөвг едир. Фикримизчә бу, диггәтәлајигдир вә онун шакирдләрин әмәк тә'лими илә мәһсулдар әмәјини һәјата кечирилдији бүтүн тәдрис-истеһсалат комбинатларында, сехләрдә кениш јајылмасы мәгсәдәмүвафигдир.

Техники әмәк тә'лиминә гызларын чәлб едилмәси дә бөјүк принсипиал әһәмијјәтә малик мәсәләдир. Мөвчуд програмда, мә'лум олдуғу кими, бу, нәзәрдә тутулмур. Програм гызлара јалныз хидмәт әмәји саһәсиндә техники билик вә вәрдишләрин верилмәси илә маһдудлашыр. Мүәллимләрин бир чоху буну нормал һал һесаб етмир. Бу мәсәлә үзәриндә дә фикирләшмәк лазым кәлир. Гызларын јалныз хидмәт әмәји илә маһдудлашдырылмасы онларын сәнаје, механизатор әмәјинә чәлб едилмәсинә сәдд чәкир. Програмын тәкмилләшдирилмәсиндә бу да нәзәрә алынмалыдыр.

Нәһајәт, даһа бир принсипиал мәсәлә һаггында.

Сөһбәт әмәк тә'лими просесиндә политехник принсипинин тәтбигиндән кедир. Бу принсипи бәјанмәк, алгышламаг асан, онун јеринә јетирилмәсини тә'мин етмәк исә чәтин вә мүрәккәбдир. Биз бурада һәмин проблеми кениш ишыгландырмаг фикриндә дејилик. Тәкчә буну гејд етмәк истәрдик ки, әкәр политехник принсипин тәтбигинин башлыча јолларындан бири әмәк әмәлијјатларынын елми биликләрлә әлагәсинин тә'мин едилмәсидирсә, бу, әмәк дәрсләринин јүкләнмәси һесабына һәлл олунмамалыдыр.

Аз әһәмијјәти олмајан һәмин мәсәлә дә әмәк тә'лими програмынын тәкмилләшдирилмәсиндә нәзәрдән гачмамалыдыр. Бурадв, јухарыда көстәрилдији кими, мәктәбләрин мүвафиг дәрс вәсаити вә методик вәсаитлә тә'мин олунмасы, әмәк тә'лими инспекторларынын ишинин күчләндирилмәси, рајон (шәһәр) халг депутатлары Советинин ичраијјә комитәләри вә база мүәссисәләри нәздиндә фәалијјәт көстәрән мәктәбә көмәк комиссијаларынын фәалијјәтинин јахшылашдырылмасы вә с. тәләб олунур.

Бүтүн бу мәсәләләрин мүвәффәгијјәтли һәлли, шүбһәсиз, шакирдләрин әмәк тә'лиминин сәвијјәсини јүксәлдәр, мәктәбин бу чох мүһүм вәзифәсини јеринә јетирмәјә имкан верәр.

VII ФӘСИЛ

МӘКТӘБӘГӘДӘР ЈАШЛЫ УШАГЛАРЫН ИҸТИМАИ ТӘРБИЈӘСИ ҺАГГЫНДА

Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара гајғы, онларын иҹтимаи тәрбијәси, сағламлығынын мүһафизәси, ушагларын тәрбијәсиндә аиләјә, хүсусән чохушаглы аиләјә һәр ҹәһәтдән көмәк көстәрилмәси Азәрбајҹан КП МК-нын, республика һөкумәтинин һәмишә диггәт мәркәзиндә олмуш вә олмагдадыр. Буну, һәр шејдән әввәл, республиканын директив тәшкилатлары тәрәфиндән халг маарифи, еләҹә дә мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри мәсәләләри үзрә гәбул едилән гәрарларда халг маарифи органлары, гадынларын ишләдикләри мүхтәлиф идарәләр гаршысында мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара гајғынын күчләндирилмәси, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрә даим диггәт көстәрилмәси, онларын шәбәкәсинин артырылмасы вә бурада апарылан ишләрин тәкмилләшдирилмәси вәзифәләринин гојулмасы сүбут едир. Азәрбајҹан ССР Али Советинин гәрары илә 1974-ҹү илдә гәбул олунан Халг Маарифи һаггында Азәрбајҹан Совет Сосиалист Республикасы Ганунунун 17-ҹи маддәсиндә көстәрилир.

«Мәктәбәгәдәр ушаг тәрбијә мүәссисәләри аилә илә сых әмәкдашлыг шәраитиндә ушаглары һәртәрәфли аһәнкдар инкишаф етдирир вә тәрбијәләндирир, онларын ҹансағлығыны мүһафизә едир вә мөһкәмләндирир...ушаглары мәктәбдә тәһсил алмаға һазырлајыр». Бу, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир. Мәктәбәгәдәр иҹтимаи тәрбијә ушагларын тәрбијәсиндә дөвләт системинин мүәјјән һалгасы кими бир тәрәфдән мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын физики вә мә'нәви инкишафыны тә'мин етмәк, дикәр тәрәфдән исә гадынларын—аналарын иҹтимаи-фајдалы ишә ҹәлб олунмасына, ушагларын тәрбијәсиндә онларын ишинин јүнкүлләшдирилмәсинә көмәк етмәк мәгсәдини күдүр.

Республикада халг маарифинин тарихиндән әјдындыр ки, әкәр Бакыдакы әһалинин имтијазлы тәбәгәсинин ушагларынын аз бир һиссәсинин тәрбијә олундуғу ајры-ајры хүсуси ушаг бағчалары нәзәрә алынмаса, Азәрбајҹанда ингилаба гәдәр белә мүәссисәләр јох иди. Бу мүәссисәләр анҹаг совет һакимијјәтинин гәләбәсиндән сонра јарадылмышдыр. Елә буна көрә дә онлары совет Азәрбајҹанынын «јашыдлары» һесаб етмәк олар. Республикада мәктәбәгәдәр иҹтимаи тәрбијә системинин јарадылмасы кәнҹ нәслә дөвләтин бөјүк «һәдијјәси» иди. Чүнки бөјүмәкдә олан нәслин һәртәрәфли вә аһәнкдар инкишафы вәзифәсинин һәллиндә халг маарифинин илк пилләсинин—мәктәбәгәдәр иҹтимаи тәрбијәнин бөјүк ролу вардыр. Белә ки, ушаглар кичик јашларында физики вә мә'нәви ҹәһәтдән даһа интенсив инкишаф едир, онларда шәхсијјәтин формалашмасынын әсаслары јараныр.

Биз республикада мәктәбәгәдәр иҹтимаи тәрбијәнин јаранмасы, мөһкәмләнмәси, инкишаф етмәси илә вә совет Азәрбајҹанынын 60 иллијинә јахын, хүсусән сон он илдә бөјүк мүвәффәгијјәтләр газанмасы илә һаглы олараг фәхр едирик.

Әкәр IX бешиллијин әввәлиндә республикада 110,3 мин ушағы әһатә едән 1529 мәктәбәгәдәр мүәссисә фәалијјәт көстәрирдисә, 1979-ҹу илин јанварына олан мә'лумата көрә, онларын сајы 1824-ә, бурада тәрбијә олунан ушаглар исә 139,6 мин нәфәрә чатдырылмышдыр, јә'ни көстәрилән мүддәт әрзиндә 232 јени мүәссисә фәалијјәтә башламыш, ушагларын сајы исә 29,3 мин нәфәр артмышдыр. Республиканын шәһәрләриндә мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын 25,3 фаизи иҹтимаи тәрбијә илә әһатә олунмушдур.

Ушаг бағчалары кәндин дә мәишәтинә мөһкәм дахил олмушдур. Онлар кәнддә ушагларын тәрбијәсиндә совхоз вә колхоз әмәкчиләринә дөвләт вә педагожи көмәк оҹағы, әлавә мәдәнијјәт мәркәзи олмушлар. Кәнд ушаг бағчаларынын сајы һазырда 678-ә, бурада тәрбијә олунанлар исә 19,4 мин нәфәрә чатмышдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин мадди базасы хејли мөһкәмләнмишдир. 1971—1978-ҹи илләрдә 35,2 мин јерлик мәктәбәгәдәр мүәссисә тикилиб истифадәјә верилмишдир. Бунлар, әсасән, јени типли—140 вә 280 јерлик көрпәләр еви-ушаг бағчасыдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләр зәрури әвәданлыгла да тәчһиз олунмушдур. Ушаг бағчаларынын тә'лимин техники васитәләри илә тә'мин едилмәсинә диггәт хејли артырылмышдыр. Бу мәгсәдлә һәтта Маариф Назирлијинин мәркәзләшдирилмиш фондундан һәр ил 100 мин манат вәсаит ајрылыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә педагожи кадрларын тәркиби илдән-илә јахшылашыр. Һазырда һәмин мүәссисәләрдә 11710 нәфәр мүдир вә тәрбијәчи чалышыр ки, онлардан да 8741 нәфәринин, јә'ни 74 фаизинин али вә орта педагожи тәһсили вардыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләр үчүн тәрбијәчи кадрлар В. И. Ленин адына АПИ-дә, Бакы вә Кировабад шәһәрләриндәки мәктәбәгәдәр педагожи мәктәбләрдә һазырланыр. Һәр ил һәмин мүәссисәләр 400-ә јахын мүтәхәссис бурахыр ки, онлар да шәһәр вә кәндләрдә ихтисаслары үзрә чалышырлар.

Өз ишинин устасы олан мәктәбәгәдәр ишчиләрин габагҹыл дәстәси јетишмишдир. Онларын чоху маариф ә'лачысыдыр. Даһа јахшылары Вәтәнин јүксәк мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр. Мәсәлән, Сумгајыт шәһәриндәки 24 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси Х. И. Исмајылова Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени, Бакыдакы 25 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси В. Н. Әлијева, 169 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси Л. Н. Гулијева, 59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдири Л. А. Мәммәдова «Шәрәф нишаны» ордени, Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији Мәктәбә-

гәдәр Мүәссисәләр Идарәсинин инспектор-методисти Л. Т. Бикнијајева, Гах рајонундакы 3 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси М. О. Сарганова, Степанакерт шәһәриндәки 6 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси М. Г. Арзуманјан «Әмәкдә фәргләнмәјә көрә» медалы илә тәлтиф олунмушлар. Бакы шәһәриндәки «Гәрәнфил» көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдири Л. С. Гошгарова, 83 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдири М. И. Трон Азәрбајчан ССР Али Советинин Фәхри Фәрманы илә мүкафатландырылмышлар. Ушаг бағчаларынын јүзләрлә тәрбијәчиси ССРИ вә Азәрбајчан ССР маариф ә'лачысы дөш нишанына лајиг көрүлмүшдүр.

Республикада мәктәбәгәдәр тәрбијәнин инкишафы илә јанашы ушаг бағчаларына методик рәһбәрлик дә тәкмилләшдирилмишдир. Мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә меотдик әдәбијјат, ушаг бағчаларында тәрбијә ишләринин програмы, республикамызын спесификлијин нәзәрә алынмагла ана дилиндә методик вәсаитләр бурахылмышдыр.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә проблеми үзрә тәдгигатларла әә елми төвсијәләрлә Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту вә В. И. Ленин адына АПИ-нин мәктәбәгәдәр педагокикә кафедрасы мәшғул олур. Тәдгигат ишләринин нәтичәләри, мәктәбәгәдәр тәрбијәнин нәзәри ва практик мәсәләләри, габагчыл тәчрүбә республикадә Азәрбајчан дилиндә бурәхылан «Ибтидаи мактәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» журналынын сәһифәләриндә ишыгландырылыр.

Республиканын бүтүн ири рајонларында вә шәһәрләрдә халг мәариф шө'бәләриндә мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә методистләр вардыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә чалышан ишчиләрин ихтисасынын артырылмасы Маариф Назирлијинин Мәктәбәгәдәр Тәрбијә Идарәси. Мәктәбәгадар республика методкабинети, республикә, Бакы, Кировабад, Дағлыг Гарәбағ аә Нахчыван мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары тәрәфиндан һајатә кечирилир.

Республиканын партија вә совет органлары мәктәбәгәдәр тәрбијәјә даим диггәт јетирирләр. Азәрбајчан КП МК аә республика Назирләр Соаетинин 1975-чи илин мајында мәктәбәгәдәр тәрбијә һаггында гәбул етдикләри гәрәр өлкәмизин ән кичик вәтәндашларынын тәрбијәсинә көстәрилән бөјүк гајғынын парлаг тәзаһүрүдүр.

Һәмин директив сәнәдләр ушаг бағчалары шәбәкәсинин хүсусән кәндлә даһа да инкишаф етдирилмәси, ушагларын коммунист тәрбијәсиндә педагожи коллективләрин јүксәк шүурлулуг вә мәс'улијјат руһунда тәрбијә олунмасында халг маариф органларынын мәс'улијјәтинин јүксәлдилмәси, республиканын бүтүн назирликләри ва идарәләринин табелијиндә олан мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринә методик рәһбәрлијин јахшылашдырылмасы. Һабелә мәтбуат, радио вә телевизија васитәсилә әһали арәсындә педагожи тәблиғатын күчләндирилмәси вәзифәләринин гаршыја гојмушдур.

Ајры-ајры назирликләр вә идарәләрин табелијиндә олан ушаг бағчаларында тәрбијә ишләринин вәзијјәтинин өјрәнилмәси вә јахшылашдырылмасына чидди диггат јетирилир. Јејинти Сәнајеси Назирлији, Нефт-Кимја Сәнајеси Назирлији, Сәнаје Тикинтиси Назирлији, Тикинти Материаллары Сәнајеси Назирлији, Кимја Сәнајеси Назирлијинин вә с.-нин мәктәбәгәдәр мүәссисәләри јохланылмыш, јохламанын нәтичәсинә Маариф Назирлијинин коллекијасында бахылмышдыр.

Ушагларын сағламлығынын мөһкәмләнмәси аә мүһафизәси, онларын јемәјинин тәшкилинин јахшылашдырылмасы маариф органларынын диггәт мәркәзиндәдир. Бу ишдә ушагларын сағламлығынын мүһафизәсинин, хәстәликләрин азалмасынын јахшы тәшкили үзрә кечирилән республика бахышы да бөјүк рол ојнајыр.

Сон илләрдә ушагларла апарылан тәрбијә ишләринин сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә јөнәлдилән хејли методик тәдбир һәјәтә кечирилмишдир. Бунлардан јерләрдә методик рәһбәрлијин даһа сәмәрәли формасы кими нәзәри чәлб едән зона семинарларыны, республика елми-практик конфрансыны, бөјүк вә узунмүддәтли методик ишләрин јекуну кими кечирилән семинар-мүшавирәни аә с. көстәрмәк олар.

Сон заманлар республикадә апарылан тәдбирләр силсиләсинин һамысы мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин өзүндә методик ишләрин јахшылашмасына тә'сир етмишдир. Һәр шејдән әввәл, педагожи просесдә тәрбијәчиләрин ролу јүксәлмиш, ушаг бағчаларында методик ишләрин ташкилиндә раһбәрлијин мәс'улијјәти артмышдыр.

Ушаг бағчаларында зәрури методик әдәбијјатла, тәдрисәјани вәсаитлә, ушаг бәғчаларында тәрбијә програмынын мүхтәлиф бөлмәләри үзрә методик төвсијәләрлә тәчһиз олунмуш педагожи кабинетләр јарадылмышдыр.

Педагожи просесдә тә'лимин техники васиталәриндән кениш истифадә олунур. Ушаг бағчаларында педагожи мүшаирәләр методик ишләр системиндә мөһкәм јер тутур. Ушагларын тә'лим-тәрбијәсинин актуал мәсәләләри, габагчыл тәчрүбәнин јајылмасы һәмин мүшавирәләрин әсас тематикасыны тәшкил едир.

«Ушаг бағчаларында тәрбијә програмы»нын тәләбләри сәвијјәсиндә ишләјән ушаг мүәссисәләринин сајы кетдикчә артыр. Тәкчә сон илдә Маариф Назирлијинин коллекијасында бир сыра габагчыл ушаг бағчаларынын тәчрүбәсинә бахылмыш вә онун кениш јајылмасы гәрарә алынмышдыр.

Бир нечә конкрет нүмунә кәтирәк. Бакы шәһәриндә тәчрүбәли тәрбијәчи Л. Мәммәдованын рәһбәрлик етдији 59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасында ән јени анаратларла тәчһиз

едилән, јахшы филмотекасы вә иллүстратив материаллары олан, педагожи просесин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәсиндә бөјүк рол ојнајан техники васитәләр кабинети јарадылмышдыр ки, бу да тә'лимин техники васитәләринин ушаг бағчасынын күндәлик ишинә мөһкәм дахил олмасына имкан верир.

59 нөмрәли ушаг бағчасында бејнәлмиләлчилик, учсуз-бучагсыз Вәтәнимизин халгларына достлуг мүнасибәти, Вәтәнә мәһәббәт һиссләринин тәрбијәсинә бөјүк диггәт јетирилир. Бу ишдә ушаг бағчасы ишчиләринин Москва, Мурманск, Тбилиси, Јереван шәһәрләриндәки бир чох мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин коллективләри илә мәктублашмасы, бир-бирләринә мүхтәлиф һәдијјәләр, милли мәдәнијјәти экс едирән тәтбиги инчәсәнәт вә мәишәт әшјалары вермәси хејли көмәк едир.

Ушаг бағчасынын республиканын кәнд ушаг бағчаларына даим һамилик көмәји көстәрмәси дә диггәти чәлб едир.

Ушаг бағчасында милли груплардакы ушагларын рус данышыг нитги үзрә апарылан ишләр саһәсиндә мүсбәт тәчрүбә топланмышдыр. Һәмин тәчрүбә республикада кениш јајылыр.

Мүәссисәнин јүксәк сәвијјәдә гурулан иши онун тәчрүбәсинин республиканын һүдудларындан кәнарда да јајылмасы илә нәтичәләнир. Бурада тез-тез гонаг олан харичи нүмајәндәләр онун иши һаггында фәрәһли, үрәкачан рә'јләр сөјләјирләр.

Сумгајыт шәһәриндә тәчрүбәли тәрбијәчи Н. Пономарјованын рәһбәрлик етдији 11 нөмрәли көрпәләр евн-ушаг бағчасынын тәрбијә ишләриндә ушагларын тәсвири фәалијјәти саһәсиндә јүксәк көстәричиләр газанылмышдыр. Бурада тәрбијә олунан ушаглар доғма шәһәрләринә, ушаг бағчаларына, дәниза, космонавтлара, валидејнләринин чалышдыглары заводлара һәср едилән шәкилләр чәкирләр.

Һәр ил ушаг рәсмләри үзрә «Хошбәхт ушаглар» мөвзусунда кечирилән шәһәр мүсабигәсиндә 11 нөмрәли ушаг бағчасы һәмишә галибләр сырасында олур.

Көрпәләр евн-ушаг бағчасында тәрбијә олунанлар рабитәли нитгин јахшы инкишафына көрә дә фәргләнирләр. Ушаглар севимли китаблары, ојунчаглары, мәшғәләләри һаггында сәрбәст сурәтдә сөһбәт апарыр, мәсәләләрин һәллини, ојунун гајдаларыны изаһ едә билирләр. Ушагларын мәктәбә һазырлығына бөјүк фикир верилир.

Сон беш илдә ушаг бағчасынын јетирмәләриндән 300 нәфәри мәктәбә кетмишдир ки, онлардан бир нәфәр белә дәрсләриндән јетирмәјәни јохдур. Онларын әксәријјәти исә «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур.

Тәрбијәчиләр, ушаг бағчаларынын мүдирләри мәсләһәт алмаг үчүн тез-тез 11 нөмрәли ушаг бағчасына кәлир, онун тәчрүбәсини өјрәнирләр.

Сумгајыт шәһәриндәки 24 нөмрәли көрпәләр евн-ушаг бағчасында (мүдири З. Н. Һүсејновадыр) педагожи коллектив ушагларла апарылан тәрбијә ишләринин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси үзәриндә мүнтәзәм чалышыр. Көрпәләр евн-ушаг бағчасында әмәк тәрбијәсинин јүксәк сәвијјәдә тәшкили бурада мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әмәк тәрбијәси проблеми үзрә Асија вә Африка өлкәләри үчүн мәктәбәгәдәр бејнәлхалг семинар апарылмасына имкан вермишдир. Ушаг бағчасынын валидејнләрлә иши хүсусилә тәгдирәлајигдир. Бу ишин формаларындан бири «Валидејнләр арасында педагожи билији тәблиғ едән университет» һесаб олунур.

Бакыдакы 69 нөмрәли көрпәләр евн-ушаг бағчасында (мүдири А. Гавриловадыр) бүтүн ишләр методики чәһәтдән дүзкүн гурулур, ичтимаијјәтин гүввәсиндән сәмәрәли истифадә олунур. Мараглыдыр ки, истәр залда, истәрсә дә саһәдәки зәнкин идман аваданлығынын һамысы валидејнләрин вә һами тәшкилатын көмәји илә әлдә едилмишдир. Бурада ушаг органнизминин мөһкәмләнмәсинә, онларын бәдәнләринин дүзкүн инкишафына бөјүк диггәт јетирилир, ушаг мебелләри онларын бојуна көрә сечилир.

Ушаг бағчасында ичтимаи әсасларла тәһлүкәсизлик техникасы хидмәти јарадылмышдыр. Бурада һабелә ушагларын велосипед вә самокат (ушагларын бир ајагла сүрдүкләри дикирчәкли араба) сүрмәји өјрәнмәләри, күчә һәрәкәти гајдалары илә таныш олмалары үчүн «автодром» да јарадылмышдыр.

Мүәссисәнин педагожи коллективи бурада тәрбијә олунанларыны—шәһәр ушагларыны јашлыларын әмәји, хүсусән кәнд тәсәррүфаты әмәји илә дә таныш едирләр. Бунун үчүн ушаг бағчасы илә Абшерон үзүмчүлүк совхозу арасында мөһкәм әлагә јарадылмышдыр. Ушаглар баһарда үзүмлүкләрә нечә гуллуг едилмәсини, јајда исә мәһсул топланышыны мүшаһидә едирләр.

Ушагларын бир нөв физики һазырлығына бахыш олан јај идман бајрамынын кечирилмәси мүәссисәдә көзәл ән'әнә шәклини алмышдыр.

Бүтүн бу сағламлыг-тәрбијә тәдбирләринин нәтичәсиндә ушаг бағчасы мәктәбә физики чәһәтдән мөһкәм ушаглар верир вә онлар тәдрис мүәссисәләриндә мүвәффәгијјәтлә охујурлар.

Бакыдакы 83 нөмрәли көрпәләр евн-ушаг бағчасы (мүдири М. И. Трои тәгаүдә чыхмыш вә мүәссисәјә һазырда Н. Л. Агајева рәһбәрлик едир) нүмунәви тәмизлији, ә'ла гајда-гануна, үмуми мәдәнијјәтә вә педагожи ишин јүксәк сәвијјәдә тәшкилинә көрә фәргләнир. Һәмин мүәссисә совет мәктәбәгәдәр ичтимаи тәрбијә системинин тәблиғатчысы кими бураја харичи өлкәләрдән кәлән гонагларла даим тәчрүбә мүбадиләси апарыр.

Степанакерт шәһәриндә Е. Габриелјанын рәһбәрлик етдији 4 нөмрәли көрпәләр евн-ушаг бағчасы там јашыллыга бүрүнмүшдүр. Мүәссисәнин әразисиндә хејли ағач, кол вә чичәк вар-

дыр. Бурадакы бөјүк мејвә бағындан һәр ил 2 тона гәдәр мәһсул јығылыр ки, бу да ушагларын јемәјинин јахшылашмасына сәрф олунур.

Ушагларла апарылан тәрбијә ишләриндә әмәјә кениш јер верилир. Әмәк просесиндә ушаглар коллектив әмәјин доғурдуғу фәрәһи дәрк едир, әмәк адамларына мәһәббәт һисси бәсләјирләр. Ушаг бағчасында тәшкил олунан «Әлдәгајырма ишләр кушәси»ндә балачалар куклалар үчүн палтар тохујур вә тикирләр, «Нағыллар кушәси» исә ушагларын нитгини инкишаф етдирир, онларын мә'нәви аләмини зәнкинләшдирир. Бурадакы «Малјутка» хор вә ушаг оркестри ушаг бағчасынын фәхри һесаб олунур. Оркестрин ССРИ халгларынын маһны вә рәгсләриндән ибарәт зәнкин репертуары вардыр.

Ләнкәран шәһәриндәки 22 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасында (мүдири З. Рәһимовадыр) ушагларын һәртәрәфли инкишафы саһәсиндә хејли мүвәффәгијјәтләр газанылмышдыр. Бурада ушагларын нитг инкишафы үзрә хејли фајдалы иш апарылыр. Бу мәгсәдлә халг јарадычылығындан—нағыл, аталар сөзү вә тапмачалардан кениш истифадә олунур. Мүәссисәдә әмәк тәрбијәси үзрә ишләр дә мараглы тәшкил олунмушдур. Ушаглар ајры-ајры милли јемәкләрин—гутаб, дүшбәрә, шәнәрчөрәји вә с. һазырланмасында иштирак едирләр. Рајонда мүәссисәнин ушаг ансамблы бөјүк мүвәффәгијјәт газанмышдыр. Ансамблын үзвләри тар, гармон, нағара, дәф кими халг чалғы әләтләрини чалырлар.

«Гәрәнфил» көрпәләр еви-ушаг бағчасы (мүдири Л. Гошгаровадыр) республиканын габагчыл мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндән һесаб олунур. Ушагларла апарылан ишләри јүксәк сәвијјәдә тәшкил етмәк үчүн бурада һәр чүр шәраит јарадылмышдыр. Мүәссисәнин әразиси јашыл микрозонаја чеврилмишдир. Идман аваданлығы, баскетбол, волејбол, теннис меjданчалары, бағча вә күллүк ушагларын ачыг һавада кечирдикләри вахтын мәзмунлу, мараглы вә фајдалы олмасына шәраит јарадыр. Ушаг бағчасынын педагожи коллективи дидактик материаллар, әјани вәсаитләр, методик әдәбијјат, иллүстратив материалларла јахшы тәчһиз олунмушдур. Республикада бүтүн методик тәдбирләр бу мүәссисәнин базасында кечирилир.

Шәки шәһәриндәки 28 нөмрәли (мүдири Ш. Кәримовадыр), Загатала шәһәриндәки 1 нөмрәли (мүдири Б. Гасымовадыр) көрпәләр еви-ушаг бағчалары вә бир чох башгалары да габагчыл мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндәндир. Адлары чәкилән ушаг бағчаларында вә бир чох башга бағчаларда ушагларла тәрбијә ишләри планлы шәкилдә апарылыр, онларын мәктәбә һазырланмасы ишинә номиленс јанашылыр, физики, әгли вә әхлаги тәрбијә магсәдјөнлү сурәтдә һәјата кечирилир. Физики тәрбијә саһәсиндәки мүвәффәгијјәтләр күн

режиминин дәгиг тәшкили, ушагларда идман ојунларына марағын инкишафы сајәсиндә әлдә едилир.

Ушагларын халглар достлуғу, бејнәлмиләлчилик руһунда тәрбијә олунмасы бүтүн педагожи просесдә мәркәзи јер тутур. Бурада ушаглара совет халгынын нигилаби вә бејнәлмиләл ән'әнәләринә даир, Вәтән, Ленин һаггында, јашлыларын әмәји барәсиндә вә с. һаггында онларын баша дүшәчәји шәкилдә мә'лумат верилир.

Мүәссисәдә мә'нәви тәрбијәнин мүһүм васитәләриндән бири кими әмәјә даһа кениш јер верилир. Ушаглар күчләри чатан әмәк фәалијјәтиндә—биналан сәлигәјә салынмасында, ојунчагларын тәмизләнмәсиндә, бағчанын саһәләрә ајрылмасында, бајрамлара һазырлыг ишләриндә вә с. иштирак едирләр.

Тәсвири характерли ишләрдә онларын уjдурмә вә фантазијалары нәзәри чәлб едир. Ушагларын зәнкин мә'нәви аләми, мүшаһидәчилик габилијјәти вә фантазијалары онларын чәкдикләри шәкилләрдә парлаг екс олунур. Чари илдә Исвечдә, Нидерләндда вә АФР-да тәшкил едилән «Азәрбајчан ССР тимсалында Совет Иттифагы күнләри» сәркиси үчүн республиканын габагчыл мәктәбәгәдәр мүәссисәләриндә тәрбијә олунан ушагларын 58 иши сечилиб көндәрилмишдир.

Ушаг бағчаларында мәктәбә һазырлыг мәсәләсинә бөјүк диггәт јетирилир. Ән јахшы ушаг бағчалары тәрбијәчиләринин наил олдуғу башлыча чәһәт ондан ибарәтдир ки, онлар ушаглары нәинки елементар билинкләрлә зәнкинләшдирир, һабелә балачаларын идрак габилијјәтини инкишаф етдирир, онларда мүгајисә апармаг, үмумиләшдирмәк, нәтичә чыхармаг кими бачарыг вә вәрдишләр ашыламаг гејдинә дә галырлар.

Ушаг бағчасынын, мәктәб вә валидејнләрин биркә сә'ји илә ушагларда мәктәбә, мүәллимләрә мүсбәт мүнасибәт һисси тәрбијә олунур. Ушаг бағчалары илә бурада тәрбијә олунан ушагларын охујачаглары мәктәбләр арасында мөһкәм әлагә јарадылмышдыр ки, бунун да нәтичәсиндә ушагларда билијә мараг, мәшғәләләрдә фәал олмаг, програм материалларыны тез вә дәриндән мәнимсәмәк кими кејфијјәтләр өзүнү көстәрир.

Республикада мәктәбәгәдәр ичтимаи тәрбијә саһәсиндә әлдә едилән наилијјәтләрдән данышаркән мүсбәт һәллини һәләлик тапмајан мәсәләләри дә гејд етмәмәк олмаз. Һәр шејдән әввәл, көстәрмәк лазымдыр ки, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин инкишафы, хүсусән кәнддә онлара олан тәләбатдан хејли кери галыр. Колхоз ушаг бағчаларынын шәбәкәси даһа ләнк инкишаф едир. Бә'зи назирлик вә идарәләрин, о чүмләдән Кәнд тәсәррүфаты Назирлијинин, Үзүмчүлүк вә Шәрабчылыг Комитәсинин вә с. табелијиндә олан ушаг бағчалары шәбәкәсинин инкишафыны да гәнаәтбахш һесаб етмәк олмаз.

Ушаг бағчаларынын, хүсусән кәнд јерләриндә әрзаг мәһсуллары илә арасы кәсилмәдән тә'мин едилмәсинин тәшкилинин јахшылашдырылмасына да еһтијач вардыр. Шәһәр вә кәнд-

ләрдә ушаг бағчаларыны мәһсулла мәркәзләшдирилмиш гајдада тәчһиз етмәк мәсәләси аз һәллини көзләјир.

Республикада ушаг мебели вә идман аваданлығы истеһсалы мәсәләси дә һәлл олунмалыдыр.

Ушаг бағчаларыны ојунчаг вә тәдрис-әјани вәсаитлә тә'мин етмәк иши дә чидди ташвиш доғурур. Апарылан методик тәдбирләрин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәси тәләб олунур.

Һәр бир мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәсинин ушагларын «Ушаг бағчасында тәрбијә програмы»нын тәләбләри сәвијјәсинә ујғун шәкилдә мәктәбә һазырлығыны мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирмәси үчүн һәлә чох иш көрүлмәлидир.

VIII ФӘСИЛ

МӘКТӘБЛӘРИН ТӘДРИС-МАДДИ БАЗАСЫ

Үмуми ичбари орта тәһсилин тәкмилләшдирилмәси вә инкишафы, һәр шејдән әввәл, онун тәдрис-мадди базасынын лазыми шәраитлә—тә'лим-тәрбијә ишләринин апарылмасы үчүн зәрури олан мүвафиг база илә, педагожи кадрла тә'мин олунмасыны гәтијјәтлә тәләб едир. Бунсуз мәктәб тәһсилинин, о чүмләдән мәктәбјашлы бүтүн ушагларын тәһсилә чәлб едилмәсиндә һәлледичи амил олан мәктәб шәбәкәсинин инкишафындан сөһбәт кедә билмәз.

Мәктәб тәһсилинин сүр'әтли инкишафы, биринчи нөвбәдә, онун тәдрис-мадди базасыны тә'хирә салмадан мөһкәмләндирмәји тәләб едир. Бу, нәинки кәмијјәт, һабелә кејфијјәт артымы үчүн дә зәрури шәртдир. Тәсадүфи дејилдир ки, совет мәктәбләри јарандығы күндән онларын мадди базасынын мөһкәмләнмәсинә гајғы көстәрмәк партија вә һөкумәтин даим диггәт мәркәзиндә олмушдур. Буну мәктәб һаггында гәбул едилән бүтүн гәрарларда мадди базанын мөһкәмләнмәсинин тәләб олунмасы сүбут едир.

Партија вә һөкумәтин мүвафиг гәрарлары илә әлагәдар мәктәбләрин мадди чәһәтдән иш шәраити илдән-илә јахшылашыр. Дөвләт капитал гојулушу һесабына мүвафиг тәдбирләрин һәјата кечирилмәси илә јанашы, республикада бу саһәдә колхозларын, совхозларын, сәнаје мүәссисәләринин күчү вә вәсаити һесабына мәктәб тикмәк тәшәббүсү дә јајылмаға башлады.

Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Кәнд үмумтәһсил мәктәбинин иш шәраитини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрары илә әлагәдар кәнд мәктәбләринин мадди базасынын мөһкәмләндирилмәси үзрә апарылан ишләр диггәти хүсусилә чәлб едир. Һәмин гәрарда кәнддә мәктәб тәһсилинин даһа да инкишаф етдирилмәсинин сосиал-игтисади әһәмијјәти гејд едилмәклә јанашы, кәнддә јени мәктәб биналары тикинтисинин кениш програмыны һәјата кечирмәји, мөвчуд

мәктәб биналары јанында јардымчы биналарын, әлавә синиф отаглары, кабинетләр, тәдрис үчүн лазым олан дикәр јерләрин, һабелә шакирдләр үчүн мәктәбјаны интернатларын, мүәллимләр үчүн исә јашајыш евләринин тикинтисинин зәрурилији дә көстәрилмишдир.

Кәнддә јени мәктәб бинасы вә јардымчы биналар тикмәјин кениш програмы 1974-чү илдән һәјата кечирилмәјә башламышдыр вә бу, сон дәрәчә јүксәк көстәричиләрлә нәтичәләнир. Тәкчә буну демәк кифајәтдир ки, кәнддә һәр ил колхозларын тәшәббүс јолу илә, јә'ни онларын өз күчү вә вәсаити һесабына биртипли лајиһәләрә әсасән тикдији хејли мәктәб бинасы, әлавә синиф отаглары, е'малатхана, идман залы, буфет вә јемәкханадан башга, дөвләт капитал гојулушу һесабына 30 миндән чох шакирд јери олан 50-јә јахын мәктәб бинасы, онларча мәктәбјаны интернат вә с. инша едилир.

Мәктәбләрин мадди базасынын мөһкәмләндирилмәси илә әлагәдар көрүлән тәдбирләр ичәрисиндә јени мәктәб бинасынын тикилмәси мәркәзи проблем олмуш вә олараг да галыр. Истәр шәһәр, истәрсә дә кәндләрдә онун артым инкишафыны ашағыдакы мә'луматлардан көрмәк олар:

Дөвләт капитал гојулушу һесабына тикилән үмумтәһсил мәктәбләри

Илләр	Тикилиб истифадәјә верилмишдир		О чүмләдән			
			шәһәрдә		кәнддә	
	мәктәбләр	шакирд јери (мин нәфәрлә)	мәктәбләр	шакирд јери (мин нәфәрлә)	мәктәбләр	шакирд јери (мин нәфәрлә)
1920—1976	1654	691,3	625	410,5	1029	280,8
1977—1978	156	72,2	24	27,92	132	44,28

Колхозларын вәсаити һесабына 1946—1980-чи илләрдә 310,3 мин шакирд јери олан јени мәктәб бинасы тикилиб истифадәјә верилмишдир.

Бу, мәктәбләрин мадди базасынын мөһкәмләнмәсиндә чох бөјүк ирәлиләјишдир. Мәһз һәмин кәмијјәт күндүз мәктәбләриндә шакирд контингентинин сүр'әтлә артмасына бахмајараг, мәшғәләләрин нөвбәлијинин хејли јахшылашмасына имкан јаратмышдыр. Белә ки, 1978-чи илдә биринчи нөвбәдә охујан шакирдләрин сајы 69,2 фаизә чатмышдыр, мәктәбләрин 33,4 фаизи исә бир нөвбәдә ишләмишдир.

Бу, әлбәттә, фәрәһлидир, лакин тәәссүф ки, бүтөвлүкдә проблемин һәлли дејилдир. Белә ки, бүтүн мәктәбләрин, хүсусилә кәнд мәктәбләринин мүвафиг биналарла тә'мин олунмасы вә бир нөвбәли мәшғәләјә кечилмәси иши баша чатдырылмамышдыр. Бу керилик Азәрбајчанда шакирдләри сајынын сүр'-

этли артымы илә изаһ олунур. Буну ашағыдакы факт да сүбут едир. 1960-чы илдә күндүз мәктәбләриндә охујан шакирдләрин сајы 673 мин нәфәр иди, 1975-чи илдә исә мәктәблиләрин сајы 1476,0 мин нәфәрә чатмыш, јә'ни ики нөвбәдән дә чох артмышдыр. Мәктәб тикинтисинин сүр'әти исә шакирдләрин артым сүр'әтиндән хејли кери галмышдыр. Бу ујғунсузлуғу кәнддә јарарсыз вәзијјәтдә олан хејли көһнә мәктәб бинасыны јениси илә әвәз етмәк даһа да артырмышдыр.

Бүтүн бунлар, һәмчинин сәккизиллик, сонра исә орта тәһсилә кечмәк кәнддә истәр дөвләт капитал гојулушу һесабына, истәрсә дә тәшәббүс јолу илә мәктәб тикинтисини хејли күчләндирмәк зәрурилијини гаршыја гојмушдур.

Тәәссүф ки, бу саһәдә вәзијјәт инди дә кәркиндир. Мәктәбләрин хејли һиссәсинин јени лајиһә илә тикилән биналара еһтијачы вардыр. Кәнддә әксәријјәти сон илләрдә ибтидаи мәктәбләрин базасында јаранан вә һәләлик мүвәггәти ујғунлашмыш биналарда јерләшән сәккизиллик мәктәбләрин биналарынын тәзаләнмәсинә даһа чох еһтијач һисс олунур. Мәһз буна көрә дә кәнддә мәктәб тикинтисинә, һәм дә јалныз мәктәб бинасына дејил, һәмчинин јардымчы биналары: мәктәбјаны интернатларын (хүсусилә дағ рајонларында), е'малатханаларын, буфет вә јемәкханаларын, идман залларынын вә с. иншасына чидди фикир верилир вә кәләчәкдә дә вериләчәкдир. Кәнддә мүәллимләр үчүн мәнзил дә тикилир. Мәктәбләр лајиһә үзрә 480, 624, 1000, 1100, 1176, 1320 јерлик иншә олунур. Бу лајиһәләр мүасир мәктәбин тәләбләринә, тамамилә олмаса да, чаваб верир. Онларда кениш вә ишыглы синиф отаглары (50 *кв.м*), физика, кимја, биолокија кабинет вә лабораторијалары (66 *кв.м*), аләтләр сахланылан јер (15 *кв.м*), метал вә ағач е'малы е'малатханалары (66 *кв.м*), идман залы, акт салону јемәкхана, китабхана, мүәллимләр отағы, пионер отағы вә с. нәзәрдә тутулур.

Бунунла белә, һәмин лајиһәләрин дә тәкмилләшдирилмәсинә еһтијач вардыр. Һазырда милли мәктәбләрдә ири синифләрин һамысынын (рус вә харичи дил дәрсләриндә исә бүтүн синифләрин) ики јарымгрупа бөлүнмәси, һазырлыг синифләринин мәктәбин әсас һиссәсиндән ајрылмасы, һеч олмаса ајры-ајры мәктәбләрдә мәктәбләрарасы тә'лим-истеһсалат комбинатларынын тәшкили буну зәрури вә тә'хирәсалынмаз вәзифә кими тәләб едир.

Мәктәб тикинтисинин перспектив планы елә мүәјјәнләшдирилмәлидир ки, дөвләт капитал гојулушу вә колхозларын вәсаити һесабына иншә олунан биналар 1980-чи илдә шакирдләрин 80 фаизинин, 1985-чи илдә исә һәм шәһәрдә, һәм дә кәнддә онларын һамысынын бир нөвбәдә мәшғул олмасыны тә'мин етсин. Бу исә мәктәбләрдә тә'лим-тәрбијә ишләринин јүксәлдилмәси үчүн даһа әлверишли шәраит јаратмыш олур.

Мәктәб тикинтисинин јахын перспективи үчүн шәһәрләрдә вә рајон мәркәзләриндә анчаг ири мәктәб биналарынын (1176 јерлик вә даһә артыг) иншасына фикир вериләчәкдир. Кәнд јерләриндә исә бу чүр мәктәбләр инкишаф перспективи олан кәндләрдә тикиләчәкдир. Бундан башга, бир һалда ки, кәнддә мәктәбләрин даһа да ириләшмәси гаршыја гојулмушдур, демәли, 192 вә 320 јерлик јени мәктәб бинасынын иншасындан имтина етмәк лазым кәлир. Буна анчаг мүстәсна һалларда, игтисади чәһәтдән сәрфәли олмајан, паралел синифләр ачылмајан дағ рајонларында јол вериләбиләр. Игтисади вә тәшкилати чәһәтдән кәнддә 480, 624, 1176 јерлик мәктәб бинасынын иншасы өзүнү доғрулдур вә инди мәһз бу чүр мәктәбләр тикилир.

Тәчрүбәдән мә'лумдур ки, азкомплектли мәктәбләрә нисбәтән чохкомплектли ири мәктәбләрин иншасы игтисади чәһәтдән мәгсәдәмүвафигдир. Белә ки, 320 јерлик мәктәб тикинтисинин дәјәри (бирkомплексли) 241 мин манат, 964 јерлик мәктәбин тикинтиси исә 466 мин манат тәшкил едир. Биринчи һалда бир шакирд јери 754 маната, икинчи һалда 483 маната баша кәлир. 1280 јерлик мәктәб бинасында исә бир шакирд јери 401 манат тәшкил едир. Лакин буна бахмајараг, ири мәктәб биналарынын иншасыны (онлар тәдрис ишләринин јахшы тәшкил олунмасына имкан версә дә) һәмишә, хүсусән кәнддә мәгсәдәмүвафиг һесаб етмәк олмаз. Кәнддә ири мәктәб биналары бир нөвбәдә ишләмәк үчүн кифајәт гәдәр шакирд контингенти олан јерләрдә тикилир. Дағлыг јашајыш мәнтәгәләриндә бир-типли лајиһә үзрә мәктәб тикмәк иши бөјүк чәтинликләрлә гаршылашыр. Һәмин чәтинликләр, хүсусилә иншаат материалларыны тикинти објектләринә чатдырмаг үчүн мүнасиб јолун олмамасында өзүнү көстәрир. Одур ки, белә мәктәбләр мүвафиг әлвериш олан кәндләрдә тикилир. Бурәдә гоншу кәндләрдә јашајан орта вә јухары синиф шакирдләринин тәһсиллә әһатә олунмасы үчүн мәктәбјаны интернат да иншә олунур.

Мә'лум олдуғу кими, тәдрис-тәрбијә ишләринин сәмәрәлилијинин тә'мин олунмасында мәктәб аваданлығынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Мәһз буна көрә дә мәктәб биналарыны аваданлыгла тә'мин едәркән һәм кикијеник, һәм бәдии-архитектура тәләбләри, һәм дә техники-игтисади тәләбләр көзләнилмәлидир. Мәктәб нәники, ДҮИСТ-ин тәләбләринә чаваб верән мебеллә тә'мин олунмалыдыр, һәм дә онларын сәмәрәли јерләшдирилмәси, һәмин мебелләрдән педагожи мәгсәдлә истифадә олунмасы гејдинә дә галмалыдыр. Мәктәб мебелинин синиф отагларында јерләшдирилмәси вә онлардан истифадә ашағыдакы тәләбләрә чаваб вермәлидир: партлар, стол вә стуллар шакирдләрин јашына ујғун олмалыдыр, онлар елә јерләшдирилмәлидир ки, шакирдләрин вә мүәллимләрин һәрәкәтинә, мүәллимин һәр бир шакирдә јанашмасына мане олмасын.

Сон илләрдә республиканын мәктәбләри јени, шакирдләр үчүн даһа әлверишли парталарла, јазы тахтасы, стол, стул вә с. аваданлыгла тәчһиз олунур. Јени тикилән мәктәбләрин һамысы, һабелә бир чох дикәр мәктәбләр дә бу чүр мебел алырлар.

Мәктәбләрин мадди базасынын мөһкәмләнмәсиндә онларын физика, кимја, биолокија үзрә кабинет вә лабораторијаларла, бүтүн тә'лим фәнләри үзрә кабинетләрлә, һәр чүр зәрури әјани вәсаитлә, тә'лимин мүасир техники васитәләри илә, машынишүнаслыг, мәишәт хидмәти әмәји үзрә кабинетләрлә, мәктәбјаны саһә, тә'лим-истеһсалат комбинаты илә, шакирдләрин өјрәнмәләри үчүн лазым олан автомашын вә кәнд тәсәррүфаты техникасы илә, автомобил иши, кәнд тәсәррүфаты техникасы, әмәк тә'лими кабинети илә, китабхана, идман аваданлыгы вә с. илә тә'мин олунмасы мүстәсна әһәмијјәт кәсб едир.

Бүтүн бунлар һаггында мә'лумат вермәјә еһтијач јохдур. Онлар һәр ил халг маарифи үзрә мүвафиг статистика мәчмуәләриндә верилир. Онлардан јалныз сон илләрдә мәктәбләрин мадди базасынын мөһкәмләнмәсинин интенсивлијинин көстәрәнләрини бә'зиләринин адыны чәкәк.

1978-чи илин мә'луматына көрә, физика вә кимја кабинетләри илә бүтүн шәһәр мәктәбләри, биолокија кабинети илә исә онларын 98,2 фаизи тә'мин олунмушдур. Һәмин кабинетләрлә кәнд мәктәбләринин тә'мин олунмасы мүвафиг олараг белә иди: 99,1 фаиз, 98,7 фаиз, 98,0 фаиз. Шәһәр сәккизиллик мәктәбләринин һәмин кабинетләрлә тә'мин олунмасы 99,1 фаиз, 94,0 фаиз, 91,7 фаиз, кәнд сәккизиллик мәктәбләринин тә'мин олунмасы исә мүвафиг сурәтдә 96,6 фаиз, 87,5 фаиз, 92,4 фаиз тәшкил етмишдир.

Мәктәбләрин ријазијјат, тарих, дил кабинетләри илә вә с. кабинетләрлә тә'мин олунмасы да, демәк олар ки, беләдир. Сәккиз вә даһа артыг кабинети олан шәһәр орта мәктәбләри 90,1, кәнд орта мәктәбләри исә 42,2 фаиз тәшкил едир.

Бу, бөјүк мүвәффәгијјәтдир. Буна бахмајараг, тәдрис кабинетләринин сајы кәләчәкдә јенә артырылмалыдыр. Мәктәбләрдә мәшғәләләрин кабинет системинә кечмәси илә әлагәдар бүтүн ири тәдрис мүәссисәләриндә һәр фән үзрә азы 2—4 кабинет олмалыдыр.

Китабхана илә тә'мин олунан мәктәбләр 97,9 фаиз тәшкил едир. Онларда китабларын сајы, дәрсликләр дә дахил олмагла 19,5 мин нүсхәјә чатмышдыр.

Сон илләрдә мәктәбләрин, хүсусән орта мәктәбләрин тә'лимин мүасир техники васитәләри илә тәчһизи кениш вүс'әт алмышдыр. Мәсәлән, 1978-чи илдә шәһәр орта мәктәбләринин 96,6 фаизи кино гурғусу, 98,0 фаизи телевизија, 100 фаизи магнитофон, 90,6 фаизи өзләринин радио говшағы илә тә'мин олунмушдур. Кәнд орта мәктәбләринин тә'мин олунмасы исә мүвафиг сурәтдә белә олмушдур: 99,3 фаиз, 72,7 фаиз, 100 фаиз, 81,1 фаиз.

Һазырда мәктәбләрдә 700 лингафон кабинетиндән, хејли кодоскопдан, фонохрестоматија илә бирликдә минләрлә валчалдырандан вә с. истифадә олунур. Онларын сајы илдән илә артыр. Лакин мүәллимләрин бир һиссәсинин онлардан истифадә етмәк бачарыг вә вәрдишинә јијәләнмәмәси үзүндән һәмин техники васитәләрдән бә'зи мәктәбләрдә, хүсусән кәнд мәктәбләриндә истифадә едилмәси мәсәләси һәләлик һәлл олунмамышдыр. Бу нөгсан илдән-илә арадан галдырылыр.

Һәләлик мүсбәт һәллини тапмајан мәсәләләрдән бири дә ахшам (гијаби) мәктәбләринин мадди базасыдыр. Онлардан чәми 27-нин (10,5 фаизинин) лазыми гајдада тәчһиз олунмуш өз бинасы вардыр. Ахшам (гијаби) мәктәбләринин бина вә аваданлыгла тә'мин едилмәси күнүн ән зәрури проблеми кими гаршыда дурур.

Мәктәбләрин тәдрис-мадди базасындан данышаркән маариф үзрә һәр ил хејли артан дөвләт бүдчәсини (јерли вә республика) нәзәрдән гачырмаг олмаз. Әкәр, мәсәлән, 1979-чу ил үчүн күндүз мәктәбләриндә охујан шакирдләрин сајына вә мәктәб тәһсили үзрә бүдчәјә диггәт јетирмиш олсаг, онда һәр бир ушаға орта һесабла 159 манат сәрф олундуғуну көрәрик. 1914-чү илдә исә бу, чәми 33 гәпик тәшкил едирди.

1979-чу илдә халг маарифи үзрә дөвләт бүдчәси (республика Маариф Назирлији үзрә) 1970-чи илдә олан 211162 мин маната гаршы 361958 мин манат тәшкил етмишдир. Тәкчә ушагларын јемәји үчүн 8945,5 мин манат, ичбари тәһсил фонду үчүн 1860,5 мин манат, маариф мүәссисәләринин тәчһизи үчүн 11885,8 мин манат, биналарын әсаслы вә чари тә'мири үчүн 13847,3 мин манат, јени мәктәб вә ушаг бағчасы биналарынын тикинтиси үчүн 47693 мин манат, о чүмләдән тикинти-гураштырма ишләри үчүн 38330 мин манат вәсаит бурахылмышдыр.

Маариф мүәссәләри һәми тәшкилатлардан—колхоз вә совхозлардан, фабрик вә заводлардан да хејли мадди көмәк (тәчһизат, тә'мир саһәсиндә вә с.) алыр.

Белә әзәмәтли дөвләт бүдчәси, колхоз, совхоз, фабрик вә заводларын, дикәр мүәссисә вә тәшкилатларын көмәји халг маарифинин илдән-илә даһа да инкишафына, бүтүн тәрбијә мүәссисәләринин нормал фәалијјәтинә кениш имкан верир.

IX ФӘСИЛ

ПЕДАГОЖИ КАДРЛАР

Совет һакимијјәти илләриндә Азәрбајчан ССР-дә педагожи кадрларын сајы сүр'әтлә артмышдыр. Инди онлар республиканын мәктәбләриндә вә дикәр маариф очагларында кәнч нәслин

тә'лим вә тәрбијәси кими мүрәккәб вәзифәни һәлл етмәјә гадир олан вә һәлл едән бөјүк бир гүввәјә чеврилмишдир.

Педагожи кадрләр тәкчә сајча дејил, һәм дә кејфијјәтчә дурмадан артмышдыр. Һәлә 1920-чи илдә В. И. Ленин өлкәнин гаршысында белә бир вәзифә гојмушду: «Инди биз јени педагог мүәллимләр һеј'әти тәрбијә етмәлијик, бунлар партија илә, онун идејалары илә сых әлагәдар олмалы, онун руһунда олмалы, фәһлә күтләләринин өзләринә чәлб етмәли, онларә коммунизм руһу ашыламалы, онлары коммунистләрин көрдүкләри ишлә марагландырмалыдырлар»[1].

Совет Азәрбајчаны шәраитиндә тәкчә илк илләрдә дејил, һәм дә сонракы он илләр әрзиндә бу мүрәккәб тарихи вәзифәнин һәлли асан иш олмамышдыр. Көһнә үсули-идәрәдән галмыш мүәллимләрин сајы чох аз—чәми ики мин нәфәрә јахын иди, һәм дә онларын әксәријјәти әһалинин ана (Азәрбајчан) дилини билмирди. Ана дилиндә шәбәкәси илдән-илә дурмадан артан јени совет-иbтидаи вә орта мәктәбләри исә кетдикчә даһа чох мүәллим тәләб едирди. Онлары мүхтәлиф јолларла һазырламаға башладылар: гыса мүддәтли педагожи курслар, педагожи мәктәбләр, мүәллимләр институтлары, педагожи институтлар шәбәкәси јарадылды; күчлү университет тәшкил едилди. Мүәллимләрин сајы илдән-илә артды, лакин әввәлчә ибтидаи, сонра исә једдиллик вә сәккизиллик үмуми тәһсилә кечилмәси, орта мәктәбләр шәбәкәсинин кенишләндирилмәси илә әлагәдар олараг тәләбат өдәнилмәди. Орта вә али тәһсилли мүәллимләр һазырлајан педагожи тәдрис мүәссисәләринин шәбәкәси артды. Һәтта 60-чы илләрдә республиканын бир сыра рајонларында мәктәбләрин педагожи кадрларла тә'мин едилмәси-бир тәрәфдән сәккизиллик вә орта үмуми тәһсилә кечилмәси, дикәр тәрәфдән исә шакирдләрин сајынын сүр'әтлә артмасы (бу артым һәр ил 70—80 мин ушаг олду) илә әлагәдар олараг даһа да чәтинләшди. Инди алты педагожи институтда, бәдән тәрбијәси институтунда, дөвләт университетиндә вә доггуз педагожи мәктәблә мүәллим кадрлары һазырланыр. Бу тәдрис очаглары һәр ил 6 миндән артыг мүәллим бурахыр ки, бунларын дә әксәријјәтинин али тәһсили вардыр. Мәһз бунә көрә дә республикада мүәллимләрин сајы хүсусән ахырынчы он илдә әсаслы сурәтдә артмышдыр. Буну 159-чу сәһифәдәки чәдвәлдән көрмәк олар.

Күндүз мәктәбләринин мүәллимләриндән әлавә ахшам (гијаби) мәктәбләриндә 3958 мүәллим ишләјир ки, бунларын да 95,4 фаизинин али тәһсили вардыр.

Беләликлә, 1978-чи илдә республиканын үмумтәһсил мәктәбләриндә мүәллимләрин үмуми сајы 108 мин нәфәр олмушдур ки, бунларын да 1970-чи илдәки 51,7 фаизинин мүгабилин-

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 376.

Илләр	Әвәзчилик үзрә ишләјәнләр дахил олмадан бүтүн мүәллимләр (мин нәфәрлә)	Онлардан тәһсил дәрәчәси үзрә, фаизлә				
		али	мүәллимләр институту вә она бәрабәр тәдрис мүәссисәләри һәчминдә	орта педагожи	орта үмуми	тәм орта тәһсили олмајан
1965	56	45,1	15,0	35,2	4,1	0,6
1970	66	51,7	13,9	30,3	3,9	0,2
1975	86	63,7	10,0	22,1	4,2	—
1976	88,3	65,7	9,0	22,1	3,1	—
1978	104,1	65.3	7,9	22,4	4,4	—

дә 65,3 фаизинин али тәһсили вардыр. IV—X синифләрдә дәрс дејән мүәллимләрин 83,7 фаизи али тәһсиллидир. Мүәллимләр вә мәктәб рәһбәрләри арасында гадынлар тәгрибән 50 фаизи тәшкил едир.

Кәнд мәктәбләринин педагожи кадрларла тә'мин едилмәси саһәсиндә сон вахтларда әсаслы дөнүш јарадылдығыны хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Республиканын Күрдәмир, Хачмаз, Сәбирабад, Салјан, Чәлилабад, Саатлы вә бир сыра дикәр рајонларынын мәктәбләри әсас фәнләр үзрә педагожи кадрлара узун мүддәт чидди еһтијач һисс едирдиләр, инди исә онлар мүәллимләрлә әсасән тә'мин едилмишләр. Мәктәбләрин, хүсусән кәнд јерләриндә, бә'зи фәнләр—милли мәктәбләрдә рус дили, рәсм, мусиги, әмәк тә'лими үзрә мүәллимләрә һәлә еһтијачы олдуғуна бахмајараг, кәнд мәктәбләринин мүәллим кадрлары илә тә'мин едилмәси һаггында партијанын тапшырығы јеринә јетирилмишдир.

Педагожи кадрлардан данышаркән зәрури тәдбир кими онларын тәкмилләшдирилмәсини—ихтисасынын артырылмасыны нәзәрдән гачырмаг олмаз. Мүәллимләрин аттестасијасы 1979-чу илдә әсасән баша чатдырылмыш вә ајдын олмушдур ки, 3142 мүәллимин өз елми-педагожи вә идеја-сијаси билијинин чидди сурәтдә артырмаға еһтијачы вардыр. Бундан әлавә, мөвчуд гајдаја әсасән һәр бир мүәллим беш илдән бир тәкмилләшдирмә курсу кечмәлидир. Бу, мәктәбләрин јени мәзмунлу тә'лимә кечмәси, тә'лим вә тәрбијә методларынын модерләшдирилмәси, мүасир техники тә'лим васитәләринин, тәһсилин кабинет системинин вә с. тәтбиги илә әлагәдар олараг зәруридир.

Мә'лум олдуғу кими, бу проблемин һәлли илә мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары мәшғул олурлар, онларын сајы исә бешә чатмышдыр: Мәркәзи, Бакы, Нахчыван, Степанакерт вә Кировабад мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары. Һәмин институтларда, һабелә педагожи институтларын вә С. М. Киров адына университетин јанында һәр ил 15—17 мин мүәллим тәкмилләшдирмә курсу кечир.

Мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары арасында Мәркәзи Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институту хүсуси

гејд етмәк лазымдыр, чүнки бу институт һәм мүәллимләрлә иш саһәсиндә бөјүк тәчрүбәја маликдир, һәм дә орада 24 кабинетдән әлавә, хүсуси педагокика вә психолокија кафедрасы јарадылмыш вә елми дәрәчәси олан мүтәхәссисләрлә комплектләшдирилмишдир. Бу институтун јанында нәшријјат шө'бәси, һабелә хүсуси мәтбәә вардыр ки, онлар да мүәллимләрә лазым олан програм-методика әдәбијјаты, габагчыл педагожи тәчрүбәни үмумиләшдирән әсәрләр вә с. нәшр едирләр.

Орта мәктәбләрин директорларыны тәкмилләшдирмәк үчүн В. И. Ленин адына АПИ-нин јанында икиајлыг курслар јарадылмышдыр вә һәр ил тәгрибән 800 нәфәр бу курсларда мәшғул олур. Јерләрдә халг маариф шө'бәләринин методкабинетләри, методбирләшмәләр, мәктәбләрдә фәнн комиссијалары вә с. мүәллимләрлә бөјүк методик иш апарырлар. Онлар мүәллимләр үчүн мә'рузәләр, елми-практик конфранслар ва с. ташкил едирләр.

Азәрбајчан Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту бөјүк иш апарыр, елми-тәдгигатлар нәтичәсиндә елми-методик әсәрләр нәшр едир, республика елми-практик конфранслары вә с. кечирир.

Мүәллимләрин мүстәгил тәһсили, рус вә ана дилләриндә методика китабларыны, журналлары, гәзетләри вә дикәр әдәбијјаты өјрәнмәләри дә онларын елми-сијаси чәһәтдән инкишафына көмәк едир.

В. И. Ленин көстәрмишдир ки, «биздә халг мүәллими буржуа чәмијјәтиндә һеч бир заман дурмамыш олдуғу, дурмадығы вә дура билмәјәчәји бир јүксәклијә галдырылмалыдыр. Бу, сүбут тәләб етмәјән бир һәгигәтдир. Бу вәзијјәтә биз, халг мүәллиминин һәм мә'нәви чәһәтдән јүксәлмәси үзәриндә, һәм ону һәгигәтән өз јүксәк вәзифәси үчүн һәртәрәфли һазырламаг үзәриндә, башлычасы, башлычасы вә јенә башлычасы исә онун мадди вәзијјәтини јүксәлтмәк үзәриндә мүнтәзәм сурәтдә, дөнмәдән вә тә'кидлә ишләмәк васитәсилә наил олмалыјыг»[1].

Ифтихарла демәк олар ки, В. И. Ленинин бу тарихи вәсијјәти республикада һәјата кечирилмишдир. Азәрбајчан мүәллимләри партија вә һөкумәтин Ленин гајғысы илә әһатә олунмушлар. Л. И. Брежнев јолдаш јазмышдыр: «Халг мүәллими совет чәмијјәтинин ифтихарыдыр. О, халг маарифинә сәдагәтлә хидмәт етмәси илә, өз гәлбинин кенишлији илә, нәчиб мә'нәви кејфијјәтләри илә, ушаглара мәһәббәти илә һамынын һөрмәтини газанмышдыр. Партија мүәллимин идеја әгидәсини, фәдакар әмәјини, јени инсанын формалашмасына онун бөјүк көмәјини јүксәк гијмәтләндирир»[2].

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын тәрбијә едиб јетишдирдији республика мүәллимләр ордусу маарифин инкишафына, мәдәни нигилаб һаггында Ленин планынын һәјата кечирилмәсинә, јашлы әһали арасында савадсызлығын ләғв едилмәсинә, ушагларын вә кәнчләрин үмуми тәһсилинин һәјата кечирилмәсинә бөјүк көмәк көстәрмишдир. Партијанын садиг көмәкчиләри олан мүәллимләр милли кадрларын һазырланмасында, бүтүн мәктәб ишинин кәнч нәслин коммунист тәрбијәсинин инкишафында бөјүк рол ојнамыш вә инди дә ојнајыр, һәм шәһәрләрдә, һәм дә хүсусән кәнддә республиканын ичтимаи һәјатында фәал иштирак едирләр, партијанын идејаларынын аловлу тәблиғатчысыдырлар. Азәрбајчан мүәллимләринин VI гурултајынын иши (мај 1978-чи ил) һәлә дә хатиримиздәдир. Бу гурултајда Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш парлаг вә дәрин мәзмунлу нитг сөјләмишдир. О, һәмин нитгиндә демишдир: «Совет өлкәсиндә мүәллим бүтүн халгын һөрмәт вә еһтирамыны газанмышдыр. Чәмијјәтимизин үмиди, кәләчәји олан ушагларын тә'лим-тәрбијәси кими ән мүһүм, ән вачиб иш она е'тибар едилмишдир. Мүәллим өз билијини, тәчрүбәсини, гүввәсини, гијмәтли нәјн варса һамысыны шакирдләринә, халга бәхш едир. Рәшадәтә бәрабәр бу нәчиб, фәдакар әмәјинә көрә мүәллимин јетишдирмәләри, валидејнләр, Коммунист Партијамыз она һәдсиз дәрәчәдә миннәтдардырлар.

Һәр биримиздә мүәллимин һәрарәтли гәлбинин бир зәррәчији вардыр. Мәһз мүәллим доғма јурдумузу севмәји, һамынын рифаһы намина вичданла ишләмәји мүдрикликлә вә сәбирлә бизә өјрәтмиш вә өјрәдир. Һәр биримизин өз мүәллими вардыр вә биз бүтүн өмрүмүз боју онун хатирәсини һөрмәтлә, миннәтдарлыгла гәлбимиздә јашадырыг».[1]

Мәһз буна көрә дә минләрлә мүәллим вә тәрбијәчи маариф саһәсиндә фәдакар ишинә көрә партија вә һөкумәт тәрәфиндән тәлтиф олунмушдур. ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф олунан маариф ишчиләринин сајы 8718 нәфәрә чатмышдыр. 3 мүәллим Сосиалист Әмәји Гәһрәманы адына лајиг көрүлмүшдүр, 817 мүәллим «Азәрбајчан ССР-ин әмәкдар мүәллими» фәхри ады алмышдыр. Минләрлә мүәллим Азәрбајчан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин Фәхри Фәрманы илә, 5 мин артыг мүәллим Иттифаг Маариф Назирлијинин вә Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин «Маариф ә'лачысы» дөш нишаны илә, 3500 нәфәр республика Маариф Назирлијинин, Маариф, Али Мәктәб вә Елми Идарә Ишчиләри Һәмкарлар Иттифагы Республика Комитәсинин фәхри фәрманлары илә тәлтиф едилмишдир.

Мүәллимләр зәһмәткешләр арасында бөјүк һөрмәт вә нүфузә маликдирләр. Онларын бир чохунун јерли Советләрә, республика Али Советинә, ССРИ Али Советинә депутат сечилмәси буну сүбут едир.

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 477—478.
[2] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, сәһ. 158.

[1] «Коммунист» гәзети, 19 мај 1978-чи ил.

Мүәллимләр үчүн «ССРИ халг мүәллими» нимi јени јүксәк ад мүәјјән едилмишдир; мүәллимләрә «баш мүәллим» вә «методист-мүәллим» адлары верилир. Республикада 302 нәфәр бу чүр мүәллим вардыр.

Совет мүәллимләринин мадди, мәишәт вә мәдәни шәраитини јахшылашдырмаг үчүн даим гајғы көстәрилир. Кәнд мүәллимләри пулсуз мәнзиллә, јаначагла, ишыгла вә с. тә'мин едилирләр.

Азәрбајчанда мүәллим пешәси кәнчләр арасында ән шөһрәтли пешәләрдән бири олмушдур.

Республикада мүәллимләр елми-педагожи чәһәтдән дә артырлар. Инди мүәллимләр арасында сәмәрәли елми-тәдгигат иши вә диссертасија мүдафиә етмәси нәтичәсиндә елми дәрәчә алмыш онларча елмләр намизәди вардыр. Бир чох мүәллимләр дәрсликләрин вә елми-методик вәсаитләрин мүәллифидир, јүзләрлә мүәллим журналларда гијмәтли мәгаләләрлә, елми-практик конфрансларда, республика вә Үмумиттифаг педагожи мүһазирәләриндә өз габагчыл тәчрүбәси һаггында мә'рузәләрлә чыхыш едир. Бир чох мүәллимләримизин ады вә габагчыл тәчрүбәси республикамызын сәрһәдләриндән узагларда да шөһрәт газанмышдыр.

Педагожи кадрлардан данышаркән биз мәктәбләрин рәһбәрләринин—онларын директорларынын бөјүк ролуну дә гејд етмәлијик. «Правда» гәзети өзүнүн баш мәгаләсиндә јазыр: «Ән гијмәтли олан ушагларымызы, үмидимизи, кәләчәјимизи онә е'тибар едирик. О, чәкинкән көрпәләри биринчи синфә гәбул едәрәк бүтөв он ил әрзиндә һәмкарлары олан мүәллимләрлә бирликдә мәктәблиләри мүасир биликләрин зирвәләринә, шүурлу сурәтдә әмәк нөвү сечмәсинә, коммунист идеалларына әгидәли хидмәт етмәјә догру апарыр.

Мәктәб директору—бу мәс'ул вәзифә бир чох ихтисасы өзүндә бирләшдирир. О, мүәллими, методисти, дөвләт инспекторуну, тәсәррүфатчысыны, тәдрис просеси тәшкилатчысыны, јашлы вә ушаг коллективләри тәрбијәчисини бир шәхсдә бирләшдирмәлидир. Бурада елми идарәетмәјә кәнинин һәртәрәфли, мүкәммәл јијәләнмән, һәм дә һәгиги фәдакарлыг, сечдији ишә сон дәрәчә сәдагәтли олмаг тәләб едилир.

Сов.ИКП XXV гурултајынын совет мәктәби гаршысында гојдугу вәзифәнин—үмуми орта тәһсили кенишләндирмәк вә тәкмилләшдирмән вәзифәсинин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси тәдрис мүәссисәси рәһбәрләринин ролуну даһа да јүксәлтмишдир»[1].

Мәктәб директорунун ролуна верилән бу јүксән гијмәтлә тамамилә разылашараг, биз гејд едә биләрик ки, мүәллимләримизин бөјүк ордусу ичәрисиндә габагчыл мәктәб вә маариф органлары рәһбәрләринин бөјүк дәстәси јетишмишдир. Онларын ишинин нәтичәләри биздә бөјүк разылыг вә гануни ифтихар һисси доғурур.

Мәктәбләримизин рәһбәр кадрларынын тәркиби һаггында бу сәһифәдәки чәдвәлә фикир јүрүтмәк олар.

Биз әввәлки фәсилләрдә бир чох директорлар вә мүәллимләр һаггында данышараг онларын, нечә дејәрләр, педагожи «дәзкаһыны» башында, синифдә көстәрмәјә чалышдыг, өз габагчыл тәчрүбәләри, өз педагожи кредолары һаггында данышмаг үчүн онларын өзүнә сөз вердик. Бир чох директорларын вә мүәллимләрин мәзијјәтләрини бурада да характеризә етмәк вә гијмәтләндирмән оларды. Лакин бу мүмкүн дејилдир, чүнки габагчыл мүәллимләрин сајы јүзләрлә, минләрлә дејил, он минләрләдир вә онлары һәтта фәмилијалары илә садаламаг да олмаз. Буна бахмајараг, педагожи «мајакларымызын» һеч олмаса бир нечә нүмунәсини көстәрә биләрик.

1979-чу илдә мәктәб рәһбәрләринин тәркиби

Вәзифәси	Үмуми сајы	О чүмләдән гадынлар	Гадынларын фаизи
Ибтидаи вә сәккизиллик мәктәбләрин директорлары	1610	135	8,3
Орта мәктәбләрин директорлары	2212	264	11,9
Сәккизиллик мәктәбләрин директор мүавинләри	1294	199	15,4
Орта мәктәбләрин директорларынын мүавинләри	3167	806	25,4

Ән әввәл тәбиијјат-ријазијјат фәнләриндән дәрс дејән мүәллимләримиздән данышаг. Биринчи нөвбәдә Бозалганлы (Товуз рајону) кәнд орта мәктәбинин кимјә мүәллими Мәһәр Гулијев јолдаш һаглы олараг диггәтимизи чәлб едир. Азәрбајчан ССР-нин әмәкдар мүәллими олан М. Гулијев өз шакирдләринин һәмишә мүвәффәг гијмәтләр алмасыны тә'мин едир. Онларын дөрддә үч һиссәси «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур. Бу тәшәббүскар мүәллимин рәһбәрлији алтында мәктәбдә мүасир кимја лабораторијасы дүзәлдилмишдир. Бурада шакирдләр дәриндәшдирилмиш програм үзрә кимјәны өјрәнирләр. Мәктәблиләр, ади лабораторија мәшғәләләриндән әлавә, мүнтәзәм сулардә торпагы тәһлил едирләр. Онларын әлдә етдикләри нәтичәләри јерли совхозун тәсәррүфатында нәзәрә алырлар. М. Гулијевин бу ишинин нәтичәсиндә мәктәб мә'зунларынын чоху рајонда галыр вә јерли кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә, үзүмчүлүк колхоз вә совхозларында ишә дахил олур.

Гулијев јолдаш дәрсләрдә тәдрис әјани вәсаитләрдән вә техники тәдрис васитәләриндән кениш истифадә едәрәк, шакирдләрин һазырлыгы илә елә әсаслы сурәтдә мәшғул олур ки, онлар Бакынын, Москванын, Ленинградын, Ростовун, Одессанын

[1] «Правда» гәзети, 13 нојабр 1979-чу ил, № 317.

вә Иттифагын дикәр шәһәрләринин кимјә али мәктәбләринә мүвәффәгијјәтлә дахил оларағ, орада кимјаны өјрәнирләр. Онун шакирдләриндән доггузу кимјә елмләри намизәди олмушдур.

Гулијев јолдаш шакирдләрлә бөјүк синифдәнкәнар иш апарыр. Бозалганлы кәнд орта мәктәбиндә 1970-чи илдән бәри Д. И. Менделејев адына «Кәнч кимјачы» чәмијјәти фәалијјәт көстәрир. 136 шакирд бу чәмијјәтин үзвүдүр вә онлар мүәллимләринин рәһбәрлији алтында агрокимјә вә фотокимјә саһәсиндә тәдгигат иши апарырлар.

Мәктәбин «Кәнч кимјачы» чәмијјәти кәнч кимјачыларын ишинә Үмумиттифаг бахышынын 2 дәфә (1972 вә 1977-чи илләрдә) галиби олмуш вә 2 дәфә Үмумиттифаг Менделејев Чәмијјәтинин I дәрәчәли диплому илә тәлтиф едилмишдир.

М. Гулијев јолдашын лабораторијасы базасында 1975-чи илдә республика кимја олимпиадасынын јекун туру кечирилмишдир. Бу турда М. В. Ломоносов адына Москва Дөвләт Университетинин вә Азәрбајчан али мәктәбләринин алимләри иштирак етмишләр.

М. Гулијев јолдашын шакирдләри дәфәләрлә Үмумиттифаг кимјә олимпиадаларында иштирак етмәјә бурахылмыш вә галибләр сырасында олмушлар.

Тәдрис-тәрбијә просесинә комплекс шәкилдә јанашылмасы М. Гулијевин тәдрис ишинин башлыча чәһәтидир. О, дәрс просесиндә әјани вә техники тәдрис васитәләриндән бачарыгла истифадә едир, шакирдләрин мүстәгил ишинә диггәтлә нәзәрәт едир, дәрсләрдә фәнләрарасы әлагәни тә'мин едир, тәдрис просесини һәјатла вә синифдәнкәнар, мәктәбдәнкәнар ишләрлә үзви сурәтдә әлагәләндирир, шакирдләрин идрак вә практик фәалијјәтини гүввәтләндирән методлары, о чүмләдән проблем тәдриси, евристик, тәдгигат методларыны вә дикәр методлары һәртәрәфли тәтбиг едир.

М. Гулијевин габагчыл тәчрүбәси республика Мәариф Назирлијинин коллекијә ичласында мүзакирә едилмиш вә тамамилә бәјәнилмишдир.

М. Гулијев ССРИ ПЕА-нын үмуми јығынчағында (декабр 1979-чу ил) өз иш тәчрүбәси һаггында мә'рузә етмишдир. Бу јығынчаг онун тәчрүбәсини јајылмаға лајиг олан бир тәчрүбә кими бәјәнмишдир. М. Гулијевин габагчыл тәчрүбәси гәзет вә журналларын сәһифәләриндә дәфәләрлә ишыгландырылмышдыр. М. Гулијев һаглы олараг Азәрбајчан мүәллимләри арасында «мајак» һесаб едилир. О өз тәчрүбәсини дәим һәмкарларына өјрәдир. Бу исә онун педагожи нүфузуну даһа кениш мигјасда артырыр. Сәчијјәви һалдыр ки, онун кечмиш шакирдләринин бир чоху али тәһсил алдыгдан сонра кимја мүәллими олмушдур. Мәсәлән, Товуз рајонунун Чобансыхныг кәнд орта мәктәбинин баш мүәллими Тәлыб Маһмудову, Хатынлыг кәнд орта мәктәбинин методист-мүәллими Фәрман Һәсәнову вә башгаларыны бунлара мисал көстәрмәк олар.

Бакы шәһәриндәки 6 нөмрәли мәктәбин физикә мүәллими, Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллими, ССРИ вә республика маариф ә'лачысы, методист мүәллим Николај Николајевич Шишкинин иш тәчрүбәси республикамызын сәрһәдләриндән узагларда белә һаглы олараг шөһрәт газанмышдыр. Онун педагожи фәалијјәти 50 илдән чох бундан габаг, Азәрбајчан Дөвләт Университетини битирдикдән сонра башланмышдыр. Мүәллим өз практикасында мәктәбләрин тә'лим вә тәрбијәсинин мүхтәлиф мүтәрәгги метод вә үсулларындан истифадә едир. Фикринин сон дәрәчә ајдын вә дәгиглији, ән мүрәккәб мәсәләләри ајдын шәкилдә изаһ етмәк бачарығы бир мүәллим кими онун характерик чәһәтләридир. О, елм вә техниканын ән мүхтәлиф саһәләриндә дәрин билијә малик олдуғуна көрә шакирдләри фәал дүшүнмәк ишинә чәлб едир, дүшүнүлмүш суаллар системи илә, чох заман елмлә онун практик тәтбиги арасында әлагәни көстәрән көзләнилмәз мисаллә буна наил олур.

О, политехник тәһсилин һәјатә кечирилмәсинә дәим бөјүк диггәт јетирир, тәдрис вәзифәләри илә бирликдә политехник тәһсил вәзифәләринин дә һәлл етмәјә чалышыр.

Николај Николајевич илк дәфә 30-чу илләрдә мәктәбдә физикә кабинети јаратмыш, 45 ил габаг кәнч физикләр клубу тәшкил етмишдир ки, о инди дә мүвәффәгијјәтлә фәалијјәт көстәрир.

Һәлә 1940-чы илдә ҮИЛККИ МК бүросу Н. Н. Шишкинин тәчрүбәсинин јајмаг һаггында гәрар гәбул етмиш вә өлкәнин бир чох мәктәбләриндә онун ардычыллары јаранмышдыр.

Тәчрүбәли педагог мүәллимләрин мүшавирәләриндә, педагожи мәтбуатын сәһифәләриндә билијини, педагожи тапынтыларыны һәмкарларына чатдырыр.

Н. Н. Шишкин физиканын, машыншүнаслығын, електротехниканын вә радиоелектрониканын тәдриси методикасына даир 70-дән артыг елми-методики әсәр јазмышдыр. Бундан әлавә о, ССРИ ХТНС-дә Үмумиттифаг бахышларынын диплом вә фәрманлары илә гејд едилмиш јени физика чиһазларынын 135 конструксијасынын мүәллифидир. Мүәллимин јаратдығы 37 надир физика чиһазы ССРИ ХТНС-нин гызыл медалына лајиг көрүлмүшдүр. Тәсадүфи дејилдир ки, Николај Николајевичин физика илә мәшғул олан кечмиш шакирдләри арасында 72 физика-ријазијјат елмләри намизәди, миндән артыг мүһәндис-техник, 200 ихтисаслы фәһлә, 40 физика мүәллими вардыр ки, биз онларла фәхр едирик.

Н. Н. Шишкин нәинки өз мәктәбиндәки һәмкарларына һәвәслә көмәк едир, һәм дә шәһәр вә республика мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларында вә Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунда бөјүк иш апарыр.

Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәти Һадрут орта мәктәбинин ријазијјат мүәллими Сурен Семјонович Багдасарјанын педагожи фәалијјәти дә бөјүк тә'рифә лајигдир. С. С. Багдасарјан јолдаш вилајәт мәктәбләринин ән јахшы ријазијјат мүәллимләриндән биридир. О, һәр бир дәрси јарадычылыгла, шакирдләрин фәал иштиракы илә апарыр. Јахшы дүшүнүлмүш, дәрс материаллары илә зәнкин дәрсин шакирдләри сәфәрбәрлијә алдығыны, фәннә онларын марағыны артырдығыны, шакирдләрин интизамына мүсбәт тә'сир көстәрдијини билдијинә көрә о, һәр бир мәшғәләјә диггәтлә һазырлашыр. Дәрсин сәмәрәлилијини јүксәлтмәк үчүн о, дәрси елә тәшкил едир ки, шакирдләрин идрак фәалијјәти гүввәтләнсин, онларын гаршысында гојулмуш ајры-ајры проблемләри һәлли заманы дүшүнҹә, тәдгигатчылыг габилијјәтләринин өзүнү көстәрмәсинә көмәк етсин. Бу ҹүр дәрсләрин һазырланмасы вә кечирилмәси шакирдләрдә мүстәгиллији, өз әмәјинә тәнгиди мүнасибәтин инкишафына көмәк едир, тапшырылан иш үчүн онларын мәс'улијјәтини артырыр.

Мүәллим шакирдләрлә синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләри бачарыгла тәшкил едир. О, ријазијјата јүксәк мараг көстәрән шакирдләрлә факултатив мәшғәләләри хүсусилә јахшы кечирир. Өз ишиндә мүхтәлиф тә'лим методларыны тәтбиг етмәк јолу илә о, шакирдләрдә мүстәгиллији инкишаф етдирмәк, ријазијјата мараг ашыламаг, тәдгигатчылыг габилијјәтини инкишаф етдирмәк принсипини рәһбәр тутур. Буна көрә дә тәсадүфи дејилдир ки, онун мәктәби гуртармыш 158 шакирдиндән 80 нәфәри өлкәнин мүхтәлиф али мәктәбләринә дахил олмушдур.

С. С. Багдасарјанын шакирдләринин чох һиссәси институту гуртардыгдан сонра елми-тәдгигат институтларында ишләјир, аспирантураја дахил олур, мәктәбләрдә чалышыр.

С. С. Багдасарјан өз шакирдләринин Үмумиттифаг Гијаби Ријазијјат Мәктәбиндә охумасына бөјүк әһәмијјәт верир. Онун шакирдләринин бир һиссәси гијаби ријазијјат мәктәбинә дахил олур, дикәр һиссәси исә «Коллектив шакирд» дәрнәјиндә мәшғул олур. Ахырынҹы дөрд илдә 16 нәфәр фәрди јолла гијаби ријазијјат мәктәбини битирмишдир, 9 нәфәр исә «Коллектив шакирд» дәрнәјиндә мәшғул олмушдур.

Шакирдләр Москва Университети јанында Үмумиттифаг ријазијјат мәктәбиндә охујараг, факултатив мәшғәләләрдә иштирак едәрәк јахшы нәзәри һазырлыг әлдә едир, мүрәккәб мәсәләләрдән баш чыхармағы бачарыр, «Математика в школе» журналында дәрҹ едилән мүсабигә мәсәләләринин һәллиндә иштирак едир, кәнҹ ријазијјатчыларын мәктәб, рајон, вилајәт вә республика олимпиадаларында фәал иштирак едир, мүкафат алан јерләр тутурлар.

«Математика в школе» журналында дәрҹ едилән мәсәләләрин дүзкүн сәмәрәли һәлли илә әлагәдар олараг, онун сәһифәләриндә С. Багдасарјанын ады 62 дәфә чәкилмишдир.

С. Багдасарјан мәктәбдахили вә рајон ријазијјат мүәллимләри бөлмәләринин рәһбәридир. О, рајон вә вилајәт мәктәбләринин мүәллимләри гаршысында мә'рузә илә тез-тез чыхыш едир.

Бөјүјән нәслин тә'лим вә тәрбијәси саһәсиндә сәмәрәли ишинә вә мүвәффәгијјәтләринә көрә С. Багдасарјан РХМШ-нын, вилајәт ХМШ-нын вә Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлијинин фәхри фәрманлары илә тәлтиф едилмишдир. Буну да әлавә етмәк лазымдыр ки, С. Багдасарјан һәмин мәктәбдә јеканә габагҹыл мүәллим дејилдир. Онунла бирликдә П. Нерсесјан, М. Погосјан, Р. Нерсесјан да сәмәрәли шәкилдә ишләјирләр, онларын да фәалијјәти диггәтәлајигдир.

Бакы шәһәриндә республика мүәллимләринин VI гурултајы кечирилән заман Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајҹан КП МК-нын биринҹи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдашын нитгиндә габагҹыл тәрбијәчи педагоглар сырасында республиканын әмәкдар мүәллими, методист мүәллим, сумгајытлы Јагуб Бүнјадовун да ады чәкилмишдир. 25 илдән артыгдыр ки, о, орта мәктәбләрдә, о ҹүмләдән 15 ил Сумгајыт шәһәриндәки 12 нөмрәли мәктәбдә ријазијјатдан дәрс дејир.

Ј. Бүнјадовун јетишдирмәләри шәһәр вә республика олимпиадаларында, өлкәнин али техники мәктәбләринә дахил оларкән ријазијјатдан дәрин вә мөһкәм билијә малик олдугларыны көстәрирләр. Јагуб Бүнјадов өз јетишдирмәләриндә, һәр шејдән әввәл, мүстәгиллик һисси, чәтинликләрдән горхмамаг бачарығы, јарадыҹы ишә, тәдгигатчылыг ишинә сә'ј тәрбијә едир.

Әввәлдә дејилдији кими, Јагуб Бүнјадов програмлы тә'лимин пионеридир. О, республикада илк дәфә олараг автоматлашдырылмыш тә'лим-нәзарәт гурғусу олан синиф дүзәлтмишдир. Артыг он үч илдир ки, о, бу кабинетдә ишләјир. Ријазијјат кабинети һәр ил тәкмилләшдирилир, орада әјани техники тә'лим васитәләриндән максимум истифадә едилир. Електрикләшдирилмиш әјани васитә дәрсин һәр һансы бир вахтында онлары асанлыгла нүмајиш етдирмәјә имкан верир.

Јагуб Бүнјадову Сумгајытда һамы таныјыр, шакирдләрин валидејнләри она бөјүк һөрмәт бәсләјирләр. Онларын һәр бири чалышыр ки, Бүнјадов онун ушағына дәрс десин.

Бүнјадов јолдаш мөһкәм әсасларла ријазијјат дәрнәји тәшкил етмишдир. Бу дәрнәјин үзвләри шәһәрин мүхтәлиф мәктәбләринин шакирдләридир. О, һәм дә методика вә елми мөвзуларда јазылмыш 50 мәктәбчәнин вә мәгаләнин мүәллифидир.

Бүнјадов дәфәләрлә республика вә Үмумиттифаг педагожи мүһазирәләриндә чыхыш едәрәк, өз тәҹрүбәсиндән данышмышдыр. О дејир ки, тәдрисин ән'әнәви методлары һеч дә һәмишә һәр бир шакирдин билијинин мүнтәзәм сурәтдә вә дәриндән јох-

ләмаға имкан аермир. Нәзарәтин мөачуд нааләри чохлу аахт иткиси тәләб едир. Аатоматлашдырылмыш тә'лим-нәзарәт гурғусунун тәтбиги дарси «сыхышдырмаға» имкан аерир. Педагог 10—15 дәгигә әрзиндә дәрси бүтүн синифдән соруша биләр, јени материалы мәктәблиләрин нечә мәнимсәдикләрини јохлаја биләр, кечилмиш мавзуну такрар едә биләр, биликләрдәки кәсирләри ашкара чыхарә аә һәр бир шакирдә дәрсдә гијмәт гоја биләр.

Ј. Бүнјадоаун тәчрүбәси Азәрбајчан ССР Мәариф Нәзирлијинин коллекијасы тәрәфиндән бәјанилмиш вә республиканын мәктәбләриндә онун јајылмасы төвсијә едилмишдир.

Јагуб Бүнјәдоаун методик пријомлары ила таныш олмаг үчүн чохлу мүәллим аә мәктәб директору Сумгајыт шәһәриндаки 12 намрәли мәктәбә кәлир. Инди республикада 200-дән артыг мәктәб дәрсләрдә програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләриндән истифадә едир. Сумгајыт шәһәринин мәктәбләриндә, о чүмләдән да 12 нөмрәли мәктәбдә бир чох мүәллим Бүнјадоаун јолу илә кедир. Бу мүәллимләр ушагларда сәмәрәли тәфәккүр аә дәрс материалларына илә иш вәрдишләрини инкишаф етдирмәк үсулларыны практики шәкилдә тәдгиг етмиш, програмлашдырылмыш тә'лимә хас олан үсуллардан истифадә етмишләр. Онларын арәсында Араз Исмәјылоа (23 нөмрәли мәктәб), Улдуз Ибраһимоа (13 нөмрәли мәктәб), Мәммәд Вәлијев (16 нөмрәли мактаб), Ихтијар Зејналов (28 нөмрали мәктәб), Ше'ла Сәмәдзәдә (12 нөмрәли мактәб), Хәвәр Мустафајева (12 нөмрәли мәктәб), Шамил Танрыаердијев (12 нөмрәли мәктәб) аә башгалары кими мүәллимләр аардыр. Һамин мүәллимләр програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләриндән истифадә етмәклә дәрсда шакирдләрин мүстәгил ишинин тәшкили саһәсиндә хүсусилә фәргләнирләр.

Бүнјадоа јолдаш Сумгајыт шәһәриндә бөјүк ичтимаи иш апарыр, Азәрбајчан КП Сумгајыт Шәһәр Комитәсинин үзву, шәһәр ХМШ шурәсынын үзвү ва штатданкәнар инспектордур, мәктәбдә вә шәһәрдә ријазијјат мүәллимләри методикә бирлијинин рәһбәридир.

Ј. Бүнјадов өз фәдакәр әмәјинә көрә Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени, «Мәариф ә'лачысы» дөш нишаны, ССРИ вә Азәрбајчан ССР мәариф назирликләринин фәхри фәрманлары илә тәлтиф олунмушдур.

Мән бир чох дикәр ријазијјәт аә физика, кимја биолокија мүәллимләри һаггында, о чүмләдән Бакы шәһәринин Орчоникидзе рајонундакы 208 нөмрәли мәктәбин баш ријазијјат мүәллими Рә'на Әлиһејдәр гызы Кәримоаә, Бакы шәһәринин Октјабр рәјонундакы 20 нөмрәли мәктәбин баш ријазијјәт мүәллими Зәбурә Әфәндијеаә, 36 иллик сәмәрәли педагожи иш стажы олан әмәкдар мүәллим Нәсрәддин Мусәбәјоа (Бакы шәһәриндәки 63 нөмрәли мәктәб), кәнч мүәллимә Тамәра Кәримова (5 нөмрәли интернат-мәктәб), Чәлилабад рајонунун Приаолноје кандиндәки сәккизиллик мәктәбин биолокија мүәллими Әбүлсәмәд Сәмәдоа вә башгалары һаггында дә ејни сәмимијјәтлә данышә биләрәм.

Республикада көзәл әна дили вә әдәбијјаты мүәллимләринин бөјүк бир дәстәси јетишмишдир. Биз методист мүәллим Имамверди Әбилоаун (Нефтчалә мәктәби) сәмәрәли педагожи фәалијјатиндән фәрәһлә дашынә биләрик. О, доғма әдәбијјатын тадрисиндә зәнкин педагожи тәчрүбә газанмышдыр вә даим бөјүк муаәффәгијјәтләр газаныр. Онун мәктәбинин мә'зунлары һәмишә әдәбијјаты дәриндән билмәләри илә фәргләнирләр. И. Әбилоа јолдаш һәм да јарадычылыг иши илә мәшғул олур, тез-тез журналларда чыхыш едир. О, Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын үзаүдүр.

Бәкы шәһәринин Әзизбәјоа рәјонундакы 125 нөмрәли мәктәбдә узун мүддәт сәмәрәли шәкилдә әна дили аә әдәбијјаты мүәллими ишләјән. республиканын әмакдар мүәллими Һејдәр Ејаазовун педәгожи фәалијјәти хүсуси диггатәләјигдир. О, VIII синиф үчүн әдәбијјат дәрслијинин муаллифләриндән биридир. РХМШ-нин вә Маариф Назирлијинин методика ишиндә фәал иштирак едир.

Хәнлар шәһәриндәки I нөмрәли рус мәктәбиндә рус дили вә әдәбијјаты мүәллими Т. В. Смолина сәмәрәли фәалијјәти илә фәргләнир, халг маарифи саһәсиндәки хидмәтләринә көрә Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени илә тәлтиф едилмишдир. Һәмин фәндән дәрс дејән бир чох бәшга мүәллимләр һаггында дә хејли јахшы сөз сөјләмәк олар.

Республикадә милли мәктәбләрдә габагчыл рус дили мүәллимләринин дә бөјүк бир дәстәси јетишмишдир. Сәмәрәли педагожи әмәјин көзәл нүмунәләрини кастәрән јүзләрлә рус дили мүәллиминин адыны чәкмәк олар. Онларын арасында республиканын әмәкдар мүәллими З. Сәфәроаә (Бакы шәһәриндәки 176 нөмрәли мәктәб), Р. А. Аванесоаа (Степанакерт шәһәриндәки 2 нөмрәли мәктәб), Е. Әһмәдовә (Нахчыаан МССР), А. Д. Мәһәррәмов (Приаолноје мәктәби), В. Чохиридзе (Загатала мәктәби) аә бир чох башгалары вардыр.

Тарих вә ичтимаијјат мүәллимләри арасында педагожи әмәјин әсл устасы олан чохлу мүәллим вардыр. Биз әввәлки фәсилләрдә онларын бә'зиләри һаггында данышмышыг. Әли-Бајрамлы шәһәриндәки 13 нөмрәли ортә мәктәбин мүәллими Рајә Султәноаанын дә адыны чәкмәлијик. Өзүнүн фәдакар әмәјинә аә бөјүк мувәффәгијјәтләринә көрә о, Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени илә тәлтиф едилмиш, «баш мүәллим» адына лајиг көрүлмүшдүр. Р. Султаноаә өз дәрсләрини өлкәнин, партијанын, дөвләтин күндәлик һәјаты илә сых әлагәләндирир. В. И. Ленинин нәзәри ирсиндән, Л. И. Брежнеаин әсәрләриндән. көстәришләриндән, СоаИКП аә Азәрбајчан КП гурултајларынын сәнәдләриндән кениш истифадә едир.

Гутгашен рајонунун Гәмәрван кәндиндәки орта мәктәбин «баш мүәллим» адына лајиг көрүлмүш мүәллими Ағамирзә Мирзәјев. методист-мүәллим Оручәли Аллаһвердијев (Сумгајыт шәһәриндәки 15 нөмрәли мәктәб), Мәрус Бәшкрова (Кировабад шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәб) вә бир чох башгалары чох јахшы ишләјирләр.

Ибтидаи синифләрин мүәллимләри арасында да јүзләрлә вә минләрлә әсл уста, јениликчи јетишмишдир. Бакыдакы 37 нөмрәли сәккизиллик мәктәбин ашағы синифләринин мүәллими Сосиалист Әмәји Гәһрәманы Мәсмә Әлимәрдан гызы Атакишијева бөјүк јарадычы педагожи фәалијјәти илә фәргләнир. О, гырх илдән артыгдыр ки, мәктәбдә ишләјир, 15 миндән артыг ушаг тәрбијә етмишдир. Гözәл ишинә көрә она республиканын әмәкдар мүәллими ады верилмиш, аттестасијадан кечәрәк «баш мүәллим» олмушдур. Бу тәвазөкар мүәллим өзүнү, истә'дадыны, зәкасыны, гәлбини бүтүнлүклә өз јетирмәләринә верир. О нәинки һәр ил өз шакирдләринин тамамилә мүвәффәгијјәт газанмасына, һәм дә онларын тәрбијәсиндә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә едилмәсинә наил олур. Онун шакирдләри програм материалларына мөһкәм јијәләнирләр ки, бунун дә нәтичәсиндә, сонра мәктәбин орта синифләриндә бир гајда олараг чох мүвәффәгијјәтлә охујурлар. Онун ишинин сәчијјәви чәһәти будур ки, о, дәрсләрдә техники тә'лим васитәләриндән кениш истифадә едир, шакирдләрдә тәдрис материалы үзәриндә мүстәгил ишләмәк вәрдишләри ашылајыр, мүхтәлиф тә'лим методлары тәтбиг едәрәк шакирдләрин идрак фәаллығыны, дүшүнчә габилијјәтини бачарыгла инкишаф етдирир. О өз һәмкарлары арасында бөјүк нүфуза маликдир, кәнч мүәллимләрә даим көмәк едир.

«Баш мүәллим» адына лајиг көрүлмүш Нәтелла Әскәр гызы Вәлијеванын (Нахчыван шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәб) сәмәрәли иши диггәти хүсуси олараг чәлб едир. 20 илдән артыг сәмәрәли шәкилдә ишләјән «баш мүәллим» Светлана Јаковлевна Горбатова (Бакы шәһәриндәки 167 нөмрәли мәктәб), 30 илә јахын мәктәбдә ишләјән Сәјјарә Һачы гызы Гулијева (Бакы шәһәриндәки 18 нөмрәли мәктәб) мәтбуат сәһифәләриндә өз иш тәчрүбәләри һаггында тез-тез чыхыш едирләр. Синифдә шакирдләрин мүстәгил ишини тәшкил етмәк саһәсиндә С. Гулијеванын габагчыл тәчрүбәси Маариф Назирлијинин коллекијасы ичласында мүзакирә олунуб бәјәнилмишдир. Абшерон рајонунун Күрдәхан кәнд орта мәктәбиндә Султан Кәрәм оглу јахшы ишләјир; онун тәгрибән 40 иллик сәмәрәли иш стажы вардыр, «I синифдә ријазијјатын тәдриси һаггында» методик вәсаитин мүәллифидир. Онун ишләјиб-һазырладығы әјани вәсаит Москва шәһәриндә «Мәктәб аваданлығы-73» сәркисиндә нүмајиш етдирилмишдир; онун шакирдләринин һамысы «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур.

Республиканын бүтүн габагчыл мүәллимләринин фәалијјәтини ишыгләндырмаг чәтиндир, тәкрар едирик, онларын сајы олдугча чохдур.

Бурадә габагчыл педагожи коллективләрдән дәһә чох данышмаг јеринә дүшәрди. Республикада инди онларча дејил, јүзләрлә, тәкчә шәһәрләрдә дејил, һәм дә кәндләрдә, чох заман һәтта чәтин мадди-техники шәраитдә ишләјән белә коллективләр вардыр. Истә'дадлы директорларын башчылыг етдикләри сых бирләшмиш, сәмәрәли вә јарадычылыгла ишләјән коллективләрин сајәсиндә вахтилә керидә галан мәктәбләрин чоху инди габагчыл олмушдур, мүасир тәләбләрин һамысына чаваб верир. Бир нечә мисал кәстәрәк.

Ән әввәл Јевлах рајонунун Халдан кәнд орта мәктәбинин көзәл педагожи коллективинин фәалијјәтиндән данышаг. Бу мәктәб инди республикамызын сәрһәдләриндән узагларда кениш шөһрәт газанмышдыр. Һазырда бу мәктәбдә 750-јә јахын ушаг охујур вә 65 мүәллим ишләјир. 1964-чү иләдәк мәктәб кердә галан орта мәктәбләрдән бири иди. Маариф Назирлији онун фәалијјәтини јохлады вә коллекијада мүзакирә етди, мәктәбин рәһбәрлијинин мөһкәмләндирди. О вахтдан бәри мәктәбә Заһид Шөјүбов башчылыг едир. З. Шөјүбов јолдаш сон дәрәчә оперативлик вә бөјүк тәшәббүс көстәрмишдир. Мәктәбдә јарадычылыгла ишләјә билән вә бүтүн тәдрис-тәрбијә ишини мүнтәзәм сурәтдә јахшылашдыран коллектив әмәлә кәлмишдир. Иш мәктәбин тәдрис-материал базасынын мөһкәмләндирилмәси илә башланмышдыр. Маариф Назирлијинин көмәји илә, һабелә коллективин өз гүввәси илә мәктәбдә 25 тәдрис кабинети, програмын тәләбләринә мүвафиг аваданлыгла тәчһиз едилмиш 2 е'малатхана јарадылмышдыр. Мәктәб китабханасы зәнкинләшдирилмишдир, инди бурада 14 минә јахын китаб вә дәрслик вардыр. Мәктәбин јанында идман комплекси, бејнәлмиләл достлуг музеји, хүсуси телевизија мәркәзи јарадылмышдыр. Телевизија мәркәзинин синифләрдә тәгрибән 20 телевизору вә телефону вардыр, онларын көмәји илә дәрсләр тәдрис кинофилмләринин фрагментләри илә тә'мин едилир. Мәктәбә биртипли лајиһә үзрә тикилмиш јени бина верилмишдир. Јахшы идман салонундан әлавә, бәдән тәрбијәси вә идман үчүн футбол, волејбол, һәндбол мејданчалары, үзкүчүлүк һовузу, тир вә с. јарадылмышдыр.

Бејнәлмиләл достлуг музеји, мәктәбин Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә һәлак олмуш мүәллимләринин вә мә'зунларынын абидәси тәрбијә ишинин, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин гүвәтләнмәсинә көмәк едир.

Әмәк тә'лими вә тәрбијәси үчүн тәдрис е'малатханаларындан, тәдрис-тәчрүбә саһәсиндән, тикилидән кениш истифадә олунур. Пешәгабағы һазырлыг мәгсәдилә јухары синифләрдә автомобил иши өјрәнилир.

Бүтүн бунларын нәтичәсиндә мәктәбдә тә'лим-тәрбијә ишинин кejфијјәти програм тәләбләри сәвијјәсиндән јүксәлмишдир. Мәктәб чохдандыр ки, икинчисиз ишләјир, мәктәблиләрин әксәријјәти дәрс илини «4» вә «5» гијмәтләрлә баша чатдырыр. Мәктәбин мә'зунларынын бир һиссәси али мәктәбләрә дахил олур, дикәр һиссәси исә тамамилә кәнд тәсәррүфаты ишиндә чалышыр.

Мәктәб тәбиәтин мүһафизәси саһәсиндә бөјүк иш апарыр. Мәктәб шакирдләринин вә мүәллимләринин гүввәси илә Күрүн саһилиндә 10 һектар саһәдә меша салынмышдыр. Бу мешәнин үзәриндә даим мүшаһидә апарылыр. Мәктәбин әразисиндә баг, чичәклик салынмыш, тиликли јарадылмышдыр ки, бу да һәр ил 4—5 мин манат кәлир верир.

Бу мәктәбин коллективинин Украјна ССР Кировоград вилајәтинин Богдановка кәндиндәки орта мәктәбин коллективи илә даими әлагә вә достлуғуну хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Мәктәб РСФСР-ин бир сыра мәктәбләри илә дә мүнтәзәм достлуг әлагәси сахлајыр.

Мәктәбин габагчыл тәчрүбәси Маариф Назирлијинин коллекијасында мүзакирә олунуб бәјәнилмишдир. Бу тәчрүбә мәтбуат сәһифәләриндә ишыгландырылыр, республиканын бир чох мәктәби ону тәтбиг едир.

Мәктәбин педагожи коллективи ону кәләчәјин мәктәбинин прототипинә чевирмәк нијјәтиндәдир вә бу мәгсәдлә бөјүк иш апарыр. Бүтүн бунларда јорулмаз, тәшәббүскар, јарадычылыгла ишләјән мәктәб директору, республиканын әмәкдар мүәллими З. Шөјүбов јолдашын тәшкиледичи, истигамәтверичи ролу өзүнү көстәрир. Бу фәалијјәти Азәрбајчан КП Јевлах Рајон Комитәси вә республика Маариф Назирлији дә һәр васитә илә мүдафиә едирләр.

Бакы шәһәриндәки 190 нөмрәли орденли орта мәктәбин фәалијјәтиндән дә данышаг. Бу мәктәбә Азәрбајчан КП МК-нын үзвү, республиканын әмәкдар мүәллими Сона Тағыјева башчылыг едир. Мәктәбдә мүасир тәләбләрә ујғун аваданлыгла тәчһиз едилмиш 24 тәдрис кабинети, аваданлыгла јахшы тәчһиз олунмуш е'малатханалар ишләјир. Тәкчә лингафон гургусу олан 4 кабинет, 2 програмлашдырылмыш тәһсил кабинети вардыр.

1308 мәктәблинин тәһсил алдығы мәктәбдә чохдан бәри бөјүк, сәмими, сых бирләшмиш вә јарадычылыгла ишләјән мүәллим коллективинә 91 нәфәр дахилдир; демәк олар ки, онларын һамысынын али тәһсили вардыр, онларын бир чоху вахтилә бу мәктәби битирмишдир. Коллективин үзвләриндән 7 нәфәринин Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллими адына лајиг көрүлмәси коллективин елми-педагожи вә идеја-сијаси һазырлыг сәвијјәсинин јүксәк олдуғуну, онун ишинин сәмәрәлилијини көстәрир.

Ики мүәллимә «баш мүәллим» вә «методист-мүәллим» ады верилмишдир. 18 нәфәр ССРИ орден вә медаллары вә фәхри фәрманларла тәлтиф едилмишдир, 14 нәфәрә «ССРИ маариф

ә'лачысы» вә «Азәрбајчан ССР маариф ә'лачысы» нишанлары верилмишдир.

Мәктәбин педагожи коллективи сәмәрәли јарадычылыг фәалијјәти сајәсиндә тәдрис-тәрбијә ишиндә јүксәк нәтичәләр газанмышдыр.

1978/79-чу дәрс илиндә мәктәби 119 шакирд битирмишдир; бунларын 60 фаизи «јахшы» вә ә'ла» гијмәтләрлә охумушдур. 78 нәфәр али мәктәбләрә, техникумлара дахил олмушдур ки, бунларын да 6 нәфәри Москванын, Ленинградын, Кијевин вә Магнитогорскын али мәктәбләриндә тәһсил алыр. Мәктәбин мә'зунларынын галанлары ичтимаи-фајдалы фәалијјәтә гошулмушдур. Онлар сәнаједә, нәглијјатда вә тикинтидә мүвәффәгијјәтлә чалышырлар.

Мәктәбә тез-тез харичи гонаглар кәлир вә хатирә китабына өз рә'јләрини јазырлар. Будур, онлардан бир нечәси:

«...Биз 190 нөмрәли мәктәбә кәлмәјимиздән мәмнун олдуг. Белә бир нәтичәјә кәлдик ки, бура, тәшәббүскар директорун вә онун һәмкарларынын рәһбәрлији алтында бөјүк мүвәффәгијјәтләр газанмыш ә'ла тәдрис мүәссисәсидир. Коллективә бундан сонра да мүвәффәгијјәтләр арзу едирик».

Һиндистанын маариф ишчиләри.

«Мәктәбә бахдыгдан сонра биздә галан ән күчлү тәәссүрат ону һисс етмәкдир ки, бурада бүтүн тәһсил кәләчәјә инамла долудур, кәләчәјин адамынын формалашдырылмасына јөнәлдилмишдир».

Јапонијанын нүмајәндә һеј'әти.

«Биз Бакы шәһәриндәки 190 нөмрәли мәктәбә бөјүк мәмнунијјәтлә вә хүсуси марагла кәлдик. Онун әлдә етдији нәтичәләр мәктәби Азәрбајчан республикасында габагчыллардан бири кими характеризә едир. Ејни заманда о, мәктәбләрин Совет Иттифагынын бүтүн халглары илә, дүнјанын бүтүн халглары илә достлуг руһунда тәрбијә едилмәси саһәсиндә, Азәрбајчан мәдәнијјәтинин ән мүтәрәгги ән'әнәләринин өзүндә әкс етдирмәк саһәсиндә мүһүм мүәссисәдир. Мәктәблиләрин јахшы һазырлығыны тә'мин етмәк үчүн көстәрилән сә'јләр мүәллим коллективинин мәһарәти вә бачарығы, мәктәбин директору, һөрмәтли С. А. Тағыјеванын тәчрүбәси вә педагожи исте'дады һаггында бурада кәләнләрә мә'лумат верир. Мәктәбин коллективинә үрәкдән миннәтдарам вә ушаглары коммунизм руһунда тәрбијә етмәк кими мәс'ул ишдә она јени мүвәффәгијјәтләр арзу едирәм».

Профессор Ион М. Ризеску, Румынија Сосиалист Республикасы мәктәбләр идарәси рәисинин муавини.

«Биз бу мәктәбә кәлмәјимизә дә мәктәбин директору илә тәдрис вә тә'лим методлары һаггында фајдалы сөһбәт апарма-

гымыза чох шад олдуг; мәктәбин директору мәктәбин иши һаггында, Азәрбајҹан ССР-дә маарифин вәзијјәти һаггында бизә әтрафлы сөһбәт етди. Биз мәктәби нәзәрдән кечирдик, тәдрис кабинетләриндә вә лабораторијаларда олдуг. Онлар лазым олан мүасир техниканын һамысы илә тәчһиз едилмишдир. Бу исә тәһсилин мүасир педагожи тәләбләрә мүвафиг јүксәк сәвијјәдә апарылмасына көмәк едир».

Күвејт мүәллимләр ҹәмијјәтинин нүмајәндә һеј'әти.

Франса, Италија, Сурија, Куба, Әлҹәзаир вә дикәр нүмајәндә һеј'әтләри дә бу ҹүр гејдләр јазмышлар.

Бакы шәһәринин Ленин рајонундакы 80 нөмрәли мәктәбин коллективинә Бакы шәһәр Советинин депутаты, Азәрбајҹан ССР халг маарифи ә'лачысы, «Шәрәф нишаны» ордени, «Әмәк игидлијинә көрә» медалы илә тәлтиф едилмиш Раиса Таһирова башчылыг едир. Мәктәбдә 830 нәфәр нефтчи баласы тәһсил алыр, 50 мүәллим чалышыр. Онларын демәк олар ки, һамысы икиликсиз ишләјир.

Мәктәб алты илдир ки, кабинет системи илә ишләјир. Кабинетләрдә бүтүн лазыми техники тәһсил васитәләри, дидактик вә бөлүшдүрүҹү материаллар вардыр. Мәктәбдә 4 рус дили кабинети, 4 ријазијјат кабинети, 2 ана дили кабинети, 2 тарих кабинети, 2 хариҹи дил кабинети вә с. вардыр. Хариҹи дил кабинетләриндән бири лингафонла тәчһиз едилмишдир.

1978/79-ҹу дәрс илиндә мәктәби 55 нәфәр битирмишдир. Онлардан 14 нәфәри али мәктәбләрә, 5 нәфәри техникумлара, 4 нәфәри техники мәктәбләрә дахил олмушдур, галанлары исә әсасән сәнаје истеһсалы мүәссисәләриндә ишә дүзәлмишләр. Мәктәби битирәнләрин чоху Москва, Днепропетровск, Харков шәһәрләринин вә башга шәһәрләрин али мәктәбләринә дахил олур. Мәктәбин шагирдләринин 50 фаиздән чоху «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур.

Мәктәб ССРИ ХТНС-нин иштиракчысы олмуш вә галиб кәлмишдир.

Сосиализм јарышынын јекунларына көрә мәктәбә «Нүмунәви мәдәнијјәтә малик мәктәб» ады верилмишдир.

Мәктәбин педагожи коллективи шагирдләрин коммунист тәрбијәсинә комплекс јанашылмасы мәсәләсинә бөјүк диггәт јетирир. Бу заман В. И. Ленинин әсәрләриндән, Л. И. Брежневин «Кичик торпаг», «Хам торпаг», «Дирчәлиш» китабларындан, Сов. ИКП вә Азәрбајҹан КП гурултајларынын гәрарларындан кениш вә дәриндән истифадә олунур.

Тәһсилин тәрбијәви тә'сиринин јахшылашдырылмасы саһәсиндә планлы шәкилдә иш апарылыр. Биринҹи синифдән башлајараг шагирдләрдә Вәтәнә, халга, совет гурулушуна мәһәббәт ашыланмасына, бејнәлмиләлчилик һисси тәрбијә едилмә-

синә диггәт јетирилир. Мәктәб Москва шәһәринин Ленин рајонундакы 33 нөмрәли мәктәблә сых әлагә сахлајыр.

Мәктәбдә валидејнләр университети мүвәффәгијјәтлә ишләјир. Онун үч факултәси вардыр. Мәшғәләләр мүнтәзәм кечирилир. Бурада В. И. Ленин адына АПИ-нин педагогика кафедрасынын ишчиләри, мәктәбләрин мүәллимләри, һәкимләр, һүгугшүнаслар вә башгалары педагожи вә тәрбијәви мөвзуларда мараглы мә'рузәләр охујурлар.

В. И. Ленинин һәјаты вә фәалијјәти нүмунәсиндә ушагларын тәрбијә едилмәси коллективин тәрбијә ишиндә хүсуси јер тутур. Мәктәблиләрин дөјүш шөһрәти музејиндә гоҹаман коммунистләрлә, әмәк вә мүһарибә ветеранлары илә көрүшләр кечирилмәси бир ән'әнәјә чеврилмишдир. Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, гоҹаман нефтчи М. Бајрамов, Сов.ИКП XXV гурултајынын нүмајәндәси А. Семјонов, Азәрбајҹан ССР Али Советинин депутаты, мәктәбин мә'зуну Р. Әлијева, «Бакы фәһләси» заводунун фәһләси Р. Шаһбазова вә башгалары мәктәбин шагирдләри илә тез-тез көрүшүр вә онларын гаршысында чыхыш едирләр.

Мәктәбин мүәллим коллективинин елми-педагожи сәвијјәси һаггында фикир јүрүтмәк үчүн буну нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бурада бир әмәкдар мүәллим (Ф. Елдарова), 2 «баш мүәллим» (И. Исајев, Е. Ағаҹанјан) ишләјир, бир нәфәр «Шәрәф нишаны» ордени илә (С. Әмирова) тәлтиф едилмишдир, бир нәфәрин филоложи елмләр намизәди елми дәрәҹәси вар (Г. Һәчыјев) вә 15 нәфәр «Маариф ә'лачысы» дөш нишаны илә тәлтиф олунмушдур.

Бакы шәһәриндәки Т. Һүсејнов адына 134 нөмрәли мәктәбин педагожи коллективинин тәҹрүбәси дә мараглыдыр. Республиканын маариф ә'лачысы, «Шәрәф нишаны» ордени вә бир сыра медалларла тәлтиф едилмиш Г. А. Беһбудованын башчылыг етдији бу мәктәбин педагожи коллективинин иши Сов.ИКП XXV гурултајынын, Азәрбајҹан КП XXIX гурултајынын, партија вә һөкумәтин мәктәб һаггындакы сонракы гәрарларынын тәләбләринин даһа мүкәммәл һәјата кечирилмәсинә чалышылмасына табе етдирилмишдир.

Мәктәбин шанлы ән'әнәләри, өз симасы, педагожи коллективин өз мүәллим дәст-хәтти вардыр.

Бир нечә илдир ки, мәктәб «Өјрәтмәли—өјрәнмәли» проблеми үзәриндә ишләјир. Бу иш јахшы нәтиҹәләр верир. Шагирдләр нәинки програм материалыны мәнимсәјир, һәм дә онларын јарадыҹылыг габилијјәти даһа мүкәммәл ачылыб өзүнү көстәрир, бу вә ја дикәр фәннә мараглары артыр.

134 нөмрәли мәктәбин мә'зунларынын ишләдији республика вә Иттифаг елми мәркәзләринин һамысыны сајмаг чәтиндир. Бу мәктәби битирмиш шагирдләрин әксәријјәти республиканын, һабелә Москванын, Ленинградын, Кијевин али мәктәбләринә мүвәффәгијјәтлә дахил олур, галанлары исә халг тә-

сәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә јарадычылыгла ишлә-
јирләр.

Биз фәхрлә гејд едә биләрик ки, мәктәбдә медалчыларын
сајы илдән-илә артыр. 1976/77-чи дәрс илиндә 7 нәфәр, 1977/78-
чи дәрс илиндә 12 нәфәр гызыл медалла тәлтиф олунмушдур.
1978/79-чу дәрс илиндә исә медалчыларын сајы 13 нәфәрә чат-
мышдыр. Мәктәбин мә'зунларынын чоху елм аләминдә јүксәк
пилләјә галхмышдыр.

Бир чох илләр әрзиндә мәктәбин шакирдләри шәһәр, рес-
публика ријазијјат вә физика олимпиадаларында мүкафат алан
јерләр тутурлар. Мәктәбин шакирди Рауф Исмајыловун мү-
вәффәгијјәтләри мәктәбин хүсуси фәхридир. О, үч ил әрзиндә
кәнч ријазијјатчыларын Үмумиттифаг олимпиадасынын гали-
би олмуш, 1979-чу илин јајында исә Лондонда Бејнәлхалг ри-
јазијјат олимпиадасында Совет Иттифагыны тәмсил едән ко-
мандынын тәркибинә дахил едилмишдир. ССРИ али тәһсил на-
зиринин әмри илә Рауф Исмајылов гәбул имтаһанлары вермә-
дән тәләбәләр сырасына дахил едилмишдир.

Мәктәб бу мүвәффәгијјәтләр үчүн өз ишинин көзәл устасы
олан мүәллимләримизә борчлудур. Мәктәбин шакирдләри өз
һами тәрбијәчиләри олан В. П. Сәфәрованы, А. Л. Громованы,
М. Ј. Самојлованы вә башгаларыны һәдсиз севирләр.

Ријазијјат мүәллими Марија Јермиловна Самојлова Азәр-
бајчан ССР-ин әмәкдар мүәллими, республиканын маариф
ә'лачысыдыр, Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени, «Әмәкдә фәрг-
ләнмәјә көрә», «Әмәк икидлијинә көрә» медаллары илә, Азәр-
бајчан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин үч фәхри фәрманы
илә тәлтиф едилмишдир. О, бөјүк Вәтән мүһарибәсинин иштн-
ракчысыдыр, фәдакарлыгла ишләјир, бүтүн гүввәсини, билијини
ни ушаглара сәрф едир, буна көрә дә бүтүн шакирдләри ону
севир, мәктәбин мә'зунлары ону бөјүк самимијјәтлә хатырла-
јырлар. М. Ј. Самојлова республика мүәллимләринин IV, V вә VI
гурултајларынын, мүәллимләрин II вә III Үмумиттифаг гурул-
тајларынын нүмајәндәси олмушдур.

Онун бу мәктәби битирмиш шакирдләринин 25-дән чоху
елмләр доктору вә 110-дан чоху елмләр намизәдидир.

Биз хејли мигдарда дикәр мәктәбләрин педагожи коллек-
тивләринин сәмәрәли ишини дә ганунн ифтихар һисси илә көс-
тәрә биләрик. Әмәкдар мүәллим С. Гулијеванын башчылыг
етдији 6 нөмрәли, И. И. Хазановалын башчылыг етдији 160
нөмрәли, Г. П. Јурјеванын башчылыг етдији 148 нөмрәли, әмәк-
дар мүәллим М. Мустафајевин башчылыг етдији 44 нөм-
рәли, әмәкдар мүәллим В. П. Курдјумованын башчылыг етди-
ји 23 нөмрәли, әмәкдар мүәллим Р. Нәбиоғлунун башчылыг ет-
дији 12 нөмрәли, Ф. Сәмәдовванын башчылыг етдији 132 нөмрә-
ли мәктәбләр вә бир чох башгалары бу чүр мәктәбләрдир.

Чәбрајыл рајонундакы М. Горки адына орта мәктәбин пе-
дагожи коллективини көтүрәк. Бу коллективә республиканын

әмәкдар мүәллими, тәчрүбәли директор И. Мәммәдов башчы-
лыг едир.

Мәктәбин педагожи коллективи тәдрисин, хүсусән ријазиј-
јатын тәдрисинин сәвијјәсини јүксәлтмәјә хүсуси диггәт јети-
рир. Мәктәбдә 7 нәфәр али тәһсилли вә чохиллик иш тәчрүбә-
си олан ријазијјат мүәллими ишләјир. 1973-чү илдән бәри мәк-
тәбин IX—X синифләриндә ријазијјат дәринләшдирилмиш
програм үзрә тәдрис едилир. Ахырынчы 10 илдә, мәктәбин мүәл-
лим коллективи дәрс илини 100 фаиз мүвәффәгијјәтлә баша
чатдырыр.

Мәктәб кабинет системи илә ишләјир. Мәктәбин 54 мүәл-
лиминдән икиси республиканын әмәкдар мүәллимидир, икиси
«баш мүәллим» адына лајиг көрүлмүшдүр, бири методист-мү-
әллимдир, үчү Азәрбајчан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин
Фәхри Фәрманы илә тәлтиф едилмишдир, 15 нәфәр республи-
канын маариф ә'лачысыдыр.

Севиндиричи һалдыр ки, Чәбрајыл рајонунун мәктәбләрин-
дә ишләјән ријазијјат мүәллимләринин 100-дән чоху М. Гор-
ки адына орта мәктәбин мә'зунларыдыр.

Мәктәбдә 651 шакирд тәһсил алыр. 1978/79-чу дәрс илиндә
мәктәби битирән 103 нәфәрдән 52-си али вә орта ихтисас мәк-
тәбләринә, о чүмләдән 6 нәфәри Москванын, Кијевин, Лвовун
вә Харковун али техники мәктәбләринә дахил олмушдур. Мә'-
зунларын галанлары исә халг тәсәррүфатында мүвәффәгијјәт-
лә ишләјир.

1977-чи илдә мәктәб әсасы гојулан күнүн јүз иллијини гејд
етмишдир.

Мәктәбин онларча мә'зуну көркәмли алим олмушдур, али
мәктәбләрдә вә елми-тәдгигат институтларында, хүсусән рија-
зијјат саһәсиндә ишләјир, јүзләрлә мә'зун ихтисаслы мүтәхәс-
сис олмушдур вә халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә
чалышыр.

М. Горки адына мәктәб рајонун мәктәбләринә бөјүк мето-
дик јардым көстәрир, чохдан бәри Чәбрајыл рајонунун мето-
дик мәркәзи олмушдур.

Нахчыван шәһәриндәки 5 нөмрәли орта мәктәбин сәмәрәли
ишини әјрыча гејд етмәк лазымдыр. Бу мәктәб бөјүкдүр. Ора-
да 1300-дән артыг шакирд охујур вә 100-дән артыг мүәллим
ишләјир. Педагожи коллективин сәмәрәли јарадычылыг иши
сајәсиндә бу мәктәб мәктәб ишинин гијмәтләндирилмәсинә да-
ир мүәјјән едилмиш бүтүн беш ме'јара тамамилә чаваб верир.
Мәктәбә узун мүддәт әмәкдар мүәллим А. Исмајылова башчы-
лыг етмишдир, о, рәһбәр ишә ирәли чәкилдикдән сонра исә мәк-
тәбә тәчрүбәли әмәкдар мүәллим Ј. Сеидов башчылыг едир.

Мәктәбдә ики ил бир синифдә галмаг һаллары әсасән ләғв
едилмишдир. Ј. Сеидовун јорулмаз јарадычы иши сајәсиндә
бурада ријазијјатын вә физиканын тәдриси хүсуси јер тутур.
Мәктәбдә бу фәнләрдән дәрс дејән мүәллимләрин сајы 20-јә ча-

тыр. Ј. Сејидов бу мүәллимләрин тәдрис ишинә билаваситә башчылыг едир.

Сәмими, сых әлагәли вә јарадычылыгла ишләјән коллектив мәктәбин бу мүвәффәгијјәтләринин тә'мин едир. Бу, мухтар республикада дәфәләрлә гејд едилмишдир. Һәмин мүвәффәгијјәтләрин газанылмасына мәктәбин Тамилла Ахундова, Маһтәб Нағыјева, Күлназ Гурбанова, Сәнәм Һачыјева, Сәнинә Абдуллајева вә башгалары кими мүәллимләринин сәмәрәли иш үсулилә бөјүк көмәк етмишдир.

Арачадзордакы (ДГМВ) мәктәбин јашы 77-дән чохдур. Октјабрадәк о, ибтидаи мәктәб иди. Бурада ушагларын охумасы үчүн ади шәраит јох иди. Јалныз Совет һакимијјәти илләриндә Арачадзор зәһмәткешләри әсл маариф һүгугу әлдә етдиләр. Әввәлчә ибтидаи, сонра једдииллик, 1937-чи илдән исә орта мәктәб—Арачадзор мәктәбинин кечдији инкишаф мәрһәләләри беләдир.

1975-чи илдә мәктәб үчүн кениш ишыглы синиф отаглары вә тәдрис кабинетләри, лабораторија вә е'малатханалары, идман комплекси, китабханасы вә јемәкханасы олан јени бина тикилди. Инди иш шәраитинә көрә бу кәнд мәктәби ән јахшы шәһәр мәктәбләриндән кери галмыр.

Бу мәктәб чохдан бәри тәдрисин кабинет системинә кечмишдир. Мәктәбдә методик иш «Тә'лим вә тәрбијә методларыны һәјатын тәләбләринә мувафиг шәкилдә салаг» вә «Јарадычылыгла ишләјән мүәллимдән јарадычылыгла ишләјән коллективә» девизләри алтында апарылыр. Мәктәб мүәллимләринин методик иши вә мүстәгил тәһсили онларын практик фәалијјәти илә үзви шәкилдә әлагәләндирилир, мәктәблиләрин тә'лим вә тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәсинә, онларын һәјата вә әмәјә һазырланмасына көмәк едир.

Мәктәбин коллективи тә'лим-тәрбијә ишиндә бөјүк мүвәффәгијјәтләрә наил олмушдур. 1969-чу илдән башлајараг, јә'ни 10 илдир ки, мәктәб икинлиниксиз ишләјир, мә'зунларын 20 фаизә гәдәри һәр ил али мәктәбләрә дахил олур, галанлары исә истеһсалатә кедир.

Тәкчә сон 10 илдә мәктәб мә'зунларындан али тәһсил алмыш икиси елмләр доктору, үчү елмләр намизәди олмушдур, бә'зиләри али мәктәбләрдә вә елми-тәдгигат институтларында ишләјирләр.

Мәктәбин сых бирләшмиш, јарадычылыгла ишләјән коллективи вардыр, она мәктәбин директору А. С. Погосјан башчылыг едир. Бурада педагожи ишин тәчрүбәли усталары олан Завен Рубенович Шаһбарјан, Светлана Шириновна Аллаһвердијан, Вардуш Мовсесовна Сәркисјан вә башгалары дәрс дејирләр. Тәдрис просесиндә онлар мәктәблиләрин мүстәгил зеһни ишинә бөјүк диггәт јетирир, онларын конкрет фактлары тәһлил етмәкдән нәзәри үмумиләшдирмәјә кечмәк бачарығыны инкишаф етдирирләр.

Азәрбајҹан ССР-ин јарадылмасынын 50 иллији илә әлагәдар олараг мәктәб социализм јарышында галиб кәлдијинә көрә Азәрбајҹан КП МК-нын, Азәрбајҹан ССР Али Советинин, АҺИШ-ин вә республика ЛККИ МК-нын Хатирә бајрағы илә тәлтиф олунмушдур.

1967/68-чи дәрс илиндә Бакы шәһәриндә ријазијјат тәмајүллү 1 нөмрәли интернат мәктәб јарадылмышдыр. Бу мәктәбә кәнд мәктәбләринин VIII синифләрини бүтүн фәнләрдән ә'ла гијмәтләрлә битирмиш шакирдләр гәбул едилирләр. Инди мәктәбдә республиканын 50 узаг рајонунун, һабелә гардаш Күрчүстан вә Ермәнистан республикалары рајонларынын кәнд мәктәбләриндән кәлмиш үч јүздән артыг шакирд тәһсил алыр.

Мәктәбдә ушагларын мүвәффәгијјәтлә тәһсил алмасы вә тәрбијә олунмасы үчүн әлверишли шәраит јарадылмышдыр. Мәктәб республиканын али тәһсил мүәссисәләри илә сых әлагә сахлајыр. С. М. Киров адына АДУ-нун тәләбә елми чәмијјәтинин рәһбәрлији алтында мәктәбдә физика-ријазијјат елмләри проблемләринә даир мүнтәзәм сурәтдә мүхтәлиф семинарлар вә конфранслар кечирилир. Һәр ил мәктәбдә С. М. Киров адына АДУ мүәллим һеј'әтинин вә тәләбә елми чәмијјәти үзвләринин фәал иштиракы илә кәнч ријазијјатчылар конфранслары кечирилир.

Интернат мәктәбдә үч автоматлашдырылмыш синиф, ики лингафон кабинети, физика кабинети, лабораторија, радиоелектроника вә електротехника кабинети, һабелә бүтүн һуманитар фәнләр үзрә тәдрис кабинетләри вардыр. Мәшғәләләр кабинет системи илә кечирилир.

Мәктәбдә тәчрүбәли мүәллимләрлә јанашы, Азәрбајҹан ССР ЕА Кибернетика Институтунун, С. М. Киров адына АДУ-нун, В. И. Ленин адына АПИ-нин елми әмәкдашлары да ишләјирләр.

Мәктәбдә ријазијјат дәрнәкләри, Н. Туси, Н. А. Лобачевски, електроника клублары фәалијјәт көстәрир, «Квант» журналында дәрч едилән мәсәләләрин һәлли үзрә семинарлар кечирилир. Ики илдир ки, мәктәбдә шакирд елми чәмијјәти (ШЕЧ) фәалијјәт көстәрир. Онун үзвләри илин ахырында кениш мәзмунлу реферат јазырлар. Республиканын али мәктәбләри илә сых әлагә, тә'лим-тәрбијә ишинин бачарыгла тәшкили вә мәктәбин педагожи коллективинин апардығы дикәр тәдбирләр бүтүн тә'лим-тәрбијә ишинин кејфијјәтинин дурмадан јахшылашмасыны тә'мин едир.

Мәктәбин шакирдләри һәр ил мәктәблиләрин республика олимпиадаларында, һабелә республика али мәктәбләринин кечирдикләри олимпиадаларда мүкафат алан јерләр тутурлар.

1979-чу илдә дөрд шакирд мәктәби гызыл медалла битирмишдир. Мәктәбдә мүвәффәг гијмәт алмајан шакирд јохдур, онларын 85 фаизи «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур.

1978/79-чу дәрс илиндә 196 мә'зундан 172-си али мәктәбләрә дахил олмушдур. Шакирдләр рус дилинин өјрәнилмәсинә хүсуси мараг көстәрир, она јахшы јијәләнир, буна көрә дә бу дилдәки физика-ријазијјат материалларындан сәрбәст истифадә едирләр. Ахырынчы ики илдә 70-дән артыг мә'зун өлкәнин мүхтәлиф али мәктәбләринә дахил олмушдур вә тәһсилини рус дилиндә мүвәффәгијјәтлә давам етдирир. Мәктәбин јетирмәләриндән 10 нәфәри М. В. Ломоносов адына Москва Дөвләт Университетиндә охујур, 18 нәфәри физика-ријазијјат елмләри намизәдидир, 20-дән чоху аспирантдыр.

Интернат мәктәбдә јарадычылыгла ишләјән педагожи коллектив јаранмышдыр. Онә педагожи елмләр намизәди А. Әлијев јолдаш башчылыг едир.

Ҹ. Нахчывански адына 2 нөмрәли интернат мәктәби хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Бурада дәринләшдирилмиш програм әсасында ибтидаи һәрби һазырлыг өјрәдилир. Бу мәктәбин мә'зунларынын демәк олар ки, һамысы өлкәнин али һәрби мәктәбләринә мүвәффәгијјәтлә дахил олур. Инди бу мәктәбин мә'зунлары өлкәнин 33 али һәрби мәктәбиндә охујур.

Азәрбајҹан КП МК-нын тәшәббүсү илә јарадылмыш бу мәктәб ә'ла тәдрис-мадди базаја маликдир, тә'лим-тәрбијә ишинин даим тәкмилләшдирмәк үчүн лазым олан һәр шејлә тә'мин едилир.

Мәктәбдә 67 мүәллим вә тәрбијәчидән ибарәт тәшәббүскар педагожи коллектив чалышыр. Онларын арасында А. Аббасовун (ҹоғрафија), О. Архиповананын (физика), Ј. Труфанованын, И. Николскајанын (ријазијјат), тәрбијә ишләри үзрә директор мүавини М. Таһировун вә бир чох башгаларынын сәмәрәли ишини гејд етмәк лазымдыр. Мәктәбә тәшәббүскар, јарадычылыгла ишләјән директор, биринчи дәрәҹәли капитан Р. Гулијев башчылыг едир.

4, 5, 6, 12 нөмрәли интернат мәктәбләрин, бир чох дикәр күндүз вә ахшам (гијаби) мәктәбләринин дә сәмәрәли ишини гејд етмәк лазымдыр. Лакин чәтин ки, бунә еһтијаҹ олсун. Беш мә'лум ме'јарын тәләбләринә ҹаваб верән мәктәбләр республикада минлән чохдур. Даһа чоху исә бу ме'јарлара гисмән ҹаваб верир. Севиндиричи һалдыр ки, республиканын бүтүн шәһәрләриндә вә рајонларында габагҹыл мәктәбләр вә мәктәб коллективләри вардыр.

* * *

Халг маарифи органлары мәктәб һаггында партија вә һөкумәтин гәрарларыны һәјата кечирмәк јолу илә кедәрәк, республиканын шанлы 60 иллијинин мәктәб тәһсилинин инкишафында бөјүк наилијјәтләрлә гаршылајырлар. Үмумтәһсил мәктәбләри тәкҹә сајҹа дејил, һәм дә кејфијјәтчә артмышдыр. Онлар кәнҹләри елмләрин әсаслары илә силаһландырыр, онларда фәал һәјат мөвгејини формалашдырыр, онлары марксизм-ленинизм

идејалары руһунда тәрбијә едир, һәјатә, коммунизм гуручулуғунда фәал чалышмаға һазырлајырлар.

Мәктәб тәһсилинин кәмијјәт вә кејфијјәтчә артымындан данышаркән биз һеч дә нәзәрдән гачырмырыг ки, биздә һәлл едилмәмиш проблемләр аз дејилдир, ишдә көлкәли ҹәһәтләр, нөгсанлар аз дејилдир. Севимли бајрамы гејд едәркән республиканын мүәллимләри вә халг маарифи органларынын ишчиләри өзләриндән асылы олан һәр иши көрмәк, бүтүн гүввәләрини, сә'јләрини, мүәллим гәлбинин аловуну сәрф етмәк вә Азәрбајҹан КП МК-нын рәһбәрлији алтында республикада мәктәб тәһсилинин даһа да тәрәггисинә наил олмаг әзминдәдирләр. Бунун үчүн исә инди һәр чүр лазыми шәраит вардыр.

X ФӘСИЛ

АЗӘРБАЈҸАН ССР-дә ПЕДАГОЖИ ФИКРИН ИНКИШАФЫ

Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, Азәрбајҹан ССР-дә дә педагожи фикрин инкишафынын мүәјјән тарихи вардыр. Һәмин мәсәләни бурада там ишыгландырмаға имкан јохдур. Лакин бир нечә сөз демәк лазымдыр. Чүнки бунсуз педагожи елмин индики инкишаф сәвијјәсини, республикмын 60 иллији мүнасибәти илә газанылан наилијјәтләри, һабелә онун инкишаф перспективини тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Мә'лум олдугу кими, һәлә ингилабә гәдәр М. Ф. Ахундов, С. Ә. Ширвани, Һ. Мәликов (Зәрдаби) вә бир чох башга көркәмли мәдәнијјәт хадимләри өз әсәрләриндә сон дәрәҹә гијмәтли, мүтәрәгги педагожи идејалар сөјләмишләр. Лакин бунлар бир тәрәфдән чаризмин мәктәб һаггындакы мүртәҹе сијасәти, ортә әср ҹәһаләтини тәблиг едән мүсәлман мә'нәвијјаты, дикәр тәрәфдән исә Азәрбајҹанда ана дилиндә мәктәбин, демәк олар ки, олмамасы үзүндән һәјатә кечмәмиш вә инкишаф етмәминдир. 1905—1907-ҹи илләрин рус ингилабынын тә'сири сајәсиндә Азәрбајҹан шәраитинә ујғун бә'зи педагожи проблемләрин мүзакирәси бир гәдәр ҹанланса да вә бунлар ана дилиндә мәктәб ачылмасынә һазырлыг үчүн педагожи зәмин јаратса да, јенә дә ана дилиндә мәктәбин өзүнүн системи олмадығындан педагожи фикир системи дә тәнәккүл тапмамышдыр.

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәси бу проблеми дә бирдәфәлик һәлл етди. Азәрбајҹанда совет һакимијјәтинин гәләбәси, Ленин милли сијасәтинин тәләбләри әсасында ана дилиндә мәктәб вә дикәр маариф мүәссисәләринин јаранмасы вә инкишафы илә әләгәдар педагожи елмләрин, һәм дә јени, совет елмләринин әсасы гојулду вә кәләҹәк инкишафы башлады. Буну халг маарифинин тәшкили вә чоғун инкишафы, биринчи нөвбәдә исә мәктәб тәһсилинин һәртәрәфли тәрәггиси дә тә'кидлә тәләб едирди. Белә бир шәраит ејни заманда

педагожи кадрларын дөнмәдән артымыны, бунун үчүн исә педагожи тәһсилин јарадылмасыны вә инкишафы зәруриліјини гаршыја гојурду. Ијирминчи илләрин әввәлиндә Азәрбајчанда орта вә али педагожи мәктәбләр јаранды вә онларын шәбәкәси кетдикчә кенишләнмәјә башлады. Бу мәктәбләр илк илләрдә һәр ил јүзләрлә, сонралар исә минләрлә кәнч мүәллим бурахырды. Республика мүәллимләр ордусунун арәсында педагожи фикри тәблиғ едәнләр, габагчыл мүәллим вә тәрбијәчиләр јетиширди.

Азәрбәјчандә совет педагожи фикринин әсасынын гојулмасы вә сонракы инкишафы, һәр шејдән әввәл, марксизм-ленинизм елминә, хүсусилә кәнч нәслин тәһсили вә тәрбијәси үзрә марксист-ленинчи идејаларына, совет мәктәбиндә тә'лим вә тәрбијә мәсәләләринә даир В. И. Ленинин өлмәз фикирләринә, партијанын програмларына, ҮИК(б)П МК-нын, сонралар исә Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин тарихи гәрарларына, Азәрбајчан КП МК-нын, республикә һөкумәтинин мәктәб мәсәләләри вә үмумијјәтлә, халг маарифи һаггындакы гәрарларына әсасланырды.

Педагожи фикрин инкишафы сонра Н. К. Крупскаја, А. С. Макаренко вә дикәр совет педагожи фикир корифејләринин педагожи көрүшләринә әсасланырды.

Педагокика елми өзүнүн инкишафында рус классик педагокикасынын мүтәрәгги идејаларына, хүсусән К. Д. Ушинскинин педагожи көрүшләринә, Гәрби Авропанын: Ј. А. Коменскинин, А. Дистервегин, И. Песталотсинин вә башгаларынын демократик педагожи идејаларына, һабелә ингилабa гәдәрки Азәрбајчанда јашамыш олан көркәмли мәдәнијјәт хадимләринин габагчыл педагожи идејаларына истинад едирди. Педагожи фикир һәмчинин республиканын, гардаш мүттәфиг республикаларын, хүсусән РСФСР-ин мәктәбләринин габагчыл тәчрүбәсинә әсасланырды.

Республикада 50 илә јахын бундан әввәл хүсуси Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту јарадылмышдыр. С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин, педагожи институтларын нәздиндә тәкчә педагожи елмләр үзрә мүһазирә охумагла мәһдудлашмајан, һәм дә педагокика, педагокикә тарихи, хүсуси методика үзрә елми тәдгигат ишләри апаран, һәмчинин бу елм үзрә јүксәк ихтисаслы елми кадрләр һазырлајан онларча педагокика, хүсуси методика кафедралары фәалијјәт көстәрмәјә башламышдыр. Бу мәгсәд үчүн аспирантурә јарадылмышдыр.

Республикада дөври мәтбуат—«Азәрбајчан мүәллими» гәзети, «Азәрбајчан мәктәби» журналы, мәктәб фәнләри үзрә методик мәчмуәләр: «Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты тәдриси», «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили вә әдәбијјаты тәдриси», «Тарих, ичтимаијјәт вә чоғрафија тәдриси», «Физика вә ријазијјат тәдриси», «Биолокија вә кимјә тәдриси» вә с. јарәдылды вә инкишаф етди.

К. Маркс, Ф. Енкелс вә В. И. Ленинин, демәк олар ки, бүтүн өлмәз әсәрләри Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир. Мүәллимләр бу әсәрләри, о чүмләдән онларын халг маарифи вә коммунист тәрбијәсинә даир әсәрләрини һәм доғма ана дилиндә, һәм дә рус дилиндә охујурлар. М. И. Калинин «Кәнчләрин коммунист тәрбијәси һаггында», Л. И. Брежневин «Ленин јолу илә» әсәрләри, һабелә көркәмли совет педагогларынын әсас әсәрләри. классик педагогләрын хејли әсәри: Н. К. Крупскајанын «Сечилмиш педагожи әсәрләри», А. С. Макаренконун «Сечилмиш педагожи әсәрләри» вә «Педагожи поема» китабы, В. А. Сухомлинскинин бә'зи әсәрләри, Ј. А. Коменскинин «Сечилмиш әсәрләри», К. Д. Ушинскинин «Сечилмиш әсәрләри», Н. А. Добролјубовун «Сечилмиш педагожи әсәрләри», И. Песталотсинин «Сечилмиш әсәрләри» вә с. Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир.

Бүтүн бунлар, еләчә дә рус дилиндә, дикәр гәрдаш халгларын дилиндә олан педагожи әдәбијјатын мүәллимләр вә алимләр арасында кениш јајылмасы габагчыл педагожи фикрин республиканын тәрбијә мүәссисәләринин һәјатында тәтбигинә хејли кемәк етмиш, педагожи елмләр саһәсиндә тәдгигат ишләринин даһа кениш вүс'әт алмасына тә'сир көстәрмишдир. Хүсусилә сон 20 илдә педагожи елмләр үзрә педагожи институтларын вә педагожи елмләр институту ишчиләринин апардыглары узунилик тәдгигатларын нәтичәси кими бир сыра монографијалар нәшр олунмушдур. Бундан башгә, Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунда, һәбелә јухарыда адлары чәкилән али мәктәбләрин педагокикә кафедрәләрында Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын академики А. О. Маковелски, профессор Б. Б. Комаровски (Бакы), Ј. Н. Медынски, Н. А. Константинов, Н. К. Гончаров (Москва) вә бир чох дикәр рус алим-педагогларын көмәји илә Азәрбајчанда мүәллим һазырлығы илә јанашы, һәм дә елми кадрләр һазырламаға вә педагожи проблемләр, хүсусән Азәрбајчанын һәјаты илә бағлы проблемләр үзәриндә ишләмәјә гадир олан педагожи елмләр докторлары вә намизәдләри, профессор вә досентләр јетишмишдир.

Бир нечә нүмунә кәтирәк:

Мәрһум профессор, әмәкдар елм хадими М. Мурадханов (В. И. Ленин адына АПИ) 20 илдән артыг А. С. Макаренконун педагожи идејаларынын өјрәнилмәси вә онун Азәрбајчан шәраитиндә јарадычы шәкилдә һәјата тәтбиги үзәриндә ишләмишдир. О, өзүнүн 1965-чи илдә нәшр етдирдији әсәриндә (18 чап вәрәги һәчминдә) А. С. Макаренконун гијмәтли ирсинин Азәрбајчанын мәктәбләриндә, интернат мәктәбләриндә, пионер дүшәркәләриндә јарадычы сурәтдә тәтбиги тәчрүбәсини үмумиләшдирмишдир.

Педагожи елмләр доктору, профессор Н. Казымов (В. И. Ленин адына АПИ-нин проректору) педагогика нәзәријјәси үзрә «Мәктәбдә мүгајисә үзәриндә ишин нәзәријјәси вә практикасы» адлы монографијасыны (1972-чи ил, 24 чап вәрәги һәчминдә) бурахдырмышдыр.

Мүгајисәнин дидактик пријом кими нечә мүһүм әһәмијјәт кәсб етдији мә'лумдур. Лакин ондан нечә истифадә етмәк, онун мүвәффәгијјәтли тәтбигинә нечә наил олмаг мәсәләси кифајәт гәдәр ишыгландырылмамышдыр. Н. Казымов өзүнүн монографијасында мәктәб үчүн зәрури олан бу проблемин һәллинә хејли көмәк көстәрмишдир.

Мәктәб тәһсили, педагогиканын нәзәријјәси үзрә, о чүмләдән шагирдләрин идеја-сијаси тәрбијәсинә даир, ушагларын аилә тәрбијәси һаггында, мәктәблиләрин әмәк вә естетик тәрбијәси барәсиндә дә бир сыра иш јазылмыш вә нәшр олунмушдур. Азәрбајчан халг педагогикасынын әсас мәсәләләри педагожи елмләр доктору Ә. Һашымов тәрәфиндән өјрәнилмиш вә онун бир һиссәси нәшр олунмушдур. Досент Г. Мәммәдовун «Валидејнләр арасында педагожи тәблиғат һаггында», С. Шәфијевин «Педагожи коллектив вә комсомол тәшкилаты» китаблары вә башгалары бурахылмышдыр.

Педагогика тарихи, Азәрбајчанда мәктәб вә педагожи тәһсил тарихи саһәсиндә дә хејли иш көрүлмүшдүр. Мәрһум профессор, әмәкдар елм хадими Ә. Сејидовун (В. И. Ленин адына АПИ) «Азәрбајчанда педагожи фикир тарихиндән» (1958-чи ил, 16 чап вәрәги һәчминдә) әсәри нәшр олунмушдур. Мүәллиф һәмин тәдгигатында XIX әср Азәрбајчан мәдәнијјәтинин көркәмли нүмајәндәләриндән олан А. А. Бакыхановун, М. Ф. Ахундовун, С. Ә. Ширванинин, Һ. Б. Зәрдабинин мүтәрәгги рус мәдәнијјәтинин, о чүмләдән педагогикасынын тә'сири илә формалашан педагожи көрүшләрини ишыгландырмышдыр.

Республикада совет мәктәбинин тарихи өјрәнилмиш вә очеркләр шәклиндә нәшр олунмушдур. (М. Меһдизадә), али педагожи тәһсил тарихи (профессор Һ. Рзајев), XIX әсрдә мәктәб тәһсили тарихи (профессор Һ. Әһмәдов), әмәк тә'лиминин тарихи (профессор А. Кәримов), Азәрбајчанда мәктәбәгәдәр тәрбијә тарихи (досент Ә. Гәдимбәјова) вә с. мәсәләләр тәдгиг едилиб өјрәнилмишдир.

Республикада 50-чи илләрин сонундан башлајараг, педагогикаја вә педагогика тарихинә даир орижинал дәрсликләрин һазырланмасы вә бурахылмасы да бу саһәдә газандығымыз мүвәффәгијјәтләрдәндир ки, бу да кәләчәк мүәллимләрин педагожи чәһәтдән даһа јахшы һазырлашмасына хејли көмәк етмишдир.

Хүсуси методика мәсәләләринин ишләнмәси саһәсиндә дә хејли иш көрүлмүшдүр.

ССРИ ПЕА-нын мүхбир үзвү, мәрһум А. Аббасзадә физиканын тәдрисиндә политехник тәмајүлүн һәјата кечирилмәсинә даир бир сыра әсәр нәшр етдирмишдир. О, физика мүәллимләри үчүн методик вәсаит тәртиб етмиш, физика курсу үзрә чәтин мөвзуларын өјрәнилмәси методикасыны ишләмишдир вә с. Педагожи елмләр намизәди З. Гарәловун бир сыра әсәрләри, о чүмләдән «Физика ганунларынын тәдриси методикасы» китабы (1978-чи ил, 6,5 чап вәрәги һәчминдә) чапдан чыхмышдыр.

Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту вә М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту тәрәфиндән һазырланан ана дили, рус дили вә әдәбијјатын тәдриси методикасына даир самбаллы әсәрләрин нәшрини хүсуси гејд етмәк лазым кәлир. 32 чап вәрәги һәчминдә, ики һиссәдән ибарәт олан вә 1976-чы, 1977-чи илләрдә бурахылан «V—VIII синифләрдә Азәрбајчан дилинин тәдриси» китабы ана дилиндә тә'лимин бир сыра мүһүм проблемләрини әһатә едир. Һәмин әсәр педагожи елмләр доктору Ә. Әфәндизадәнин рәһбәрлији алтында Педагожи Елмләр Институтунун әмәкдашлары тәрәфиндән һазырланмышдыр.

30 чап вәрәги һәчминдә јенә дә ики һиссәдән ибарәт олан дикәр әсәр—«Орта мәктәбдә әдәбијјатын тәдриси» китабы да Педагожи Елмләр Институту әмәкдашлары тәрәфиндән, педагожи елмләр доктору Ш. Микајыловун рәһбәрлији алтында һазырланмыш вә 1976-чы, 1977-чи илләрдә нәшр олунмушдур.

Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси үзрә 18 әдәд мүхтәлиф методик вәсаит, о чүмләдән «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси мәсәләләри» (1974-чү ил) бурахылмышдыр.

М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту кафедраларынын елми ишчиләри вә башгалары сон илләрдә бир сыра методик монографијалар, мәсәлән, «IX—X синифләрдә рус дили дәрсләри» (профессор М. Тағыјев, 2 китаб, 15 чап вәрәги һәчминдә, 1976, 1977-чи илләр), «Сәккизиллик Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилиндә синтаксис вә дурғу ишарәләринин тәдриси методикасынын әсас мәсәләләри» (профессор Ч. Бәдәлов, 20 чап вәрәги һәчминдә), «Рус дилини икинчи дил кими өјрәнән азәрбајчанлы шагирдләрдә икидиллијин никишафы просесинин лингвистик әсаслары» (педагожи елмләр доктору, мәрһум А. Шабанов, 25 чап вәрәги һәчминдә), «Милли мәктәбләрдә харичи дилләрин тә'лиминин әсас проблемләри» (мәрһум профессор Р. Барсук), «Нитгин мәзмун вә формасынын вәһдәти мәктәбдә онун никишафы методикасынын әсасы кими» (профессор Б. Әһмәдов) әсәрләр нәшр олунмушдур.

Профессор Л. Вәкилова Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси тарихини өјрәнмиш вә «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси тарихи»нин бир һиссәсини дәрч етдирмишдир. Мәрһум профессор А. Абдуллајевин «Азәрбајчан дилинин тәдриси тарихиндән» адлы монографијасы 20

чап вәрәги һәчминдә 1966-чы илдә нәшр едилмишдир. Профессор Б. Ағајев «Азәрбајчан совет мәктәбләриндә ријазијјатын тәдриси тарихиндән», мәрһум профессор А. Әбдүлрәһимов «Кимјанын тәдриси методикасы» әсәрләринин чап етдирмишләр ва с.

Али мәктәбләрин педагожи кафедралары вә педагожи елмләр институту ишчиләринин апардыглары тәдгигатлар нәтичәсиндә јаранан бүтүн ишләр үзәриндә дајанмаг имкан харичиндәдир вә әслиндә буна һеч еһтијач да јохдур. Тәкчә буну көстәрмәк кифајәтдир ки, јалныз Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун ишчиләри сон 25 илдә (1940—1978) хүсуси-методик характерли 136 әсәр, педагожи институтларын алимләри исә 86 адда елми иш нәшр етдирмишләр. Бундан башга, педагожи вә методик характерли 86 адда әсәр рус дилиндән Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилиб нәшр едилмишдир (1935—1978).

Алим вә методистләримизин нәшр етдирдикләри әсәрләр республикада педагожи вә методик проблемләрин һамысыны там һәлл етмәсә, онларын бир гисми көгсанлы, бә'зиләри исә мүбаһисәли олса да, институтларымыз тәрәфиндән тә'лим-тәрбијә проблемләри үзрә хејли иш көрүлдүјүнү вә онларын Азәрбајчан ССР-дә совет педагожи фикринин инкишафына хидмәт етдијини гејд етмәк олмаз.

ССРИ Маариф Назирлији вә ССРИ ПЕА-нын көрдүјү әзәмәтли ишләрлә јанашы, республикамызда педагожи елмләрин инкишаф сәвијјәси партија вә һөкумәтин гаршыја гојдуғу мүһүм вәзифәнин—тәһсилин јени мәзмунуна кечилмәси вәзифәсинин вахтында һәлл олунмасына хејли көмәк етмишдир. Алимләримизин, методист вә габагчыл мүәллимләримизин гүввәси илә ана дили ва рус дили, Азәрбајчан вә рус әдәбијјаты, рәсм, нәғмә ва мусиги үзрә јени програм ва дәрсликләр һазырланмышдыр. 111 адда дәрслик, о чүмләдән 70 орижинал дәрслик, онлара методик рәһбәрлик нәшр олунмуш, бунунла да јени програма кечилмәси баша чатдырылмышдыр ки, бу да бөјүк наилијјәтдир.

Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарлары илә әлагәдар тә'лим методларынын модерниләшдирилмәси, тәдрисин идеја-елми сәвијјәсинин јүксәлдилмәси, шакирдләрин мүстәгил ишинә кениш јер верилмәси, онларын идрак фәаллығынын гүввәтләндирилмәси, мәктәблиләрин идеја-сијаси, мә'нәви вә әмәк тәрбијәсинин, пешәјә истигамәтләндирилмәсинин әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы јолу илә дәрсин тәкмилләшдирилмәси үзрә хејли иш көрүлүр. Мәһз һәмин ишләр сајәсиндә республиканын мүәллимләри дәрсин сәмәрәлилијинин, тә'лим-тәрбијә ишләринин методикасынын јахшылашдырылмасы илә инди даһа кениш планда мәшғул олурлар.

Бүтүн бунлара бахмајараг, е'тираф едәк ки, педагожи елмләр саһәсиндә апарылан тәдгигатлар вә дәрч олунан әсәрләр мәктәб тәһсилинин мүһүм вә мүрәккәб проблемләринин һәлли илә мәшғул олан мәктәбләримизин вә мүәллимләримизин артан тәләбләрини өдәмир. Биз халг маарифинин дикәр саһәләринин еһтијачыны һәлә демирик. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин нојабр (1966-чы ил) гәрарында педагожи елмләр һаггында дејилән сөзләри—өлкәнин елми-тәдгигат мүәссисәләри халг маарифинин әсас, һәјати әһәмијјәт кәсб едән проблемләринин лајиг ишләјир фикрини ејнилә бизә дә шамил етмәк олар. Маариф органлары, мәктәбләр вә дикәр тәрбијә мүәссисәләри Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институнун вә Азәрбајчанын али мәктәбләринин педагогика кафедраларынын әмәкдашларындан чох шеј көзләјирләр.

Әсассыз данышмајачағыг. Габагчыл мәктәб вә мүәллимләрин педагожи тәчрүбәсинин үмумиләшдирилмәси имкан дахилиндә олан вә ән зәрури тәдгигат мөвзуларындандыр.

Һазырда республикада миндән артыг мәктәб вә 50 минә јахын мүәллим ишләјир. Буна бахмајараг, һәлә һеч бир фәнн үзрә габагчыл тәчрүбәдән, о чүмләдән нөгсанлара гаршы мүбаризәдән бәһс едән санбаллы тәдгигат әсәри јохдур. Шакирдләрин дәрс мәшғәләләри илә јүкләнмәси, мә'лум олдуғу кими, ағырдыр. Лакин бу мәсәлә дә һәләлик мүсбәт һәллини тапмамышдыр.

Гүввәдә олан тәдрис планы үзрә Азәрбајчан мәктәбләринин IX—X синифләриндә мәчбури һәфтәлик саатларын мигдары 35-ә, VII—VIII синифләрдә исә 34-ә чатыр. Биз орта мәктәбдә верилән билијин үмуми һәчмини азалтмадан вә тә'лим мүддәтинн узатмадан шакирдләрә дил, тарих вә чоғрафијадан даһа чох билик вермәлијик. Бу, милли мәктәбләрин спесификлијиндән ирәли кәлир. Чүнки шакирдләр ана дили вә әдәбијјатдан башга, һәм дә рус дили вә әдәбијјатыны, тарих вә чоғрафија үзрә үмуми курсдан савајы, һәм дә Азәрбајчанын тарих вә чоғрафијасыны өјрәнирләр. Бу исә, шүбһәсиз, шакирдләрин јүкләнмәси илә нәтичәләнир. Бундан башга, тә'лим методларынын модерниләшдирилмәси вә дәрсдә шакирдләрин мүстәгил ишинә кениш јер верилмәси програм материалларынын шакирдләрә там чатдырылмасы ишини чәтинләшдирир, билијин һәчми илә онун мәктәблиләрә чатдырылмасы методу арасында, нечә дејәрләр, мә'лум зиддијјәт јарадыр. Елм бу мәсәләјә дә мүдахилә етмәлидир. Демәли, биз шакирдләрин јүкләнмәсинин гаршысыны алмаг, дәрсләрдә мүстәгил иш, синифдәнкәнар оху, идман, синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләр, ушагларын мә'налы истираһәти мәгсәди илә вахта гәнаәт етмәк, мөвчуд вәзијјәтдән чыхмаг үчүн педагожи елмләрдән һаглы олараг көмәк көзләјирик. Тадрисин сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндә мүһүм рол ојнајан бу әсас мәсәләнин педагожи тәдгигатлар тематикасында өзүнә јер тапмамасы да тәәссүф догурур.

Мәктәбләрдә тәрбијә ишләри проблемләри саһәсиндән дә буна бәнзәр мисал кәтирмәк олар. Мәктәбләрдә инди јүзләрлә

достлуг клублары, Ленин музејләри, әмәк вә инҝилабн шөһрәт клублары фәалијјәт көстәрнр. Һәјат тәрбијә ишләринии јенн-јени формәләрыны јарәдыр. Лакин биз мәктәбләримиздә тәрбијә ишләри, мәсәлән, бејнәлмиләл тәрбијә үзрә топланан тәчрүбәнин әсаслы шәкилдә үмумиләшдирилмәсинә наил олмамышыг. Рус дилинии тәдриси саһәсиндә, әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин һәјата кечнрнлмәснидә елми тәдгигатләр тәләб едән мәсәләләр дә һәлә чохдур.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә, ахшам мәктәбләри, педагожи, техникин пешә тәһсили проблемләрниә кәлдикдә нсә демәлијик ки, елми тәдгигат бу саһәләрә, демәк олар кн, тохунмамышдыр. Аилә тәрбијәси илә әлагәдәр көрүлән ишләр дә аздыр. Дефектолоҝијә проблеми үзрә апарылан ишләр исә јох дәрәчәсиндәдир. Хүсуси методикә сәһәсиндәки вәзијјәт дә бундан јахшы дејилдир.

Биз бурәдә тәдгигәт мүәссисәләринин тематикасыны вермәк вә онларын фәалијјәтини истигамәтләндирмәк фикриндә дејилик. Кәтирдијимиз нүмунәләр дә биздә һәлә нә гәдәр һәлл едилмәмиш педагожи проблемин олдуғуну әјдын көстәрир.

Белә бир гануни суәл ортаја чыхыр: бизим кери галмағымыза сәбәб нәдир? Педагожи елмләр сәһәсиндәки тәдгигатләрда һансы нөгсәнләр вардыр? Онларын арадан галдырылмасы үчүн нә кими тәдбирләр көрүлүр?

Ачыг данышачағыг. Бунун сәбәби чохдур, лакин онларын һамысынын арадан галдырылмасына имканымыз вардыр.

Һәр шејдән әввәл, педагожи елмләр саһәсиндә тәдгигәт апарән мүәссисәләрлә педагожи елмләр институту вә али мәктәбләрин педагокикә кафедрәләрынын ишинин сых әлагәләндирилмәмәси бизә хејли мане олур. Бурәдә сөһбәт тәкчә бу вә ја дикәр тәдгигәт мөвзусунун мүхтәлиф институтлардә дублјаж едилмәснидән (тәәссүф ки, белә һалләр аз олмур) дејил, һәм дә халг маарифи сәһәсиндә апарылан актуал тәдгигат ишләринин сүр'этләндирилмәси вә јахшылашдырылмасы үчүн бүтүн имкан, вәсаит вә елми гүввәләрин бирләшмәсиндән кедир.

Кери галмағымызын аз әһәмијјәти олмајан сәбәбләриндән бири дә мүасир тәдгигат методларындан там истифадә олунмамасы илә әлагәдардыр. Мәсәлән, тәдгигат методларынын арасында педагожи-дидактик експеримент, демәк олар кн, јох дәрәчәсиндәдир.

Белә бир фикир вардыр кн, һансы ишдә експеримент јохдурса, орада тәдгигәтын дикәр методлары илә әлдә едилән нәтичәләр шүбһә ојадыр. Һәрчәнд кн, биз бу мөвгедә дајананларла шәрик дејилик. Чүнки онда бизим Ленинин «чанлы мүшаһидәдән...» мүддәасына мүнасибәтимиз анлашылмаз оларды. Бунунла белә, педагожи тәдгигатларда мүһүм тәдгигат

методләрындан бири кими експериментсиз һечнимәјн дә нормал һал һесаб етмәк олмаз. Експеримент тәдгигата көмәк етмәли, ону фетишләшдирмәмәлидир.

Кери галмағымызын бир сәбәбини дә габагчыл мүәллимләрин (бунлар педагожи фикрин әсас тәмсил едәнләрдир) педагожи проблемләрин тәдгиги просесинә аз чәлб едилмәси илә изаһ етмәк лазымдыр.

Керилијин дикәр сәбәби тәдгигатын нәтичәләринин мәтбуатда вахтында ишыгландырылмамасы, дәрч олунана гәдәр көһнәлмәсидир. Тәдгигатын нәтичәләринин тәтбиги мәсәләси илә пис мәшғул олдуғумузу демәсәк дә, һәр һалдә јахшы да мәшғул олмуруг.

Бурәдә даһа бир сыра дикәр нөгсанләрдән дә данышмаг оларды. Лакин елә бу дејиләнләр дә Азәрбајчанда педагожи елмин инкишафы вәзијјәтини әјдын көстәрир.

Т. Ә. АЛЛАҺВЕРДИЈЕВ
Азәрбајҹан ССР Дөвләт техники пешә тәһсили комитәсинин сәдри

АЗӘРБАЈҸАН ССР-дә ТЕХНИКИ ПЕШӘ ТӘҺСИЛИ

Совет Иттифагы Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти өлкәнин халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләри үчүн фәһлә кадрлары һазырламағын әсас мәктәби олан техники пешә тәһсили системинә даим диггәт јетирирләр.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарларыны јеринә јетирәрәк, 1977-ҹи илин август ајында «Техники пешә тәһсили системи шакирдләринин тә'лим вә тәрбијәси процесинин даһа да тәкмилләшдирилмәси һаггында» гәрар гәбул етмишләр. Һәмин гәрар чох мүһүм сајылан белә бир ҹәһәтә јөнәлмишдир ки, техники пешә тәһсили системи елми-техники тәрәггинин кетдикҹә артан тәләбләринә, коммунизм гуруҹулуғу вәзифәләринә максимум долғунлугла ҹаваб версин, бүтүнлүкдә тә'лим вә тәрбијә процеси мәктәбли кәнҹләрин идеја, мә'нәви вә әмәк мәтанәти илә даһа сых бағлы олсун.

Азәрбајҹан ССР-дә техники пешә тәһсили бүтүн республиканын јүксәлиши илә бирликдә инкишаф етмиш вә јеткинләшмишдир. Пешә тәһсили мәктәбләриндән 575 мин нәфәрдән артыг ихтисаслы фәһлә чыхмышдыр ки, онлардан бир чоху һазырда әмәк коллективләриндә фәал чалышыр, һамынын һөрмәтини газанмыш, ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф едилмиш, Социалист Әмәји Гәһрәманы кими јүксәк ада лајиг көрүлмүшдүр.

Азәрбајҹанын техники пешә тәһсили системинин јетишдирмәләри олан Социалист Әмәји гәһрәманлары Мирзәбаба Абуталыб оғлу, Ханоғлан Бајрамов, Әли Новрузов, Атајар Асланов, Сәрдар Имрәлијев, Тубу Мәликова, Севил Газыјева вә башгалары әмәли ишдә көстәрмишләр ки, вәтәнимизин әмәкчи адамы өз пешәсини севәрсә, нәләрә наил ола биләр.

Азәрбајҹан КП МК вә республика һөкумәти ихтисаслы кәнҹ фәһләләр һазырлајанларын ишини лајигинҹә гијмәтләндирирләр. Онларын јахшыларындан ән јахшыларына «Әмәкдар техники пешә тәһсили устасы» фәхри ады верилмиш, бир чохлары «Азәрбајҹанын әмәкдар мүәллими» адына, дикәрләри ССРИ орден вә медалларына, Азәрбајҹан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин фәхри фәрманларына лајиг көрүлмүшдүр.

Лакин ашағыда сөһбәт бу һагда кетмәјәҹәкдир. Бизим вәзифәмиз, мүхтәсәр дә олса, фактлар вә рәгәмләр әсасында Азәрбајҹанда ихтисаслы фәһләләрин пешә тә'лиминин неҹә јарандығыны көстәрмәк, кәнҹ совет республикасынын ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы саһәсиндәки илк аддымлары барәдә, Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә әлиндә силаһ Вәтәнин мүдафиәсиндә дурмуш фәһләнин әвәз едәнләрин неҹә јетишдирилдији барәдә, һәм дә республиканын јубилеји әрәфәсиндә онун техники пешә тәһсили системинин неҹә көрүндүјү барәдә данышмагдыр.

Азәрбајҹан ССР Дөвләт архивинин фондларында бир сыра сәнәдләр[1] вардыр ки, онларын әсасында ингилабдан әввәлки Азәрбајҹанда техники пешә тә'лиминин тарихини изләмәк мүмкүндүр.

Ингилабдан әввәлки Азәрбајҹанда техники пешә тә'лими мәсәләләри тәдгигатчыларын диггәтини чох аз ҹәлб етмиш вә јалныз Е. Зејналовун әсәриндә мөвҹуд архив материалынын үмумиләшдирилмәси саһәсиндә көстәрилән илк ҹәһдләр верилмишдир[2].

Мә'лум олдуғу кими, чар һөкумәти кетдикҹә артан капиталист мүнасибәтләринин, фабрик вә заводларын јаранмасындан, кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары е'мал едән капиталист мүәссисәләринин әмәлә кәлмәсиндән доған тәләбата—фәһләләрин техники пешә тә'лиминин тәшкили вә инкишафына олан објектив еһтијаҹа фикир вермирди.

XIX әсрин ахырынҹы рүбүнә јахын сәнајенин ихтисаслы фәһлә кадрларына олан тәләбаты елә бир ҹидди проблемә чеврилмишдир ки,[3] чар һөкумәти инкишаф едән капиталист сәнајесинин мәнафејинә ҹаваб верә биләҹәк сәнаје тәһсили системи барәдә мәсәләјә бахмаға мәҹбур олмуш вә 1888-ҹи илдә «Сәнаје мәктәбләри һаггында әсас гајдалар» ганунуну гәбул етмишди. Һәмин гануна үзрә үч типдә сәнаје мәктәби јарадылмасы нәзәрдә тутулурду:

орта техники мәктәбләр — бунлар мүһәндисләрин ән јахын көмәкчиләри олан техникләрә биликләр вермәли вә лазыми баҹарыглар ашыламалы иди;

ибтидаи техники мәктәбләр — бунлар елә билик вә баҹарыглара малик устлар һазырламалы идиләр ки, һәмин усталар бу билик вә баҹарыглары фәһләләрә версинләр;

---

[1] Азәрбајҹан ССР Дөвләт Архиви, ф. 57, сијаһы 1, с. и. 146, 147, 248, 318, 356, 368, 417.

[2] Е. Зејналов. Ингилаба гәдәрки Азәрбајҹанда пешә тә'лими. «Кәнҹ фәһлә» бүллетени, № 7, 1973.

[3] А. А. Булгаков. Профессионально-техническое образование в СССР на современном этапе, в кн. «Высшая школа», М., 1977.

сәнәт мәктәбләри — бунларын гаршысында гојулан мәгсәд сәнәт пријомларыны әмәли сурәтдә өјрәтмәкдән вә иши дәри етмәк үчүн лазым олан билинләри вермәкдән ибарәт иди.

Мүәјјән вахт кечдикдән сонра (1893-чү илдә) Халг Маариф Назирлијинин көстәриши илә сон дәрәчә чүзи кустар-сәнәт тәһсили верән сәнәт мәктәбләри јарадылмышдыр, 1895-чи илдән е'тибарән исә ибтидаи сәнәт мәктәбләри јарадылмаға башланмышдыр ки, бу мәктәбләр дә әсас диггәти әмәли тә'лимә верирдиләр.

Республиканын архивләриндә јухарыда адлары чәкилән типдә мәктәбләрин ингилабдан әввәлки Азәрбајчанда да мүхтәлиф вахтларда ачылдығы барәдә мә'луматлар вардыр.

Белә мә'луматлар ичәрисиндә, Шәкидә «тәчрүби иләчилик мәктәби» һаггындакы илк хатырлатма 1843-чү илә аиддир[1]. Өзүнүн мөвчуд олдуғу 20 ил әрзиндә һәмин мәктәбдә 236 шакирд тә'лим кечмиш, бунлардан да 117 нәфәри ону мүвәффәгијјәтлә битирмиш вә уста ихтисасы алмышды.

1879-чу илдә Нахчыванда харратлыг вә чилингәрлик сәнәтини өјрәдән шәһәр мәктәбинин әсасынын гојулдуғу, тә'лим мүддәтинин үч ил олдуғу вә бу мәктәбә 24 нәфәр гәбул олундуғу, һәм дә 1904-чү илдән е'тибарән бурада 24 нәфәр бағчылыг мүтәхәссиси һазырланмаға башландығы барәдә мә'луматлар вардыр[2]. Һәмин илдә Нахчыванда икисинифли рус-татар гадын мәктәби тә'сис едилмишди ки, бурада үчиллик програм үзрә 44 гыз әл ишини өјрәнирди.

1884-чү илдә Јелизаветполда (Кировабад шәһәри) метал е'малы үзрә тә'лим кечилән, һәм дә кәнд тәсәррүфаты бөлмәси олан Михајловск сәнәт мәктәби ачылмышды. Һәмин мәктәбдә 27 нәфәр чилингәрлик, 4 нәфәр дәмирчилик ишини, 23 нәфәр исә кәнд тәсәррүфаты ишләрини өјрәнирди.

1887-чи илдә Бакыда шәһәр вәсаити һесабына сахланылан шәһәр сәнәт мәктәби јарадылмышды. Бурада тә'лим алмаға 104 нәфәр гәбул едилмишди. Шәһәр думасы тәрәфиндән тәсдиг едилмиш мәктәб низамнамәсиндә дејилирди ки, мәктәбә ибтидаи мәктәб һәчминдә имтаһанлары верә билән, физики чәһәтдән сағлам олан вә 10 манат мигдарында тә'лим һаггы өдәјән јенијетмәләр гәбул едилирләр.

1895-чи илдә һәмин мәктәбин базасында Бакы орта механика иншаат мәктәби ачылмыш, һәм дә онун нәздиндә метал, ағач е'малы үзрә ибтидаи сәнәт мәктәби, дашјонма е'малатханасы јарадылмышды. Бурада 4 иллик тә'лим курсу мүәјјән едилмишди.

[1] Е. Зејналов. Ингилаба гәдәрки Азәрбајчанда пешә тә'лими. «Кәнч фәһлә» бүллетени, № 7, 1973.

Сәнәт мәктәбләриндә тә'лим әсас е'тибарилә ихтисаслы фәһләләр һазырламаг мәгсәдини күдүрдү. Буна көрә дә дәрс вахтынын јарысы е'малатханаларда вә мүәссисәләрдә пешә һазырлығы үчүн ајрылырды, нәзәри һазырлыг исә ихтисаслашдырма фәнләрини, чертјожлары охумағы бачармағы вә јығчам бир һәчмдә үмумтәһсил һазырлығыны, јә'ни истеһсал технолокијасыны баша дүшмәк үчүн лазым олан һазырлығы әһатә едирди.

Пешә мәктәбләриндә вә сәнәт мәктәбләриндә тә'лим рус дилиндә кечилирди. Бунларда тә'лим алан шакирдләрин үмуми сајынын орта һесабла 6 фаизә гәдәрини азәрбајчанлылар тәшкил едирди.

Пешә мәктәбләринин вә сәнәт мәктәбләринин һамысында практикант групплары ишләјәшлы фәһләләрдән ибарәт олан практикант групплары ишләјирди. Үчиллик тә'лим мүддәти әрзиндә онлардан уста көмәкчиләри һазырланырды.

Бунунла бирликдә, хејријјә васитәләри илә «мүсәлман курслары» адланан курслар сахланылырды ки, бурада јерли милләтдән—азәрбајчанлылардан сајча аз мигдарда ихтисаслы фәһләләр һазырланырды.

Пешә мәктәбләри вә сәнәт мәктәбләри мүхтәлиф чәмијјәтләрдән, каналлардан чәлб олунан вәсаитләр һесабына сахланылыр вә хәрчләрин бир гисми хәзинәнин һесабына өдәнилирди.

1914-чү илә јахын Азәрбајчанда 10 сәнәт мәктәби ишләјир, бунларда 2402 шакирд тә'лим алырды. Биринчи дүнја мүһарибәси илләриндә вә мүсаватчыларын һакимијјәти дөврүндә сәнәт мәктәбләринин мөвчудлуғу һаггында мә'лумат јохдур. Мә'лумдур ки, мүһарибәнин тасәррүфатда төрәтдији керилик вә гураглыг ағыр из гојмушду вә Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гурулдуғу күнә јахын һеч бир сәнәт мәктәби јох иди.

Азәрбајчанда 1920-чи илин Апрел ингилабы тәсәррүфатын бүтүн саһәләриндә, о чүмләдән ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы сәһәсиндә да көклү дәјишикликләрин әсасыны гојду.

Ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы проблеминин һәлл едәркән кәнч Совет республикасы олан Азәрбајчан Ленинин көстәришләрини рәһбәр тутур, РСФСР-ин бу саһәдәки тәчрүбәсинә әсасланырды.

В. И. Ленин социализм гуручулуғу планында халг тәсәррүфатынын сәнајеләшдирилмәси, әкинчилијин кооперативләшдирилмәси вә мәдәни ингилаб арасында сых әлагәни гејд едәрәк, јени типли фәһләнин тәрбијәсинә чох бөјүк бир вәзифә—«ишләмәји өјрәнмәк» вәзифәси кими бахыр, халг әмәјинин мәһсулдарлығыны јүксәлтмәк јолуну бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә көрүрдү[1]. Халг Комиссарлары Советинин билаваситә техники пешә тәһсилинин тәшкили вә инкишаф етди-

[1] А. А. Булгаков. Профессионально-техническое образование в СССР на современном этапе, в кн. «Высшая школа», М., 1977.

рилмәсинә, јенијетмә ва јашлы фәһләләрин әмәјинин јенидән тәшкил едилмәсинә аид олан 10-дан чох декретнин В. И. Ленин имзаламышды.

Ленин декретләри әсасында РСФСР Халг Маариф Комиссарлығынын тәркибиндә техники пешә тәһсилинә рәһбәрлик үзрә ваһид орган (1919-чу илдә—техники пешә тәһсили сексијасы), даһа сонра Баш Техники Пешә Тәһсили Комитәси (1920-чи илин јанварында) јарадылды, техники пешә тәһсили вә ишчи гүввәси һазырланмасы үзрә идарәләрин фәалијјәтинә рәһбәрлик едилмәси вә бу фәалијјәтин әлагәләндирилмәси онә һәвалә олунду.

Халг маарифи вә фәһлә кәнчләрин әмәји мәсәләләри үзрә партијанын програм тәләбләри—РК (б) П-нин VIII гурултајында (1919-чу ил) гәбул едилмиш бу тәләбләр ихтисаслы фәһләләр һазырламағын Совет системинин гурмаг үчүн принсипиал әһәмијјәтә малик иди. Гурултајда 17 јашындан јухары шәхсләр үчүн үмуми политехник биликләрин өјрәнилмәси илә әлагәдар сурәтдә пешә тәһсилинин кениш инкишаф етдирилмәси е'лан олунмушду.

1920-чи илин јанварында РСФСР Халг Маариф Комиссарлығы РСФСР-дә техники пешә тәһсили һаггында гәрар гәбул етди. Һәмин гәрарда техники пешә тәһсили мәктәбләри шәбәкәсини кениш инкишаф етдирмәк, бу мәктәбләрә кәнчләри 14 јашындан габул етмәк зәрури һесаб едилирди.

Азәрбајҹанда нефт сәнајесиндә фәһлә кадрлары ҹәһәтдән вәзијјәт хүсусилә агыр иди. Нефт мә'дәнләриндә нефт һасилатыны бәрпа етмәк вәзифәси фәһлә кадрлары барәдәки мәсәләнин тезликлә һәлл олунмасыны тәләб едирди. Азнефтин мә'луматларына көрә, о заман нефт сәнајесиндәки ихтисаслы фәһләләр, бу саһәдә чалышан фәһләләрин үмуми сајы мүгабилиндә ҹәмиси 13,8 фаиз тәшкил едирди.

Бакынын бүтүн нефт рајонларында ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үчүн гысамүддәтли курсләр вәрды, јенинләри тәшкил едилир, фәрди вә бригада шакирдлији гәјдәсында ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы кенишләндирилирди.

Азәрбајҹан ингилаб комитәсинин 5 август 1920-чи ил тарихли декрети илә республика Халг Маариф Комиссарлығынын тәркибиндә Баш Техники Пешә Тәһсили Комитәси јарадылыр, әввәлләр һәр һансы бир мүәссисә вә ја идарәнин сәрәнчамында олан бүтүн техники пешә мәктәбләри вә фәһлә һазырлығы курслары онун табелијинә верилир[1].

Баш Техники Пешә Тәһсили Комитәси нәздиндәки елми-техники шуранын ичласларынын архивиндә сахланылмыш протоколлар онун чохҹәһәтли фәалијјәтини характеризә едир: шура мүхтәлиф мүәссисәләрдә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үчүн, кечмиш сәнәт мәктәбләринин нәздиндә фәһләләр

[1] Азәрбајҹан ССР Дөвләт Архиви, ф. 314, сијаһы 1, с. в. 301.

һазырланмасы үчүн курсләр ачылмасы барәдә, мүсәлман бөлмәси үчүн сәнәт мәктәбинин тә'лим програмләры, мүсәлман гадынлары үчүн бириллик курсларын програмы һаггында, мәктәбләрин тәфтиш едилмәси гајдасы, гәзә халг маарифи шө'бәләринин нәздиндә техники пешә тәһсили јарымшө'бәләринин тәшкил едилмәси һаггында мәсәләләрә вә бир сыра дикәр мәсәләләрә бахыр вә онләры һәлл едирди.

О вахт өлкәдә јени типли мәктәбләр—фабрик-завод шакирдлији мәктәблари (ФЗШ) јарадылмага башланмышды. Азәрбајҹан комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә 1921-чи илин декабрында лејтенант Шмидт адына заводда металчыләр һазырлајан илк ФЗШ мәктәби тәшкил едилмишди. Һәмин ФЗШ мәктәбинә «Краснаја Молодјож» ады верилмишди. ФЗШ мәктәби тәшкил олундуғу илдә тә'лим үчүн 84 нәфәр гәбул етмишди. Бунун ардынча 1922-чи илдә Азнефтин даһа 6 ФЗШ мәктәби, һабелә әјиричи-тохучулуг фабрики (индики В. И. Ленин адына тохучулуг комбинаты) нәздиндә ФЗШ мәктәби вә дәмирјолчуларын ФЗШ мәктәби ачылыр.

1924—1925-чи илләрдә 6 јени ФЗШ мәктәби јарадылыр вә 1926/27-чи тәдрис илинин әввәлинә јахын Азәрбајҹанын 14 ФЗШ мәктәбиндә 2062 шакирд, о ҹүмләдән 801 нәфәр азәрбајҹанлы тә'лим алыр[1].

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләриндә тә'лим мүддәти үч илдир. Бунларә тә'лимә натамам орта тәһсилли јенијетмәләр (о вахт биринчи дәрәҹәли мәктәби, сонра исә једдиллик мәктаби битирәнләр) гәбул олунур. Тәдрис планы һәм үмумтәһсил һазырлығыны, һәм дә пешә һазырлығыны әһатә едирди. Бүтүн ФЗШ мәктәбләриндә тә'лимин Азәрбајҹан дилиндә кечирилдији групларда рус дили өјрәнилир, сабаһын ихтисаслы фәһләләринин идеја-сијаси һазырлығына диггәт јетирилир, ичтимаијјат, игтисади ҹоғрафија, истеһсалын тәшкили мәсәләләри вә с. өјрәнилирди.

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләри нәздиндә јарадылдыглары мүәссисәләрин вәсаитләри һесабына сахланылыр вә бунлара һәмин мүәссисәләрин бир тәркиб һиссәси кими бахылырды.

20-чи илләрин ахыры вә 30-чу илләрин әввәлиндә КНМ адына ФЗШ мәктәби (индики 74 нөмрәли орта техники пешә мәктәби) вә «Гриша Околесин адына» ФЗШ мәктәби (индики 29 нөмрәли орта техники пешә мәктәби) үчүн әсаслы тәдрис бинәлары, тә'лим е'малатханалары тикилди ки, бунлар инди техники пешә мәктәбләринин ән јахшы бинәлары сырасындадыр.

Биринчи беш илликләр дөврүндә ихтисаслы фәһләләрә олан тәләбатын хејли дәрәҹәдә артдығы, лакин ФЗШ мәктәбләри-

[1] А. А. Анпагиев. Профессионально-техническое образование в Азербайджане. Профиздат, М., 1960.

ини сајча аз олдуғу бир дөврдә мүәссисәләрдә тә'лим курсу комбинатлары јаратмаға башладылар. Бунлар гыса тә'лим мүддәти әрзиндә мүәссисәләрә лазым олан фәһлә кадрлары һазырлајырдылар.

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләринин фәалијјәтинә аид рәһбәрлијин олмамасы 30-чу илләрин ахырына јахын она кәтириб чыхартды ки, мүәссисәләрин нәздиндәки бу типли мәктәбләр инкишаф етмәкдә олан игтисадијјатын тәләбләрини даһа өдәјә билмирди, јени техникләри ихтисаслы кадрларла тә'мин етмирди. ФЗШ мәктәбләриндән бир нечәси игтисади чәһәтдән сәмәрәли олмадығына көрә бағланылды.

Өлкәнин һәјаты вә игтисадијјаты ихтисаслы фәһлә кадрларын дурмадан һазырланмасы системини лазыми дәрәчәдә, јә'ни мүәссисәләрин вә тикинтиләрин иш гүввәсинә олан еһтијачларыны өдәјә биләчәк дәрәчәдә јенидән гурулмасыны тәләб едирди.

Коммунист партијасы вә Совет һөкумәти ихтисаслы фәһләләрә әвәзчиләр һазырланмасы мәсәләсинә һәмишә мүһүм әһәмијјәт вермишдир. Партијанын бүтүн гурултајларынын сәнәдләриндә биз һәмин мәсәләјә аид лазыми көстәришләр тапырыг. Бу көстәришләр ССРИ-дә социализм гуручулуғунун һәр бир мәрһәләсиндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы саһәсиндәки конкрет мәсәләләри мүәјјән етмишдир.

Партијанын XVIII гурултајында (1939) дөвләт әмәк еһтијатлары јарадылмасы вәзифәси гаршыја гојулду. Бу вәзифә ССРИ Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин «Дөвләт әмәк еһтијатлары һаггында»кы 2 октјабр 1940-чы ил тарихли фәрманында өз ифадәсини тапды. Өлкәдә јени техники пешә тәһсили системи јарадылды. Мүәссисәләрин нәздиндә мөвчуд олан фабрик-завод шакирдлији мәктәбләри (ФЗШ мәктәбләри) әвәзиндә үч типдә мәктәбләр тәшкил едилди:

сәнәт мәктәбләри — металчылар, металлурглар, кимјачылар, мә'дән фәһләләри, нефтчиләр, дәниз вә чај нәглијјаты, рабитә мүәссисәләри фәһләләри вә бир сыра дикәр саһәләрдән өтрү фәһләләр һазырланмасы үчүн;

дәмирјол мәктәбләри — машинист көмәкчиләри, паравоз вә вагон тә'мири чилиңкәрләри, јол тә'мири бригадирләри, газанчылар вә бир сыра дикәр мүрәккәб пешәләр үзрә фәһләләр һазырланмасы үчүн;

фабрик-завод тәһсили мәктәбләри (ФЗТ) — көмүр, филиз-мә'дән, металлуркија, нефт сәнајеләриндә вә тикинтиләрдә чалышачаг орта ихтисаслы күтләви пешә фәһләләри һазырланмасы үчүн.

Сәнәт мәктәбләриндә вә дәмирјол мәктәбләриндә тә'лим мүддәти ики ил, фабрик-завод тә'лими мәктәбләриндә исә—алты ај мүәјјән едилди. Мәктәбләр једдиллик тәһсили олан 14—15 јашлы кәнчләрдән комплектләшдирилирди. ФЗТ мәктәбләринә ибтидаи тәһсили олан 16—17 јашлы оғлан вә гызлар гәбул олунурду. Сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, һабелә ФЗТ мәктәбләринин малијјәләшдирилмәсини дөвләт өз үзәринә көтүрдү. Бунларда тә'лим алан шакирдләрин һамысы пулсуз олараг формалы кејим, күндә үч дәфә јемәк, тәдрис вәсаитләри алырдылар.

Өлкәнин һәр јериндә олдуғу кими, Азәрбајчан ССР-дә Халг Комиссарлары Советинин гәрары илә ССРИ ХКС јанында Әмәк Еһтијатлары Баш Идарәси, мүттәфиг республикаларда исә мүттәфиг республикаларын Халг Комиссарлары Советләри јанында Әмәк Еһтијатлары Идарәләри јарадылды.

Өлкәнин һәр јериндә олдуғу кими, Азәрбајчан ССР-дә елә 1940-чы илин октјабрында јени типли мәктәбләр—сәнәт мәктәбләри, дәмирјол мәктәбләри вә фабрик-завод тәһсили мәктәбләри јарадылмасы үзрә бөјүк һазырлыг иши апарылды. 1940-чы илин нојабрында, јә'ни тәдрис илинин әввәлинә јахын о заман мүәссисәләрин нәздиндә олан 16 фабрик-завод шакирдлији мәктәби әсасында, һәм дә јени мәктәбләр јарадылмасы јолу илә 12 сәнәт мәктәби, 2 дәмирјол мәктәби вә 18 фабрик-завод тәһсили мәктәби јарадылды.

Әкәр 1940-чы илдә мөвчуд олан ФЗШ мәктәбләри нин мин нә јахын шакирд һазырлајырдыларса, јени типдә јарадылмыш 32 мәктәбдә беш миндән артыг шакирд мәшғәләләрә башлады. 1941-чи илин мајында фабрик-завод тәһсили мәктәбләринин илк бурахылышы олду.

Гыса бир мүддәт әрзиндә—1940-чы илин нојабрындан 1941-чи илин ијун ајынадәк олан мүддәтдә јерли партија, совет вә тәсәррүфат органларынын көмәји илә һәмин мәктәбләрдә тә'лим-тәрбијә просесинин тә'мин едән шәраит јарадылды: мәктәбләрин рәһбәрләри, мүәллим вә истеһсалат тә'лими усталары кадрлары сечилди, мүәссисәләр сәнәт мәктәбләринә вә ФЗТ мәктәбләринә тә'лим е'малатханалары вә лабораторијалары үчүн аваданлыг ајырдылар, үмуми сә'јләрлә сәнәт мәктәбләринин вә фабрик-завод тәһсили мәктәбләринин јерләшдикләри биналарын көркәми јахшылашдырылды, шакирдләрин јемәк мәсәләси гајдаја дүшдү, республиканын кәнд рајонларындан гәбул едилмиш шакирдләр үчүн јатагханалар дүзәлдилди.

Сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, һабелә ФЗТ мәктәбләри јалныз јарым ил динч шәраитдә ишләдиләр. 1941-чи ил ијунун 22-дә Һитлер фашистләринин Совет шәһәрләри вә кәндләринә хаинчәсинә һүчуму ССРИ вәтәндашларынын динч әмәјини позду. Ән гыса бир мүддәтдә дөвләт әмәк еһтијатлары системи

чәбһәнин тәләбатыны өдәмәк хәттинә кечирилди. «Һәр шеј чәбһә үчүн, һәр шеј гәләбә үчүн!» шүары сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, ФЗТ мәктәбләри шакирдләринин дә конкрет әмәк фәаллијјәтиндә өз ифадәсини тапмаға башлады.

1942-чи илин икинчи јарысында республикада даһа 10 јени фабрик-завод тәһсили мәктәби вә 6 јени сәнәт мәктәби јарадылыр. 1942-чи илдә 42 мәктәбә 13 мин оғлан вә гыз гәбул едилмишди. Елә һәмин илдә дә истеһсалата 7350 ихтисаслы кәнч фәһлә верилмишди. Бакынын фабрик вә заводларынын, Абшеронун нефт мә'дәнләринин әксәријјәтиндә ордуја чағырыланларын иш јерләрини әмәк еһтијатлары системинин јетишдирмәләри тутдулар вә әмәк нөвбәсини ләјагәтлә дашыдылар.

О дөврүн сәнәдләриндән көрүнүр ки, лејтенант Шмидт адына машынгајырма заводунда чалышан фәһләләрин 40 фаизә гәдәринин сәнәт мәктәбләрини вә ФЗТ мәктәбләрини битирмиш јенијетмәләр вә кәнчләр тәшкил едирди. Азнефтин нефтчыхарма трестләриндә чалышан белә јетишдирмәләрин сајы исә 35 фаиздән артыг иди.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә әмәк еһтијатлары системинин јетишдирмәләриндән бир чоху чағырыш јашына чатдыгча ордуја һәгиги хидмәтә кедир, әлиндә силаһ Вәтән мүһарибәсинин чәбһәләриндә фашист ишғалчыларына гаршы фәдакарчасына вурушурду. Онлардан бир чоху ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф едилмишләр. Бакыдакы 13 нөмрәли фабрик-завод тәһсили мәктәбинин јетишдирмәси олан Меһди Надир оғлу Гулијев 1943-чү илин нојабрында Совет Иттифагы Гәһрәманы кими јүксәк ада лајиг көрүлмүшдүр.

1941—1945-чи илләр әрзиндә сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, һабелә фабрик-завод тәһсили мәктәбләри республиканын халг тәсәррүфаты саһәләри үчүн 43 миндән артыг ихтисаслы кәнч фәһлә һазырламышдыр.

1946—1950-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын бәрпасы вә инкишафына даир дөрдүнчү бешиллик план һаггындакы Гануна, партијанын XIX вә XX гурултајларынын бешинчи бешиллик (1951—1955-чи илләр) вә алтынчы бешиллик (1956—1960-чы илләр) планлар үзрә директивләринә мүвафиг оларәг, сәнәт вә дәмирјол мәктәбләриндә, ФЗТ мәктәбләриндә ихтисаслы кәнч фәһләләр һазырлығынын кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәк саһәсиндә тәдбирләр көрүлүрдү. Мүһарибәдән сонракы дөврдә (1946—1960-чы илләр) Азәрбајчан ССР-дә 95,5 мин нәфәр ихтисаслы кәнч фәһлә һазырланмышды[1].

1950—1960-чы илләрдә дөвләт әмәк еһтијатлары системи бир сыра мүһүм дәјишикликләрә уғрады. Әкәр 1953-чү илә гәдәр дөвләт әмәк еһтијатлары системи јалныз сәнаје, дәмирјол вә су нәглијјаты, тикинти саһәләри үчүн ихтисаслы фәһлә

[1] Г. С. Агаев. Кузница рабочих кадров. «Вышка» газети, 2 октјабр 1965-чи ил.

һазырлајырдыса, 1954-чү илдә әмәк еһтијатлары системинә һәм дә кәнд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси мәктәбләри верилди. Һәмин мәктәбләр о вахта гәдәр республика Кәнд Тәсәррүфаты Назирлијинин ихтијарында идиләр.

Мүһарибә илләриндә вә мүһарибәдән сонракы илләрдә бүтүн өлкәдә, еләчә дә республикада биләваситә истеһсалатда ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы чох кениш вүс'әт алды. Белә һазырлығын мигјасы әмәк еһтијатлары системинин тә'лим очагларындакы һазырлығын мигјасындан гат-гат кениш иди. Бир гајдә оларак, көстәрилән кадрларын һазырланмасы фәрди гајдада вә ја бригадалар тәркибиндә кечирилирди. Јерләрдә һеч дә һәмишә дүзкүн олмајараг тә'лим мүддәтләри гысалдылыр, фәһләләрин нәзәри һазырлығы мәһдудлашдырылырды. 1957-чи илдә ССРИ һөкумәти истеһсалатдан ајрылмадан фәһлә һазырлығы саһәсиндә назирликләрин вә идарәләрин тәдрис-методика ишинин нәзарәт алтына алмағы әмәк еһтијатлары органларына тапшырды.

1958-чи илин декабрында ССРИ Али Совети тәрәфиндән гәбул едилмиш «Мәктәбин һәјатла әлагәсинин мөһкәмләтмәси һаггында вә ССРИ-дә халг маарифи системинин даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» гануна ујғун оларәг, әмәк еһтијатлары системинин бир чох мүхтәлиф типли мәктәбләри әвәзиндә ваһид типдә техники пешә тәһсили мәктәбләри—тә'лим мүддәти бир илдән үч илә гәдәр олан шәһәр техники пешә мәктәбләри вә тә'лим мүддәти бир-ики ил олан кәнд техники пешә мәктәбләри, күндүз техники пешә мәктәбләри нәздиндә ахшам (нөвбәли) шө'бәләри тәшкил едилир. Техники пешә тәһсили мәктәбләринин һамысы јени ганун әсасында јарадылмыш олан үмумтәһсил әмәк политехник сәккизиллик мәктәб базасына кечирилир.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ-дә техники пешә тәһсилинә рәһбәрлији јахшылашдырмаг һаггында»кы 11 ијул 1959-чу ил тарихли гәрары илә әмәк еһтијатлары системи дөвләт техники пешә тәһсили системи илә әвәз едилди. Һәмин гәрарә әсасән ССРИ Назирләр Совети јанында Баш Әмәк Еһтијатлары Идарәси әвәзиндә ССРИ Назирләр Советинин Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәси тәшкил едилди. Һәмин илдә Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин мүвафиг Комитәси јарадылды. Техники пешә тәһсили мәктәбләринә рәһбәрлик, ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзрә хәрчләрин республика бүдчәсиндән малијјәләшдирилмәси, ихтисаслы фәһләләр һазырланмасынын планлашдырылмасы, техники пешә тәһсили мәктәбләри шәбәкәсинин инкишаф етдирилмәси мүттәфиг республикаларын Назирләр Советләринә һәвалә олунмушдур.

* * *

Ихтисаслы фәһләләрин һазырланмасында техники пешә тәһсилинин ролунун лазымынча гијмәтләндирилмәмәси вә бу

ишдә бурахылан сәһвләр нәтичәсиндә 50-чи илләрдә республика үзрә әмәк еһтијатлары системиндә һазырланан ихтисаслы фәһләләрин иллик орта сајы азалмышды. 10 ил (1951—1960-чы илләр) әрзиндә системин мәктәбләриндә тә'лим алан шакирдләрин сајы 8 мин нәфәр сәвијјәсиндә дәјишмәмиш галмыш, лакин бу мәктәбләрдән бурахыланларын сајы азалараг илдә 6,1 мин нәфәрә гәдәр олмушду. Һалбуки һәмин дөврдә республиканын халг тәсәррүфатында чалышан фәһлә вә гуллугчуларын сајы орта һесабла һәр ил 16—17 мин нәфәр артмышды. Техники пешә тәһсили системиндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасынын республиканын халг тәсәррүфатындакы фәһләләрин сајча артым сүр'әтиндән керилији 1961—1965-чи илләрдә дә давам етмишди. Бу дөврдә пешә мәктәбләриндә һазырланмыш ихтисаслы фәһләләрин сајы республиканын халг тәсәррүфатында ишләјәнләрин сајча артымы мүгабилиндә чәмиси 20 фаиз тәшкил етмишди.

1966-чы илин февралында Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети «1966-чы илдә үмумтәһсил мәктәбләрини гуртаран кәнчләрин тә'лимини кенишләндирмәк вә онлары халг тәсәррүфатында ишә дүзәлтмәк тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етдиләр. Бу гәрар јерли партија, совет вә тәсәррүфат органларынын диггәтини орта үмумтәһсил мәктәбини битирмиш шәхсләр сырасындан ихтисаслы фәһләләр һазырламағын мигјасыны хејли дәрәчәдә кенишләндирмәјә доғру јөнәлтди, бунунла әлагәдар олараг техники мәктәбләрин јарадылмасыны зәрури һесаб етди.

1969-чу илин апрелиндә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети «Техники пешә тәһсили системинин мәктәбләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасыны даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул едирләр. Һәмин гәрар Сов.ИКП-нин XXIII гурултајынын гәрарларына мувафиг олараг, тәдричән техники пешә тәһсили очагларынын орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырламаг үчүн 3—4 иллик тә'лим мүддәтли олан техники пешә мәктәбләринә чеврилмәји һәјата кечирмәјин зәрурилијини мүәјјән едир. Сәккизиллик үмумтәһсил мәктәбини гуртаран кәнчләрдән биринчи нөвбәдә програмлашдырылмыш идарәетмә системи олан автоматик хәтләрин вә дәзкаһларын сазланмасы, тә'мир вә гурашдырылмасы үзрә ихтисаслы фәһләләр, машинистләр, радио-електрик механикләри, кимја истеһсалы апаратчылары, тикинти вә кәнд тәсәррүфаты үчүн механизаторлар, кахышчылар, полиграфчылар, јејинти, јүнкүл сәнаје вә әһалијә мәишәт хидмәти мүәссисәләри үчүн усталар һазырламаға башладылар.

Көстәрилән һәр ики гәрар Сов.ИКП МК ССРИ Назирләр Совети сәккизинчи бешиллик үчүн Азәрбајчан ССР-дә техники пешә тәһсили системинин инкишаф перспективини, онун гаршысында дуран мәгсәд вә вәзифәләри мүәјјән етди, бунунла да 1970-чи илин ахырына јахын ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы чәһәтдән керилији арадан галдырмаг үчүн зәмин јаратмаға, доггузунчу вә онунчу бешилликләрдә системи даһа да инкишаф етдирмәјин әсасыны гојмаға имкан верди.

Азәрбајчан КП МК-нын вә республика һөкумәтинин кәнчләрин техники пешә тәһсилинин инкишафы барәсиндә күндәлик гајғы көстәрмәси сајәсиндә сәккизинчи бешиллијин ахырынчы дөврүндә республикада техники пешә тәһсилинин сүр'әтлә инкишафы үзрә бир сыра тәдбирләр һәјата кечирилди. 1965-чи илә нисбәтән 1970-чи илдә техники пешә тәһсили мәктәбләринин шәбәкәси 1,7 дәфә кенишләнди, бунларда тәһсил аланларын сајы 2,5 дәфә чохалды. 1966-чы—1970-чи илләр әрзиндә халг тәсәррүфатына 96,4 мин нәфәр ихтисаслы кәнч фәһлә верилди. О чүмләдән, кәнд тәсәррүфаты үчүн дә 22,5 мин ихтисаслы фәһлә һазырланмышды. 1970-чи илдә техники пешә мәктәбләриндән бурахылан ихтисаслы фәһләләрин сајы 26 мин нәфәр тәшкил етмиш вә ја 1965-чи илдәки бурахылышдан 3 дәфә чох олмушду.

Сәккизинчи бешиллик әрзиндә јени техники пешә тәһсили мәктәбләри тәкчә Бакыда, Кировабадда вә Сумгајытда дејил, һәм дә республиканын дикәр шәһәрләриндә вә рајон мәркәзләриндә—Ағдам, Ағчабәди, Ағсу, Бәрдә, Көјчај, Дәвәчи, Газах, Гах, Ләнкәран, Масаллы, Минкәчевир, Хачмаз, Шамхор вә Шәкидә јарадылыр. Һәмин дөврдә республиканын кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизатор кадрлары һазырланмасы саһәсиндә әсас базаја чеврилән кәнд техники пешә мәктәбләринин шәбәкәси дә нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә инкишаф едир.

1970-чи илин ахырында Азәрбајчан ССР-дә 76 техники пешә тәһсили мәктәби фәалијјәт көстәрир, бунларда 150 пешә үзрә 40,9 мин шакирд тәһсил алырды. Сәнаје вә кәнд тикинтиси үчүн, кимја вә нефт кимјасы, нефт машынгајырма, јүнкүл сәнаје мүәссисәләри үчүн фәһлә пешәләри үзрә, кәнд тәсәррүфаты истеһсалы вә әһалијә мәишәт хидмәтләри саһәләри үчүн ихтисаслы кадрларын тә'лими даһа күтләви һал алмышды.

Һазырланан ихтисаслы фәһләләрин сонрадан ишләјәчәкләри база мүәссисәләринин јерли партија вә Совет органларынын, республика назирликләри вә Баш Идарәләринин бирҝә сә'јләри сајәсиндә јени техники пешә тәһсили мәктәбләри үчүн тәдрис-мадди база јарадылмыш, мүәллим вә истеһсалат тә'лими устасы кадрлары сечилмишдир. Бунларда чалышан мүһәндис-педагожи ишчиләрин ихтијарына тә'лим-тәрбијә просесинин тәшкили үчүн аваданлыгла тәчһиз олунмуш 594 кабинет, 100 лабораторија, 285 истеһсалат тә'лими е'малатханасы верилир. Кәнд техники пешә мәктәбләриндә 1970-чи илин ахырына јахын 335 трактор, 93 тахыл комбајны, 28 памбыгјыған машын, 49 ваһиддән ибарәт торпаггазан техника, 430 ваһиддән ибарәт мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты машынлары варды. Кәнд техники пешә мәктәбләринин 10 тәдрис тәсәррүфатында памбыг вә дәнли биткиләр јетишдирилирди.

Шакирдләрин пешә тә'лимини һәјата кечирән ишчиләрин сајы илдән-илә артырды. 1970-чи илин ахырына јахын техники пешә мәктәбләриндә 3266 мүәллим вә уста ишләјирди. Бунлардан 1167 нәфәрини али ихтисас тәһсили вә 1321 нәфәрини орта ихтисас тәһсили варды, 798 нәфәрини исә узунмүддәтли истеһсалат тәчрүбәси олан јүксәк ихтисаслы фәһләләр тәшкил едирди.

1967-чи илдә Бакынын бир сыра техники пешә мәктәбләриндә орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзрә експеримент гајдасында 3 иллик тә'лим програмы олан ајрыајры груплар јаратмаға башладылар. Белә груплардан илк бурахылыш 1970-чи илдә олду. О заман илк дәфә олараг орта тәһсилли ихтисаслы фәһлә дипломуну техники пешә мәктәбләринин 425 нәфәр мә'зуну алды. 1970-чи илин ахырына јахын 19 техники пешә мәктәби орта техники пешә мәктәбинә чеврилмишди ки, бунларда да 3 иллик програм үзрә 5821 шакирд вә ја бүтүн мүдавимләрин 14,2 фаизә гәдәри таһсил алырды.

Халг маарифинин ајрылмаз тәркиб һиссәси олан техники пешә тәһсили республикада Азәрбајчан ССР Али Совети тәрәфиндән 1974-чү илдә габул едилмиш Халг маарифи һаггында Азәрбајчан ССР Ганунуна чидди сурәтдә мүвафиг тәрздә тәшкил олунур вә инкишаф етдирилир. Һәмин Ганунда мүәјјән едилир ки, техники пешә тәһсили мәктәблари кәнчләрин техники пешә тәһсили вә фәһла синфинин лајагәтли әвәзчиләринин формалашдырылмасы саһәсиндә әсас мәктәбдир.

Техники пешә тәһсили мәктәбләринин башлыча вәзифәләри ашағыда көстәриләнләрдән ибарәт мүәјјән едилмишди:

1) халг тәсәррүфаты үчүн һәртәрәфли инкишаф етмиш, техники чәһәтдән биликли вә ихтисаслы мәдәни кәнч фәһләләр, пешә усталығына јијәләнән, муасир истеһсалын, елми-техники тәрәггинин тәләбләринә вә бунларын инкишаф перспективләринә чаваб верән фәһләләр һазырланмасы;

2) орта техники пешә мәктәбләриндә һәм пешә тәһсилинин, һәм дә үмуми ортә тәһсилин һәјата кечирилмәси;

3) шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүн формалашдырылмасы, онларда јүксәк мә'нәви кејфијјәтләрин, сосиализм бејнәлмиләлчилијинин, әмәјә вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәтинин, фәһлә синфинин нигилаби вә әмәк ән'әнәләринин горујуб сахламаг вә даһа да артырмаг әзминин тәрбијә едилмәси;

4) шакирдләрин естетик вә физики тәрбијәси, онларын сағламлығынын мөһкәмләндирилмәси, сосиалист Вәтәнинин мүдафиәсинә һазырлыг.

Техники пешә тәһсили мәктәбләри өз ишини мүвафиг мүәссисәләрин, идарә вә тәшкилатларын базасында апарырлар. Техники пешә мәктәбләринин база мүәссисәләри илә, идарә вә тәшкилатларла гаршылыглы мүнасибәтләри, һабелә бу мәктәбләрин тәдрис-мадди базасынын јарадылмасы вә кетдикчә даһа да мөһкәмләндирилмәси, һабелә мүвәффәгијјәтлә ишләмәләри үчүн лазыми шәраитин тә'мин едилмәси үзрә назирликләрин баш идарәләрин, мүәссисә, идарә вә тәшкилатларын вәзифәләри Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин гојдуғу гајдада мүәјјән едилир.

Техники пешә тәһсили мәктәбләрини битирән шәхсләрә пешәләри мүгабилиндә мүвафиг ихтисас дәрәчәси (вә ја категоријасы) вә мүәјјән едилмиш нөвдә аттестат, тә'лимдә даһа јахшы мүвәффәгијјәтләр әлдә едән вә давраныш чәһәтдән өзүнү нүмунәви кәстәрән мә'зунлара исә фәргләнмә аттестаты верилир.

Орта техники пешә мәктәбләрини гуртаран шәхсләрә пешәси үзрә ихтисас газанмасы вә орта тәһсил әлдә етмәсинә даир диплом, хүсусилә фәргләнәнләрә исә фәргләнмә диплому верилир.

Техники пешә мәктәбләрини гуртармыш шәхсләрә верилән дәрәчәләр вә ја категоријалар ССРИ-нин бүтүн мүәссисәләри, идарә вә тәшкилатлары үчүн сәлаһијјәтли һесаб едилир.

Шәрһ олунанлардан көрүндүјү кими, Азәрбајчан ССР-ин ганунверичилији илә тә'лим-тәрбијә просесинин һәјата кечирилмәси саһәсиндә техники пешә тәһсили мәктәбләринин вәзифәләри чох дәгиг мүәјјәнләшдирилмишдир. Тә'лим-тәрбијә просесинин мүнтәзәм олараг тәкмилләшдирилмәси Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин вә онун јерләрдәки органларынын башлыча вәзифәләридир.

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXVIII гурултајы өз гәрарларында доггузунчу бешилликдә республикада техники пешә тәһсилинин даһа да инкишаф етдирилмәси јолларыны мүәјјән етмишдир. Гаршыда орта тәһсил верән техники пешә мәктәбләринин даһа да инкишаф етдирмәк, республиканын бүтүн рајонлары әһатә олунмагла техники пешә мәктәбләри шәбәкәсини кенишләндирмәк вәзифәси гојулмуш, техники пешә тәһсилинин муасир мадди-техники базасыны јаратмаг програмы нәзәрдә тутулмушдур.

1971-чи илин октјабрында Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети «Азәрбајчан ССР кәнчләринин техники пешә тәһсилинин даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» мәсәләјә бахырлар. Музакирә олунан мәсәлә барәсиндә гәбул едилмиш гәрарда республикада техники пешә тәһсили ишләринин вәзијјәтинин дәрин тәһлили верилир, гејд едилир ки, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети тәрәфиндән 1969-чу илин апрелиндә гәбул едилмиш «Техники пешә тәһсили системи мәктәбләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасыны даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрарындан сонраки ики ил әрзиндә республикада 16 јени техники пешә мәктәби тәшкил едилмиш, 20 мәктәб исә орта тәһсил вермәклә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринә чеврилмишдир. 3120 шакирд јери олан тәдрис корпусу вә 2520

чарпаjылы jатагхана тикилмишдир. Фәалиjjәтдә олан техники пешә мәктәбләриндә әлава олараг 244 тә'лим е'малатханасы, кабинет вә лабораторијә јарадылмышдыр. 1969-чу вә 1970-чи илләрдә техники пешә тәһсили мәктәбләриндә тә'лим алмаға 61,8 мин нәфәр гәбул едилмиш, 43,4 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә вә кәнд тәсәррүфаты механизатору һазырланараг халг тәсәррүфатына верилмишдир.

Бунунла бәрабәр, гәрарда көстәрилир ки, техники пешә тәһсили мәктәбләриндә һәлә дә мүһүм нөгсанлар вардыр. Мәсәлән, гејд едилмишдир ки, республиканын техники пешә тәһсили мәктәбләринин тәдрис-мадди базасынын инкишафы јолверилмәз дәрәчәдә ләнк кедир, белә мәктәбләри тикинти мүддәтләри әдәтән узадылыр. Республика Тикинти Материаллары Сәнајеси Назирлијинин, Әһалијә Мәишәт Хидмәти Назирлијинин, Азәрбајчан Нефт Сәнајеси Машынгајырма Бирлијинин, Сумгајыт кимја комбинатынын табелијиндә олан тәшкилатлар сон илләр әрзиндә бирчә техники пешә мәктәби белә истифадәjә вермәмишләр.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинә ашағыдакы вәзифәләри јеринә јетирмәк тапшырылды:

1) сәккизинчи бешиллијә нисбәтән 1971—1975-чи илләрдә күндүз техники пешә мәктәбләринә гәбулун 1,5 дәфә вә ихтисаслы кәнч фәһләләр һазырланмасынын 1,75 дәфә артырылмасыны тә'мин етмәк. Күндүз техники пешә мәктәбләринин сајыны 150-jә, о чүмләдән орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринин сајыны 70-ә чатдырмаг;

2) 1975-чи илә јахын күндүз техники пешә мәктәбләринә гәбулу илдә 50 мин нәфәрә, о чүмләдән орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринә 20 мин нәфәрә, күндүз техники пешә мәктәбләриндән бурахылышы исә илдә 38 мин нәфәрә чатдырмаг. Орта техники пешә мәктәбләриндә үмуми орта тәһсили олан кәнчләр сырасындан ихтисаслы фәһләләр һазырлајан шө'бәләр (груплар) тәшкил етмәк;

3) Азәрбајчан ССР назирликләри вә баш идарәләри, анлајәт, шәһәр, рајон партија вә совет органлары илә бирликдә биналәр ахтарыб тапмаг вә буиларда елә һесәбла ән азы 48 јени техники пешә мәктәби тәшкил етмәк ки, 1975-чи илә јахын республиканын һәр бир кәнд рајонунда кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизатор кадрлары вә дикәр күтләви пешәләр үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәби олсун;

1972-чи илин сентјабрында Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети «Техники пешә тәһсили системини даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында»кы мәсәләjә јенидән бахылар вә республиканын тәсәррүфат инкишафынын узунмүддәтли перспективинин ишләјиб-һазырлајаркән орта техники пешә мәктәбләри шәбәкәсини кетдикчә кенишләндирмәjи нәзәрдә тутмаг, техники пешә мәктәбләринин тәдрис-мадди базасынын даһа да инкишаф етдирилмәси вә мөһкәмләндирилмәси үзрә тәдбирләр һәјата кечирмәк вәзифәсини гаршыјә гојдулар.

Азәрбајчан КП МК вә республика һөкумәтинин гејд етдијимиз бу гәрарлары техники пешә мәктәбләри шәбәкәсинин артмасы, ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы мигјасынын кенишләндирилмәси үзрә доггузунчу бешиллијин планларынын һәјата кечирилмәсинә чох бөјүк тәкан верди.

Республиканын техники пешә тәһсили мәктәбләриндә чалышан мүһәндис-педагожи коллективләр база мүәссисәләри илә бирликдә Азәрбајчан Коммунист Партијасы МК вә республика Назирләр Советинин гәрарларыны јеринә јетирмәк үчүн хејли сә'ј көстәрдиләр.

1971—1975-чи илләрдә 54 јени мәктәб јарадылды. Бу мәктәбләр Ағдаш, Астара, Балакән, Варташен. Чәлилабад, Чәбрајыл, Јевлах, Жданов, Зәнкилан, Зәрдаб, Илич, Имишли, Исмајыллы, Губадлы, Гутгашен, Лачын, Мәрдәкерт, Мартуни, Сабирабад, Салјан, Товуз, Учар, Шәмхор, Шаумјан (кәнд), Шәки вә Шушада, һәмчинин дикәр рајон мәркәзләриндә ачылды.

Һәмин дөврдә електротехника сәнајесинин ән ири мүәссисәләри үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләри биналарынын мүасир комплексләри јарадылыр. радиотехника вә електроника сәнајеси үчүн, јүнкүл сәнаје мүәссисәләри үчүн фәһлә кадрлары, кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизаторлар, әһалијә мәишәт хидмәти саһәләри үчүн ихтисаслы ишчиләр һазырланмасы кенишләндирилир.

Бакы мәишәт кондиционерләри заводунун нишасы илә еіни вахтда һәмин завод үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбинин бинәләр комплекси дәһа сүр'әтлә тикилир. Белә ки, мүәссисәнин ишә душмәсиндән бир ил габаг техники пешә мәктәби өз ишинә башлајыр. Һазырда Бакы мәишәт кондиционерләри заводу базасында фәалиjјәт көстәрән 79 нөмрәли орта техники пешә мәктәби республиканын ән габагчыл техники пешә тәһсили мәктәбләриндән биридир. Һәмин мәктәбин сәрәнчамында мүасир техники тә'лим васитәләри илә тәчһиз олунмуш 24 кабинет вардыр. Мәктәбин тәдрис-истеһсалат корпусунда вааданлыгла тәчһиз едилмиш бир сыра е'малатханалар—токар, фрезер, електромонтаж, електрогаз гајнағы, чилиңкәр вә чилиңкәр-јығма е'малатханалары јерләшир. Буиларда еіни вахтда 10 тәдрис групу истеһсалат тә'лими кечә биләр. Бурада мүасир идман залы, ичлас залы, 240 нәфәр отурачаг јери олан јемәкхана, јај идман гурғулары, китабхана шакирдләрә хидмәт көстәрир.

Ағдамда, Бәрдәдә, Көјчајда, Ләнкәранда. Саатлыда вә Шамхорда кәнд техники пешә мәктәбләри үчүн јени комплекс

биналар истифадәјә верилир. Бу комплексләрдә тәдрис корпуслары, тракторларын, комбајнларын вә мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты машынларынын өјрәнилмәси үзрә лаборатор-практик мәшғәләләр кечирилән корпуслар, јатагханалар, идман залы, јемәкхана вардыр. Һәмин орта кәнд техники пешә мәктәбләринин һәр бириндә инди 1200-дән 1500-ә гәдәр шакирд тә'лим алыр.

Доггузунчу бешилликдә ичтимаи нашә вә тичарәт үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлајан, һәм дә ССРИ-дә бу типдә ән бөјүк олан орта техники пешә мәктәби јарадылмышдыр. Бу 68 нөмрәли орта техники пешә мәктәбиндә инди 1600 шакирд тә'лим алыр. Онлар ашпаз, гәннадычы, өзүнәхидмәт мағазаларынын кассир-нәзарәтчиси, сәнаје маллары вә мәдәни-мәишәт маллары сатычысы пешәләринә јијәләнирләр. Мәктәбин мүасир тичарәт техникасы вә тичарәт аваданлығы илә тәчһиз едилмиш 40 аудиторијасы вә ихтисаслашдырылмыш кабинети вардыр.

Һәмин мәктәбин шакирдләри истеһсалат практикасыны јүксәк дәрәчәли ресторанда, ири универмагларда вә ири завод вә фабрикләрдә фәалијјәт көстәрән ичтимаи нашә мүәссисәләриндә кечирләр.

1971—1975-чи илләр әрзиндә техники пешә мәктәбләриндә 165 миндән чох ихтисаслы фәһлә һазырланмыш вә республиканын халг тәсәррүфатына верилмишдир ки, бу да сәккизинчи бешиллијин һәмин саһәдәки көстәричисиндән 1,71 дәфә чохдур.

Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин 1975-чи илин мајында гәбул етдикләри «Орта кәнд техники пешә мәктәбләри шәбәкәсинин кенишләндирмәк вә онларын ишинин јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрары республиканын техники пешә тәһсили үчүн хүсуси әһәмијјәтә малик иди.

Республиканын партија, совет вә кәнд тәсәррүфаты тәшкилатлары Сов.ИКП XXIV гурултајынын тарихи гәрарларыны јеринә јетирәрәк, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Азәрбајчан ССР-ин кәнд тәсәррүфатыны инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында»кы гәрары илә (ијун 1970-чи ил) мүәјјән едилмиш програмы әмәли сурәтдә һәјата кечирәрәк, кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын узун илләр әрзиндәки керилијини гыса бир müддәтдә арадан галдыра билдиләр, бу тәсәррүфатын бүтүн саһәләринин јүксәлтмәк саһәсиндә чох бөјүк иш көрдүләр.

Азәрбајчан КП МК-нын август (1975-чи ил) пленумунда дөвләтә тахыл, памбыг, тәрәвәз, мејвә, түтүн, бостан мәһсуллары, јашыл чај јарпағы, барама, әт, сүд, јумурта, јун сатышы үзрә доггузунчу бешиллик планларын вахтындан әввәл јеринә јетирилдији разылыг һисси илә гејд едилмишдир.

Азәрбајчан әкинчиләринин ишиндә белә бир мүвәффәгијјәтин әлдә едилмәсиндә кәнд тәсәррүфаты истеһсалы саһәсиндә

чалышан механизатор кадрларынын мүәјјән дәрәчәдә көмәји олмушдур ки, бу механизаторлары да һазырлајан јалныз кәнд техники пешә мәктәбләридир.

Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин мај (1975-чи ил) гәрарында гејд едилир ки, орта кәнд техники пешә мәктәбләри кәнд кәнчләринин пешә тәһсили вә үмуми орта тәһсил алмалары үчүн ән еффектив формаја чеврилмишдир. Һесабат мә'луматлары доггузунчу бешиллик әрзиндә кәнд техники пешә мәктәбләринин инкишаф етдирмәк саһәсиндә кәнд јерләриндә апарылан бөјүк тәшкилати ишдән хәбәр верир ки, бу да ашағыда көстәриләнләрдән ајдын олур:

	1970-чи ил	1975-чи ил
Кәнддә техники пешә мәктәбләри шәбәкәси	18	45
О чүмләдән: орта техники пешә мәктәбләри шәбәкәси .	2	14
Кәнд техники пешә мәктәбләриндә шакирдләрин сајы .	6031	16500
О чүмләдән: орта кәнд техники пешә мәктәбләриндә шакирдләр	647	7031
Кәнд техники пешә мәктәбләриндән бурахылан шакирдләрин сајы	5736	13370
О чүмләдән: орта кәнд техники пешә мәктәбләриндән бурахылыш	—	619

Бүтөвлүкдә 1971—1975-чи илләр әрзиндә кәнд техники пешә мәктәбләринә тә'лим кечмәк үчүн 53 мин нәфәр гәбул едилмиш, бунлары гуртаранларын сајы исә 41,5 мин нәфәр олмушдур. Кәнд техники пешә мәктәбләриндә тәдрис-мадди базанын кенишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәси үзрә чох бөјүк һәчмдә иш апарылмыш, јени тәдрис биналары, е'малатханалар, јатагханалар, јемәкханалар тикилмиш, кәнд тәсәррүфаты техникасы әлдә едилмишдир. 1975-чи илин ахырында кәнд техники пешә мәктәбләринин саз һалда 369 трактору, 133 комбајны (бүтүн нөвләрдән олан), 60 ваһиддән ибарәт мелиорасија техникасы, 448 ваһиддән ибарәт мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты техникасы олмушдур.

Кәнд техники пешә мәктәбләри шәбәкәсинин һәмин дөврдәки артымы илә әлагәдар олараг онларда чалышан мүһәндис-педагожи ишчиләрин дә сајы артараг 1097 нәфәрә чатмыш, бу мәктәб кадрларынын машынсынама стансијаларында, трактор истеһсал едән заводларда, дајми курсларда мүнтәзәм сурәтдә јенидән һазырлыг кечмәклә тәкмилләшдирилмәси иши гајдаја салынмышдыр. Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин Бакы Сәнаје-Педагожи Техникумунда кәнд тәсәррүфаты меха-

низаторлуғу пешәләри үзрә истеһсалат тә'лими усталары һазырланмаға башланмышдыр.

Кәнд техники пешә мәктәбләринин инкишаф етдирилмәси саһәсиндә апарылан иши нәзәрә алараг, кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын интенсивләшдирилмәси үзрә јени, даһа мәс'ул вәзифәләри әсас көтүрәрәк, Азәрбајҹан КП МК вә Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети гејд етмишләр ки, орта кәнд техники пешә мәктәбләринин шәбәкәси һәлә дә ләнк артыр.

Бунунла әлагәдар олараг, кәнддә техники пешә тәһсилинин мадди-техники базасыны даһа да инкишаф етдирмәјин кениш програмы тәсдиг едилди, 1976—1980-ҹи илләрдә кәнддә техники пешә тәһсили објектләри иншасынын сијаһысы мүәјјәнләшдирилди, республика Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинә тапшырылды ки, кәнд техники пешә мәктәбләриндә кәнд тәсәррүфатынын бүтүн саһәләри үчүн ихтисаслы фәһләләр, биринҹи нөвбәдә, кениш профилли механизаторлар һазырланмасыны хејли дәрәҹәдә кенишләндирсин.

Азәрбајҹан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајы республиканын техники пешә тәһсили системи гаршысында јени вәзифәләр гојду. 1976—1980-ҹи илләрдә Азәрбајҹан ССР Халг Тәсәррүфаты инкишафынын әсас истигамәтләринә мүвафиг олараг, техники пешә тәһсили инкишафынын дә башлыҹа вәзифәләри мүәјјән едилди. Халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләри үчүн јүксәк ихтисаслы фәһләләр һазырланмасыны тә'мин етмәк вәзифәси гаршыја гојулду. Ихтисаслы фәһләләрин һазырланмасы, Сов.ИКП МК-нын «1976—1980-ҹи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфаты инкишафынын әсас истигамәтләри» лајиһәси үзрә Совет Иттифагы Коммунист Партијасы XXV гурултајынын гәрарында көстәрилдији кими, илк нөвбәдә орта техники пешә мәктәбләриндә вә техники мәктәбләрдә һәјата кечирилмәлидир.

Директивләр әсасында Азәрбајҹан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәси техники пешә тәһсили системинин 1976—1980-ҹи илләр үчүн игтисади вә сосиал инкишафы планыны ишләјиб-һазырлады вә тәсдиг етди. Онунҹу бешилликдә 222 мин нәфәр вә ја 1971—1975-ҹи илләрдә олдуғундан 1,34 дәфә чох ихтисаслы фәһлә һазырламаг вә халг тәсәррүфатына вермәк, тә'лим үчүн 276 мин нәфәр вә ја доггузунҹу бешилликдә олдуғундан 1,4 дәфә чох шакирд гәбул етмәк нәзәрдә тутулмушдур. Орта техники пешә мәктәбләринә 103 мин шакирд, техники мәктәбләрә 70 мин шакирд гәбул едиләҹәкдир. Орта техники пешә мәктәбләриндә орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы доггузунҹу бешилликдә нисбәтән 2,5 дәфә артырылыр.

Онунҹу бешилликин дөрд или (1976—1979-ҹу иллар) әрзиндә техники пешә тәһсили мәктәбләринә шакирдләрин гәбулу вә бунларда ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзрә мүәјјән едилмиш тапшырыглар јеринә јетирилмишдир. Техники пешә

мәктәбләринә 240,7 мин шакирд гәбул едилмиш (планын 100,7 фаизи гәдәр), республиканын халг тәсәррүфатына 195,7 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә (планын 105,4 фаизи гәдәр) верилмишдир. Бу илләр әрзиндә орта техники пешә мәктәбләриндә 41,9 мин нәфәр, техники мәктәбләрдә исә 46,8 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә һазырланмышдыр. 1979-ҹу илдә техники пешә мәктәбләриндән бурахылан орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләрин (орта техники пешә мәктәбләриндә вә техники мәктәбләрдә һазырлананларын) сајы 28,8 мин нәфәр вә ја 1979-ҹу ил бурахылышынын 58,4 фаизини тәшкил етмишдир.

Техники-пешә мәктәбләринин мадди-техники базасы кенишләнмишдир. Бүтүн пешәләр үзрә тәдрис кабинетләри техники тә'лим васитәләри илә тәчһиз едилмишдир. Техники пешә мәктәбләринин һамысында мүәллимләрә програмын даһа чәтин бөлмәләри үзрә тәдрис филмләри нүмајиш етдирмәк имканы верән бир нечә сәјјар кино гурғусу вардыр. Һәр ил һәр бир мәктәб бир неча кодоскоп алыр. Рус дили үзрә мәшғәләләр кечирилән аудиторијалар лингафон апаратлары илә тәчһиз олунур. Һәм дә бүтүн аудиторијаларда дәрсләрдә диафилмләрдән истифадә үчүн гурғулар вардыр.

1979-ҹу ил сентјабрын 1-дә техники пешә мәктәбләриндә тә'лим-тәрбијә просеси үчүн үмумтәһсил фәнләри вә үмумтехники фәнләр үзрә 1845 кабинет вә лабораторија, истеһсалат тә'лими үчүн 583 тә'лим е'малатханасы олмушдур.

Тә'лим е'малатханаларында ашағыдакы техникадан истифадә едилмишдир:

металкәсән дәзкаһлар	— 1039
ағач е'малы дәзкаһлары	— 290
дәмирчи-прессләмә аваданлығы	— 60
иншаат вә јергазма машынлары	— 82
електрик гајнаг апаратлары	— 496
газ гајнаг апаратлары	— 55
мәнкәнәләр	— 3368

Кәнд техники пешә мәктәбләринин машын-трактор паркы тәдрис мәгсәдләри үчүн ашағыдакы техникаја маликдир:

тракторлар	— 688
о ҹүмләдән тыртыллы тракторлар	— 306
трактор гошмалары	— 105
булдозерләр	— 55
скреперләр	— 9
комбајнлар	— 133
кәнд тәсәррүфаты машынлары	— 1623

Ҹари бешилликдә Азәрбајҹан КП МК вә республика ССР Назирләр Совети шакирдләрин пешә һазырлығы кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәк үчүн бир сыра гәрарлар гәбул етмишләр. Бу гәрарлар ичәрисиндә Азәрбајҹан КП МК вә Азәрбајҹан ССР Назирләр Советинин 1977-ҹи илин октјабрында гәбул ет-

дикләри «Азәрбајчан ССР-ин техники пешә тәһсили системи шакирдләринин тә'лим вә тәрбијәси просесинин даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында»кы гәрары хүсуси јер тутур.

Гејд етдијимиз гәрарда дејилир ки, республикада техники пешә тәһсили системи сон илләр әрзиндә сүр'әтлә инкишаф едир. Онун мадди-техники базасы систематик сурәтдә јахшылашыр. 1971—1977-чи илләр әрзиндә техники пешә тәһсили мәктәбләриндә 254,5 мин нәфәр ихтисаслы кәнч фәһлә һазырланмыш вә халг тәсәррүфатына верилмишдир. Техники пешә мәктәбләринин педагожи коллективләри шакирдләрин тә'лими вә онларын коммунист тәрбијәси саһәсиндә јүксәк нәтичәләрә наил олурлар.

Республика Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинә тапшырылмышдыр ки, ујғун пешәләр үзрә кәнч фәһләләр вә кениш профилли ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы иши кенишләндирилсин, тә'лим вә тәрбијә просесинин вәһдәтинә наил олунсун, ичтимаи фәнләрин тәдрисинә, шакирдләрин тә'лимдән азад вахтларынын тәшкилинә вә онларын мә'нәви тәрбијәсинә диггәт артырылсын.

Техники пешә мәктәбләринин мүһәндис-педагожи ишчиләр коллективләри, Азәрбајчан КП МК-нын вә республика һөкумәтинин тәләбләрини һәјата кечирәрәк, сон ики ил әрзиндә тә'лим-тәрбијә просесинин еффектлилијинин јүксәлдилмәси, шакирдләрин пешә һазырлығынын пешә илә сых әлагәдар тәрздә тәкмилләшдирилмәси илә даһа чох мәшғул олмаға башламышлар. 1978/79-чу тәдрис илинин нәтичәләри көстәрир ки, шакирдларин тә'лимә олан марағы артмыш, «јахшы» вә «ә'ла» гијмәтләрлә охујанларын сајы, тә'лим програмы илә мүәјјән едилдијиндән даһа јүксәк дәрәчә үчүн ихтисас имтаһанлары верән сон курс шакирдләринин сајы чохалмышдыр.

Республиканын техники пешә тәһсили очагларында кәләчәјин кәнч фәһләсинин характер чәһәтдән формалашмасы саһәсиндә чохчәһәтли иш апарылыр. Бу ишлә техники пешә мәктәбләринин мүһәндис-педагожи ишчиләри, «Әмәк еһтијатлары» Үмумиттифаг Көнүллү Идман Чәмијјәтинин Республика Шурасы, техники пешә мәктәбләри шакирдләринин Республика Техники вә Бәдии јарадычылыг еви, Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин Үмумиттифаг Ихтирачылар вә Сәмәрәләшдиричиләр Чәмијјәтинин Бирләшмиш Шурасы, техники пешә мәктәбләринин ичтимаи тәшкилатлары мәшғул олурлар.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәси һәр ил шакирдләрин әксәријјәтинин иштирак етдији «пешә конкурслары», шакирдләрин пешә һазырлығына бахышлар, бәдии өзфәалијјәт бахышлары, спартакиадалар вә шакирдләрин техники јарадычылыг сәркиләри кечирир. Бунларын күтләвилији артыр.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин политехник музејинин 650 квадратметр сәрки саһәси вардыр. Музеј үмумтәһсил мәктәбләринин јухары синиф шакирдләри арасында фәһлә пешәләринә истигамәтләндирмә саһәсиндә бөјүк иш апарыр.

Республика Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин чап органы олан ајлыг «Молодой рабочий»—«Кәнч фәһлә» бүллетени тә'лим-тәрбијә просесинин тәшкили саһәсиндә габагчыл тәчрүбәни тәблиғ едир, јени олан вә техники пешә тәһсили мәктәбләриндә шакирдләрин тә'лими үзрә күндәлик ишдә фајдалы олан нә варса, һамысынын мүәллимләр вә истеһсалат тә'лими усталары тәрәфиндән мәнимсәнилмәсинә көмәк көстәрир.

* * *

Һазырда 1981—1985 вә 1986—1990-чы иллар үчүн Азәрбајчан ССР-дә техники пешә тәһсилинин инкишаф перспективләринин лајиһәси ишләниб-һазырланмагдадыр.

Һәмин лајиһәдә республиканын бүтүн халг тәсәррүфаты саһәләрини натамам орта вә орта үмумтәһсил мәктәбини гуртаран кәнчләрдән һазырланмыш ихтисаслы фәһләләрлә тә'мин етмәк зәрурәти һесабламалар үчүн әсас көтүрүлмүшдүр. Он биринчи беşилликдә орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырламаға кечилмәси иши баша чатдырылачагдыр. Тә'лим мүддәти 1—2 ил олан сәккизиллик тәһсил базасында ишләјән техники пешә мәктәбләри орта техники пешә тәһсили мәктәбләринә вә ја техники мәктәбләрә чевриләчәкдир.

Фәһләләрин тәләб олунан артымыны өдәмәк вә онлардан ишдән кедәнләрин (пенсијаја чыханларын, тәһсил алмаға кедәнләрин) јерини там долдурмаг үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлығынын артырылмасы нәзәрдә тутулур.

Тәкчә үмуми сајына көрә дејил, һәм дә пешәләрә көрә ихтисаслы фәһләләр һазырламағын перспектив планлашдырылмасына кечиләчәкдир.

1979-чу ил јанварын 31-дә республика Дөвләт План Комитәси вә Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин тәгдиматы илә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети тәрәфиндән 32 кәнд тәсәррүфаты пешәси үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы планы һәм бүтөвлүкдә республика үзрә 1990-чы илә гәдәр, һәм дә ајрылыгда илләр үзрә тәсдиг едилир. Һәмин план республика Кәнд тәсәррүфаты Назирлијинин, Дөвләт Үзүмчүлүк вә Шәрабчылыг Комитәсинин Дөвләт Кәнд Тәсәррүфаты Мадди-Техники Тәчһизат Комитәсинин вә «Азәрмејвәтәрәвәзсәнаје» аграр-сәнаје бирлијинин ихтисаслы фәһләләрә олан еһтијачларынын өдәнилмәсини нәзәрдә тутур. Ејни заманда бу кадрларын республика рајонлары үзрә һазырланмасы планы ишләниб-һазырланыр.

14*

Пешәләр үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырламағын перспектив планлашдырылмасына кечилмәси техники пешә тәһсили мәктәбләринин ихтисаслашдырылмасыны, онларын мадди-техники чәһәтдән тә'мин олунмасыны, шакирдләрин пешә һазырлығы сәвијјәсинин тәкмилләшдирилмәсини елми әсасда апармаға вә техники пешә мәктәбләри илә база мүәссисәләр арасында даһа мөһкәм әлагәләр јаратмаға имкан верәчәкдир.

Техники пешә тәһсили мәктәбләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасына даир 1981—1990-чы илләрин план лајиһәси үзрә апарылан илкин һесабламалар ашағыдакы вәзифәләри јеринә јетирмәјин вачиблијини көстәрир:

а) 1985-чи илдә шакирд гәбулуну 1979-чу илин сәвијјәсинә нисбәтән 22,3 фаиз, 1990-чы илдә исә 40,3 фаиз артырмаг;

б) шакирд контингентинин артмасы илә әлагәдар олараг техники пешә тәһсили мәктәбләри сајынын артырылмасыны, јә'ни 1990-чы илдә 1979-чу илин сәвијјәси мүгабилиндә буиларын 1,86 дәфә артырылмасыны нәзәрдә тутмаг;

в) техники пешә тәһсили мәктәбләриндә охујан шакирдләрин сајы 1979-чу илин сәвијјәси мүгабилиндә 1,83 дәфә артачагдыр.

Тәбиидир ки, бу тәдбирләрин һәјата кечирилмәси тә'лим-тәрбијә просеси үчүн мүһәндис-педагожи ишчиләрин сајынын артырылмасына, техники пешә мәктәбләринин вә техники мәктәбләрин јени комплексләринин иншасына, тәдрис е'малатханаларында, лабораторијаларда вә кабинетләрдә мөвчуд аваданлығын тәзәләнмәсинә, кадрларын јенидән һазырланмасы саһәсиндә бөјүк ишләр апарылмасына сәбәб олачагдыр.

Һазырда бу мәсәләләр мүәјјән олунмуш гајдада әлагәләндирилир вә һәлл едилир. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Азәрбајчан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын даһа да ихтисаслашдырылмасы, үзүмчүлүјүн вә шәрабчылығын инкишаф етдирилмәси саһәсиндә тәдбирләр һаггында» 1979-чу ил 22 феврал тарихли гәрарында үзүмчүлүк вә шәрабчылыг саһәләринә лазым олан ихтисаслы фәһләләр һазырламаг мәгсәдилә техники пешә тәһсили мәктәбләринин јени комплексләринин тикилмәси мәсәләләри артыг өз һәллини тапмыш, тикиләчәк објектләрин сијаһысы вә буиларын 1990-чы илә гәдәр һәр ил үзрә истифадәјә верилмә мүддәтләри мүәјјән едилмишдир.

Техники пешә тәһсили мәктәбләриндә чалышачаг мүһәндис-педагожи ишчиләр һазырламаг үчүн артыг бир сыра илләрдир ки, өлкәнин али мәктәбләринә, мүһәндис-педагожи факүлтәләринә мәгсәдли гәбул тәрзи илә һәр ил 30—40 нәфәр көндәрилир вә бу гајдада кадрләр һазырланмасы илдән-илә артачагдыр.

ӘЛАВӘЛӘР[1]

Чәдвәл 1

Азәрбајчан ССР-дә техники пешә тәһсили мәктәбләри шәбәкәсинин инкишафы

Илләр	Мәктәбләрин сајы	Шакирд контингенти (мин нәфәрлә)
1921	1	0,08
1940	32	10,0
1950	37	9,0
1960	35	7,4
1965	44	14,6
1970	76	40,9
1975	125	63,3
1979	148	81,6
	о чүмләдән: орта техники пешә мәктәби—89 техники мәктәб—34	
1990 (лајиһә)	276	150,0-дан чох
	о чүмләдән: орта техники пешә мәктәби—156 техники мәктәб—120	

Чәдвәл 2

Азәрбајчан ССР-ин техники пешә тәһсили мәктәбләриндә чалышан ишчиләрин јенидән һазырланмасы вә онларын ихтисасларынын артырылмасы һаггында мә'лумат

Ихтисасартырма формалары	1970	1979
Ихтисасы артырманын бүтүн формалары илә әһатә едилмишдир	1052	2134
О чүмләдән:		
Үмумиттифаг техники пешә тәһсили рәһбәр ишчиләринин ихтисасыны артырмаг институтунда вә онун филиалларында	307	519
Али мәктәбләрин нәздиндәки ихтисасы артырма факүлтәләриндә вә Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтунда	5	215
Истеһсалат тә'лими усталарынын габагчыл мүәссисәләрдә, тикинтиләрдә, колхоз вә совхозларда тәчрүбә кечмәси	180	350
Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин Республика тәдрис-методика кабинети тәрәфиндән кечирилән семинарларда, педагожи минимумларда вә техникумларда	560	1050

[1] Чәдвәлләрин бүтүн мә'луматлары Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин архивиндән көтүрүлмүшдүр.

Чәдвәл 3

Азәрбајҹан ССР-ин техники пешә тәһсили мәктәбләриндә ишләјән кадрларынын тәркиби

№	Вәзифә	1970	1979
1	Директорлар	84	158
2	Тәдрис-истеһсалат иши үзрә директор мүавинләри	84	151
3	Тә'лим-тәрбијә иши үзрә директор мүавинләри	77	130
4	Орта техники пешә мәктәбләринин үмумтәһсил фәнләри үзрә тәдрис һиссәси мүдирләри	21	90
5	Техники пешә мәктәбләринин баш усталары	77	157
6	Техники пешә мәктәбләринин истеһсалат тә'лими усталары	2001	3068
7	Тәрбијәчиләр	170	213
8	Физики тәрбијә рәһбәрләри вә мүәллимләри	82	203
9	Мүәллимләр	872	2449
	о чүмләдән:		
	ичтимаи фәнләр үзрә мүәллимләр	139	371

Чәдвәл 4

Азәрбајҹан ССР-ин техники пешә тәһсили мәктәбләринин истеһсал фәалијјәтинин көстәричиләри (мин манатла)

	Илләр үзрә	
	1970	1939
Тәдрис е'малатханаларындакы истеһсалат тә'лими просесиндә шакирдләр тәрәфиндән бурахылмыш мә'мулатын мәбләғи	959,7	1300,0
База мүәссисәләриндә вә тикинтиләрдә истеһсалат тәҹрүбәси дөврүндә шакирдләр тәрәфиндән газанылмышдыр	1896,1	3830,0
Кәнд техники пешә мәктәбләринин тәдрис тәсәрруфатларында истеһсал олунмуш кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын мәблағи	133,0	459,5
Дәзкаһлар (металкәсән, ағач е'мал едән, халчатохујан дазкаһлар)—һазырланмышдыр (әдәдлә)	301	510

Чәдвәл 5

Азәрбајҹан ССР-ин техники пешә тәһсили мәктәбләринин мадди-тәдрис базасы

	Илләр үзрә сајы	
	1970	1979
Тәдрис е'малатханалары	285	583
Тәдрис кабинетләри вә лабораторијалары	694	1845
Кәнд техники пешә мәктәбләринин тәдрис тәсәррүфатлары	10	29
Кәнд техники пешә мәктәбләриндә кәнд тәсәррүфаты техникәсы:		
тракторлар	351	688
мухтәлиф кәнд тәсәррүфаты машынлары	646	1623

Чәдвәл 6

Үмумтәһсил мәктәбләринин IX, X синифләринин тәдрис планы вә орта техники пешә мәктәбләринин үмумтәһсил һазырлығы үзрә тәдрис планы

Фәнләр	Саатларын мигдары	
	Үмумтәһсил мәктәбинин IX вә X синифләриндә	орта техники пешә мәктәбләриндә
Рус дили вә әдәбијјат	280	230
Ријазијјат	350	349
Тарих	245	245
Ичтимаијјат	70	70
Ҹоғрафија	70	39
Биолокија	105	43
Физика	350	339
Кимја	210	210
Харичи дилләр	140	140

Чәдвәл 7

Техники мәктәбләрдә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үчүн тәдрис планы

(Пешә—нефт е'малы вә нефт кимјасы сәнајесиндә технолоҗи гурғуларын тә'мири вә оплара хидмәт үзрә чилиңкәр. Тә'лим мүддәти—1 ил)

Фәнләр	Саатларын мигдары
Истеһсалат тә'лими	1184
Хүсуси технолокија	157
Тәһлүкәсизлик техникасы вә техники нәзарәт	45
Истеһсал технолокијасы	42
Материалшүнаслыг	40
Чертјожларын охунмасы	54
Сијаси игтисад	69
Совет һүгугу мәсәләләри	25
Физики тәрбијә	54
Консултасијалар	40
Имтаһанлар	18
Јекуну:	1728
Естетик тәрбијә	50
Ҹәми:	1778

Чәдвәл 8

Орта кәнд техники пешә мәктәбинин кениш профилли тракторчу—машинист пешәси үзрә тәдрис планы

Тсикл вә фәнләр	Тә'лим дөврү үчүн саатларын мигдары				
	чәми	нәзәри мәшғәләләр	лаборатори̇ја—практик мәшғәләләр	тәдрис тәсәррүфатында, е'малатханада тә'лим	истеһсалат практикасы
Техники пешә тсикли					
1. Агрономијанын әсаслары	97	69	28	—	—
2. Механикләшдирилмиш ишләрин тәшкили вә истеһсалат технолокијасы	1083	135	300	72	576
3. Тракторлар	460	250	210*	—	—
4. Кәнд тәсәррүфаты машынлары	413	173	240*	—	—
5. Автомобилләр вә нәглијјатын һәрәкәт гајдалары	91	91	—	—	—
6. Материалшүнаслығын әсаслары вә чилингәр-тә'мир иши	472	106	—	366	—
7. Әмәк вә истеһсал игтисадијјатынын әсаслары	50	50	—	—	—
8. Техники рәсмхәт	61	61	—	—	—
9. Ибтидаи һәрби һазырлыг	140	140	—	—	—
10. Физики тәрбијә	212	212	—	—	—
Тсикл үзрә јекуну	3079	1287	778	438	576
Үмумтәһсил тсикли					
1. Рус дили вә әдәбијјат	229	229	—	—	—
2. Ријазијјат	349	349	—	—	—
3. Тарих	245	245	—	—	—
4. Ичтимаијјат	71	71	—	—	—
5. Чоғрафија	40	40	—	—	—
6. Биолокија	44	44	—	—	—
7. Физика	321	321	—	—	—
8. Астрономија	20	20	—	—	—
9. Кимја	210	210	—	—	—
Тсикл үзрә јекуну	1529	1529	—	—	—
Чәми:	4608	2816	778	438	576
Консултасијалар (група чәми)	200	—	—	—	—
Имтаһанлар	90	—	—	—	—
Факултатив фәнләр					
Харичи дил	140	—	—	—	—
Естетик тәрбијә	50	—	—	—	—
Тә'лим дөврү үчүн чәми	5088	—	—	—	—

*Тәдрис планындан әлавә, тракторлары вә өзүјеријән комбајнлары идарә етмәк үзрә мәшгләр үчүн 16 саат ајрылыр. Һәмин мәшгләләр нәзәри мәшғәлә күнләриндә һәр бир шакирдлә фәрди гајдада апарылыр. Һәвәскар сүрүчү вәсигәси алмаг мәгсәдилә Дөвләт Автомобил Мүфәттишлијинә имтаһан вермәк истәјән шакирдләр үчүн әлавә олараг автомобил сүрмәјә 32 саат ајрылыр ки, бу өјрәнмә иш мәшғәләләрдән кәнар вахтларда апарылыр.

Кәдрлары јенидән һазырламаг мәгсәдилә Үмумиттифаг техники пешә тәһсили рәһбәр ишчиләринин ихтисасы артырма институтунун Бакы филиалы бәзасында мүстәгил институт тәшкил етмәк нәзәрдә тутулур ки, орада һәр ил 1100—1200 нәфәр техники пешә мәктәби ишчисинә тәһсил вермәк мүмкүн олсун.

Шакирдләр үчүн истираһәт бәзалары, идман гурғулары јарадылмасы, онларла синифдәнкәнар иш үчүн клуб тәрзиндә мүәссисәләрин вә дикәр мүәссисәләрин кенишләндирилмәси үзрә гаршыда бөјүк ишләр дурур.

Г. Һ. ӘЛИЈЕВ.

АЗӘРБАЈЧАН ССР АЛИ ВӘ
ОРТА ИХТИСАС ТӘҺСИЛИ НАЗИРИ

АЗӘРБАЈЧАНЫН АЛИ МӘКТӘБИ СОВЕТ ҺАКИМИЈЈӘТИНИН 60 ИЛИНДӘ

Азәрбајчан ССР-ин али мәктәби Бөјүк Октјабрын, 1920-чи илин баһарында Азәрбајчанда һәмишәлик бәргәрар олмуш Совет һакимијјәтинин јетишдирмәсидир.

Совет һакимијјәтиндән әввәл Азәрбајчанын кениш али мәктәби јох иди, онун јерли әһалиси арасында али тәһсилли шәхсләр олдугча аз иди. Азәрбајчанын халг маариф комиссары Дадаш Бүнјадзадә 1921-чи илин мајында Үмумазәрбајчан Советләр гурултајында чыхыш едәркән кәдәрлә демишди: «Бизим Азәрбајчанда јүз илләр әрзиндә һеч бир иш көрүлмәмишдир. Биз бу јахынларда бүтүн әһалинин сијаһыја алынанда мә'лум олду ки, мүсәлманлардан анчаг 62 нәфәринин али тәһсили вардыр. Бу ајдындыр, чүнки Азәрбајчанын өзүнүн али мәктәбләри олмајыб. Дикәр тәрәфдән дә, империалистләр вә капиталистләр һеч бир заман Азәрбајчаны азча да олса маарифләндирмәк фикриндә олмамышлар»[1].

Доғрудур, мүсават һөкумәти өз шәрәфсиз мәһвиндән бир гәдәр әввәл демократик аһвали-руһијјәли зијалыларын тәзјиги алтында 1919-чу илин нојабрында Бакыда Университет ачмаға мәчбур олмушдур. Лакин әслиндә Университет нормал фәалијјәт көстәрмәјә вә инкишаф етмәјә анчаг Совет һакимијјәти шәраитиндә башламышды.

Азәрбајчанын Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин илк күнләриндән е'тибарән халг тәсәррүфаты, мәдәнијјәт вә дөвләт гуручулуғу үчүн милли кадрлардан мүтәхәссисләр һазырламаг мәгсәдилә али тәһсилин инкишафына даим диггәт јетирмишләр.

Республиканын кечирдији чох бөјүк чәтинликләрә бахмајараг, Университетин нормал фәалијјәтинин тәшкили үчүн бурада јени-јени факүлтәләрин јарадылмасы, республиканын сон дәрәчә еһтијач һисс етдији мүтәхәссисләр һазырлығынын дурмадан кенишләндирилмәси үчүн бөјүк гајғы көстәрилмишди.

Университетин бүнөврәси гојуланда онун ики факүлтәси—тибб вә тарих-филолокија факүлтәләри вар иди. 1928-чи илә јахын артыг онун тәркиби 6 факүлтәдән—физика-ријазијјат, тибб, шәрг, ичтимаи елмләр, педагокика, һүгуг факүлтәләриндән ибарәт иди. Университет республикада кадрлар һазырлығынын вә елми фикрин чох мүһүм бир очағына чеврилмишди.

[1] Первый созыв Всеазербайджанского съезда Советов. Стенографический отчет, Баку, 1922, сәһ. 117.

Республикада јени али мәктәбләр ачылырды. Мүһәндис кадрлары һазырламаг үчүн 1921-чи илин јанварында Бакы техники мәктәби вә Петроградан көчүрүлмүш политехникум базасында Бакы (1928-чи илдән исә Азәрбајчан) Политехник Институту ачылмышды. Онун тәркибиндә 5 факүлтә—нефт сәнајеси, електромеханика, иншаат мүһәндислији, кәнд тәсәррүфаты вә игтисадијјат факүлтәләри тәшкил едирди.

Үмумтәһсил мәктәбләри шәбәкәсинин чошғун инкишафы (тәкчә 1920-чи илдә республикада 350 мәктәб ачылмыш, бунларда охујан шакирдләрин сајы 130 мини өтүб кечмишди)[1] кениш мигјасда мүәллим кадрлары һазырламағын тәшкил олунмасыны тәләб едирди. Артыг 1921-чи илин нојабрында тәркибиндә үч шө'бәси—физика-ријазијјат, тәбиијјат-кимја вә әдәбијјат шө'бәләри олан илк киши педагожи институту фәалијјәтә башлады. 1924-чү илдә орада ичтимаијјат мүәллимләри һазырлајан шө'бә дә јарадылды. Һәмин институтда дәрсләр онун бүнөврәси гојуландан Азәрбајчан дилиндә апарылырды. 1921-чи илдә илк гадын институту—Азәрбајчан Мәктәбәгәдәр Тәрбијә Институту тәшкил едилди. 1922/23-чү дәрс илиндә о, Али Гадын Педагожи Институтуна чеврилди. 1923-чү илдә һәмин институт Али Киши Педагожи Институту илә бирликдә ваһид Али Педагожи Институт һалында бирләшдирилди.

1922-чи илдә мүәллимләри јенидән һазырламаг, һәм дә мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәнкәнар ишчиләрин ихтисасларыны артырмаг мәгсәдилә Бакы Халг Маарифи Институту јарадылыр. 1924-чү илдә Азәрбајчан Дөвләт Университетинин нәздиндә педагожи факүлтә тәшкил едилдијинә көрә Бакы Халг Маарифи Институту онунла бирләшир.

Сајча аз олан мүәллим кадрларындан даһа сәмәрәли истифадә етмәк вә республикада педагоглар һазырланмасыны јахшылашдырмаг мәгсәдилә, Азәрбајчан ССР ХКС-нин «Али педагожи институтлары јенидән гурмаг һаггында»кы 16 ијул 1926-чы ил тарихли гәрары илә Али Педагожи Институт Университетин педагожи факүлтәси илә бирләшдирилди.

1921-чи илдә Азәрбајчан классик мусигисинин баниси Үзејир Һачыбәјовун тәшәббүсү илә тәркибиндә беш шө'бәси—фортепиано, вокал, оркестр, нәзәри-бәстәкарлыг вә шәрг (милли аләтләрдә чалмағы өјрәнмә) шө'бәләри олан Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы јарадылды. Азәрбајчан консерваторијасы бүтүн Шәргдә илк али мусиги мәктәби иди. 1921-чи илдә һәм дә Али Рәссамлыг Мәктәби тәшкил едилди.

[1] «Вестник высшей школы», 1972, № 9, сәһ. 9.

Беләликлә, Азәрбајҹан Совет Сосиалист Республикасынын мөвҹуд олдуғу илк илләрдә артыг али тәһсил системи—1926/27-ҹи тәдрис илиндә беш али мәктәбдән ибарәт олан бир систем јарадылмышды, бунларда 5360-дан чох тәләбә тәһсил алырды ки, онларын да 27,5 фаизини азәрбајҹанлылар тәшкил едирди.

Тәләбә һеј'әтинин фәһлә вә кәндли кәнҹләр сырасындан,хүсусән азәрбајҹанлылар сырасындан комплектләшдирилмәси кәскин бир проблем кими гаршыда дururду. Буну белә бир мисалла ајдынлашдырмаг олар ки, Али Кишн Педагожи Институтунун фәалијјәт көстәрдији биринҹи илдә, орта тәһсилә малик абитуриентләр олмадығындан, орада јалныз 6 нәфәр тәһсил алырды.

Фәһлә вә кәндли кәнҹләрин али мәктәбләрә дахил олмаг үчүн һазырланмасы мәгсәдилә, Совет Русијасында олдуғу кими, Азәрбајҹанда да фәһлә факүлтәләри (рабфаклар) јарадылмаға башланды. Бунлардан биринҹиси 1920-ҹи илин декабрында Университетин нәздиндә тәшкил едилди ки, бу фәһлә факүлтәсинин дә Бакынын сәнаје рајонлары олан Балаханыда, Гара Шәһәрдә, В. И. Ленин адына фабрикдә шө'бәләри вар иди.

III Үмумазәрбајҹан Советләр гурултајы (1923-ҹү илин нојабрында) гејд етмишди: «Фәһлә факүлтәләринин тәшкил едилмәси Совет һакимијјәтинин чох бөјүк наилијјәтидир вә бу факүлтәләр мөвҹуд олдуглары гыса бир мүддәт әрзиндә фәһләкәндли күтләләри арасында чох бөјүк шөһрәт газанмышлар. Фәһлә факүлтәләри али мәктәбин үзви бир һиссәси олмагла, фабрик-завод фәһләләринә вә ән јохсул кәндлиләрә әслиндә али мәктәбләрә дахил олмаг, елмә вә биликләрә јијәләнмәк, пролетариат сырасындан јени сосиалист һәјатынын гуруҹу-мүтәхәссисләрини һазырламаг имканы верир. Гурултај фәһлә факүлтәләринин фәһлә дөвләтиндәки ролуна чох бөјүк әһәмијјәт верәрәк бүтүн тәшкилатлара тәклиф едир ки, Азәрбајҹан фәһлә күтләләринин мадди вәзијјәтини мөһкәмләндирмәклә, онларын даһа да инкишаф тапмасы үчүн максимум гүввәләрини сәрф етсинләр»[1].

1924/25-ҹи тәдрис илиндә Кәнҹәдә вә Нухада фәһлә факүлтәләри ачылды. Һәмин илдә фәһлә факүлтәләриндә 3 мин нәфәрә јахын шакирд тәһсил алырды. 1920/21-ҹи илдән 1925/26-чы тәдрис илинәдәк, јә'ни 5 ил мүддәтиндә фәһлә факүлтәләринин 856 јетишдирмәси али мәктәбләрә дахил олду. 1932-ҹи илдә исә республикада 8 фәһлә факүлтәси варды вә бунларда јарыдан чохуну азәрбајҹанлыларын тәшкил етдији 8 мин шакирд тәһсил алырды.

Азәрбајҹанда али тәһсилин, бүтөвлүкдә халг маарифинин тәшкил едилмәси вә инкишафына Русија Федерасијасы чох бөјүк көмәк көстәрди. Азәрбајҹанын өзүнүн о заман һәлә ихтисаслы педагожи кадрлары, халг маарифинин тәшкил етмә ишиндә лазыми әмәли тәҹрүбәси јох иди. Республика мүрәккәб проблем—али мәктәбләри профессор-мүәллим һеј'әти илә тә'мин етмәк проблеми гаршысында галмышды. Азәрбајҹан 1921-ҹи илдә Совет Русијасынын Халг Маариф Комиссарлығына республикада халг маарифинин тәшкили ишинә көмәк көстәрмәси барәдә хаһишлә мүраҹиәт етмишди. Мүраҹиәтдә һаглы олараг гејд едилирди ки, Совет Русијасынын көмәји олмадан Азәрбајҹанда али тәһсили лазыми сәвијјәјә галдырмаг мүмкүн олмајаҹагдыр.

Совет Русијасы бу хаһишә разылыгла ҹаваб верди. Русија али мәктәбләринин алимләри вә мүәллимләри Азәрбајҹанын али мәктәбләринә вә елми мүәссисәләринә даими ишә көндәрилди.

Азәрбајҹан Университетинин ишинин тәшкилиндә РСФСР-дән республикамыза кәлән көркәмли алимләр—профессорлар В. И. Разумовски (Университетин илк ректору), А. А. Гроссһејм, Л. Г. Гурвич, А. Н. Державин, К. А. Красусски, П. Ј. Ростовсев, Б. Н. Тихомиров, А. Д. Гулјајев, Г. И. Писаревски, П. К. Жузе, И. И. Ширококоров, В. П. Томашевски вә башгалары чох бөјүк хидмәт көстәрмишләр.

Азәрбајҹан Политехник Институтунун илк ректору Н. А. Дубровски олмушдур. 1920-ҹи илләрин әввәлләриндә һәмин институтда Л. С. Лејбензон, А. Харазов, И. В. Фигуровски, И. Г. Јесман, П. И. Кузнетсов, И. С. Волнер, Н. Н. Иовлев, С. Н. Усаты кими профессорлар ишләмәјә башламышдылар. Азәрбајҹан Педагожи Институтунда профессорлар А. О. Маковелски, Б. Б. Комаровски мүһазирәләр охумушлар. Азәрбајҹан консерваторијасында рус мусигишүнаслары Г. Т. Шаројев, А. А. Александров, М. А. Колотов, И. И. Черниаховски вә башгалары дәрс демишләр.

Москвадан, Ленинграддан вә өлкәнин дикәр ири елми мәркәзләриндән Азәрбајҹана мүнтәзәм сурәтдә көркәмли елм хадимләри—Д. В. Голубјатников, И. М. Губкин, Н. Ј. Марр, И. И. Мешшанинов, В. В. Бартолд вә башга алимләр кәлирдиләр. Онлар мүһазирәләр охумагла бәрабәр, һәм дә тәдрис просесинин тәшкилинә, республиканын али мәктәблериндә елми-тәдгигат ишләринин гајдаја салынмасына көмәк едирдиләр.

Москванын, Ленинградын вә РСФСР-ин дикәр шәһәрләринин ири али мәктәбләринә вә елми мүәссисәләринә али тәһсил әлмаг үчүн азәрбајҹанлылар көндәрилирди.

Русија Федерасијасынын мадди көмәји дә олмушдур. Белә ки, 1922-ҹи илин нојабрында РСФСР-ин дөвләт бүдҹәсиндән Азәрбајҹан Университетинин вә республиканын дикәр али мәктәбләринин еһтијаҹлары үчүн гызыл пулла 10 мин манат вәсаит ајрылмышды.

Республиканын али мәктәбләрини азәрбајҹанлы мүәллимләрлә тә'мин етмәк мәсәләси даһа кәскин сурәтдә гаршыда

[1] Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.). сәһ. 45.

дурурду. Илк вахтларда беләләрнинн сајы чох аз иди. Мәсәлән, Университетдә 1922/23-чү тәдрис илиндә азәрбајчанлы мүәллимләрин али мәктәбләрдәки професссор-мүәллим һеј'әтинин үмуми күтләси ичәрисиндә хүсуси чәкиси 11 фаиздән бир гәдәр артыг иди. Бунунла әлагәдар олараг, һәм дә Азәрбајчан дилиндә дәрсликләрин олмамасы үзүндән республиканын әлн мәктәбләриндә тәдрис әсасән рус дилиндә апарылырды.

Бунунла бәрабәр, тәдрисин Азәрбајчан дилинә кечирилмәси тә'хирәсалынмаз бир вәзифә иди. III Үмумазәрбајчан Советләр гурултајынын гәрарларында (1923-чү илдә) дејилдији кими, «Мәзлум Шәргин азадлыг мүгәддимәси олан Совет Азәрбајчанынын фәвгәл'адә ролу вә әһәмијјәти Азәрбајчанын али мәктәбләринин үзәринә бөјүк вәзифәләр гојур. Түрк (азәрбајчанлы—Г. Ә.) фәһлә-кәндли күтләләринин али мәктәбә чәлб едилмәси, онлардан тәсәррүфатын мүхтәлиф саһәләри үчүн мүтәхәссисләр һазырланмасы вә нәһајәт ән вачиби исә түрк кәнчләринин елми-техники пешә фәалијјәтинә һазырланмасы—бүтүн бунлар Азәрбајчан али мәктәбләри тәрәфиндән биринчи нөвбәдә јеринә јетирилмәли олан тапшырыглардыр»[1].

Али мәктәбләрдә тәдриси әсасән Азәрбајчан дилинә кечирмәдән бу вәзифәләри јеринә јетирмәк мүмкүн дејилди. Она көрә дә Азәрбајчан Мәркәзи Ичраијјә Комитәси (МИК) 1924-чү или декабрында республиканын али мәктәбләриндә тәдрисин рус дили илә јанашы һәм дә Азәрбајчан дилиндә апарылмасынын һәјата кечирилмәси вә бунун үчүн азәрбајчанлылар ичәрисиндән елми педагожи кадрларын һазырланмасы вәзифәсини ирәли сүрүр. Азәрбајчан К(б) П МК-нын 14 феврал 1925-чи ил тарихли гәрарында дејилирди: «Совет һакимијјәтинин билаваситә үмуми милли сијасәтиндән ирәли кәлән бу вәзифә тамамилә шәртсиз јеринә јетирилмәлидир. Миллиләшдирмәјә һәр һансы бир шәкилдә мүгавимәт көстәрилмәсинә бөјүк дөвләтчилик мејлләри кими бахылмалы вә гәтијјәтлә рәдд едилмәлидир»[2].

Бу вәзифә ики јолла—бир тәрәфдән али мәктәбләрдә тәдрис ишинә партија, дөвләт хадимләринин, ичтимаи хадимләрин, Азәрбајчанын әввәлки зијалыларынын демократик әһвали-руһијјәли һиссәсинин чәлб едилмәси, дикәр тәрәфдән исә али мәктәбләрин өзүндә азәрбајчанлылардан елми-педагожи кадрлар һазырланмасы јолу илә јеринә јетирилирди. Ејни заманда азәрбајчанлы олмајан профессор-мүәллим һеј'әти тәрәфиндән Азәрбајчан дилинә јијәләнмә дә һәвәсләндирилирди. Мәсәлән, Биринчи Үмумазәрбајчан Советләр гурултајынын гәрарында белә тәклиф олунурду: «Али мәктәбләрдә Азәрбајчан дилиндә мүһазирәләр охумаға вә мәшғәләләр апармаға һазырлашмаг мәгсәдилә Азәрбајчан дилини өјрәнмәк арзусунда олан университет профессорларына, онун академик һеј'әтиндән олан шәхсләрә һәм онларын өзләри үчүн, һәм дә аилә үзвләри үчүн халг комиссары тәрәфиндән мүәјјән едилмиш мигдарда натура вә пулла вдәнилән әлавә мүкафат тәтбиг едилсин»[1].

[1] Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), сәһ. 46.
[2] Х. О. Алимирзоев. Азербайджанский государственный университет за 50 лет. Баку, 1969, сәһ. 97.

Университетдә дәрс демәк үчүн Москванын, Петроградын вә дикәр шәһәрләрин али мәктәбләрини гуртармыш азәрбајчанлы мүтәхәссисләр—М. Топчубашов, А. Һачыјев, С. Һүсејнов, М. Миргасымов, Д. Шәрифов, Д. Мәммәдзадә, Ф. Әлизадә, М. Вәкилов, А. Ағабәјли, Р. Мәликов, Б. Мирзәјев, М. Әфәндијев, Сәлимә ханым Османзадә, јазычы Ә. Б. Һагвердијев вә башгалары чәлб едилмишдиләр.

Ејни заманда Университетдә вә дикәр али мәктәбләрдә тәдрис ишинә ичтимаи хадимләр вә дөвләт хадимләри дә чәлб олунмушду. Мәсәлән, Халг Тәсәррүфаты Шурасы сәдри (сонралар Халг Әдлијјә Комиссары) Б. М. Талыблы дөвләт вә һүгуг нәзәријјәсиндән, халг маариф комиссарынын муавини, (даһа сонра халг комиссары) М. З. Гулијев сијаси игтисад курсундан, Москвада Гырмызы Профессура Институтуну битирмиш Ч. Нағыјев фәлсәфәдән вә бир сыра дикәрләри мүхтәлиф мөвзуларда мүһазирәләр охумушлар.

20-чи илләрин икинчи јарысындан е'тибарән али мәктәбләрин мүәллим һеј'әтләри һәмин али мәктәбләрин мүкәммәл һазырлыглы мә'зунлары илә кетдикчә даһа чох тамамланмаға башланды.

Бу тәдбирләрин һамысы али мәктәбләрдә тәдричән Азәрбајчан дилиндә тәдрисә кечилмәси үчүн имкан јарадырды. 1926-чы илдә бу иш Университетин бүтүн факүлтәләриндә һәјата кечирилди.

Азәрбајчан К(б)П VIII гурултајы (1927-чи ил нојабр) гејд етмишди: «Индики заманда али мәктәбләри түркләшдирмә проблеми реал һәјата кечирмә хәттинә гојулмушдур, лакин бу иши баша чатдырылмыш һесаб етмәк олмаз. Түркләшдирмә үзрә иши кетдикчә ирәлиләтмәк вә рәғбәт бәсләјән адамлара истинад едәрәк, ону али мәктәбләрин өзүндә кениш апармаг, елә апармаг лазымдыр ки, бу иш јахын кәләчәкдә баша чатдырылсын. Түркләрдән вә ја түрк дилини билән шәхсләрдән елми ишчиләр һазырланмасы али мәктәбләри түркләшдирмә проблеминдә ән башлыча вәзифәләрдән бири олараг галыр.

Елми фәалијјәт үчүн лазымы шәраит јаратмаг мәгсәдилә ашағыдакылар тәләб олунур.:

а) елми кадрларын тәркибини мүкәммәл сурәтдә мүәјјән етмәк, бу тәркиби сајча артырмаг;

[1] Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937), сәһ. 11.

б) мадди вәзијјәти јахшылашдырмаг»[1].

Азәрбајчан Мәркәзи Ичраијјә Комитәси вә Халг Комиссарлар Совети партија гурултајынын көстәришләрини һәјата кечирәрәк, 1928-чи ил мартын 3-дә бир сыра гәрарлар—али мәктәбләрин елми ишчиләри һаггында, профессорлар вә доситләр һаггында, кичик академик һеј'әт һаггында вә саир мәсәләләр барәсиндә гәрарлар гәбул етдиләр. Һәмин гәрарларын әсасында али мәктәбләр үчүн елми-педагожи кадрлар һазырлама методикасында дәјишикликләр апарылды. Бу тәдбирләр сајәсиндә али мәктәбләрин педагожи кадрларла, о чүмләдән милли кадрларла тә'мин олунмасы ишиндә мүһүм мүвәффәгијјәтләр әлдә едилди.

1927/28-чи тәдрис илиндә али мәктәбләрин елми-педагожи ишчиләринин сајы (1920/21-чи тәдрис илиндәки 222 нәфәр мүгабилиндә) 567 нәфәрә чатды ки, бунлардан да 180 нәфәри азәрбајчанлы иди. Университетдә азәрбајчанлылар бүтүн профессор-мүәллим һеј'әтинин 40 фаиздән чох бир һиссәсини тәшкил едирди. 1920-чи илләрин ахырларында республиканын бүтүн али мәктәбләриндә тәдрис артыг Азәрбајчан вә рус дилләриндә апарылырды.

Азәрбајчан Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти республиканын али мәктәбләринин сәмәрәли, нормал фәалијјәти үчүн лазым олан һәр чүр шәраитин јарадылмасына даим гајғы көстәрирдиләр. Али мәктәбләр зәрури тәдрис бинaлары, тәләбә јатагханалары, тәдрис аваданлығы илә, дәрсликләр вә дәрс вәсаитләри, һабелә дикәр ләвазиматла тә'мин едилирдиләр.

Әсас али тәһсил очағы олан Азәрбајчан Университетинә хүсуси гајғы көстәрилирди. Һәлә 1922-чи илдә Икинчи Үмумазәрбајчан Советләр гурултајы өз гәрарларында јазмышды: «Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасынын халг тәсәррүфатынын вә ичтиман ишин бүтүн саһәләринин јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләрә чох бөјүк еһтијачыны нәзәрә алараг, АССР-дә мөвчуд олан ики али мәктәбә, јә'ни Дөвләт Университетинә вә Политехник института һәр чәһәтдән көмәк етмәк, онлары мөһкәмләтмәк вә инкишаф етдирмәк лазымдыр...[2]». Университетин факүлтәләринин, кафедра вә лабораторијаларынын сајы артдыгча онун тәдрис бинaлары корпуслары да артырды. 20-чи илләрин ахырларына јахын Университет артыг үч бинада јерләширди. Она лазым олан аваданлығын вә чиһазларын әлдә едилмәсинә бөјүк мәбләғдә вәсаит сәрф олунурду. Тәкчә 1926/27 вә 1928/29-чу тәдрис илләри әрзиндә Университет

[1] Резолюции и постановления VIII съезда Азербайджанской Коммунистической партии (большевиков), Баку, 1928, сәһ. 56—57.

[2] Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), сәһ. 28.

үчүн гызыл валјута мәзәннәсиндә 137 мин манатлыг аваданлыг алынмышды[1].

Университетдә олдугча зәнкин әсәслы китабхана јарадылды. 1920-чи илин әввәлиндә бу китабхананын чәмиси 4660 китабы варды. Совет һакимијјәтинин гәләбәсиндән сонра елә һәмин илдә онун фонду сүр'әтлә артмаға башлады. Сабунчу вә Михајловск хәстәханаларында әслиндә јијәсиз кими јатыб галмыш китаблар тезликлә Университетә верилди. Китабхана үчүн һәм дә 120 мин манатлыг мәбләғдә хејли китаб алынды. XI Ордунун Сијаси Идарәси Университетә гијмәтли һәдијјә вермишди: она 11 мин чилддән ибарәт олан мүхтәлиф мәвзулу әдәбијјат бағышламышды. 1922-чи илдә Петроградан Университетин үнванына 200 пуд ағырлығында китаб кәтирилмишди. Бунларын арасында Елмләр Академијасынын бүтүн нәшрләри варды. Јенә дә һәмин илдә Азәрбајчан Халг Маариф Комиссарлығы гызыл пулла 7 мин манат вәсаит ајырмышды; китабхананын шәрг шө'бәсинин тәшкили үчүн о вәсаитә Истамбулдан ики миндән чох китаб алынмышды[2]. 1928—1929-чу илләрдә сабиг Бакы Фрәнсыз чәмијјәтинин мин чилдә јахын олан китаблар коллексијасы Университетә верилмишди. Бундан әлавә, Университет Маариф Ишчиләри евиндән тәгрибән ики мин нөмрәдән ибарәт рус журналлары комплекти алмышды. 1930-чу илдә Университет китабханасынын китаб фонду артыг 100 мин нүсхәдән артыға чатмышды.

Республика партија тәшкилаты вә һөкумәти Политехник Институтун мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәсинә бөјүк диггәт јетирирдиләр. Она лазыми көмәк көстәрилмәси үчүн ичтиман вә тәсәррүфат тәшкилатлары—Халг Тәсәррүфаты Шурасы, Азәрбајчан һәмкарлар Иттифаглары Шурасы, Азнефт вә дикәр тәшкилатлар чәлб едилмишдиләр. Дағ-мә'дән ишчиләри һәмкарләр Иттифагы вә Азнефт института хүсуси вәсаит бурахмаға, онун лабораторијалары, кабинетләри, кафедра вә е'малатханалары үчүн машынлар вә дәзкаһлар да дахил олмагла техники аваданлыг көндәрмәјә, даһа артыг еһтијачы олан тәләбәләр, игилаб иштиракчылары үчүн тәгаүдләр ајырмаға башламышдылар вә и. а. ССРИ Мәркәзи Ичраијјә Комитәсинин 10 август 1923-чү ил тарихли гәрары илә РСФСР-дә бағланылан политехникумлардан биринин (Владигафгаз политехникумунун) аваданлығы институтун ихтијарына верилмишди[3]. Институтун лабораторијалары вә кабинетләринин сәјы дурмадан әртыр, бунлар үчүн кетдикчә даһа чох аваданлыг, инвентар вә мүхтәлиф ләвазимат әлдә едилирди.

[1] Бах: Азәрбајчан ССР ОИМДА, фонд 57, сијаһы 1, иш 686, в. 55.

[2] Бах: Х. О. Әлимирзәјев. Көстәрилән әсәри, сәһ. 61.

[3] И. А. Ибрагимов, А. Н. Аббасов. Пятьдесят славных лет (Азербайджанский ордена Трудового Красного Знамени институт нефти и химии им. Азизбекова), Баку, 1971, сәһ. 17.

324—15

Институтун бүдчәси дә илдән-илә артырды. Мәсәлән, әкәр бу бүдчә 1926/27-чи тәдрис илиндә 403790 манат тәшкил едирдисә, артыг 1929/30-чу тәдрис илиндә 1247539 маната бәрабәр олмушду.

Институт инкишаф едиб кенишләндикчә аудиторијалара, јатагханалара олан еһтијач даһа кәскин сурәтдә һисс едилирди. Республика партија тәшкилатынын квстәриши илә, Азнефтин ајырдыгы вәсаит һесабына 1927/28-чи тәдрис илиндә институт бинасынын үстүндән икинчи мәртәбәнин галдырылмасы баша чатдырылды. 1930-чу илдә институт үчүн Сабунчу вагзалынын гаршысында тикилмиш јени корпус истифадәјә верилди.

Али Педагожи Института да бөјүк гајғы көстәрилирди. Азәрбајчан ССР Халг Комиссарлары Совети өзүнүн 15 јанвар 1922-чи ил тарихли гәрары илә Республика Халг Маариф Комиссарлыгына бир вәзифә олараг тапшырды ки, Педагожи Институту лазыми вәсаитлә тә'мин етсин, онун мадди базасыны мөһкәмләндирсин. Тәкчә 1923/24-чү тәдрис илиндә Азәрбајчан ССР Халг Комиссарлары Совети вә Халг Маариф Комиссарлыгы хәтти илә тәдрис вә тәсәррүфат еһтијачлары үчүн института 112069 манат пул бурахылды[1]. Шакирд контингентинин стабиллијинин тә'мин етмәк мәгсәди илә институтда тәләбәләр үчүн 40 нәфәрлик пансионат јарадылды. Институтун тәдрис базасы мүнтәзәм сурәтдә кенишләндирилирди. Нәриман Нәримановун квстәриши илә АХТШ-нын кимја лабораторијасы Али Педагожи Институтуна верилди. Тарих вә етнографија музејләри јарадылды. Тәләбәләрлә педагожи практика апармаг үчүн Институтун нәздиндә орта мәктәб тәшкил едилди.

Институт тәшкил олунанда онун китабханасында рус дилиндә чәми 50 вә Азәрбајчан дилиндә 73 китаб варды. Лакин бир нечә ил кечдикдән сонра китабхананын китаб фонду Москвадан вә өлкәнин дикәр шәһәрләриндән алынмыш китаблар һесабына хејли дәрәчәдә артды.

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәси вә республика һөкумәти али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин вә тәләбәләринин мәнзил-мәишәт шәраитинин вә мадди-мәдәни һәјат сәвијјәсинин јахшылашдырылмасы үзрә тәдбирләр һәјата кечирирдиләр. Һәлә 1920-чи ил нјулун 7-дә Азәрбајчан Ингилаб Комитәси «Бакы Университети профессор вә мүәллимләринин сон дәрәчә лазымлы ихтисаслы ишчиләр категоријасына аид едилмәси һаггында» Декрет гәбул етмишди ки, бу да онларын әмәјинин «артыг мүәјјән едилмиш тариф ставкаларындан үстүн олан хүсуси нормалар үзрә» өдәнилмәсинин нәзәрдә тутурду.

Азәрбајчан Ингилаб Комитәси өзүнүн 13 нојабр вә 6 декабр 1920-чи ил тарихли декретләри илә али мәктәбләрин профессор вә мүәллимләринин мәнзил шәраитинин јахшылашдырылмасы, әрзаг мәһсуллары илә тәчһизи һаггында квстәриш вермишди. 1922-чи илдә кечирилән Икинчи Үмумазәрбајчан Советләр гурултајы өз гәрарларында јазмышды: «Профессорларын вә кичик мүәллимләрин вәзијјәтини һазырда сон дәрәчә тә'мин олунмамыш һесаб едәрәк, Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасынын Советләр гурултајы мүвафиг лазыми дөвләт органларына һәвалә едир ки, онлар али мәктәб хадимләринин раһат күзәраны вә сәмәрәли елми иши үчүн онларын мәвачибинин кифајәт гәдәр олмасына тезликлә гајгы квстәрсинләр»[1].

Азәрбајчан К(б)П МК 1923-чү ил мартын 28-дә тәләбә тәгаүдләри һаггында хүсуси гәрар гәбул етди. Азәрбајчан К(б)П МК-нын хүсуси комиссијасы тәшкил едилди. Һәмин комиссијанын вәзифәси—тәләбәләрин мадди вәзијјәтини өјрәниб ајдынлашдырмаг вә ири мүәссисәләри вә идарәләри али мәктәбләри тәгаүд фондунун јарадылмасына чәлб етмәкдән ибарәт иди. Бу тәдбирин нәтичәсиндә 250 дөвләт тәгаүду вә тәсәррүфат органлары вә дикәр мүәссисәләр һесабына 500-ә гәдәр тәгаүд тә'сис едилди.

Республикада али тәһсилин инкишаф етдирилмәси саһәсиндә партија вә һөкумәтин квстәрдикләри сә'јләр вз диггәтәлајиг нәтичәләрини вермишди: 1920-чи илдән 1927-чи иләдәк олан мүддәтдә Азәрбајчанын али мәктәбләри 1870 мүтәхәссис, о чүмләдән 862 һәким, 587 педагог, 334 мүһәндис-игтисадчы профилли мүтәхәссис вә дикәр ихтисаслара јијәләнмиш кадрлар һазырламышды[2].

Республикада али тәһсилин тәшәккүл тапмасында ән мүһүм мәрһәлә мүһарибәдән әввәлки бешилликләр дөврү олду. Сәнаје инкишафынын кениш вүс'әт алмасы, кәнд тәсәррүфатынын сосиалистчәсинә јенидән гурулмасы, мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси бүтүн өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда мүтәхәссис кадрлара тәләбаты кәскин сурәтдә артырды. Артыг 1920-чи илләрин ахырларында ҮИК (б)П МК бир сыра мүһүм гәрарлар гәбул етди. Бу гәрарларда мүтәхәссисләр һазырлығыны тезликлә хејли кенишләндирмәјә вә көкүндән јахшылашдырмаға, һәм дә бунунла әлагәдар олараг өлкәдә бүтүнлүклә али тәһсил системинин тәшкилати чәһәтдән јенидән гурмаға јөнәлдилмиш конкрет тәдбирләр мүәјјән едилди. Али мәктәб гуручулугу вә инкишафы саһәсиндәки вәзифәләрин јеринә јетирилмәсиндә Азәрбајчан К (б) П МК вә республика һөкумәти һәмин гәрарлары рәһбәр тутурду.

---

[1] Бах: Ш. А. Садыхов, Г. С. Азимов, М. Н. Салахов. Кузница педагогических кадров. Баку, 1975, сәһ. 20.

[1] Резолюции и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), сәһ, 29.

[2] Азәрбајчан тарихи, 3-чү чилд, I һиссә, Бакы, 1973, сәһ. 462.

Биринчи бешиллик дөврүндә Азәрбајчанын али тәһсил системинин тәшкилати чәһәтдән јенидәнгурма саһәсиндә чох бөјүк иш апарылды. Бу ишин маһијјәти ондан ибарәт иди ки, биринчиси—али мәктәбләрин ајры-ајры факүлтәләри базасында мүстәгил саһә институтлары јарадылды, икинчиси—һәмин институтлар мүвафиг халг комиссарлыгларынын вә баш идарәләрин табелијинә верилди ки, бу да али мәктәбләри онларын һазырладыглары мүтәхәссис кадрларын чалышачаглары истеһсал саһәләри илә әлагәләндирди.

Азәрбајчан К(б)П-нин IX гурултајынын гәрарынә вә Азәрбајчан ССР ХКС-нин 12 мај 1929-чу ил тарихли гәрарына мүвафиг олараг, Политехник Институтун кәнд тәсәррүфаты факүлтәси базасында Кәнчәдә (Кировабадда) мүстәгил Кәнд Тәсәррүфаты Институту јарадылды. Кәнчә республикада икинчи али тәһсил мәркәзи олду. 30-чу илләрин әввәлләриндә Кәнчәдә Кәнд Тәсәррүфаты институтунун памбыгчылыг факүлтәси вә Политехник Институтун су тәсәррүфаты факүлтәси базасында Загафгазија Памбыгчылыг Институту, Загафгазија мүһәндис-һидромелиорасијә вә Азәрбајчан бајтарлыг-зоотехника институтлары ачылды.

ССРИ АХТШ Рәјасәт Һеј'әтинин 29 мај 1930-чу ил тарихли гәрары илә Политехник Институту Азәрбајчан Нефт Институту профилиндә јенидән тәшкил едилди. Бу институт үмумиттифаг әһәмијјәти кәсб етди, ССРИ-нин нефт сәнајеси үчүн мүһәндис кадрлары һазырлајан әсас мәркәз олду. 1931-чи илдә Институт Азәрбајчан ССР-ин Гырмызы Әмәк Бајрағы Ордени илә тәлтиф едилди. 1932-чи илдә Институтун иншаат-мүһәндис факүлтәси мүстәгил али мәктәбә чеврилди.

Азәрбајчан ССР ХКС-нин «Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасы али мәктәбләринин вә али техники мәктәбләринин јенидән гурулмасы вә рајонлашдырылмасы вә буларын мүвафиг тәсәррүфат органларынын вә халг комиссарлыгларынын табелијинә верилмәси һаггында» 19 ијун 1930-чу ил тарихли гәрарына мүвафиг олараг, Азәрбајчан Дөвләт Университети әсаслы сурәтдә јенидән гурулду. Гәрарда дејилирди: «Азәрбајчан Дөвләт Университети ашағыдакы мүстәгил ихтисас институтлары һалында јенидән тәшкил едилсин:

а) Малијјә ишчиләри һазырланмасы тә'мин едилмәклә, кооперасија органларынын табелијинә верилмәклә Игтисадијјат факүлтәси Тиҹарәт-Кооператив Институтуна чеврилсин. Дәрсләр түрк дилиндә апарылсын.

б) Игтисадијјат факүлтәсинин сәнаје-игтисадијјат шө'бәси ајрылсын, Нефт Институтуна верилмәклә мүстәгил факүлтәјә чеврилсин.

в) Педагожи факүлтә вә Али Педагожи Институт ваһид Педагожи Институт һалында бирләшдирилсин вә Халг Маариф Комиссарлығынын табелијиндә сахлансын. Дәрсләр түрк дилиндә апарылсын.

г) Һүгуг факүлтәси, Азәрбајчан МИК-ин табелијинә верилмәклә, Совет Гуручулуғу вә Һүгугу Институтуна чеврилсин. Дәрсләр түрк вә рус дилләриндә апарылсын.

ғ) Тибб факүлтәси, Азәрбајчан ССР Халг Сәһијјә Комиссарлығынын табелијинә верилмәклә, Тибб Институтуна чеврилсин. Дәрсләр—түрк вә рус дилләриндә апарылсын»[1].

1930-чу илдә Бакыда сәнајенин мүхтәлиф саһәләри үчүн рәһбәр кадрлар һазырлајан Сәнаје Академијасы вә Гырмызы Профессура Институтунун филиалы тә'сис едилди. Јенә һәмин илдә ЗСФСР һөкумәтинин гәрары илә Бакыда Загафгазија Бәдән Тәрбијәси Институту ачылды. 1936-чы илдә ЗДБТИ-нин ады дәјишдириләрәк Аз.ДБТИ адландырылды. 1932-чи илдә республикада али мәктәбләрин сајы 19-а чатмыш, онларда тәһсил алан тәләбәләрин сајы исә 10,6 мин олмушду. Буларын 50 фаиздән чохуну азәрбајчанлылар тәшкил едирди. Тәләбәләрин 50 фаизә гәдәрини фәһлә вә 14,5 фаизини кәндли ушаглары тәшкил едирди.

Али мәктәбләрин јенидән тәшкил едилмәси вә онларын тәркибиндән мүстәгил саһә институтларынын ајрылмасы илә јанашы, али тәһсилин истеһсалатла әлагәсини јаратмаг саһәсиндә иш апарылырды: республиканын бүтүн али мәктәбләри (Педагожи Институтдан башга) мүвафиг идарәләрин вә тәсәррүфат органларынын табелијинә верилмишди. Азәрбајчан ССР ХКС-нин «Али техники мәктәбләри вә техникумлары идарәләрә вә тәсәррүфат органларына тәһким етмәк һаггында» гәрарына (1930-чу илин феврали) әсасән бүтүн идарә вә мүәссисәләрә онлара тәһким олунмуш али мәктәбләрин ишинин тәшкилиндә билаваситә иштирак етмәк вәзифәси һәвалә едилмишди. Һәмин гәрарын әсасында Политехник Институт Иттифагнефтин (Сојузнефтин), Тибб Институту Халг Сәһијјә Комиссарлығынын, Кәнд Тәсәррүфаты Институту—Халг Торпаг Комиссарлығынын табелијинә верилмишди вә с.

Тәһсил очагларынын тәсәррүфат халг комиссарлыгларына верилмәси али мәктәбләрин мадди базасыны мөһкәмләндирмәјә, тәдрис корпуслары, јатагхана вә лабораторијалар тикинтисинин сүр'әтләндирмәјә, кадрлар һазырланмасына рәһбәрлијин јахшылашдырмаға, тәдрис ишини истеһсалата јахынлашдырмаға, али мәктәб тә'лиминин халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндәки практик вәзифәләрлә бирбаша әлагәсини јаратмаға көмәк етмишди.

Тәләбәләрин сосиал тәркибинин, башлыча олараг фәһләләр һесабына, јахшылашдырмаға бөјүк гајғы көстәрилирди. Бу вәзифә јени совет мүтәхәссисләри кадрларынын һазырланмасы проблеминин һәллиндә ән мүһүм бир вәзифә кими гаршыја гојулмушду. Ваҹиб вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә фәһләләр

[1] Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Азербайджанской Советской Социалистической Республики, 1930, № 26, сәһ. 1027.

үчүн һәм али мәктәбләрин нәздиндә, һәм дә билаваситә истеһсалатда јарадылан фәһлә факүлтәләри вә һазырлыг курслары мүһүм рол ојнајырды. Буларын көмәји илә республиканын али мәктәбләринә јүзләрлә вә минләрлә кәнҹ фәһлә вә кәндли дахил олурду.

Икинҹи вә үчүнҹү бешилликләр әрзиндә бүтүн Совет өлкәсиндә олдуғу кими, Азәрбајҹанда да али тәһсил кенишләнир вә тәкмилләширди.

Али мәктәбләр, елми мүәссисәләр вә халг тәсәррүфаты үчүн јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләрә тәләбатын артмасы илә әлагәдар олараг 1934/35-ҹи тәдрис илиндә Азәрбајҹан Дөвләт Университети бәрпа едилди. Она С. М. Кировун ады верилди. Онун тәркибинә физика-ријазијјат, кимја, биолокија, тарих вә филолокија факүлтәләри дахил иди.

1934/35-ҹи тәдрис илиндә Нефт Институту илә Иншаат Институту ваһид бир институтда—М. Əзизбәјов адына Азәрбајҹан Сәнаје Институтунда бирләшдирилди. О заман бу институтун тәркибиндә дөрд факүлтә—нефт-мә'дән, енеркетика, ме'марлыг-иншаат вә мүһәндис-игтисад факүлтәләри варды.

1934-ҹү илдә памбыгчылыг, мүһәндис-һидромелиорасија вә бајтарлыг-зоотехника институтлары Кәнҹә шәһәриндәки Кәнд Тәсәррүфаты Институтунун тәркибинә дахил едилди вә бу институт кәнд тәсәррүфаты үчүн ихтисаслы кадрлар һазырлығынын күчлү мәркәзинә чеврилди. 1934-ҹү илдә Сосиал-Игтисадијјат Институту вә Совет Тиҹарәти Институту базасында республикада Халг Тәсәррүфаты Институту јарадылды.

1937/38-ҹи тәдрис илиндә В. И. Ленин адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Институтунда хариҹи дил мүәллимләри һазырламаг үчүн алман, франсыз вә инкилис дили шө'бәләри олан јени факүлтә ачылды[1].

1938-ҹи ил мартын 13-дә ҮИК(б)П МК вә ССРИ ХКС тәрәфиндән «Милли республикаларын вә вилајәтләрин мәктәбләриндә рус дилинин мәҹбури өјрәнилмәси һаггында» гәрар гәбул едилди. Һәмин гәрара мүвафиг олараг, 1938-ҹи ил мартын 23-дә Азәрбајҹан К(б)П МК вә ХКС тәрәфиндән республиканын бүтүн үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дилинин өјрәнилмәси барәдә гәрар гәбул едилди. Бу гәрарын һәјата кечирилмәси рус дили мүәллимләринә бөјүк тәләбатә сәбәб олду, чүнки белә бир гәрарын гәбул едилдији вахтда республиканын 2995 гејри-рус мәктәбиндә ҹәми 441 рус дили мүәллими ишләјирди.

1938/39-ҹу тәдрис илиндә В. И. Ленин адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Институтунда вә Азәрбајҹан Дөвләт Университетиндә рус дили вә әдәбијјаты шө'бәләри ачылды. Азәрбајҹан мәктәбләриндә дәрс дејәҹәк рус дили мүәллимләри һазыр-

[1] Бах: А. К. Рзаев. Очерки истории высшего педагогического образования в Азербайджане, Баку, 1966, сәһ. 133.

ламаг үчүн Бакыда мүстәгил институт—М. Ф. Ахундов адына Мүәллимләр Институту, сонра исә В. И. Ленин адына Педагожи Институтунун нәздиндә, һабелә Кировабадда, Шушада, Нахчыванда, Степанакертдә вә Нухада (Шәкидә) икииллик мүәллимләр институтлары тә'сис едилди.

Республиканын једдииллик вә орта мәктәбләринин 5—7-ҹи синифләри үчүн мүәллим кадрлары һазырланмасында педагожи али мәктәбләрлә јанашы бу тәдрис очаглары да мүһүм рол ојнады.

Али гијаби тәһсилин дә мөһкәм бүнөврәси гојулду. 30-ҹу илләрин әввәлләриндә Нефт Институтунун, педагожи вә кәнд тәсәррүфаты институтларынын нәздиндә гијаби вә ахшам шө'бәләри ачылды. В. И. Ленин адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Институтунун гијаби факүлтәләри базасында 1936-ҹы илдә мүстәгил Гијаби Педагожи Институт јарадылды. 30-ҹу илләрин ахырына јахын Университетин дә нәздиндә гијаби шө'бә тәшкил едилди.

1930-ҹу илдә Политехник Институтунун 2316 тәләбәсинин 1520 нәфәриндән чоху, Университетдә исә мин нәфәрә јахын тәләбә дөвләт вә тәсәррүфат тәгаүдү алырды. 1934-ҹү илдә Педагожи Институтунун тәләбәләриндән 95 фаизи дөвләт тәгаүдү, аиләлиләр исә артырылмыш мәбләғдә тәгаүд алырдылар.

Буларын һамысына чох бөјүк вәсаит хәрҹләнирди. Совет дөвләти өлкәдә али тәһсилин инкишафына, хүсусән кечмишдә керидә галан республикаларда јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр һазырлығынын тәшкилинә ајрылан тәхсисатларын мигдарыны дурмадан артырырды. Буну үч Загафгазија республикасынын—Азәрбајҹан, Күрҹүстан вә Ермәнистан республикаларынын тимсалында ајдын тәсәввүр етмәк олар. Тәкҹә бу республикаларын дөвләт бүдҹәләри үзрә али тәһсил үчүн иллик мәсрәфләр бешилликләр әрәфәсиндә—3,8 милјон манат, биринҹи бешиллијин ахырына јахын—23,3 милјон манат, икинҹи бешиллијин ахырына јахын—93,8 милјон манат, мүһарибәдән әввәл, 1940-ҹы илдә—144,3 милјон манат тәшкил етмишди. 12 ил әрзиндә тәхсисатлар 38 дәфә артмышды, һалбуки бүтөвлүкдә ССРИ үзрә 28 дәфә чохалмышды.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев Октјабрын 50 иллијинә һәср едилмиш мә'рузәсиндә демишдир: «О илләрдә һәр шејә гәнаәт етмәк лазым кәлирди. Лакин партија вә һөкумәт маарифин, елм вә мәдәнијјәтин инкишафына елә сәхавәтлә вәсаит ајырырдылар ки, һәтта ән варлы капиталист өлкәләри дә буна гибтә едә биләрдиләр. Бу күн Совет Иттифагы елм вә мәдәнијјәт саһәсиндә өз наилијјәтләри илә дүнјаны һејран едир, бу наилијјәтләрин әсаслары исә һәлә Совет Өлкәсиндә мәктәбләрин вә китабханаларын, фәһлә факүлтәләринин вә техникумларын, али мәктәбләрин вә елми идарә-

ләрин сых шәбәкәсинин јарадылмаға башладығы вахтларда олмушду»[1].

Мүһарибәдән әввәлки бешилликләр дөврүндә али мәктәбләрин елми-педагожи кадрларла тә'мин едилмәси республикада али тәһсилин ән мүһүм проблеми олараг галырды. Бу проблемә чох бөјүк диггәт јетирилирди.

Бешилликләр дөврүндә елми-педагожи кадрлар һазырланмасынын әсас формасыны али мәктәбләрин вә елми мүәссисәләрин нәздиндәки аспирантуралар тәшкил едирди. Республикада аспирант һазырлығынын илк мәрһәләси 20-чи илләрин икинчи јарысына, республиканын али мәктәбләри нәздиндә аспирантуралар јарадылмасына даир 1926-чы илин мајында Азәрбајчан К(б)П МК-нын Халг Маариф Комиссарлығына тапшырыг вердији вахта аиддир.

Ән әввәл Университетин нәздиндә аспирантура јарадылды. Бурада 1929-чу илдә 35 аспирант тәһсил алырды. 1928/29-чу тәдрис илиндә Политехник Институтунда илк аспирантлар мејдана чыхды. 1929-чу ил мајын 18-дә Республика Халг Маариф Комиссарлығы нәздиндәки Дөвләт Елми Шурасы «Елми ишчиләр һазырламаг һаггында Әсаснамә»ни тәсдиг етди. Бу Әсаснамә илә нәзәрдә тутулурду ки, Университет вә Политехник институту гуртармыш шәхс елми ишчи—аспирант ола биләр. Аспирантурада тәһсил мүддәти 3 илдир. Аспирант һәмин мүддәт әрзиндә елми ишини һазырламалы вә факүлтәнин ачыг ичласында ону мүдафиә етмәлидир. Аспирант елми ишлә јанашы, тәһсил алдығы дөвр әрзиндә рус дилинин, азәрбајчанлы олмадығы тәгдирдә Азәрбајчан дилинин, һәм дә миллијјәтиндән асылы олмајараг харичи диллардән бирини өјрәнмәкла мәшғул олмалыдыр.

Фәһлә вә кәндли сырасындан, һабелә миллијјәтчә азәрбајчанлылар сырасындан олан тәләбәләри аспирантураја дахил олмаға һазырламаг мәгсәди илә 1929-чу илдә Университетдә «ирәли чәкилмиш тәләбәләр» институту тәшкил едилди. Белә тәләбәләр сырасына гејд едилән сосиал вә милли әламәтләр үзрә, исте'дадыны көстәрмиш олан вә елми фәалијјәт саһәсиндә чалышмағы арзу едән шәхсләр сечилирди, онлара елми рәһбәрләр тәһким едилир, онларла кәләчәк ихтисаслары үзрә, һабелә марксизм-ленинизм нәзәријјәси, харичи дилләр үзрә әлавә мәшғәләләр кечирилирди.

Азәрбајчан ССР Халг Маариф Комиссарлығынын коллекијасы тәрәфиндән 1929-чу ил јанварын 15-дә тәсдиг едилмиш «Ирәли чәкилмиш тәләбәләр институту һаггында Әсаснамә»дә дејилирди: «Тәләбәләрин пролетар һиссәсиндән даһа һазырлыглы оланларыны әввәлчәдән мүәјјән едиб ирәли чәкмәдән вә онлара һәлә тәләбәлик скамјасындан башлајараг тәдричән елми ишә һазырлашмаг үчүн фактик имкан јаратмадан елми ишчи

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 96.

кадрларынын планлы сурәтдә комплектләшдирилмәси кифајәт дәрәчәдә јахшы апарыла билмәз.

Бу вәзифәни јеринә јетирмәк мәгсәдилә али мәктәбләрин нәздиндә «ирәли чәкилмиш тәләбәләр институту јарадылыр»[1].

Белә бир институтун јарадылмасы аспирантура васитәсилә Азәрбајчанда елми-педагожи кадрларын формалашдырылмасында әһәмијјәтли рол ојнамышды.

Елми-педагожи кадрларын һазырланмасы, о чүмләдән аспирантура васитәсилә һазырланмасы мәсәләләри үзрә ән мүһүм костәришләр бир сыра партија, дөвләт вә һөкумәт гәрарларында—ҮИК (б)П МК-нын ијул (1928-чи ил) вә нојабр (1929-чу ил) Пленумларынын гәрарларында, ҮИК (б) П МК-нын «Елми кадрлар һаггында» 26 ијул 1929-чу ил тарихли, ССРИ МИК-ин «Али мәктәбләрдә вә техникумларда тәдрис програмлары вә режим һаггында» 19 сентјабр 1932-чи ил тарихли, ҮИК(б)П МК вә ССРИ ХКС-нын «Али мәктәбләрин иши һаггында вә али мәктәбә рәһбәрлик һаггында» 23 ијун 1936-чы ил тарихли, ССРИ ХКС-нин «Елми дәрәчәләр вә елми адлар һаггында» 20 март 1937-чи ил тарихли вә «Али мәктәбләрин вә елми-тәдгигат институтлары нәздиндә аспирантураја даир Әсаснамәнин тәсдиг едилмәси һаггында»кы 3 март 1939-чу ил тарихли гәрарларында вә дикәр сәнәдләрдә верилмишдир. Һәмин гәрарлара мувафиг олараг, республикада аспирантура васитәсилә елми-педагожи кадрлар һазырланмасы кетдикчә кенишләнир вә тәкмилләшдирилирди.

1929-чу илдә Азәрбајчан Дөвләт Елми Тәдгигат институту (Аз.ДЕТИ) ва онун нәздиндә аспирантура шө'бәси јарадылды ки, артыг 1935/36-чы тәдрис илиндә һәмин шө'бәдә 43 нәфәр, о чүмләдән 33 азәрбајчанлы аспирант тәһсил алырды. 1933-чү илдә В. И. Ленин адына Педагожи Институтун нәздиндә аспирантура шө'бәси јарадылды вә бура дәрһал 25 аспирант гәбул едилди. Али мәктәбләрдә аспирантларын сајы дурмадан артырды. Белә ки, университетдә бунларын сајы 1939/40-чы тәдрис илиндә 100 нәфәрдән чох, Сәнаје институтунда 1939-чу илдә 79 нәфәр олмушду вә с.

30-чу илләрин икинчи јарысында елмләр намизәди алимлик дәрәчәси алмаг үчүн мүвәффәгијјәтлә диссертасија мүдафиә едән шәхсләрин сајы хејли артды. Мәсәлән, әкәр беш ил әрзиндә (1934/35—1939/40-чы тәдрис илләриндә) В. И. Ленин адына АПИ-дә 19 нәфәр намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдисә, тәкчә ики илдә, јә'ни 1939/40—1940/41-чи тәдрис илләриндә белаләринин сајы 23 нәфәр олмушду. Бунларын арасында сонрадан көркәмли алимләр олан А. Абасзадә (физика), Ј. Әмәнзадә (нәзәри механика), А. Сејидов, М. М. Мећдизадә (педвгокика), Ә. А. Султанлы (филолокија) вә дикәрләри варды.

[1] «Приложения» к книге «Азербайджанский государственный университет имени Ленина. Первое десятилетие», сәһ. 12.

1938—1940-чы илләрдә Университетдә 40 нәфәр диссертасија мүдафиә етди. Онлардан бир нәфәри (Т. Қ. Гулијев) докторлуг, 39 нәфәри, о чүмләдән З. М. Әлизадә (физика), Ч. М. Зүлфүгарлы, Һ. Б. Шахтахтински (кимја), М. Һ. Абуталыбов, А. С. Абдуллајев (биолокија), М. М. Ериванскн (тарих), М. Ч. Пашајев, Ф. С. Гасымзадә (филолокија) вә башгалары намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишләр. Намизәдлик диссертасијасыны мүвәффәгијјәтлә мүдафиә едәиләр арасында ики азәрбајчанлы гадын—К. Гәмбәрова вә З. Шаһтахтинскаја (биолокија) варды.

Азәрбајчан үчүн елми-педагожи кадрлар һазырланмасына мүһарибәдән әввәлки бешилликләр дөврүндә Москванын, Ленинградын вә өлкәнин дикәр шәһәрләринин али мәктәбләри әһәмијјәтли дәрәчәдә көмәк көстәрмишдиләр.

Азәрбајчан али мәктәбләринин елми-педагожи кадрларынын үмуми сајы 1939/40-чы тәдрис илиндә 1933 нәфәр (о чүмләдән 9 нәфәр гадын) тәшкил едирди ки, бу да 1927/28-чи тәдрис илиндә олдуғундан 3,4 дәфә чох иди.

Республиканын али мәктәбләриндә профессор-мүәллим һеј'әтиндән ибарәт ихтисаслы коллективләр әмәлә кәлирди. Онларын сә'јләри тәдрис просесинин тәкмилләшдирилмәсинә, мүтәхәссисләрин һазырлыг кејфијјәтинин јүксәлдилмәсинә јөнәлдилирди. Бу вәзифәләри јеринә јетирмәјин јоллары вә васитәләри ССРИ Мәркәзи Ичраијјә Комитәсинин «Али мәктәбләрдә вә техникумларда тәдрис програмлары вә режим һаггында», ҮИК (б) П МК вә ССРИ ХКС-нин «Али мәктәбләрин иши һаггында вә али мәктәбә рәһбәрлик һаггында» гәрарларында, партија вә дөвләтин дикәр сәнәдләриндә мүәјјән едилмишди. Али мәктәбләрә гәбул саһәсиндә ваһид бир гајда гүввәјә минмиш, тәдрис вахтынын вә тәдрис ишинин тәшкили саһәсиндә мөһкәм бир принсип гәбул олунмуш, бу иш артыг елми чәһәтдән әсасландырылмыш тәдрис планлары вә програмлары әсасында апарылмаға башланмышды. Һәм дә али мәктәбләри гуртаранлар үчүн дөвләт имтаһанлары системи вә дикәр тәдбирләр мүәјјән едилмишди. Али мәктәбләрдә апарылан тәдрис ишинин тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәси илә әлагәләндирилмәсинә бөјүк диггәт јетирилирди. Али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтләри, онларын партија тәшкилатлары наил олмаға чалышырдылар ки, али мәктәбләрин мә'зунлары елм вә техника саһәсиндә јениш вә дәрин биликләрә малик олмагла јанашы, һәм дә бу биликләри әмәли ишдә тәтбиг етмәјин бачарсынлар, габагчыл олан һәр шеј уғрунда чарпышан, дәрин идејалы, коммунист әгидәли әсил мүбаризләр Коммунист Партијасынын сијасәтини лајигинчә һәјата кечирмәјә гадир адамлар олсунлар.

РК(б)П МК Қатиблнјн тәрәфиндән 1925-чи илин јанварында гәбул олунмуш «Али мәктәбләрдә ичтимаи минимум вә ленинизмин тәблиғи һаггында» гәрар тәләбәләрин дүнјакөрүшүнүн формалашмасында чох мүһүм рол ојнады. Бу гәрар али мәктәбләрдә ичтимаи-сијаси фәнләрин планаујғун тәдрисинин башланғычыны гојду.

Республиканын али мәктәбләри тәрәфиндән мүтәхәссисләр бурахылышы кетдикчә артырды. Белә ки, әкәр 1927/28-чи тәдрис илиндә али мәктәбләри 225 нәфәр, 1931/32-чи тәдрис илиндә 1207 нәфәр гуртармышдыса, 1940-чы илдә республика өз али мәктәбләриндән 2543 нәфәр кәнч мүтәхәссис алмышды.

ҮИК(б)П МК вә ССРИ ХКС-нин вә «Али мәктәбләрин иши һаггында вә али мәктәбә рәһбәрлик һаггында» гәрарындан, һабелә тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәсинин күчләндирилмәси вә јахшылашдырылмасы һаггында партија МК-сы тәрәфиндән гәбул едилмиш бир сыра хүсуси гәрарлардан сонра һәмин фәнләрин тәдриси әһәмијјәтли дәрәчәдә јахшылашды.

Тәләбәләрдә коммунист дүнјакөрүшүнүн тәрбијә едилмәси ишиндә ичтимаи елмләр кафедрасы мүһүм рол ојнајыр. Кәләчәк мүтәхәссисләри марксизм-ленинизм идејалары илә силаһландырараг, онлары совет вәтәнпәрвәрлији руһунда, Ленин партијасына һәдсиз сәдагәт руһунда тәрбијә едәрәк, ичтимаи елмләрдән дәрс дејән мүәллимләр бөјүк дөвләт әһәмијјәтли бир вәзифәни јеринә јетирирдиләр. Тарихи материализм, пролетар ингилабынын тарихи, Совет дөвләти вә һүгугунун тарихи, пролетариат диктатурасынын игтисади сијасәти кими фәнләр али мәктәбләрин һамысында өјрәдилмәси вачиб сајылан фәнләр олмушду.

Азәрбајчан Коммунист Партијасы вә һөкумәтинин апардығы бөјүк ишин нәтичәсиндә, дикәр республикаларын, биринчи нөвбәдә Русија Федерасијасынын гардашлыг көмәји илә мүһарибәдән әввәлки илләрдә республикада кениш али мәктәбләр шәбәкәси јарадылды. 1940/41-чи тәдрис илиндә Азәрбајчанда 16 али мәктәб фәалијјәт көстәрирди ки, бунларда 14,6 мин тәләбә тәһсил алырды[1]. Онларын 4500-ү гадынлар тәшкил едирди.

Тарихән гыса бир мүддәтдә Азәрбајчанда милли мүтәхәссис кадрларын һазырланмасы проблеми һәлл едилмиш вә мәдәни ингилабын ән башлыча вәзифәләриндән бири јеринә јетирилмишди. 1941-чи ил јанварын 1-дә республиканын халг тәсәррүфатында артыг 20 мин нәфәр али тәһсилли мүтәхәссис чалышырды[2].

Халг тәсәррүфатынын вә мәдәнијјәтин мүхтәлиф саһәләри үчүн мүһәндис, агроном, игтисадчы, мүәллим, һәким кадрларынын вә дикәр мүтәхәссисләрин күтләви сурәтдә һазырланмасыны тә'мин едән совет али мәктәбинин јарадылмасы Коммунист Партијасы вә Совет дөвләтинин чох бөјүк наилијјәти иди.

[1] Народное хозяйство СССР в 1922—1972 гг. Юбилейный статистический ежегодник, М., 1972, сәһ. 592.

[2] Јенә орада, 589.

* * *

Коммунист Партијасынын рәһбәрлији илә совет халгы, икинчи бешиллијин ахырына јахын әсасән социализм чәмијјәти гураraг, онун кетдикчә мөһкәмләндирилмәси вә инкишаф етдирилмәси уғрунда, социалист иттисадијјаты вә мәдәнијјәтинин даһа да јүксәлдилмәси уғрунда фәдакарчасына мүбаризә апарырды. Өлкәнин һәр јериндә чошғун гуручулуг иши кедирди. Лакин Һитлер Алманијасынын ССРИ үзәринә хаинчәсинә һүчуму совет адамларынын динч әмәјини позду.

Бүтүн совет халглары кими, Азәрбајчан халгы да ән ағыр сынаг илләриндә Коммунист Партијасынын вә Совет һөкумәтинин әтрафында даһа сых бирләшмиш, өзүнүн вәр гүввәсини дүшмәнин дармадағын едилмәси ишинә вермишди. Республиканын халг тәсәррүфаты, онун бүтүн партија, дөвләт органлары вә ичтимаи тәшкилатларынын иши гыса бир мүддәт әрзиндә јенидән гурулуб һәрби вәзијјәтә ујғунлашдырылмыш, чәбһәнин мәнафејинә табе едилмишди. Мүһарибә илләриндә али мәктәбләрин һәјаты да «һәр шеј чәбһә үчүн, һәр шеј гәләбә үчүн!» чағырышында ифадә олунан мүгәддәс мәгсәдә табе едилмишди.

1941-чи ил ијунун 22-дә, мүһарибәнин башландығы күн саат 14-дә Университетин ичлас залында издиһамлы митинг олмушду. Митингдә чыхыш едән мүәллимләр вә тәләбәләр дүшмәнин хаинчәсинә һүчумундан севимли Вәтәни өз синәләри илә горумаг әзминдә олдугларыны јекдиллик илә билдирмишдиләр. Митингин гәбул етдији гәтнамәдә дејилирди: «Биз һамымыз бир нәфәр кими фашист Алманијасынын гулдурчасына һүчумуну дәф етмәјә һазырыг. Партијә вә һөкумәтин чағырышы илә Вәтәнимизин мүдафиәси јолунда бүтүн гүввәләримизи вә вәсаитимизи вермәјә һазырыг».

Мүһарибәнин биринчи күнү Университетин ректору Ч. А. Әләскәров Гызыл Орду сыраларына кетди. Университетин 1940/41-чи тәдрис илиндәки мә'зунлары—тәкчә оғланлар дејил, һәм дә гызлар, бир чох тәләбә вә мүәллим Вәтәнин мүдафиәсинә галхдылар. Бакыдан чәбһәјә јолланан илк гызыл әскәр ешелонларында Университетин 200 нәфәрдән чох комсомолчусу варды. 1941-чи ил ијунун 24-дә Сәнаје Институту коммунистләрин вә комсомолчуларындан бир групу «Бакинский рабочий» гәзети васитәсилә һөкумәтә онлары чәбһәнин һәр һансы бир һиссәсинә көндәрмән барәдә хаһишлә мүрачиәт етмишди. Чәбһәјә кедәнләр арасында елмләр намизәдләри, досентләр, мүәллимләр, аспирантлар, тәләбәләр вә институт фәһләләри варды. Сәнаје Институтунун јетишдирмәләри вә әмәкдашларындан бир чоху Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндә гәһрәманлыг нүмунәси көстәрмишдиләр. Онларын арасында Совет Иттифагы Гәһрәманы адына лајиг көрүлмүш тәләбә Павел Климовун, нефт кимјасы факүлтәсинин сабиг деканы, Гырмызы Улдуз ордени илә тәлтиф едилмиш И. Семјаникстынын вә дикәрләринин адларыны чәкмәк олар.

Фашистләрә гаршы дөјүшләрдә икидлијинә көрә Педагожи Институтун јетишдирмәләри—әфсанәви партизан Меһди Һүсејнзадә, Фариз Сәфәров вә физика-ријазијјат факүлтәсинин 3-чү курсундан чәбһәјә кетмиш олан Сәлаһәддин Казымов јүксәк ада—Совет Иттифагы Гәһрәманы адына лајиг көрүлмүшдүләр[1]. 1941-чи илин декабрында алман-фашист гәсбкарларына гаршы вурушмаларда икидлији вә гәһрәманлыг көстәрдијинә көрә ССРИ Али Советинин Рәјасәт һеј'әти Кәнд Тәсәррүфаты Институтунун тәләбәси И. М. Мәммәдова Совет Иттифагы Гәһрәманы ады вермишди[2].

Сон дәрәчә чәтин бир вәзијјәтә бахмајараг, партија вә һөкумәт али мәктәбин, онун кадрларынын сәхланмасы, мүһарибә дөврү шәраитиндә али мәктәбләрин ишинин гајдаја салынмасы барәсиндә гајғы көстәрирдиләр. Совет али мәктәбләри гаршысында бөјүк вә мәс'ул бир вәзифә—чәбһә үчүн, сәнаје, нәглијјат, кәнд тәсәррүфаты үчүн, һабелә халг тәсәррүфатынын вә мәдәнијјәтин дикәр саһәләри үчүн мүтәхәссис кадрлар һазырланмасыны бир ан белә дајандырмамаг вәзифәси гојулмушду.

Сөз јох ки, мүһарибә али мәктәбин ишинин характериндә зәрури дәјишикликләр етмишди. Али мәктәбләрин елми вә тәдрис ишинин мүһарибә дөврүнүн тәләбләринә, чәбһәнин еһтијачларына ујғун шәкилдә јенидән гурмаг үчүн тә'чили тәдбирләр көрүлмүшдү. 1941/42-чи тәдрис илиндә В. И. Ленин адына Педагожи Институт, К. Маркс адына Халг Тәсәррүфаты Институту вә Гијаби Педагожи Институт мүвәггәти олараг Университетлә бирләшдирилди. 1941-чи илин декабрында Азәрбајчан Дөвләт Бәдән Тәрбијәси Институту Университетин бәдән тәрбијәси факүлтәсинә чеврилди.

Мүһарибә халг маарифи үчүн чидди чәтинликләр төрәтмишди. Чох мүәллим чәбһәјә кетмишди. Республиканын мәктәбләринин педагожи кадрларлә тә'мин етмәк үчүн мүһарибә илләриндә Газахда, Губада вә Ағдамда икииллик мүәллимләр институтлары ачылмышды. 1943-чү илдә Кировабад икииллик мүәллимләр институту базасында орада Һ. Зәрдаби адына Педагожи Институт јарадылмышды. 1943-чү ил октјабрын 1-дән Педагожи Институт әввәлки кими мүстәгил институт һалында бәрпа едилди. Азәрбајчан ССР ХКС-нин 4 јанвар 1944-чү ил тарихли гарары илә Гијаби Педагожи Институт бәрпә олунду. Һәмин илдә республикада Театр Институту јарадылмасы барәдә гәрар гәбул едилди. К. Маркс адына Халг Тәсәррүфаты Институту Университетин тәркибиндән ајрылды вә бәрпа олунду.

[1] Г. А. Садыхов вә б. Көстәрилән әсәр, сәһ. 71.

[2] М. Г. Кругляский. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны, М., 1970, сәһ. 273.

ССРИ ХКС јанында Үмумиттифаг Али Мәктәб Ишләри Комитәси мүһарибәнин илк күнләриндән гысалдылмыш тәһсил мүддәтли тәдрис планларыны гүввәјә миндирмишди. Тәһсил мүддәти 5 ил олан али мәктәбләр үчүн 3 ил јарым, тәһсил мүддәти 4 ил олан али мәктәбләр үчүн 3 ил тәһсил мүддәти мүәјјән едилмишди. Лакин артыг 1942/43-чү тәдрис илиндә университетләрдә әввәлки кими бешиллик тәһсил мүддәти бәрпа едилмишди. Үмумиттифаг Али Мәктәб Ишләри Комитәсинин көстәриши илә 1942/43-чү тәдрис илинин икинчи семестриндән е'тибарән III—V курсларда јени фәнин—«Совет Иттифагынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси» фәнининин өјрәнилмәсинә башланылды. Али мәктәбләрин елми-тәдгигат ишиндә әсас диггәт өлкәнин мүдафиәсинин еһтијачлары илә бағлы олан мөвзулара верилир, бунларын мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә, өзү дә адәтән чох гыса мүддәтләрдә јеринә јетирилмәси үчүн лазым олан һәр чүр шәраит јарадылырды.

Республиканын али мәктәбләриндән бир чоху тәдрис просесинин тәшкили вә апарылмасында бөјүк чәтинликләрлә растлашырдылар. Бу да онунла әлагәдар иди ки, бир сыра али мәктәбләрин тәдрис корпусларындан госпитал кими истифадә олунур, али мәктәбләрә исә тәдрис просеси үчүн ујғунлашдырылмыш биналар верилирди. Университетин әсас бинасы һәрби госпитал үчүн ајрылмышды, Университет исә бири-бириндән ики километр аралы олан једди бинада јерләшдирилмишди. Белә пәракәндәлик Университетин ишини чәтинләшдирир, ректорлуг тәрәфиндән факүлтәләрә оператив рәһбәрликдә чәтинлик төрәдирди. Университетин китабханасындан истифадә етмәк хејли чәтинләшмишди. Университетин тәркибинә дахил едилмиш олан беш али мәктәбин биркә китабханасы дәфәләрлә бир јердән башга бир јерә дашындығындан китабләрдән бир чоху итмиш, охучулара хидмәт сәвијјәси писләшмишди. Бир јердән башга јерә көчмәк Университет лабораторијалары вә кабинетләринин нормал иш шәраитини позур, гијмәтли аваданлығын, чиһазларын вә тәдрис ләвазиматынын горланмасына вә итибатмасына сәбәб олурду. Педагожи институтун бина вә отагларынын чатышмамасы, кифајәт дәрәчәдә мадди базасынын олмамасы вә факүлтәләрин пәракәндә јерләшдирилмәси тәдрисин вә тә'лимин кејфијјәтинә олдугча мәнфи тә'сир көстәрирди. Белә бир вәзијјәт бир сыра дикәр али мәктәбләрә дә аид иди.

Мүһарибә дөврүнүн али мәктәб үчүн ән бөјүк чәтинлији професор-мүәллим һеј'әтинә олан сон дәрәчә кәскин еһтијачдан ибарәт иди, чүнки онлардан бир чоху чәбһәјә, дикәр һиссәси исә истеһсалата кетмишди. Бу чатышмамазлыг мүәјјән дәрәчәдә онунла әлагәдар јүнкүлләширди ки, профессор вә мүәллимләрдән бир чоху әвәзчилик гајдасы илә ики вә һәттә даһа чох јердә ишләјирди. Аспирантлардан да бир чоху чәбһәјә кетмишди. Мүһарибәнин илк илләриндә республиканын али мәктәбләриндә аспирантуралар јығышдырылмышды. Лакин артыг 1943/44-чү тәдрис илиндән е'тибарән аспирантураләрә гәбул бәрпа едилмишди.

Мүһарибә дөврүнүн чәтинликләринә бахмајараг, али мәктәбләрин ишчиләри намизәдлик вә докторлуг диссертасијалары үзәриндә ишләмәји давам етдирир вә бир чохлары мүвәффәгијјәтлә мүдафиә едирдиләр. Мәсәлән, мүһарибә илләри әрзиндә Университетин Елми Шурасында 13 докторлуг вә 118 намизәдлик диссертасијасы, В. И. Ленин адына АПИ-дә исә 3 докторлуг вә 13 намизәдлик дессертијасы мүдафиә олунмушду вә и. а.

Али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин, партијә вә ичтимаи тәшкилатларынын ишиндә тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәсинә, али мәктәб коллективләриндә Вәтән гаршысында борч һиссинин, Вәтәнин мүдафиәчиләри сырасында дурмаг әзминин јүксәлдилмәсинә чох диггәт јетирилирди. Али мәктәбләрдә идеја-тәрбијә ишинин апарылмасында онларын ичтимаи елмләр кафедралары мүһүм рол ојнајырды. Бу кафедралар мунтәзәм оларағ тәләбәләр гаршысында чәбһәдәки вәзијјәтә, бејнәлхалг һадисәләрин инкишафына даир, Азәрбајчан халгынын гәһрәманлыг тарихинә, онун Советләр һакимијјәти уғрундакы мүбаризәсинә даир, һәјатын сосиалистчәсинә јенидән гурулмасына вә дикәр мәсәләләрә даир мүһазирәләр вә мә'рузәләр кечирирдиләр. 1944-чү ил февралын 1-дә Азәрбајчанын К(б)П МК вә БК бүросу «Азәрбајчан ССР али мәктәбләриндә идеја-тәрбијә ишинин јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етмишди. Һәмин гәрарда нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрин һәјата кечирилмәси марксизм-ленинизм әсаслары кафедраларынын ишини јахшылашдырмаг, ичтимаи елмләри өјрәнмәнин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк, тәләбәләрлә апарылан идеја-сијаси иши вә тә'лим-тәрбијә ишинин күчләндирмәк имканы верди.

Республика али мәктәбләринин коллективләри чох бөјүк чәтинликләрә үстүн кәләрәк, өз әсас вәзифәсини—өлкәјә мүмкүн гәдәр даһа чох јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр вермәк вәзифәсини мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирирдиләр. С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин коллективи мүһарибә илләриндә 1750 нәфәр мүтәхәссис һазырламышды. М. Әзизбәјов адына Сәнаје Институту мүһарибә дөврү әрзиндә 1395 нәфәр мүһәндис бурахмышды. Профессор-мүәллим һеј'әти мүһүм мүдафиә вә халг тәсәррүфаты әһәмијјәтли 285 елми иш јеринә јетирмишди. Тибб Институту мүһарибә илләри әрзиндә 3305 нәфәр һәким һазырламышды ки, бунлардан әксәријјәти чәбһәләрин һәрби хәстәханаларында вә тибб-санитар баталјонларында ишләмишдиләр. Кәнд Тәсәррүфаты Институту мүһарибә илләриндә 550 нәфәрдән чох мүтәхәссис бурахмышды вә с.[1].

[1] Бах: История Азербайджана, т. 3, часть вторая, Баку, 1963, сәһ. 148.

Профессор-мүәллим һеј'əти вә тәләбәләр али мәктәб һүдудундан кәнарда да бөјүк иш апарырдылар. Онлар һәрби һиссәләрдә, госпиталларда, сәнаје мүәссисәләриндә, колхоз вә совхозларда мүһазирәләр охујурдулар. Факүлтәләрдә тәшвигат бригадалары јарадылмышды. Бу бригадалар әһали арасында иш апарырдылар. Консерваторијанын мүәллимләри вә тәләбәләри госпиталларда вә һәрби һиссәләрдә 1500-дән артыг консерт вермишдиләр.

Тибб институтунун профессор-мүәллим һеј'әти госпиталлардакы јаралылара гуллуг едилмәси саһәсиндә чох бөјүк иш апарырды. Өлкәнин мүдафиә фондуна вәсаит топланмасы үзрә али мәктәбләр тәрәфиндән хејли иш көрүлмүшдү. Институтун коллективи тәрәфиндән танк колоннасы һазырланыб гурулмасы үчүн 112 256 манат топланмышды ки, буна көрә дә коллектив Али Баш Командандан тәшәккүр алмышды. Һәлак олмуш чәбһәчиләрин аиләләринә вә фашист ишғалындан азад едилмиш рајонлара Институтун коллективи тәрәфиндән бөјүк јардым көстәрилмишди.

Университетин тәләбәләри вә мүәллимләри мүһарибә илләриндә Парис Коммунасы адына кәми тә'мири заводунда вә нефт мә'дәнләриндә мүнтәзәм кечирилән имәчиликләрдә бөјүк вәтәнпәрвәрлик чошғунлуғу илә чалышырдылар. Буиларда газанылмыш пуллар мүдафиә фондуна вә Сталинграды бәрпа фондуна кечирилирди. Университетин коллективи Гызыл Орду сыраларындакы дөјүшчүләр үчүн хејли исти палтар јығыб көндәрмиш, «Азәрбајчан мүәллими» адлы танк колоннасы вә ескадрилјасы јаратма фондуна хејли вәсаитлә көмәк көстәрмишди. Чәбһәјә мүнтәзәм олараг һәдијјәләрлә долу посылкалар көндәрилирди. Һитлерчиләрин ишғалындан азад едилмиш рајонлара да јардым едилирди.

Кәнд тәсәррүфаты институтунун бир чох мүәллим вә тәләбәләри мүдафиә әһәмијјәтли хүсуси ишләрдә фәал иштирак едир, мүдафиә мүәссисәләриндә чалышыр, әһали арасында кениш сијаси-тәрбијә иши апарыр, бунунла да онлар фашист Алманијасынын дармадағын едилмәси ишинә өз пајы илә көмәк көстәрирдиләр. 1945-чи илин јанварында В. И. Ленин адына Педагожи Институтун коллективи танк дәстәси дүзәлдилмәси үчүн чәбһәјә үмумхалг јардым фондуна 300 мин манат нағд пул вә 50 мин манат мәбләғиндә истиграз вәрәгәси јығыб вермишди.

Бүтүн совет халгы кими, республиканын али мәктәб коллективләри дә мүһарибә илә әлагәдар олан ағыр илләрин сынағындан шәрәфлә чыхдылар. Өзләринин чәбһәнин еһтијачларына табе едилмиш кениш вә чохчәһәтли фәалијјәти илә онлар дүшмәнин дармадағын едилмәсинә, фашизмә гаршы совет халгынын гәһрәманчасына дөјүшүнә јекун вуран бөјүк гәләбәјә наил олунмасына көмәк едирдиләр.

* * *

Коммунист Партијасы тәрәфиндән рәһбәрлик едилән вә руһландырылан Совет халгы, Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин галибијјәтлә баша чатдыраraг, динч јарадычылыг әмәјинә гајытды. Халгымыз көрүнмәмиш гыса бир мүддәтдә мүһарибәнин игтисадијјата вә мәдәнијјәтә вурдуғу јаралары сағалтды вә даһа бөјүк вүс'әтлә социализм чәмијјәтинин möһкәмләндирилмәси вә инкишафы уғрунда, инкишаф етмиш социализм гурулмасы уғрунда мүбаризәни кенишләндирирди.

Мүтәхәссис кадрларына олан тәләбат мүһарибәдән сонракы дөврдә артмышды вә дурмадан артмагда давам едирди. Бу тәләбат үмумән бүтүн өлкәјә, о чүмләдән Азәрбајчана да аид иди. Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти мүһарибәдән сонракы илләрдә мүтәхәссисләр һазырлығынын кенишләндирилмәси вә кејфијјәтчә јахшылашдырылмасы ишинә чох бөјүк диггәт јетирирдиләр. Бу диггәт бир сыра чох мүһүм гәрарларда өз ифадәсини тапды. Һәмин гәрарларда бу вәзифәни јеринә јетирмәјин конкрет јоллары вә тәдбирләри мүәјјән едилди. Мәсәлән, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Али вә орта ихтисас тәһсилли мүтәхәссисләр һазырланмасыны, јерләшдирилмәсини вә онлардан истифадә олунмасыны јахшылашдырмаг һаггында» 30 март 1954-чү ил тарихли гәрары бу мәсәләјә аид иди. Өлкәдә али тәһсилин инкишафы үчүн дөвләт бүдчәсиндә тәхсисатлар кетдикчә артырды.

Республикада али мәктәбин инкишаф етдирилмәсинә Азәрбајчан партија тәшкилаты вә һөкумәти даим диггәт јетирирдиләр. Бу чәһәтдән Азәрбајчан К(б)П МК-нын «С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин ишинин јахшылашдырылмаг тәдбирләри һаггында» 1945-чи илин апрелиндә вә «С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин тәдрис-истеһсалат ишинин вәзијјәти һаггында» 1946-чы илин нојабрында гәбул етдији гәрарлар республиканын бүтүн али мәктәбләринин ишинә сәмәрәли тә'сир көстәрди.

Мүтәхәссисләр һазырланмасы ишини кенишләндирмәк вә инкишаф етдирмәк, педагожи кадрлардан даһа мәгсәдәујғун истифадә етмәк мәгсәди илә али мәктәбләр системи үзрә тәшкилати чәһәтдән дәјишикликләр апарылырды. 1946-чы илдә Бакыдакы икииллик мүәллимләр институту әвәзиндә М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту тәшкил едилди. Педагожи институтун рус дили вә әдәбијјаты факүлтәси она верилди. 1948-чи илдә В. И. Ленин адына АПИ-нин харичи дилләр факүлтәси базасында Харичи Дилләр Педагожи Институту јарадылды. Сәнаје институтунун бир сыра факүлтәләри базасында 1950-чи илдә Азәрбајчан Политехник Институту тәшкил едилди. Һәм дә Театр Институту јарадылды.

Республикада һәмыһыгла ичбари једдииллик тәһсилин тәтбиг олунмасы вә орта мәктәб шакирдләринин сајынын артмасы илә

әлагәдар оларәг, кетдикчә даһа чох јүксәк ихтисаслы мүәллим кадрлары һазырламағ тәләб едилирди. Она көрә дә мүәллимләрин икиллик мүәллимләр институтлары васитәси илә һазырланмасыны дајандырмаг, бу һазырлығы педагожи институтларда чәмләшдирмәк гәрарә алынды. 1953-чү илдә Нахчыванда, Степанакертдә, Газахда вә Ағдамда мүәллимләр институтлары бағланылды, Нахчыванда исә В. И. Ленин адына Дөвләт Педагожи Институтунун филиалы јарадылды.

Республикада али мәктәбләрин тәдрис вә мадди-техники базаларынын бәрпа едилмәси вә кенишләндирилмәси саһәсиндә бөјүк иш көрүлдү. Мүһарибә илләриндә вә мүһарибә гуртардыгдан сонракы илк вахтларда али мәктәбләрдән бир чоху тәдрис процесинин нормал тәшкили үчүн мүнасиб олмајан биналарда јерләширди. Азәрбајчан КП МК вә республика һөкумәти али мәктәбләрин мүвафиг биналарла, тәләбә јатагханалары илә тә'мин едилмәси ишинә бөјүк гајғы көстәрдиләр. 50-чи илләрдә али мәктәбләр үчүн әсаслы тикинтијә 17,6 милјон манат вәсаит ајрылды. Кабинетләрин, лабораторијаларын аваданлыгла тәчһизинә дә чохлу вәсаит сәрф олунурду.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин сыралары дурмадан артырды. Али мәктәб мүәллимләриндән бир чоху чәбһәдән гајытмышды. Елми-педагожи кадрлар һазырлығынын әсас формасы олан аспирантура јенидән фәалијјәтә башламышды. Дөрдүнчү бешиллик дөврүндә (1946—1950) республиканын алты али мәктәбинин — Университети, Сәнаје, Тибб, Педагожи, Кәнд тәсәррүфаты вә Политехник институтларынын аспирантура шө'бәләри варды. Аспирантураја гәбул илдән-илә артырды, 1950-чи илдә аспирантларын сајы 191 нәфәрә чатмышды. Азәрбајчан К (б) П МК-нын «Аспирантура васитәси илә елми-педагожи кадрларын һазырлығыны јахшылашдырмаг һаггында» 11 нојабр 1947-чи ил тарихли гәрары илә нәзәрдә тутулан тәдбирләрин һәјата кечирилмәси, Азәрбајчан К (б) П МК-нын аспирантлар һазырланмасында чидди нөгсанлары арадан галдырмағы тә'хирәсалынмаз бир вәзифә кими гаршыја гојан ијул (1948-чи ил) Пленуму гәрарларынын јеринә јетирилмәси аспирантларын һазырлыг сәвијјәсинин јүксәлмәсинә көмәк етди.

1945-чи илдә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын тәшкил едилмәси республикада елмин инкишафында чох бөјүк һадисә олду. Академија елми-педагожи кадрлар һазырланмасы саһәсиндә ән мүһүм мәркәзләрдән биринә чеврилди. Али мәктәбләрдә апарылан педагожи ишдә Елмләр Академијасынын вә дикәр елми мүәссисәләрин көркәмли алимләри фәал иштирак едирдиләр. Бешинчи (1951—1955-чи илләр) вә алтынчы (1956—1960-чы илләр) бешилликләр дөврүндә, бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикада да елми-педагожи кадрларын һазырланмасы кенишләнди вә кејфијјәтчә даһа јүксәк сәвијјәјә галхды.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти һәмин илләрдә бу чох мүһүм вәзифәнин јеринә јетирилмәсинә даим вә кетдикчә даһа чох диггәт јетирирдиләр. Бу мәсәләјә даир бир сыра партија вә дөвләт гәрарлары—ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ али мәктәбләри үчүн профессор-мүәллим кадрларынын һазырланмасыны јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 19 феврал 1953-чү ил тарихли вә «Али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишинин јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 12 апрел 1956-чы ил тарихли, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Елми вә педагожи кадрларын һазырланмасы вә аттестасијасыны јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 20 август 1956-чы ил тарихли, Азәрбајчан К(б)П МК-нын «Али мәктәбләрдә вә елми-тәдгигат институтларында диссертасијалар мүдафиәси вә елми дәрәчәләр верилмәсинин тәшкилиндә чидди нөгсанлар вә сәһвләр һаггында» 3 ијул 1950-чи ил тарихли гәрарлары вә дикәр гәрарлар гәбул едилди.

Республика али мәктәбләринин ректорлуглары вә ичтимаи тәшкилатлары бу мүһүм партија вә дөвләт сәнәдләринин рәһбәр тутараг, елми-педагожи кадрлар һазырлығына, аспирантура шө'бәләринин ишинә диггәти артырдылар. Аспирантураја гәбул даһа чидди апарылмаға башланды, аспирантларын тәһсилинә нәзарәт күчләндирилди, диссертасија ишләринә тәләбләр артырылды. Али мәктәбләрдә елми-тәдгигат иши кенишләндирилди, бу ишә кетдикчә даһа чох мүәллим чәлб едилди вә дикәр тәдбирләр көрүлдү.

Республиканын али мәктәбләриндә аспирантларын сајы илдән-илә артырды. Әкәр 1950-чи илдә онларын сајы 191 нәфәр, 1955-чи илдә 215 нәфәр идисә, 1960-чы илдә артыг 471 нәфәрә чатмышды. Гејд едилән дөврүн ахырына јахын аспирантураја гәбул даһа чох артмышды. Әкәр 1955-чи илдә аспирантураја 59 нәфәр гәбул едилмишдисә, 1960-чы илдә артыг, онларын сајы 244 нәфәр олмушду. 50-чи илләрин икинчи јарысындан е'тибарән истеһсалатдан ајрылмадан тәһсил алан гијаби аспирантларын сајы нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә чохалмышды. Белә ки, бүтүнлүкдә бешинчи бешиллик әрзиндә гијаби аспирантураја чәми 11 нәфәр гәбул олундуғу һалда, тәкчә 1960-чы илдә гијаби аспирантларын сајы 135 нәфәрә чатмышды.

Намизәдлик диссертасијаларыны мүвәффәгијјәтлә мүдафиә етмиш аспирантларын сајы артыр, һәм дә бу диссертасијаларын елми сәвијјәси дурмадан јүксәлирди. Мүһарибәдән сонракы илләрдә али мәктәбләрдә чалышан мүәллимләрдән бир чоху аспирантурадан кәнар диссертасијалар һазырламыш вә мүдафиә етмишди. Бүтүн бунлар тәкчә профессор-мүәллим кадрларынын сајынын артмасына дејил, һәм дә онларын елми сәвијјәләринин јүксәлмәсинә көмәк едирди.

Профессор-мүәллим һеј'әтинин сыралары Москванын, Ленинградын вә өлкәнин дикәр шәһәрләринин али мәктәбләриндә

һазырлыг кечәи азәрбајчанлыләрлв әһәмнјјәтли дәрәчәдә комплектләшднрилдн. Мәсәлән, фәалнјјәт көстәрднјн илк вахтларда демәк олар кн, бир нәфәр дә олсун азәрбајчанлы мүәллимн олмајан Азәрбәјчан консерваторнјасындв мүһарибәдән сонрәкы илләрдә Москва консерваторнјасы нәзднндәкн әспнрәнтурәны гуртармыш мнллн педагоглар групу әмәлә кәлмнщдн. Бу групә Гара Гарајев, Султан Һачыбәјов, Чөвдәт Һачыјев, Әшрәф Аббасов кнмн көркәмли бәстәкарлар дахнл ндн. Онларын ардынча Р. Атакншнјев, С. Әлнјев, Ч. Мурадов, Н. Јусубовә, Е. Нәзнрова, С. Гулнјева вә башгалары консерваторнјада педагожн фәалнјјәтә башламышдылар.

1960-чы нл октјабрын 1-дә алн мәктәбләрни елмн-педагожн ншчиләрнннн сајы 2470 нәфәрә чатмышды кн, бу да 1950-чн нлдә олдуғундан 23 фанз чох идн[1].

Азәрбајчаныи алн мәктәбләрнндә таһснл алан тәләбәләрнн сајы дурмадан артырды. Мәсәлән, 1945/46-чы тәдрнс илнидә бунларын сајы 19,6 мин нәфәр тәшкнл сднрдисә, 1958/59-чу тәдрнс нлнидә артыг 36 мнн нәфәрә чатмышды (онлардан да 12,4 нәфәрн гызлардан нбарәт идн). Республнканын өз али мәктәбләрнндән алдығы мүтәхәссисләрнн сајы да мүвәфиг сурәтдә артырды. Әкәр 1940-чы нлдә Азәрбајчаиын али мәктәбләрн халг тәсәррүфатына 2543 нәфәр мүтәхәссис вермишднсә, 1958-чи нлдә республнканын алн тәһснл очагларыны 5141 нәфәр (о чүмләдән әјанн шө'бәнн—3764 нәфәр, ахшам шө'бәснни 234 нәфәр вә гијабн шө'бәләрн 1143 нәфәр) бнтнрмнщди.

Республнкәда алн тәһсиллн мүтәхәссисләрнн үмумн сајы 1941-чн ил јанварын 1-дәки 29,1 мин нәфәрдән 1957-чн илдә 58,8 мнн нәфәрә гәдәр чохалмышды. Бунлардан 27,1 мин нәфәрн мүәллнм, 13,8 мнн нәфәрн мүһәндис, 4 мнн нәфәри агроном, зоотехник, бәјтар һәкнмн вә дикәр кәнд тәсәррүфәты мүтәхәссисләрн, 3,3 мин нәфәр игтисадчы, 7,5 мин нәфәр һәким вә дикәр нхтисас саһибн иди.

Республнкада әлн тәһснл системи тәшәккүл тапдыгчә, мөһкәмләннб, кенишләинб тәкмнлләшднкчә, онун профессор-мүәллим коллективләрн сајча вә кејфнјјәтчә артдыгча, маддитехники базасы инкишаф етднкчә Азәрбајчвн али мәктәбләрининслмин тәрәггиснна төһфәсн дә артырды.

Азәрбајчанда әлн тәһснлин тәшәккүл тапдығы дөврдә (бүтөвлүкдә һәмин дөвр соснәлизм гуручулуғу дөврүнә тәсадүф сдир) алн мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишнннн әсас истигамәти нәмнзәдлнк аә докторлуг диссертәснјәларынын һәзырланмасындан ибарәт иди. Бу истигамәтдә әпарылән слми фәалијјәтин али мәктәбләр үчүн јүксәк ихтисаслы мүәллимләр, тәдгигатчы-алимләр һазырланмасы чәһәтдән мүһүм әһәмнјјәтн вардыр. Һазырланан диссертасијалар, хүсусән докторлуг диссертәснјалары һәм дә республнкада елмин инкишафына көмәк едир, ону зәнкинләшдирирдн.

Лакин һәмин дөврдә дә Азәрбајчаныи али мәктәбләриндәки елмн һәјат тәкчә диссертасија ишләрн илә мәһдудлашмырды. Бир сыра елмн проблемләр үзрә тәдгигатлар апарылырды, һәм дә бу иш илк илләрдә әсасән Азәрбајчанын алн тәһсил очагларында ишләмәјә дә'вәт олунмуш рус алнмләринин гүввәсилә, сонралар исә јерлн кадрлар јетишиб һәзырландыгча, азәрбајчанлы алимләрин сә'јилә көрүлүрдү. Азәрбајчәндә јалныз алн тәһснлни дејил, һәм дә елмин тәшәккүл тапмасында рус алимләрининн бөјүк хидмәти олмушдур.

Артыг 20-чи илләрдә һәм елми һәјатын тәшкили вә елмн-педагожн кадрларын һазырланмасы саһәсиндә, һәм дә алн мәктәб алимләрининн јарадычылыг ахтарышларынын бәһрәси олан гијмәтли елмн әсәрләрин јаранмасында нрәлијә доғру аддым атылмышды.

20-чн илләрин орталарында Азәрбајчан ССР Халг Маарнф Комиссарлығынын ССРИ Халг Комиссарлар Советн Сәдрининүнванына көндәрилмиш мәктубунда гејд олунурду кн, республнканын алн мәктәбләриндә чалышан әлимләр тәрәфиндән үмумн һәчми 1000 чап вәрәгинә јахын олән 73 самбаллы монографик тәдгигат чәпә һазырланмышдыр.

Азәрбајчән К (б) П МК-нын «Азәрбајчан ССР-дә елмн-тәдгигәт ишинини вәзијјәтн һаггында» 28 октјабр 1931-чн ил тарихли гәрары һәмин дөврдә республнканын алн мәктәбләриндә елми тәдгигатларын кенишләндирилмәсн саһәсиндә чох мүһүм стимулләшдырычы рол ојнамышдыр. Артыг 30-чу илләрин бирничн јарысында Сәнајс Институтунда, Педагожн вә Тибб институтларында чидди елмн-тәдгигатлар апарылырды. Бир сырә елмн ахтарышлар халг тәсәррүфатынын тәләбаты илә сых бағлы иди. Мәсәлән, 1932-чи илдә Педагожн институтун үмумн кимја кафедрәсында «Бөјүкшор суларындән јод алынмасы» мөвзусу ишләнилирдн.

1934-чү илдә Сәнаје Институтунда елми-тәдгигат бөлмәси јарәдылмыш, институтун елмн-тәдгигат ишинин тәшкили вә планлашдырылмасы һәмин бөлмәнин функсијасына дахил едилмишдн. Институтун слми гүввәләрининн сә'јини бирләшдирмәјин бу илк тәшкилатчылары профессорлардан И. Г. Јесман, К. А. Красусски, М. В. Абрәмович, К. А. Әлизадә, З. Б. Јелјвшевич, А. В. Вәзирзадә, В. И. Тихомиров вә башгаләры олмушду. Тәдгигатлар һәм дөвләт бүдчәсн темәтикасы үзрә, һәм дә ајры-ајры мүәссисәләрлә бағланылмыш тәсәррүфат мүгавиләләри үзрә апарылырды.

ССРИ Халг Комиссарлар Советн вә ҮИК (б) П МК-нын «Алн мәктәбләрдә елми-тәдгигат иши һаггындә»кы 23 ијул 1936-чы ил тарихли гәрәры өлкәнин али мәктәбләриндә, о чүмләдән Азәрбәјчәндә елми-тәдгигәт ишининн инкишафында дөнүш

[1] Бах: Народное хозяйство Азербайджанской ССР в 1964 г. Статистический сборник. Баку, 1965, сәһ. 188.

јаратды. Һәмин гәрарда Халг Комиссарлығы вә тәдрис идарәләри ишчиләринин бир гисми арасында јајылмыш јанлыш бахышлар — али мәктәбләрин кафедраларыны јалныз елми-педагожи фәалијјәт чәрвәсиндә мәһдудлашдырмаг кими бахышлар писләнирди. Гәрарда һәм дә көстәрилирди ки, елми-тәдгигат иши апарылмадан али тәһсил очаглары тәрәфиндән мүасир елмин тәләбләри сәвијјәсиндә мүтәхәссисләр һазырлыгы һәјата кечирилә билмәз, елми-педагожи кадрлар һазырланмасы вә онларын ихтисасынын артырылмасы ағласығмаздыр.

Ири али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишинә рәһбәрлик үчүн елми иш үзрә проректор вәзифәси, кичик али мәктәбләрдә исә тәдрис вә елми иш үзрә проректор вәзифәси мүәјјән едилди. Али мәктәбләрдә илк структур, елми-тәдгигат бөлмәси олан кафедралар мүәјјән мүддәтләр үчүн елми-тәдгигат ишләри үзрә планлар тәртиб етмәјә башладылар. Елми-тәдгигат иши али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин фәрди иш планларынын ајрылмаз бир һиссәсинә чеврилирди. Елми тәдгигатларын проблематикасы республиканын игтисади, сосиал вә мәдәни инкишафынын вәзифәләри илә кетдикчә даһа сых узлашдырылырды. Елми тәдгигатлар апарылмасы үчүн мадди-техники база кенишләндирилди.

30-чу илләрин икинчи јарысында али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишләри хејли дәрәчәдә кенишләндирилди. Белә ки, Дөвләт Университетиндә 1937/38-чи тәдрис илиндә 24 мөвзу ишләнмишди, 1940/41-чи тәдрис илиндә исә 121 мөвзу үзәриндә елми-тәдгигат иши апарылырды. Бу мөвзулардан бир чохунун мүһүм халг тәсәррүфаты әһәмијјәти варды. Мәсәлән, досент Ј. Һ. Мәммәдәлијев тәбии вә сүн'и газларын кимјәви тәркибинин өјрәнилмәси вә бу газларын е'малы саһәсиндә тәдгигат ишләринин јеринә јетирмишди. Ч. И. Зүлфүгәрлы нефт е'малы туллантыларындан гијмәтли кимјәви мәһсуллар алынмасы проблеми үзәриндә ишләјирди вә и. а.

Тәсәррүфат мүгавиләләри әсасында мүәссисәләр тәрәфиндән тәклиф олунан мөвзулар үзрә елми-тәдгигат ишләринин јеринә јетирмәк тәчрүбәсинә илк дәфә олараг Азәрбајчан Сәнаје Институту башлады. 1939/40-чы тәдрис илиндә институтдә артыг 135 мөвзу үзрә, о чүмләдән тәсәррүфат мүгавиләләри әсасында тәклиф едилмиш 35 мөвзу үзрә тәдгигат ишләри апарылырды.

Ријазијјат, физика, кимја, ичтимаи елмләр, дилчилик, әдәбијјатшүнаслыг саһәсиндә, һабелә дикәр елми саһәләрдә мүһүм тәдгигат ишләри јеринә јетирилирди.

Мүһарибәдән әввәлки илләрдә Азәрбајчанын али мәктәбләриндә тәләбәләри елми-тәдгигат ишинә чәлб етмәк саһәсиндә дә илк аддымлар атылмышды.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси шәраитиндә, артыг јухарыда гејд олундугу кими, али мәктәбләрдә апарылан елми-тәдгигат ишләри чәбһәнин мәнафејинә, дүшмән үзәриндә гәләбә газанылмасына табе едилмишди. Белә ки, бир чох тәдгигатлардан алынан нәтичәләрин бөјүк халг тәсәррүфаты вә мүдафиә әһәмијјәти варды. Мәсәлән, профессор С. Д. Һүсејнов вә досент А. Г. Ағајев (АДУ) тәрәфиндән јерли хаммалдан бромлу натриум алынма технолокијасынын ишләниб-һазырланмасы һәрби госпиталлары азтапылан дәрманларлә тә'мин етмәк имканы вермишди. Профессор А. И. Гарајев (АДУ) Нафталан нефтиндән јарасагалдан вә ағрыкәсән препарат алынма технолокијасыны ишләјиб-һазырламышды. Профессор Ј. Һ. Мәммәдәлијев алкилбензолун һасил едилмә методуну ишләјиб-һазырламышды ки, бунун да әсасында чәбһә үчүн авиасија јаначағы истеһсал едилирди. Буна көрә о, Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлмүшдү. Тибб Институтунун алимләри јаралыларын мүвәффәгијјәтли мүаличәси үчүн мүһүм әһәмијјәтә малик олан бир сыра мөвзулар ишләмишдиләр.

Мүһарибә илләриндә һәм дә ријазијјат, физика, биолокија, һуманитар елмләр саһәсиндә тәдгигатлар давам етдирилирди.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә али мәктәбләрдә, бүтүнлүкдә республикада апарылан елми-тәдгигат ишләри дурмадан кенишләндирилир вә кетдикчә даһа сәмәрәли олурду. Бу ишдә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы бөјүк рол ојнајырды, онун республиканын али мәктәбләри илә елми әлагәләри кетдикчә күчләнирди. Республика Елмләр Академијасынын илк 15 академикиндән 12 нәфәри, о чүмләдән кеологлар Ш. А. Әзизбәјов, М. С. Гашгај, Ә. Ә. Әлизадә, кимјачы Ј. Һ. Мәммәдәлијев, техника елмләри доктору И. Г. Јесман, тәбабәтчиләр М. И. Миргасымов, М. А. Топчубашов, И. И. Широкогоров, нәбататчы А. А. Гроссһејм, бәстәкар Ү. Һачыбәјов, философ Һ. Н. Һүсејнов кими көркәмли алимләр али мәктәбләрдә әмәкдашлыг едирдиләр.

Республика партија тәшкилаты мүһарибәдән сонракы илләрдә елмин инкишафына бөјүк диггәт јетирирди. Азәрбајчан К(б)П XVII гурултајынын (1949-чу ил) гәрарларында гејд едилирди ки, алимләрин биринчи нөвбәли вәзифәси игтисади вә мәдәни инкишаф планларынын мүвәффәгијјәтлә һәјатә кечирилмәси үчүн даһа мүһүм әһәмијјәти олан проблемләри ишләјиб-һазырламагдан ибарәтдир.

40-чы илләрин икинчи јарысында вә 50-чи илләрдә јеткин сосиализм гуручулуғу шәраитиндә елмин бүтүн саһәләриндә али мәктәбләрин елми-тәдгигат ишинин инкишафында чох бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә едилмишди. Бир сыра көркәмли алимләрин—узун илләр Университетдә ишләмиш академикләр З. И. Хәлиловун, Ә. И. Һүсејновун, 40-чы вә 50-чи илләрдә В. И. Ленин адына АПИ-нин ријази анализ кафедрасынын мүдири вәзифәсиндә чалышмыш академик И. И. Ибраһимовун, Университетдә һәндәсә кафедрасына башчылыг етмиш Азәрбајчан ССР Елм-

ләр Академијасынын мүхбир үзвү М. А. Чавадовун вә башгаларынын ријазијјат саһәсинә гијмәтли елми төһфәси олмушдур.

Физика саһәсиндә Һ. Б. Абдуллајев (јарымкечиричиләр физикасы) вә А. А. Абасзадә (термодинамика) мәһсулдар ишләјирдиләр.

Университетин нефт кимјасы кафедрасынын мүдири академик Ј. Һ. Мәммәдәлијевин фәалијјәти кимја саһәсиндә јени бөјүк елми наилијјәтләрлә гејд едилмишди. Кимјә елмләри доктору Ә. М. Гулијев, 40-чы илләрин икинчи јарысында Университетдә ишләјәркән, сүрткү јағларына вә дизел јаначағына аид ашгарлар синтези үзрә тәдгигатларына вә буиларын истеһсалата тәтбигинә көрә ики дәфә Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлмүшдү.

Физиолог А. И. Гарајевин биолокија елминә мүһүм төһфәси олмушдур. Академикләрдән Ш. Ф. Меһдијев, М. С. Гашгај вә башгалары неолокија, һектографија вә минералокија саһәсиндә чох гијмәтли тәдгигатләр апармышлар.

Академик И. А. Һүсејнов, профессорлардан З. И. Ибраһимов вә М. А. Гәзыјев, Ә. С. Сумбатзадә вә башгалары Азәрбајчан тарихинә даир мүһүм тәдгигатлар дәрч етдирмишдиләр. Академик Һ. Н. Һүсејнов XIX әсрдә Азәрбајчанда фәлсәфи вә ичтимаи-сијаси фикир тарихинә даир саибаллы тәдгигатлар чап етдирмишди.

40-чы вә 50-чи илләрдә али мәктәб ишчиләриндән Ә. М. Дәмирчизадә, М. А. Ширәлијев, М. М. Рәфили, М. А. Дадашзадә, Ф. С. Гасымзадә, Һ. М. Араслы, Ч. З. Һачыјев кими көркәмли алимләрин вә башгаларынын јарадычылыг фәалијјәти илә әлагәдар олараг дилчилик вә әдәбијјатшүнаслыг саһәсиндә тәдгигат ишләри бөјүк вүс'әт алмышды.

* * *

60-чы вә 70-чи илләр совет хәлгынын коммунизмә доғру ирәлиләјишиндә ән мүһүм мәрһәләнн тәшкил едир. Партија бу мәрһәләни инкишаф етмиш сосиализм вә кениш коммунизм гуручулуғу дөврү кими мүәјјән етмишди. Һәмин дөврдә елми-техники ингилаб кениш вүс'әт тапмышды. Бунларын һамысы ССРИ али мәктәбинин инкишафында јени үфүгләр ачмыш вә али мәктәбин гаршысында мүһүм бир вәзифә — совет чәмијјәтинин һәјат фәалијјәтинин бүтүн саһәләри үчүн мүкәммәл ихтисаслы кадрлар һазырланмасы сәвијјәсинин кејфијјәтчә даһа јүксәк дәрәчәјә галдырмаг, совет елминин инкишафында али мәктәбин ролуну хејли јүксәлтмәк вәзифәси гојмушду.

Јени мәрһәләдә өлкәдә али мәктәбин конкрет вәзифәләри Сов.ИКП Програмында, Сов.ИКП-нин XXIII, XXIV вә XXV гурултајларынын гәрәрларында, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 60-чы вә 70-чи илләрдә гәбул етдикләри гәрарларда мүәјјән едилмишдир[1].

Һәмин сәнәдләри рәһбәр тутараг, Азәрбајчан КП МК вә республиканын дөвләт органлары али мәктәбин инкишафына диггәти вә гајғыны гүчләндирир, бу саһәјә даһа чох гүввә вә вәсаит јөнәлдир, республикада коммунизм гуручулуғунун бүтүн саһәләри үчүн мүтәхәссисләр һазырлығынын дурмадан кенишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәсинә наил олурдулар.

Республика органларынын али мәктәбин инкишафында ролу ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ али вә орта ихтисас мәктәбләринә рәһбәрлији јенидән гурмаг һаггында» 17 ијун 1959-чу ил тарихли гәрарындан сонра хејли дәрәчәдә артды. Һәмин гәрарла али мәктәбләр иттифаг табелијиндән мүттәфиг республикаларын Назирләр Советләринин табелијинә верилди. Буна мүвафиг оларәг, 1959-чу илин августунда Азәрбајчан ССР Назирләр Советн јанында Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Комитәси јарадылды (1964-чү илдә назирлијә чеврилди) вә республиканын бүтүн али мәктәбләри (мүвафиг назирликләрин табелијиндә олан Кәнд Тәсәррүфаты вә Тибб институтларындан башгә) онун табелијинә верилди.

1959-чу илин октјабрында Азәрбајчан КП МК вә республика Назирләр Совети «Али тәһсилин вәзијјәти вә ону јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етдиләр. Һәмин гәрардә республикада али тәһсилин тәшкилиндә олан чидди нөгсанлар — мүтәхәссисләр һазырланмасы ишинин лазыми сәвијјәдә гурмаг үчүн кифајәт дәрәчәдә мадди-техники базасы вә ихтисаслы педагожи кадрлары олмајан бир сыра хырда али мәктәбләрин мөвчудлуғу, али мәктәбләрин истеһсалатла әлагәсинин зәиф олмасы, бөјүк халг тәсәррүфаты әһәмијјәти олан чох мүһүм проблемләрин ишләниб-һазырланмасы вә истеһсалата тәтбиги саһәсиндә али мәктәб коллективләринин лазымынча иштирак етмәмәси вә дикәр нөгсанлар гејд едилирди. Јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр һазырлығыны даһа да јахшылашдырмаг мәгсәди илә гәрарда ашағыдакы тәдбирләр нәзәрдә тутулурду: мүтәхәссисләр һазырламағын перспектив планлашдырылмасыны гајдаја салмаг; али мәктәбләрин мадди-техники базасыны генишләндирмәк вә мөһкәмләндирмәк, лабораторијалары вә кабинетләри ән јени аваданлыгла тәчһиз етмәк; али мәктәбләрә лазым олан лабораторија вә тәдрис аваданлығынын, әјани вәсаитләрин вә дикәр ләвазиматын һазырланмасы үчүн истеһсал базасы

[1] «Али вә орта ихтисас тәһсилини даһа да инкишаф етдирмәк, мүтәхәссисләр һазырланмасыны вә онлардан истифадә олунмасыны јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 9 мај 1963-чү ил тарихли; «Мүтәхәссисләр һазырланмасыны јахшылашдырмаг вә али вә орта ихтисас тәһсилинә рәһбәрлији тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һаггында» 3 сентјабр 1966-чы ил тарихли; «Али мәктәби даһа да инкишаф етдирмәк вә мүтәхәссисләр һазырланмасынын кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәк һаггында» 12 ијул 1979-чу ил тарихли гәрарлар вә с.

јаратмаг; тәһсил алан тәләбәләрин тәдрис әдәбијјаты илә там тә'мин едилмәси үчүн кениш полиграфик базалы тәдрис-педагожи әдәбијјат нәшријјаты јаратмаг; истеһсалатдан ајрылмамагла мүтәхәссисләр һазырланмасыны кенишләндирмәк; ири сәнаје мүәссисәләриндә техники али мәктәбләрин шө'бәләринин вә филиалларыны, һабелә али мәктәбләрин нәздиндә тәләбәләрин гүввәси илә мәһсул бурахан сәнаје мүәссисәләри вә сехләри тәшкил етмәк вә с.

Һәмин гәрарын гәбул едилдији вахтдан сонракы 20 илдән артыг бир дөвр әрзиндә республика али мәктәбинин тәшкилати чәһәтдән јенидән гурулмасы, али мәктәбләрин мадди-техники базасынын кенишләндирилмәси, онларын ихтисаслы педагожи кадрларла мөһкәмләндирилмәси, али мәктәбләрин истеһсалатла әлагәсинин кенишләндирилмәси, халг тәсәррүфаты әһәмијјәти олан бөјүк елми проблемләрин ишләниб-һазырланмасы вә истеһсалата тәтбиг едилмәсиндә али мәктәб коллективләринин ролунун хејли дәрәчәдә артырылмасы саһәсиндә чох иш көрүлмүшдүр.

Лакин али мәктәбин симасынын әсаслы сурәтдә дәјишдирилмәсиндә, онун бу күнүн тәләбләринә, елми вә һәјатын мүасир инкишафынын тәләбләринә јахынлашдырылмасында һәлледичи ирәлиләјиш сон он илдә баш вермишдир.

Доггузунчу вә онунчу бешилликләр сосиал-игтисади инкишафын вүс'әтинә, комплекслилијинә вә сүр'әтинә көрә республиканын салнамәсиндә хүсуси јер тутур. Һәмин дөвр республиканын тарихиндә ән јахшы бешилликләрә чеврилмишдир. Бу бешилликләр игтисадијјатын бүтүн саһәләринин мисилсиз дәрәчәдә јүксәк вә сабит инкишаф сүр'әти илә, сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты мәһсулу истеһсалынын илдән-илә артмасы илә, планларын вә сосиалист өһдәликләринин тамамилә вә артыгламасы илә јеринә јетирилмәси илә, халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә кејфијјәт көстәричиләринин хејли јахшылашмасы илә әламәтдар олмушдур. Халгын мадди рифаһы гат-гат јүксәлмишдир. Азәрбајчан елми, әдәбијјат вә инчәсәнәти јени наилијјәтләрлә зәнкинләшмишдир.

Он ил әрзиндә республикада сәнаје истеһсалы 2,2 дәфә артмышдыр. Кәнд тәсәррүфатынын инкишафында бөјүк мүвәффәгијјәтләр газанылмышдыр. Он илдә кәнд тәсәррүфатынын үмуми мәһсулу 2,1 дәфә артмышдыр[1].

Газанылмыш мүвәффәгијјәтләр, сосиал-игтисади инкишафын јүксәк сүр'әти фәһләләрин, колхозчуларын, зијалыларын илһамлы, фәдакар әмәјинин, Азәрбајчан партија тәшкилатынын, совет, һәмкарлар иттифагы, комсомол органларынын бөјүк мәгсәдјөнлү тәшкилатчылыг, сијаси, идеја-тәрбијәви ишинин бәһрәләридир. Бу мүвәффәгијјәтләр Совет Азәрбајчанына Сов.

[1] «Коммунист» гәзети, 8 јанвар 1980-чи ил.

ИКП МК-нын, МК Сијаси Бүросунун, Совет һөкумәтинин, шәхсән Л. И. Брежнев јолдашын даими диггәти вә гајғысы сајәсиндә мүмкүн олмушдур.

Бу илләр әрзиндә Азәрбајчана әмәли јардым көстәрмәк мәгсәдилә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети республикамыз үзрә беш хүсуси гәрар гәбул етмишләр. 1970-чи ил ијулун 23-дә «Азәрбајчан ССР кәнд тәсәррүфатыны инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында», 1970-чи ил ијулун 25-дә «Азәрбајчан ССР халг тәсәррүфатыны даһа да инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында», 1975-чи ил ијулун 9-да «Азәрбајчан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсалыны даһа да интенсивләшдирмәк тәдбирләри һаггында» гәрарлар гәбул едилмишдир. 1976-чы ил ијулун 27-дә «1976—1980-чи илләрдә республика сәнајесинин ајры-ајры саһәләринин инкишаф етдирилмәсинә даир Азәрбајчан КП Мәркәзи Комитәсинин тәклифләринин нәзәрдән кечирилмәси нәтичәләри барәсиндә» Сов. ИКП МК-нын гәрары, 1979-чу ил февралын 22-дә «Азәрбајчан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсалыны даһа да ихтисаслашдырмаг, үзүмчүлүјү вә шәрабчылығы инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрары гәбул едилмишдир. Партија вә һөкумәтин республикамыз үчүн бу тарихи гәрарлары Азәрбајчан игтисадијјатынын узун сүрән керилијинин арадан галдырылмасында, мәһсулдар гүввәләрин јүксәк артым сүр'әтинин тә'мин едилмәсиндә, елми-техники тәрәггинин сүр'әтләндирилмәсиндә, зәһмәткешләрин рифаһынын вә мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсиндә чох бөјүк рол ојнамышдыр. Һәмин гәрарлар узун бир дөвр үчүн республиканын һәртәрәфли инкишафынын мөһкәм тәмәлини јаратмышдыр.

Халг тәсәррүфаты вәзифәләринин мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәси шәртләриндән бири дә сон он илдә республиканын али мәктәб системиндәки әһәмијјәтли, өз характери е'тибарилә позитив дәјишикликләр, бу системин кејфијјәтчә јениләшдирилмәси олмушдур.

Бунун тә'мин едилмәси али мәктәби инкишаф етдирмәк мәсәләләринә Азәрбајчан Коммунист Партијасынын МК-сы, онун бүросу вә шәхсән Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш тәрәфиндән даими диггәт јетирилмәси сајәсиндә мүмкүн олмушдур. Азәрбајчан КП МК-нын август (1969-чу ил) пленумундан башлајараг республика али мәктәбләринин инкишафы проблемләринә партија вә совет органларынын диггәт вә гајғысы хејли артмышдыр.

Республика партија тәшкилатынын али мәктәб һаггында көстәрдији һәртәрәфли гајғынын, мүасир дөврдә али мәктәбләрин гаршысында дуран вәзифәләри дәриндән билмәјин конкрет нүмунәси — сон он илдә али тәһсил очаглары шәбәкәсинин вә онун структур бөлмәләринин кенишләндирилмәси үзрә көрүлән тәдбирләрдир.

Республиканын али мәктәбләриндә јени факүлтәләр вә кафедралар, бир чох мүасир проблем лабораторијалары тәшкил едилмиш, үч али мәктәбдә — Нефт вә Кимја Институтунда, Политехник Институтунда вә Халг Тәсәррүфаты Институтунда һесаблама мәркәзләри јарадылмышдыр. Доггузунҹу бешиллијин әввәлинә гәдәр республикада 105 факүлтәси, 450 кафедрасы олан вә 131 ихтисас үзрә һазырлыг апаран 13 али мәктәб олдуғу һалда, 1979-чу илдә 134 факүлтәни вә 526 кафедраны әһатә едән 17 али мәктәб фәалијјәт көстәрмишдир. Республикада мүтәхәссисләр һазырланмасы ишини Университет, ики техники али мәктәб вә алты педагожи али мәктәб, ики инҹәсәнәт али мәктәби, Мүһәндис-Иншаат, Кәнд Тәсәррүфаты, Тибб, Бәдән Тәрбијәси, Игтисадијјат институтлары вә Бакы Али партија мәктәби һәјата кечирир. Бундан әлавә, Сумгајытда Азәрбајҹан Нефт вә Кимја Институтунун, Кировабадда исә Азәрбајҹан Политехник Институтунун филиаллары фәалијјәт көстәрирләр.

Республиканын әразисиндә һәм дә Одесса Дәниз Донанмасы Институтунун, Ростов Дәмирјол Нәглијјаты Институтунун, Үмумиттифаг Гијаби Јејинти Мәһсуллары Сәнајеси Институтунун, Үмумиттифаг Гијаби Кооператив Институтунун вә Краснодар Политехник Институтунун филиаллары фәалијјәт көстәрирләр.

1981-чи илдә республикада 18-чи али мәктәб — Азәрбајҹан Технолоҹи Институту ачылаҹагдыр. Јени али мәктәб Азәрбајҹан Политехник Институтунун Кировабад филиалы, Краснодар Политехник Институтунун Бакы филиалы вә Азәрбајҹан Кәнд Тәсәррүфаты Институтунун шәрабчылыг технолоҝијасы шө'бәси базасында јарадылыр.

Технолоҹи Институтун јарадылмасы халг тәсәррүфаты үчүн, хүсусән онун јени, перспективли саһәләри үчүн јүксәк ихтисаслы мүтәхәссисләр һазырланмасы барәсиндә Азәрбајҹан КП МК-нын көстәрдији даими гајғынын парлаг ифадәсидир. Бу тәдбир мүһәндис-технолог кадрларына, хүсусилә шәрабчылыг үзрә мүһәндис-технологлара, јә'ни Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Азәрбајҹан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсалыны даһа да ихтисаслашдырмаг, үзүмчүлүјү вә шәрабчылығы инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында» гәрарынын һәјата кечи-

Көстәричиләр	Тәдрис илләри				
	1959/60	1965/66	1970/71	1975/76	1979 80
Али мәктәбләрин сајы	12	11	13	17	17
Онларда тәһсил алан тәләбәләр (мин нәфәрлә)	34,6	67,0	100,1	99,0	105,2
О ҹүмләдән:					
күндүз шө'бәләриндә	19,3	26,4	47,3	53,2	56,5
ахшам шө'бәләриндә	2,6	12,6	17,7	16,7	19,6
гијаби шө'бәләрдә	12,7	28,0	35,1	29,1	29,1

рилмәсиндә билаваситә иштирак едәҹәк кадрлара олан тәләбатдан ирәли кәлир.

Республиканын али мәктәбләриндә тәһсил алан тәләбәләрин сајы дурмадан артмышдыр. Бу артымы 252-чи сәһифәдәки ҹәдвәлдән көрмәк олар:

Ҹәдвәлдән көрүндүјү кими, мүтәхәссисләр һазырланмасынын әсас формасы әјани али тәһсил олмушдур. Бунунла бирликдә, истеһсалатдан ајрылмадан тәһсил алмаг да мүәјјән дәрәҹәдә рол ојнамышдыр. Али мәктәбләрин ахшам вә гијаби шө'бәләри тәләбәләринин сајы хүсусән 60-чы илләрдә даһа чох артмышдыр. Лакин 70-ҹи илләрдә дә ахшам вә гијаби тәһсил формасы мүһүм рол ојнамагда давам етмишдир.

Тәләбәләрин сосиал тәркибинин јахшылашдырылмасына, бунларын сыраларынын истеһсалатдан кәлән кәнҹләр һесабына комплектләшдирилмәсинә даим гајғы көстәрилмишдир. Бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә ССРИ Назирләр Советинин «Сәнаје мүәссисәләринин, совхоз вә колхозларын али мәктәб вә техникумларын комплектләшдирилмәсиндә вә өз мүәссисәләри үчүн мүтәхәссисләр һазырланмасында иштиракы һаггында» 18 сентјабр 1959-чу ил тарихли гәрары мүһүм рол ојнамышдыр.

Истеһсалатчыларын али мәктәбләрә дахил олмаға һазырлашмасында онлара көмәк көстәрмәк мәгсәди илә педагожи али мәктәбләрин вә университетин нәздиндә һазырлыг курслары тәшкил едилди. Али мәктәбләрин нүмајәндәләри ири сәнаје мүәссисәләриндә, колхоз вә совхозларда, гошун һиссәләриндә олурдулар. Бу тәдбирләр али мәктәбләрин абитуријентләри арасында истеһсалатчыларын сајынын артмасына көмәк едирди. Мәсәлән, 1961-чи илдә республиканын али мәктәбләринин күндүз шө'бәләринә истеһсалатда ики илдән артыг әмәли иш тәҹрүбәси олан 1563 нәфәр вә ја гәбул едиләнләрин үмуми сајынын 38 фаизи гәдәр тәләбә гәбул олунмушду. Бунлардан сечдији ихтисас үзрә әмәли иш стажына малик оланларын сајы 465 нәфәр вә ја 11,3 фаиз тәшкил едирди.

Али мәктәбләрә фәһлә вә колхозчу кәнҹләри даһа чох ҹәлб етмәк мәгсәди илә, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 20 август 1969-чу ил тарихли гәрарына мувафиг олараг, али мәктәбләрин нәздиндә һазырлыг шө'бәләри јарадылды.

Һазырлыг шө'бәләринин гаршысында гојулмуш конкрет вәзифәләр ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин 1969-чу ил сентјабрын 26-да тәсдиг етдији «Али мәктәбләрин нәздиндәки һазырлыг шө'бәләри һаггында Әсаснамә»дә һәр ҹәһәтдән өз әксини тапмышды.

Бүтүн бу тәдбирләр тәләбәләрин сосиал тәркибинин тәнзим едилмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Л. И. Брежнев јолдаш 1971-чи ил октјабрын 19-да Тәләбәләрин Үмумиттифаг топланышындакы нитгиндә демишдир: «Фәһлә вә кәндли кәнҹләрин али

мәктәбләрә даһа јениш ахынын тә'мин етмәк үчүн сон илләрдә аз иш көрүлмәмишдир. Бу тәдбир бүтүнлүклә партијанын сијасәтиндән, јә'ни фәһлә синфинин, колхозчу кәндлиләри вә зијалылары бир-биринә јахынлашдырмаг, чәмијјәтимизин ичтимаи вәһдәтини мөһкәмләндирмәк сијасәтиндән ирәли кәлир»[1].

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXVIII гурултајына Мәркәзи Комитәнин һесабат мә'рузәсиндә (1971-чи ил) һәмин мәсәләјә тохунараг гејд етмишдир: «Али мәктәбләрә гәбул едиләнләр арасында фәһләләрин, колхозчуларын вә онларын ушагларынын хүсуси чәкиси артмышдыр. Чари дәрс илиндә күндүз шө'бәләринә гәбул олунмуш тәләбәләр ичәрисиндә онлар 63 фаиз тәшкил едир ки, бу да әввәлки илләрдәкиндән хејли чохдур»[2].

Азәрбајчанын Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти гадынлардан али тәһсилли мүтәхәссисләр һазырланмасына хүсуси диггәт јетирирдиләр. 70-чи илләрин ахырларына јахын Азәрбајчан ССР али мәктәбләриндә тәһсил алан тәләбәләрин јарыја гәдәрини гызлар тәшкил едирди.

Һазырда республиканын али мәктәбләриндә 158 ихтисас үзрә 105 мин нәфәрдән чох тәләбә тәһсил алыр. Бундан әлавә, Азәрбајчандан Совет Иттифагынын 46 шәһәринин 152 али мәктәбиндә 244 ихтисас үзрә 3300 нәфәрдән чох[3], о чүмләдән Москванын 43 али мәктәбиндә 136 ихтисас үзрә 800 нәфәрдән чох тәләбә охујур.

60—70-чи илләрдә республиканын али мәктәбләринин мадди-техники базасынын кенишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәси саһәсиндә бөјүк иш апарылмышдыр. Чох бөјүк мигјасларда әсаслы тикинти ишләри јеринә јетирилмишдир ки, бунун да нәтичәсиндә Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин али мәктәбләринин үмуми саһәси 1959-чу илдәки 152,3 мин квадрат метрдән 1978-чи илдә 434 мин квадрат метрә чатмышдыр. Демәк олар ки, республиканын бүтүн али мәктәбләри јахшы тәчһиз олунмуш тәдрис биналары алмышлар. Мүасир аваданлыгла, ән мүкәммәл чиһазларла, ән јени техники тә'лим васитәләри илә тәчһиз едилмиш кабинетләрин, проблем, вә саһә елми-тәдгигат лабораторијаларынын сајы артырылмышдыр. 1978-чи илдә республика Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији системинин али мәктәбләриндә 85 електрон-рәгәм вә аналог һесаблама машынлары олмушдур. Университет вә Нефт вә Кимја Институту үчүнчү нәсилдән олан ЕС-1200 типли ән јени електрон-һесаблама машынлары алмышлар. Республиканын дөрд али мәктәбиндә һесаблама мәркәзләри тәшкил едилмиш вә дикәр тәдбирләр көрүлмүшдүр.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 60—70-чи илләрдә гәбул етдији бир сыра чох мүһүм гәрарларын[1], Азәрбајчан КП МК вә республика Назирләр Советинин гәбул етдији мүвафиг гәрарларын һәјата кечирилмәси әсасында республиканын али мәктәбләри үчүн елми-педагожи кадрларын һазырланмасы кејфијјәтчә даһа јүксәк пилләјә галхмышдыр.

Республикада елми-педагожи кадрларын һазырланмасынын әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасында Азәрбајчан КП МК-нын август (1969-чу ил) вә октјабр (1971-чи ил) Пленумлары чох мүһүм рол ојнамышдыр. Һәмин пленумларда бу ишдә чидди нөгсанлар ашкара чыхарылмыш, бу нөгсанларын арадан галдырылмасы вә елми-педагожи кадрлар һазырланмасынын даһа да тәкмилләшдирилмәси јоллары көстәрилмишдир.

Азәрбајчан КП МК-нын Биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш август (1969-чу ил) Пленумунда чыхыш едәрәк демишдир: «Биз аспирантураја мүнасибәти көкүндән дәјишмәли, она елмин тәләбләри илә, кадрлар һазырланмасы вәзифәләри илә һеч бир әлагәси олмајан мүлаһизәләрә көрә гәбул һалларыны арадан галдырмалыјыг. Диссертасија ишләринә тәләбкарлыг хејли артырылмалыдыр, елә етмәк лазымдыр ки, елмә јалныз ону һәгигәтән зәнкинләшдирмәјә, ирәлиләтмәјә габил олан адамлар кәлсинләр»[2].

70-чи илләрдә аспирантура васитәси илә елми-педагожи кадрлар һазырлығы кенишләнмиш вә кејфијјәт чәһәтдән јахшылашдырылмышдыр. Аспирантуралары олан али мәктәбләрин сајы артмышдыр. 1970-чи илдә онларын сајы 9-а чатмышдыр (12 али мәктәбдән). Аспирантларын сајы, хүсусән 60-чы илләрин биринчи јарысында хејли артмышдыр. Мәсәлән, әкәр 1960-чы илдә республиканын али мәктәбләриндә 471 аспирант (о чүмләдән 135 нәфәр гијабичи) тәһсил алырдыса, артыг 1962-чи илдә онларын сајы 979 нәфәр (о чүмләдән 295 нәфәр гијабичи), 1964-чү илдә даһа чох, јә'ни 1116 нәфәр (о чүмләдән 427 нәфәр гијабичи) олмушдурса, сонра бу рәгәм азалараг, 1965-чи илдә 955 нәфәр (о чүмләдән 385 нәфәр гијабичи), 1970-чи илдә 676 нәфәр (о чүмләдән 346 нәфәр гијабичи), 1975-чи илдә 590 нәфәр (о чүмләдән 383 нәфәр гијабичи) тәшкил етмишдир.

Кәмијјәтчә азалмаға бахмајараг, аспирантларын тәркиби јахшылашдырылмышдыр. Аспирантураја гәбул мүсабигә гајдасында сечмә јолу илә апарылмыш, көтүрдүјү мөвзу үзәриндә артыг ишләмәјә башлајанлара, дәрч едилмиш әсәрләри оланлара,

[1] Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә. 3-чү чилд, сәһ. 460.
[2] Азәрбајчан КП XXVIII гурултајынын материаллары, Бакы, 1971, сәһ. 48—49.
[3] Бах: «Коммунист» гәзети, 30 август 1979-чу ил.

[1] «Елми вә елми-педагожи кадрлар һазырланмасыны јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 13 ијун 1961-чи ил тарихли, «Елми кадрларын сечилмәсини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 12 мај 1962-чи ил тарихли, «Елми вә елми-педагожи кадрларын һазырланмасыны јахшылашдырмаг һаггында» 16 нојабр 1967-чи ил тарихли, «Елми вә елми-педагожи кадрларын аттестасијасыны даһа да тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һаггында» 18 октјабр 1974-чү ил тарихли гәрарлар вә башга гәрарлар нәзәрдә тутулур.
[2] «Коммунист» гәзети, 7 август 1969-чу ил.

али мәктәбләри фәргләнмә илә гуртаранлара вә бу сәпкидән олан дикәрләринә үстүнлүк верилмишдир. Белә ки, мәсәлән, 1972-чи илдә аспирантураја гәбул едилмиш 153 нәфәрдән 11 нәфәринин чап едилмиш әсәри вар иди, 22 нәфәри сечдији мөвзу үзәриндә артыг ишләмәјә башламышды, 2 нәфәринин ихтиралары варды, 40 нәфәри исә там вә ја гисмән намизәдлик минимумуну вермишди.

Аспирантлар үчүн елми рәһбәрлијә көркәмли алимләр чәлб олунмушдур. Мәсәлән, һәмин 1972-чи илдәки аспирантларын елми рәһбәрләринин 51,1 фаизини, 1979-чу илдә исә артыг 68,4 фаизини Елмләр Академијасынын академикләри, мүхбир үзвләри, елмләр докторлары вә профессорлар тәшкил етмишдир. Аспирантларын һәр ил кечирилән аттестасијасы заманы тәләбкарлыг хејли артмышдыр.

Буларын һамысы аспирант һазырлығы сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә вә аспирантураны мүвәффәгијјәтлә битирәнләрин хүсуси чәкисинин артмасына тәкан вермишдир. Белә ки, әкәр 1970-чи илдә аспирантураны битирәнләрин 46 фаизи диссертасија мүдафиә етмиш вә ја диссертасијаларыны мүдафиәјә тәгдим етмишдисә, 1978-чи илдә беләләринин сајы 70,8 фаизә чатмышдыр.

60—70-чи илләрдә надир сајылан ихтисаслар вә елмин јени саһәләри үзрә мүәллимләр һазырланмасы үчүн мәгсәдли аспирантурадан кениш истифадә едилмишдир. Аспирантурада охумаг үчүн Азәрбајчандан Москванын, Ленинградын вә өлкәнин динәр шәһәрләринин елми мүәссисәләринә вә али мәктәбләринә надрлар көндәрилмишдир. Онлар аспирантураны мүвәффәгијјәтлә баша вурдугдан сонра республикаја гајытмышлар.

Даһа ихтисаслы профессор-мүәллим һеј'әти кадрлары һазырламағын мүһүм формасы елмләр намизәди олан мүәллимләрин докторлуг диссертасијасы јазмалары үчүн, ССРИ Назирләр Советинин 13 ијул 1961-чи ил тарихли гәрарында нәзәрдә тутулдуғу кими, бир ил мүддәтинә педагожи ишдән азад едилмәклә елми ишчи вәзифәсинә кечирилмәси олду. 1962—1973-чү илләр әрзиндә республиканын али мәктәбләринин елмләр намизәдләри олан мүәллимләриндән 113 нәфәри елми ишчилијә кечирилди. Онларын үчдә ики һиссәси докторлуг диссертасијасыны мүвәффәгијјәтлә мүдафиә етмиш вә ја өз диссертасијаларыны мүдафиә үчүн һазырламышды.

Али мәктәбләрдә чалышан мүәллимләрдән бир чоху педагожи иши давам етдирмәклә јанашы, намизәдлик вә докторлуг диссертасијаларыны һазырламыш вә мүдафиә етмишди.

1967-чи илдән е'тибарән өлкәнин габагчыл али мәктәбләри нәздиндә али мәктәб мүәллимләринин ихтисасы артырма факүлтәләри ачылмаға башламышды. Һәмин илдә С. М. Киров адына АДУ-да да али мәктәбләрин ријазијјат, физика вә кимја мүәллимләринин ихтисасыны артырмаг үчүн белә бир факүлтә ачылмышды.

1967-чи илдән е'тибарән габагчыл сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә, али мәктәбләрдә вә елми-тәдгигат идарәләриндә али мәктәб мүәллимләринин 3 ајлыг тәчрүбә кечмә практикасына башланылды.

Республиканын али мәктәбләриндә профессор-мүәллим һеј'әтинин ихтисасынын артырылмасынын белә сәмәрәли формаларындан кениш истифадә едилмиш вә едилир. 1967—1978-чи илләр әрзиндә алты мин нәфәрдән чох мүәллим бу јолла өз ихтисасыны артырмышдыр.

Инди Азәрбајчанда јүксәк ихтисаслы бөјүк профессор-мүәллим һеј'әти ордусу вардыр. Бу ордунун сыраларында 7 мин нәфәрдән чох адам, о чүмләдән 400 нәфәрдән артыг елмләр доктору вә 3 минә јахын елмләр намизәди, һабелә досент фәалијјәт көстәрир.

Али мәктәбләрин тәдрис иши даим тәкмилләшдирилирди. Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 3 сентјабр 1966-чы ил тарихли гәрарына әсасланараг, 1966-чы ил октјабрын 11-дә «Мүтәхәссисләр һазырлығыны јахшылашдырмаг, али вә орта ихтисас тәһсилинә рәһбәрлији тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етдиләр. Һәмин гәрарда мүтәхәссисләр һазырланмасы ишиндәки чидди нөгсанлар вә чатышмајан чәһәтләр гејд едилир вә буналары арадан галдырмағын јоллары мүәјјән едилирди. Ән мүһүм нөгсан ондан ибарәт иди ки, али тәһсилли мүтәхәссисләр һазырлығынын кејфијјәти елми-техники тәрәггинин сәвијјәсинә һәлә тамамилә ујғун кәлмирди. Академик борча көрә тәләбәләрин али мәктәбләрдән чыхарылмасы сәвијјәси јүксәк иди. Тәкчә ону гејд етмәк кифајәтдир ки, 1965/66-чы тәдрис илинин јекунларына көрә Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин али мәктәбләриндә имтаһанлара бурахылмыш олан 46,6 мин тәләбәдән 17,6 мин нәфәри, јә'ни 37,8 фаизи гејри-кафи гијмәт алмышды[1]. Али мәктәбләрин әјани шө'бәләринин тәләбәләриндән 2,4 фаизи, ахшам шө'бәләри тәләбәләринин 3,9 фаизи вә гијаби шө'бәләри тәләбәләринин 7,3 фаизи академик борча көрә чыхарылмышды. Гәрарда һәмчинин али мәктәбләрин истеһсалатла зәиф әлагә сахламасы нәтичәсиндә тәләбәләрин истеһсалат практикасынын јарытмаз вәзијјәтдә олмасы да гејд едилирди.

Бүтүн бу нөгсанлары арадан галдырмаг вә ихтисасынын јахшы билән, кениш сијаси билијә малик мүтәхәссисләр һазырлығынын көкүндән јахшылашдырмаг мәгсәди илә гаршыда дурағыдакы вәзифәләр гојулурду: али тәһсилли мүтәхәссисләр һазырлығынын кејфијјәтини елми, техники, мәдәнијјәтин мүасирлијинә сәвијјәсинә ујғунлашдырмаг; мүтәхәссисләр һазырланмасы вә онларын бөлүшдүрүлмәсинин республиканын халг тәсәррүфаты-

[1] Азәрбајчан ССР ОИМДА, ф. 2672, сијаһы 4, иш 27, в. 60.

нын еһтијаҹына ујғун тәрздә перспектив планлашдырылмасы ишини гајдаја салмаг; али мәктәбләрин мадди-техники базасыны мөһкәмләтмәк, онларын лабораторијаларыны ән јени аваданлыг вә техника илә тә'мин етмәк; али мәктәбләрин истеһсалатла әлагәсини кенишләндирмәк; али тәһсилли кадрлар һазырланмасында башлыҹа рол ојнајан әјани шө'бәләрә гәбул планларыны артырмаг.

Һәмин гәрарын тәләбләринә ујғун олараг, ССРИ Назирләр Совети 1969-ҹу илин јанварында али мәктәбләр һаггында јени Әсаснамәни тәсдиг етди[1]. 1969-ҹу ил јанварын 16-да Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети дә өз нөвбәсиндә белә Әсаснамә тәсдиг етмишди[2]. Бу јени Әсаснамәнин јүксәк биликли, марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә, елмин вә техниканын ән јени наилијјәтләринә јијәләнмиш мүтәхәссисләр һазырланмасы үчүн хүсуси әһәмијјәти варды. Јени Әсаснамә али мәктәбләрин мүрәккәб вә мәс'улијјәтли вәзифәләрини конкрет шәкилдә мүәјјән етди.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәтинин рәһбәрлији алтында һәјата кечирилән бу тәдбирләр халг тәсәррүфатынын, дөвләт гуруҹулуғунун вә мәдәни гуруҹулуғун мүхтәлиф саһәләри үчүн ихтисаслы мүтәхәссис кадрлар һазырлығынын тәкмилләшдирилмәсиндә мүһүм рол ојнады.

Республиканын али мәктәбләриндә тәләбәләрин коммунист тәрбијәсинә чох бөјүк гајғы көстәрилир. Бу тәрбијә иши тәдрис, елми-тәдгигат вә ичтимаи-сијаси ишин вәһдәти әсасында апарылыр. Тәләбәләрин коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасы, идеја-сијаси тәрбијәсинин, әмәк вә әхлаг тәрбијәсинин сых бирләшмәсинин тә'мин едилмәси ишинә комплекс јанашмә һаггында Сов. ИКП XXV гурултајынын көстәриши мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилир.

Бу мәсәләләрә али мәктәбләрин бүтүн кафедралары даим диггәт јетирирләр. Лакин ичтимаи елмләр кафедралары тәрбијә ишинә хүсуси гајғы көстәрирләр. Республиканын али вә орта ихтисас тәһсили мәктәбләриндә һәјата кечирилән бүтүн идеја-тәрбијә ишини әлагәләндирмәк мәгсәдилә 1971-ҹи илдә Азәрбајҹан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин ичтимаи елмләр тәдриси шө'бәси јанында тәләбә кәнҹләрин коммунист тәрбијәси үзрә Елми-Методики Шура (ЕМШ) јарадылмышдыр.

Һәмин Елми-Методик Шуранын төвсијәләри илә республиканын али мәктәбләриндә тәләбәләрин тәрбијәси үзрә бүтүн тә'лим дөврү үчүн нәзәрдә тутулмуш комплекс планлар ишләниб-һазырланмышдыр. Мүнтәзәм сурәтдә коммунист тәрбијәси мәсәләләринә һәср олунмуш елми-нәзәри вә елми-практики конфранслар кечирилир. 1977-ҹи илдә Азәрбајҹан КП Бакы Комитәси илә бирликдә тәләбә кәнҹләрин коммунист тәрбијәсинә ком-

[1] «Вестник высшей школы», 1969, № 3, сәһ. 3.
[2] Азәрбајҹан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијинин архиви, ф. 1, сијаһы 3, иш 1, в. 9.

плекс јанашылма мәсәләләри үзрә али мәктәбләрарасы елми практики конфранс кечирилмишдир.

Республиканын бир сыра али мәктәбләри (Нефт вә Кимја Институту, Политехники Институту, Мүһәндис-Иншаат Институту вә с.) бүтүн тә'лим мүддәти үчүн тәләбәләрлә идеја-тәрбијә иши үзрә комплекс планларын ишләниб-һазырланмасы вә һәјата кечирилмәси саһәсиндә гијмәтли тәҹрүбә топламышлар. Һәмин планлар тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәсинин әсасыны тәшкил едән марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн формалашмасы үчүн али мәктәбләрин ректорлуглары, кафедралары, партија, һәмкарлар иттифагы, комсомол тәшкилатлары тәрәфиндән һәјата кечирилән әсас тәдбирләри—әмәк, мә'нәви, бејнәлмиләл, һәрби-вәтәнпәрвәрлик, естетик, физики тәрбијә тәдбирләрини әһатә едирди. Бу планлар мүхтәлиф курсларын тәләбәләринә фәргләндирилмиш тәрздә јанашылманы, һабелә тәләбәләрин ичтимаи-сијаси практикасыны нәзәрдә тутур.

1977-ҹи илдә Азәрбајҹан КП Бакы Комитәсинин бүросу Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарларындан ирәли кәлән вәзифәләрлә әлагәдар олараг тәләбәләрин тә'лиминә, идеја-сијаси вә мә'нәви тәрбијәсинә комплекс јанашылманын тә'мин едилмәси үзрә М. Әзизбәјов адына Нефт вә Кимја Институту партија тәшкилатынын вә ректорлуғунун иш тәҹрүбәсини мүзакирә едәрәк, кениш јајылмаг үчүн төвсијә етмишдир.

Али мәктәбләрдә бүтүн тәдрис просеси, тәләбәләрин истеһсалат практикасы, тәдрис семестрләри, иншаат дәстәләриндә иштиракы, дәрсдәнкәнар вахтларда кечирилән ичтимаи-сијаси практикасы, мүһазирәләр, мүсаһибәләр, дискуссијалар, елми конфранслар, истеһсалат ветеранлары вә габагҹыллары илә, елм вә мәдәнијјәт хадимләри илә көрүшләр, совет халгынын дөјүш вә әмәк шөһрәти јерләринә тәнәззөһләр, олимпиадалар, бәдии өзфәалијјәт бахышлары вә фестивалларынын кечирилмәси, бәдән тәрбијәси, идман иши вә бир чох дикәр тәдбирләр кәнҹләрин тәрбијәси вәзифәләринин мүвәффәгијјәтлә һәлл едилмәсинә имкан верир.

Тәләбәләрин мәнзил вә мәишәт шәраитинә Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәти даим бөјүк гајғы көстәрирләр. 1967-ҹи вә 1971-ҹи илләрдә Азәрбајҹан КП МК вә республика Назирләр Совети бунунла әлагәдар бир сыра мүһүм сәнәдләр гәбул етмишләр. Бунун нәтиҹәсиндә 60-ҹы илләр әрзиндә тәләбә јатагханаларынын саһәси үч дәфәдән чох артмышдыр. Бу истигамәтдә кедән тикинти ишләри 70-ҹи илләрдә даһа бөјүк вүс'әт алмышдыр. 1978-ҹи илдә тәләбә јатагханаларынын үмуми саһәси 147 мин квадрат метрдән чох олмушду. Бу рәгәм демәк олар ки, али мәктәбләрин тәдрис вә јашајыш биналарынын 1959-ҹу илдәки саһәсинә (153,2 мин квадрат метрә) бәрабәр иди. Тәләбә јатагханаларынын инвентарла тә'мин олунмасы дә хејли дәрәҹәдә јахшылашдырылды. Јени јатагхана биналарында мәшғәлә үчүн

аваданлыгла тәчһиз едилмиш ајрыча отаглар, «гырмызы кушәләр» јарадылды, мәнишәт хидмәти кенишләндирилди.

Али мәктәбләрдә јени јемәкханалар вә буфетләр јарадылды. Тәкчә доггузунчу бешиллик әрзиндә али мәктәбләрдәки ичтимаи-иашә мүәссисәләринин хидмәт күчү, демәк олар ки, ики дәфә артмышды. Тәләбәләрә көстәрилән тибби хидмәт дә хејли јахшылашдырылмышдыр. Һазырда республиканын али мәктәбләринә 5 поликлиника, 11 һәким мәнтәгәси, 6 фелдшер сәһијјә мәнтәгәси вә 8 стомотоложи кабинет хидмәт едир.

Дөвләт һәр ил али мәктәбләрин еһтијачлары үчүн тәхсисаты артырыр, тәләбәләри онларын сәмәрәли тәһсили, елми иши, марағлы истираһәти, шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы үчүн илдән-илә даһа кениш имканларла тә'мин едир. Әкәр 1971-чи илдә али мәктәбләрин сахланылмасына бүдчә үзрә тәхсисат 41,6 милјон манат тәшкил едирдисә, 1975-чи илдә бу тәхсисат артыг 54,7 милјон манат олмушду. Әкәр али мәктәбләр үчүн елми ләвазимат вә тәдрис аваданлығы әлдә едилмәсинә алтмышынчы илләрдә орта һесабла һәр ил тәгрибән 2 милјон манат хәрчләнирдисә, доггузунчу бешилликдә бу мәсрәф демәк олар ки, икигат артмышды. 1972-чи ил сентјабрын 1-дән е'тибарән али мәктәб тәләбәләринин тәгаүдләри орта һесабла 25 фаиз артмышдыр.

Коммунист Партијасы вә Совет дөвләтинин даими гајғысы нәтиҹәсиндә, даим артан профессор-мүәллим һеј'әтинин бөјүк јарадычы әмәји, ректорлугларын, партија тәшкилатларынын вә ичтимаи тәшкилатларын сә'јләри сајәсиндә республиканын али мәктәбләри дөвләт, игтисади вә мәдәни гуручулуғун бүтүн саһәләри үчүн јүксәк ихтисаслы кадрлар һазырлығыны кетдикҹә кенишләндирир вә јахшылашдырырлар. 1959—1979-чу илләр әрзиндә республиканын али мәктәбләри 240 мин нәфәр али тәһсилли мүтәхәссис һазырламышдыр. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, мүтәхәссисләр бурахылышы илдән-илә артырды ки, буну да ашағыдакы ҹәдвәлдә ајдын көрмәк олар:

	1959-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1979
Республиканын али мәктәбләри тәрәфиндән мүтәхәссисләр бурахылышы (мин нәфәрлә)	41,2	52,5	80,1	67,3

Республиканын халг тәсәррүфатынын тәләбаты артдыгҹа, јени сәнаје саһәләри мејдана чыхдыгҹа, елм вә техника инкишаф етдикҹә кадрлар һазырлығы саһәсиндә ихтисас даирәси кенишләнир. Мәсәлән, 1960-чы илдә Азәрбајҹан ССР-ин али мәктәбләриндә тәләбәләр 80 ихтисас үзрә тәһсил алдығы һалда, 1965-чи илдә артыг 120 ихтисас үзрә тәһсил алырдылар. Һәмин илләрдә јүнкүл сәнаје вә јејинти мәһсуллары сәнајеси үчүн машынгајырма вә електрик машынгајырма, ҹиһазгајырма вә електрик ҹиһазгајырма ихтисаслары үзрә мүтәхәссисләр һазырлығы даһа артыг инкишаф тапмышдыр.

Сәккизинчи бешиллик дөврүндә (1966—1970-чи илләрдә) мүһәндисләр бурахылышы нефт кимјасы үзрә үч дәфә, енеркетика үзрә ики дәфәдән чох, радиотехника вә рабитә үзрә беш дәфәдән чох, кимја технолокијасы үзрә демәк олар ки, ики дәфә јарым, чохишләнән маллар технолокијасы үзрә он дәфә, иншаат вә игтисадијјат үзрә, демәк олар ки, ики дәфә, мүәллимләр һазырлығы үч дәфәдән чох артмышды.

Доггузунчу бешилликдә (1971—1975-чи илләр) республиканын али тәһсилли мүтәхәссисләрә олан тәләбатынын өјрәнилмәси нәтиҹәсиндә бир сыра јени ихтисаслар, о ҹүмләдән јарымкечиричиләр вә диелектрикләр, чохканаллы електрик рабитәси, ағач е'малы технолокијасы, тәтбиги кеодезија, декоратив-тәтбиги инҹәсәнәт, рәсмхәт вә рәсм, һабелә физики електроника, картографија, ентомолокија вә микробиолокија ихтисаслары үзрә мүтәхәссисләр һазырланмасына башланылмышды.

Нефтчи мүтәхәссисләр (53 фаиз), иншаатчы-һидромелиораторлар (2,5 дәфә), һүгугшүнаслар (75 фаиз), педагоглар (34 фаиз) бурахылышы хејли артмышды.

Азкомплексли кәнд үмумтәһсил мәктәбләринин тәләбатыны өдәмәк үчүн педагожи али мәктәбләрдә бә'зи ихтисаслар үзрә икипрофилли һазырлыг тәтбиг олунмушду. Мәсәлән, биолокија әлавә «кимја», кимја әлавә «физика», рәсмхәт вә рәсм әлавә «әмәк» ихтисаслары илә бирликдә өјрәнилирди.

1978-чи илдә республикада али тәһсилли мүтәхәссисләр һазырлығы (бурахылыша көрә) ашағыдакы нисбәтдә олмушду: университет ихтисаслары вә педагожи ихтисаслар—47,0 фаиз, мүһәндис ихтисаслары— 26,8 фаиз, игтисад ихтисаслары—11,9 фаиз, кәнд тәсәррүфаты ихтисаслары—5,0 фаиз, тибб вә бәдән тәрбијәси ихтисаслары—7,8 фаиз, инҹәсәнәт ихтисаслары—1,5 фаиз тәшкил етмишди.

Онунҹу бешиллик дөврүндә (1976—1980-ҹи илләр) Азәрбајҹанын али мәктәбләри 158 ихтисас үзрә, о ҹүмләдән елмин вә техниканын ән јени истигамәтләри үзрә ихтисаслы мүтәхәссис кадрлар һазырламышлар.

Инкишаф етмиш социализм вә кениш коммунизм гуручулуғу дөврү республиканын али мәктәбләриндә чалышан профессор-мүәллим һеј'әтинин елми-тәдгигат фәалијјәти саһәсиндә ән бөјүк мүвәффәгијјәтләр дөврүдүр.

Коммунизм гуручулуғунун әзәмәтли вәзифәләри, кетдикҹә даһа кениш инкишаф тапмагда олан елми-техники ингилаб вә бу ингилабын наилијјәтләринин социалист тәсәррүфат системинин үстүнлүкләри илә үзви сурәтдә бағламаг зәрурилијјәти, һәм тәдрис мәркәзи кими, һәм дә елми-тәдгигат мәркәзи кими али мәктәбләр гаршысында кетдикҹә даһа мүһүм тәләбләр ирәли сүрүр. Партија гурултајларынын, Сов. ИКП МК Пленумларынын гәрарларында, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин

нии, үмумиҹәтлә, али мәктәби инкишаф етдирмәк вә хүсусилә али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишинин јахшылашдырмаг мәсәләләринә даир хүсуси гәрарларында өлкәнин али мәктәбләриндә елми-тәдгигатлары кетдикҹә даһа да кенишләндирмәјин конкрет вәзифәләри вә бу вәзифәләри јеринә јетирмәјин јоллары мүәјјәнләшдирилмишдир.

Азәрбајҹан КП МК вә республика Назирләр Совети республикада, о ҹүмләдән онун али мәктәбләриндә елмин инкишаф етдирилмәсинә даим диггәт јетирир вә һәр васитә илә көмәк көстәрирләр. Азәрбајҹан КП МК-нын август (1969-ҹу ил) вә октјабр (1971-ҹи ил) Пленумлары гәрарларынын елми тәдгигатларын кејфијјәтини јүксәлтмәк вә бу тәдгигатларын нәтиҹәләрини истеһсалата тәтбиг етмәк ишиндә бөјүк әһәмијјәти олмушдур.

Али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишинин тәшкилиндә, планлашдырылмасында вә она рәһбәрликдә Азәрбајҹан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлијин мүһүм рол ојнајыр. Назирлик өз системиндә олан али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишләринин апарылмасына рәһбәрлији, онлары әлагәләндирмәјин вә онлара нәзарәтн һәјата кечирир. Республиканын чох бөјүк јүксәк ихтисаслы алимләр ордусуна, хејли артмыш мадди-техники базаја малик олан али мәктәбләри өзүнүн елми-тәдгигат фәалијјәтини, онун проблематикасыны хејли кенишләндирирләр. Бу фәалијјәт коммунизм гуруҹулуғунун тәләбләри илә, сосиалист истеһсалынын, мәдәни инкишафын тәләбаты илә кетдикҹә даһа сых узлашдырылыр.

Республиканын али мәктәбләриндә апарылан елми-тәдгигатларын малијјәләшдирилмәсинә дөвләт тәхсисатлары илдән-илә артыр: әкәр 1965-ҹи илдә бу тәхсисатлар 510,4 мин маната бәрабәр идисә, 1979-ҹу илдә 1757,5 мин манат олмуш, јә'ни 14 ил әрзиндә 3 дәфәдән чох артмышдыр. Бундан әлавә, али мәктәбләр мүәјјән мөвзуларын ишләнилмәси үчүн бағланылан тәсәррүфат мүгавиләләри үзрә мүәссисәләрдән вә идарәләрдән дә хејли вәсаит алырлар. Әкәр 1959-ҹу илдә али мәктәбләр (Азәрбајҹан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији системинин) тәсәррүфат мүгавиләләри үзрә көтүрүлмүш иш үчүн 440 мин манат алмышдыса, 1978-ҹи илдә бу вәсаитин мәбләғи 8674 мин манат, јә'ни 20 дәфә чох олмушдур.

Јеткин сосиализм дөврүндә али мәктәбләрин елми-тәдгигат ишинин инкишафында ән мүһүм сәҹијјәви ҹәһәт истеһсалатла сых әлагәдән, онун еһтијаҹларынын өдәнилмәсиндән, елми билаваситә мәһсулдар гүввәјә чевирмәкдән ибарәтдир.

Бу әсас вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә башлыҹа ролу али мәктәбләрин проблем вә саһә лабораторијалары ојнајыр. Азәрбајҹанда нефт сәнајесинин автоматлашдырма үзрә илк проблем лабораторијасы 1957-ҹи илдә Нефт вә Кимја Институтунда јарадылмышды. 1979-ҹу илә јахын республиканын али мәктәбләриндә артыг 20 проблем лабораторијасы фәалијјәт көстәрирди. Мүвафиг назирликләрин вә баш идарәләрин елми тапшырыгларыны ишләјиб-һазырламаг мәгсәдилә илк саһә лабораторијалары 1962-ҹи илдә Нефт вә Кимја Институтунда вә Политехник Институтда мејдана чыхмышды. 1979-ҹу илдә исә республиканын али мәктәбләриндә артыг 15 саһә лабораторијасы ишләјирди.

Республиканын али мәктәбләриндә көрүлән елми тәдгигат ишләринин сифаришчиләри һәм дә Азәрбајҹан әразисиндән кәнарда јерләшән бир чох мүәссисәләр, истеһсалат бирликләридир. Мәсәлән, 1978-ҹи илдә республиканын институтлары Үмумиттифаг елми-истеһсалат бирлији «Сојузгазавтоматика», «Түркмәннефт» истеһсалат бирликләри, Ленинград елми-истеһсалат бирлији «Пластополимер», Таллин електротехника заводу илә вә дикәр мүәссисәләрлә бағлаимыш мүгавиләләр әсасында мөвзуләр ишләмишләр. 1979-ҹу илдә тәсәррүфат мүгавиләли мөвзуларын јеринә јетирилмәсиндә республика али мәктәбләринин бүтүн елми-педагожи ишчиләринин 46 фаизи иштирак етмишдир.

Али мәктәбләри кафедраларында вә лабораторијаларында апарылан елми тәдгигатларын нәтиҹәләри кетдикҹә даһа фәал сурәтдә истеһсалата тәтбиг олунур вә бунлардан даһа чох игтисади сәмәрә алыныр: әкәр доггузунҹу бешилликдә бу игтисади сәмәрә 5,9 милјон манат олмушдуса, 1979-ҹу илдә һәмин көстәриҹи артыг 20,1 милјон манат тәшкил етмишдир.

Республика али мәктәбләринин алимләри тәрәфиндән ихтиралар үчүн алынан мүәллифлик шәһадәтнамәләринин сајы дурмадан артыр: доггузунҹу бешилликдә бунларын сајы 306, јә'ни орта һесабла илдә 61, 1976—1979-ҹу илләрдә исә 516, јә'ни орта һесабла илдә 129 (1979-ҹу илдә 201) олмушдур. Бир сыра ихтиралар хариҹи өлкәләрдә дә патентләнмишдир. Мәсәлән, 1977-ҹи илдә «Сујун дузсузлашмасынын ләнкидилмәси системи» вә «Бухарландырыҹы» ихтиралары Италијада, Испанијада, Франсада, Јапонијадә, Венесуелада, «Дахили јанма мүһәррикинин иш үсулу» ихтирасы исә АБШ-да, Инкилтәрәдә, Франсада, Италијада, АФР-дә патентләнмишдир.

Али мәктәбләрдә апарылан елми-тәдгигат ишинин мигјасынын вә нәтиҹәләринин дурмадан артмасы чохлу монографијаларда, әсәрләрдә, мәгаләләрдә, дәрсликләрдә, дәрс вәсаитләриндә вә кетдикҹә сајы артан дикәр нәшрләрдә өз ифадәсини тапыр. Республиканын бир сыра али мәктәбләриндә хүсуси нәшријјат шө'бәләри јарадылмышдыр. Бу шө'бәләрин фәалијјәт мигјасы илдән-илә кенишләнир.

Азәрбајҹан алимләринин әсәрләри тәкҹә јерли нәшријјатлар тәрәфиндән дејил, һәм дә Үмумиттифаг нәшријјатлары тәрәфиндән дәрҹ олунур вә онлардан бүтүн өлкәнин мүвафиг али мәктәбләриндә истифадә едилир. Мәсәлән, АДУ-нун профессору М. Рәсуловун «Контур интегралы методунун тәтбиги» адлы монографијасы ССРИ Елмләр Академијасынын «Наука» нәшријјаты тәрәфиндән бурахылмыш вә механика-ријазијјат, физика факүлтәләринин јухары курс тәләбәләринин, аспирантла-

ры вә елми ишчиләрин истифадәси үчүн нәзәрдә тутулмушдур. АДУ-нун профессору Ј. Әмәизадәнин ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији тәрәфиндән университетләрин тәләбәләри үчүн дәрслик кими төвсијә едилмиш «Еластиклик нәзәријјәси» китабы «Высшаја школа» нәшријјатында бурахылмышдыр. АДУ-нун профессору Н. Гочајевин али мәктәбләрин физика ихтисаслары үчүн «Оптика» адлы дәрс вәсаити јенә дә һәмин нәшријјатда һазырланмышдыр. АДУ-нун досенти В. Ағајевин «Биостратиграфија вә онун практик әһәмијјәти» адлы китабы мәркәзи нәшријјатлардан бири олан «Недра» тәрәфиндән бурахылмышдыр. «Мысл» нәшријјатында бурахылан «Чохмилләтли совет журналистикасы» монографијасынын мүәллифләриндән бири досент Ш. Һүсејновдур. АДУ-нун профессору, сијаси игтисад кафедрасынын мүдири Т. Вәлијев «Высшаја школа» нәшријјаты тәрәфиндән бурахылмыш вә али мәктәбләрин игтисад ихтисаслары үчүн нәзәрдә тутулмуш «ССРИ-нин вә харичи өлкәләрин игтисади тарихи» дәрслијинин мүәллифләриндән бириднр вә и. а. Үмумиттифаг нәшријјатлары тәрәфиндән бурахылмыш китаблар арасында Азәрбајчан алимләри А. Х. Мирзәчанзадәнин, Т. М. Әлијевин, А. М. Шаһназаровун, А. А. Мустафајевин, К. М. Гулузадәнин (М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Нефт вә Кимја Институту) вә башгаларынын әсәрләри вардыр.

Республиканын али мәктәбләриндә елми-тәдгигат иши Азәрбајчан ССР-ин Елмләр Академијасы вә дикәр елми-тәдгигат мүәссисәләри илә, Иттифагын, гардаш республикаларын али мәктәбләри вә елми идарәләри илә сых әлагәдә апарылыр. Бир сыра харичи өлкәләрин алимләри илә әлагәләр кенишләндирилир. Республиканын али мәктәбләриндә мүхтәлиф елми проблемләр вә елми билик истигамәтләри үзрә республика вә Үмумиттифаг мигјаслы елми конфранслар, симпозиумлар, мүшавирәләр кечирилир. Мәсәлән, 1975—1979-чу илләр әрзиндә Азәрбајчанын али мәктәбләриндә 45 республика мигјаслы вә 15 Үмумиттифаг мигјаслы елми вә елми-техники конфранс кечирилмиш, бу конфрансларда үмумән Азәрбајчан алимләри илә јанашы, дикәр совет республикаларындан кәлмиш 2530 алим вә харичи өлкәләрдән дә'вәт олунмуш 121 алим иштирак етмишдир.

Али мәктәбләрин апардыглары елми-тәдгигат ишләриндә тәләбәләр кетдикчә даһа фәал иштирак едирләр: әкәр 1970-чи илдә бу ишә тәләбәләрин јалныз 12 фаизи чәлб олунмушдуса, 1979-чу илдә бунларын сајы 90 фаизә гәдәр олмушдур. Тәләбәләрин елми-тәдгигат ишләринә рәһбәрлији тәләбәләрин елми-тәдгигат ишләри үзрә республика шурасы вә онун али мәктәбләрдәки шуралары һәјата кечирирләр. Тәләбәләрин елми-тәдгигат ишиндә иштирак формалары мүхтәлифдир. Бу формалара кафедралар нәздиндә елми дәрнәкләр, кафедралар тәрәфиндән дөвләт бүдчәси вә тәсәррүфат мүгавиләләри үзрә мөвзуларын ишләниб-һазырланмасында иштирак, даими фәалијјәт көстәрән республика вә Үмумиттифаг тәләбә ишләри мүсабигәләриндә иштирак, тәләбә конструктор бүроларында вә дикәр тәләбә елми бирликләриндә әмәкдашлыг, тәләбәләрин билавасытә тәдрис просесинин кедишиндә апарылан елми-тәдгигат ишиндә сон вахтлар кениш јајылмыш иштиракы кими формалар аиддир. Республика Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији коллекијасынын гәрарына әсасән, 1977-чи ил сентјабрын 1-дән тәләбәләрин тәдрис-тәдгигат иши (ТТТИ) вачиб гајдада бүтүн али мәктәбләрин тәдрис планларына дахил едилмишдир. Бу иш тәдрис просесинин бүтүн елементләрини әһатә едир.

Инкишаф етмиш сосиализм мәрһәләсиндә республиканын али мәктәбләриндә чалышан алимләр тәрәфиндән елмин бүтүн саһәләринин инкишаф етдирилмәсиндә көркәмли наилијјәтләр әлдә едилмишдир. Һәчмин мәһдудлуғу үзүндән бурада нәинки ән мүһүм елми наилијјәтләри характеризә етмәк, һәтта бунлары садаламаг белә мүмкүн дејилдир. Биз охучуну, бунунла бир вахтда нәшр олунан хүсуси монографијаја—Азәрбајчан али мәктәбинин 60 ил әрзиндәки инкишафына һәср едилмиш, республиканын али мәктәбләриндә чалышан алимләрин елмин тәрәггисинә төһфәсиндән мүфәссәл бәһс едән монографијаја мүрачиәт етдиририк.

Јүксәк ихтисаслы күчлү профессор-мүәллим һеј'әти коллективләринә, јахшы мадди-техники базаја малик кениш али мәктәб шәбәкәси олан Азәрбајчанын Совет Иттифагынын милли кадрлар һазырланмасы саһәсиндә гардаш сосиалист өлкәләринә, хүсусән, мүстәмләкә зүлмүндән азад олмуш вә мүстәгил инкишаф јолуна гәдәм гојмуш өлкәләрә көстәрдији чох гијмәтли көмәкдә мүәјјән пајы вардыр.

Бу көмәк Совет али мәктәбләри вә техникумларында, һабелә али мәктәбләрин аспирантуралары вә елми-тәдгигат институтлары васитәсилә харичи өлкә вәтәндашларына тәһсил вермәк, билаваситә харичи өлкәләрдә тәдрис мәркәзләри јаратмаг, ораја ихтисаслы совет мүтәхәссисләринин мүәллим, мәсләһәтчи, тәрчүмәчи сифәтилә е'зам етмәк јолу илә вә дикәр јолларла көстәрилир. Азәрбајчанын али мәктәбләри харичи өлкәләрдә милли мүтәхәссис кадрлар һазырланмасына көмәјин бүтүн бу формаларында фәал иштирак едир.

Азәрбајчанын али мәктәбләриндә тәһсил алмаға илк дәфә олараг 1956-чы илдә Албанија вә Болгарыстандан 40 тәләбә кәлмишди. Лакин Азәрбајчан али мәктәбләриндә харичи өлкәләр үчүн милли кадрлар һазырланмасы 60-чы илләрдә кениш вүс'әт алды. 1962-чи илдә Республика Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији јанында харичи әлагәләр вә әчнәби тәләбәләрлә иш шө'бәси јарадылды, 1971-чи илдә исә әчнәби тәләбәләрин ишләри үзрә Азәрбајчан Республика Шурасы вә онун әмәли органы—Шуранын Кәтиблији тәшкил едилди.

Харичи өлкәләр үчүн республикада мүтәхәссис кадрлары

һазырлығынык әсас базасы—М. Әзизбәјов адыка Азәрбајчан Нефт вә Кнмја Институту вә С. М. Киров адыка Азәрбајчак Дөвләт Уннверситетидир. Һәр кки алк тәһскл очағыкда әчнәбк вәтәндашларыи тәһснлн үзрә хүсуси деканлыглар јарадылмышдыр. Нефт вә Кимја Икститутунда нәздиидә 1961-чи клдә Үмумиттифаг әһәмијјәти газакмыш олан һазырлыг факүлтәск јарадылмышдыр. Һәмин факүлтә мөвчуд олдуғу илк 9 ил әрзиндә ССРИ алн мәктәбләринә дахил олмаг үчүк Асијаны, Африканык вә Латын Американык 32 өлкәсиндән кәлмиш 1800 нәфәрдән чох адам һазырламышдыр. Әчнәбн тәләбәләр һәм дә республиканык дикәр али тәһсил очагларында—Тибб, Халг Тәсәррүфаты, Кәнд Тәсәррүфаты нистнтутларында, Консерваторијада тәһсил алырлар.

Совет Иттифагынын али мәктәбләриндә тәһсил алмаг үчүн харичи өлкәләрдән кәлән кәнчләр тәһсклә чиддк јакашыр, гыса мүддәтдә рус днлинә елә јнјәләнирләр кн, һәмкк дилдә мүхтәлиф елмләрин әсасларыкы өјрәнә билирләр.

1961—1971-чи илләр әрзиндә республиканык али мәктәбләрини Болгарыстандан, Мачарыстандан, АДР-дән, Кубадак, Әфганыстандак, Әлчәзаирдәк, Анголадан, Бирмадак, Һиндистакдан, Индонезијадак, Јәмәндән, Малидән, Никеријадак, Тогодак, Ефиопнјадан вә бир чох харичк өлкәләрдәк кәлмиш 272 тәләбә мүвәффәгијјәтлә гуртармышдыр. Јенә һәмик илләрдә 9 харичи өлкәдәк кәлмиш 28 кәфәр Азәрбајчан али мәктәбләринин аспирантурасында тәһсил курсуну кечмиш вә камнзәдлик диссертасијалары мүдафиә етмишдир.

Азәрбајчаның али мәктәбләриндә харичк өлкәләр үчүн мүтәхәссисләр һазырлығы 70-чи илләрдә даһа бөјүк вүс'әт алмышдыр: әкәр 1971-чи илдә бурада 43 өлкәдән 943 нәфәр әчнәбк тәләбә тәһсил алырдыса, 1979-чу илдә 70 өлкәкки 1915 нәфәр тәләбәси олмушдур. Тәкчә доггузунчу бешиллик дөврүндә (1971-1975-чи илләрдә) 543 кәфәр әчнәби тәләбә республиканын али мәктәбләрини мүвәффәгијјәтлә гуртармыш, 13 нәфәр камизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмишдир. 1972—1979-чу илләр әрзиндә республика али мәктәбләринин аспирантураларына Болгарыстандан, АДР-дән, ПХР-дәк, ВСР-дән, Сурнјадан, Мисирдән, Ирагдан, Бангладешдәк, Әфганыстандак кәлмиш 122 нәфәр гәбул едилмишдир. 1978-чи илдә Азәрбајчанда 21 харичк өлкәнин 80 вәтәндашы аспирантурада охумушдур.

Республика Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији, али мәктәбләрин ректорлуглары, елми шуралары, кафедралары вә ичтимаи тәшкилатлары харичк өлкә тәләбәләрининн тә'лим вә тәрбијәсинин кејфијјәтинин јүксәлтмәјә даим диггәт јетирирләр.

Сосиалист өлкәләриндән вә инкишаф етмәкдә олан өлкәләрдән бир чох әчнәбк мүтәхәссисләр өз ихтисасыны артырмаг үчүн тәчрүбә кечмәјә Азәрбајчанын али мәктәбләринә кәлирләр. Мәсәлән, 1955-чи илдән 1979-чу илә гәдәр олан мүддәтдә Республика Һәкимләрк Тәкмилләшдирмә Институтуна Монголустан Халг Республикасындан һәкимләр 6 дәфә тәчрүбә кечмәјә кәлмишләр. Бурада тәчрүбә кечмәјә Сомалидән дә һәкимләр кәлибләр. Нефт вә Кимја Институтунда Чехословакијадак, Румынијадак, АДР-дән, Һиндистакдан вә дикәр өлкәләрдән кәлән мүтәхәссисләр тәчрүбә кечмишләр. Республиканын дикәр али мәктәбләриндә Полшадак, Румынијадан, Кубадак, Монголустандан, Чилидәк кәләк мүтәхәссисләр тәчрүбә кечмишләр. Бу гајда илә тәчрүбә кечәнләрин сајы хејлк чохдур. Мәсәлән, тәкчә 1974-чү илдә онлар 174 кәфәр олмушдур.

Республиканын али мәктәбләриндән мүәллим, мәсләһәтчи, тәрчүмәчк сифәтилә ишләмәк үчүн харичә е'зам едиләк кишиләрин сајы илдән-илә артыр. Әкәр 1962—1964-чү илләрдә 36 нәфәр, јә'ни орта һесабла илдә 12 нәфәр көндәрилмишдисә, Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији һәттн илә сәккизинчи бешилликдә (1966—1970-чи илләрдә) харичи өлкәләрә али мәктәбләрин 252 ишчиси, јә'ни орта һесабла илдә 50 кәфәр, доггузунчу бешиллик әрзиндә (1971—1975-чи илләрдә) исә артыг 390 нәфәр, јә'ни орта һесабла илдә 78 кәфәр е'зам едилмишдир.

Азәрбајчанын али мәктәб ишчиләриндән ән чоху Африканын, Асијанын инкишаф етмәкдә олан өлкәләринә көндәрилмишдир. Мәсәлән, 1978-чи илдә республиканын али мәктәб мүәллимләриндән 85 нәфәри Әлчәзаирин, Әфганыстаны, Гвинејанын, Танзанијанык вә Ефиопијанын али мәктәбләриндә чалышмышдыр.

Азәрбајчанын али мәктәбләри харичи өлкәләрин али мәктәбләри вә елми идарәләри илә кениш елми-техники әлагәләри мүхтәлиф формаларда—республиканын али мәктәб ишчиләринин мүһазирәләр охумаг үчүн, бејнәлхалг конгресләрдә, гурултајларда, симпозиумларда иштирак етмәк үчүн е'замијјәтә көндәрилмәси; бирқә елми тәдгигатлар апарылмасы; сосиалист өлкәләринә вә капиталист өлкәләринә стажчылар, аспирантлар көндәрилмәси; сосиалист өлкәләри арасында тәләбәләрин валјутасыз мүбадилә формасында вә дикәр формаларда һәјата кечирирләр. Бу әлагәләр 70-чи илләрдә даһа да кенишләнмишдир. Буна айд јалныз ики мисал кәтирмәк кифајәтдир: 1972-чи илдә Азәрбајчан алимләри харичи өлкәләрин алимләри илә бирликдә 18 елми мөвзу, 12 хүсуси курс ишләјиб һазырламыш, 16 елми иш дәрч етдирмиш, 13 јени методик тәдгигат өјрәкмиш вә тәтбиг етмишләр. Республиканык алимләрк харичи өлкәләрдә 30-дан чох мүһазирә охумушлар. Дикәр мисал: 1977-чи илдә Азәрбајчаның 326 профессору, доссенти, аспиранты вә тәләбәси харичи өлкәләрдә узунмүддәтли елми вә тәдрис е'замијјәтләриндә олмушдур.

Өз нөвбәсиндә, елми стажировка кечмәк, совет елми вә техникасынын наилијјәтләри илә таныш олмаг, тәдрис просе-

сини гојулушуну өјрәнмәк, тәчрүбә мүбадиләси апармаг, мүһазирәләр охумаг вә дикәр елми мәгсәдләр үчүн Азәрбајчанын али мәктәбләринә кәлән харичи өлкә мүтәхәссисләринин, елми-педагожи ишчиләринин сајы да даим чохалыр.

Бакыда кетдикчә даһа чох бејнәлхалг елми мәчлисләрә топлашырлар. Мәсәлән, 60—70-чи илләрдә Азәрбајчанын пајтахтында Гаршылыглы Игтисади Јардым Шурасы (ГИЈШ) өлкәләринин кимјачы алимләринин симпозиуму, ГИЈШ үзвү олан өлкәләрин елми-техники шурасынын ичласы (1964-чү илдә); ГИЈШ үзвләри олан өлкәләрин нефт-кимја үзрә бир груп алим вә мүтәхәссисләринин ичласы (1966-чы илдә); «Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы вә Асија, Африка вә Латын Американын халгларынын милли-азадлыг һәрәкаты» мөвзусунда бејнәлхалг конфранс (1967-чи илдә); Авропанын, Јахын вә Орта Шәргин тектоник хәритәләринин редаксија комитәләринин бејнәлхалг сессијасы (1968-чи илдә); инкишаф етмәкдә олан өлкәләрдә нефт-кимја сәнајесинин инкишафына һәср олунмуш бејнәлхалг симпозиум (1969-чу илдә); Чехословакија, Југославија, АБШ, Франса вә Јапонија алимләринин иштиракы илә тәшкилати чәһәтдән идарәолунма вә иерархија системләринә даир бејнәлхалг симпозиум (1971-чи илдә); әсас мә'рузәчи кими Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ә. Әлијевин чыхыш етдији АДР вә ССРИ тарихчиләри комиссијасынын XX елми конфрансы (1972-чи илдә) кечирилмишдир. 1973-чү илдә Бакыда үч бејнәлхалг мәчлис чағырылмышдыр. 1977-чи илдә «Дил вә ихтисас: филолог олмајан тәләбәләрин рус дили тә'лими» мөвзусунда бејнәлхалг симпозиум кечирилмиш; һәмин симпозиумда дүнјанын 27 өлкәсиндән кәлмиш 89 нүмајәндә иштирак етмишдир вә и. а.

Республика али мәктәбләринин профессор-мүәллим һеј'әтләри бејнәлхалг конгресләрдә, симпозиумларда вә дикәр елми мәчлисләрдә фәал иштирак едирләр. Мәсәлән, 60-чы илләрдә академик И. Һүсејнов тарихчиләрин Стокһолмда кечирилән XI вә Вјанада чағырылан XII бејнәлхалг конгресләриндә мә'рузәләрлә чыхыш етмиш, фәлсәфә елмләри доктору, АДУ-нун диалектик материализм кафедрасынын мүдири Ф. Гасымзадә, профессор А. Асланов, профессор Ј. Сејидов Һамбург шәһәриндә чағырылмыш VIII бејнәлхалг Һекел конгресинин ишиндә иштирак етмишләр. Республика али мәктәбләринин нүмајәндәләри паразитологларын Инкилтәрәдә кечирилән II конгресинин, физиологларын Јапонијада чағырылмыш XXIII конгресинин вә дикәр мәчлисләрин иштиракчылары олмушлар.

1970-чи илләрдә Азәрбајчан алимләринин бејнәлхалг елми мәчлисләрдә иштиракы даһа да кенишләнмишдир. Тәкчә 1972-чи ил әрзиндә республика али мәктәбләринин профессор-мүәллим һеј'әтиндән 17 нәфәри 11 бејнәлхалг конгрес, конфранс вә симпозиумда иштирак етмиш, онларда елми мә'рузәләр вә ја мә'луматларла чыхыш етмишдир. 1973-чү илдә республика али

мәктәбләринин профессор-мүәллим һеј'әтиндән олан 13 алим бејнәлхалг конфрансларда, конгрес вә симпозиумларда: Франсада кечирилән бејнәлхалг газ конгресинин ишиндә (профессорлар—К. Гулузадә вә А. Һачыгасымов), Болгарыстанда чағырылмыш рус дили вә әдәбијјаты мүәллимләринин икинчи бејнәлхалг конгресиндә (профессор Ч. Бәдәлов, досент Н. Шабанова), метал материаллар вә онларын термики ишләнмәси мәсәләсинә һәср олунмуш дөрдүнчү бејнәлхалг симпозиумда (досент Р. Шүкүров) вә дикәр елми мәчлисләрдә иштирак етмишдир. Бу мәчлисләрдә онлар Азәрбајчанда газанылмыш елми наилијјәтләр барәсиндә мә'рузәләр охумуш вә мә'луматларла чыхыш етмишләр.

Профессор Т. С. Вәлијев Копенһакен шәһәриндә чағырылмыш VI бејнәлхалг игтисад тарихи конгресиндә мә'рузә илә чыхыш етмишдир. Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын мүхбир үзвү Ч. Зүлфүгарлы Јапонијада кечирилмиш елм тарихи конгресинин ишиндә иштирак едәрәк, «Ән гәдим заманлардан Азәрбајчанда кимјанын инкишафы» мөвзусунда мә'рузә илә чыхыш етмишдир. Онун мә'рузәси конгресин әсәрләриндә дәрч олунмушдур. Досент М. Зејналов јанмаја даир Јапонијада чағырылмыш XV бејнәлхалг симпозиумда иштирак етмишдир. Профессор Р. А. Оручов 1975-чи илдә АБШ-да тарихчиләрин XIV Бејнәлхалг конгресиндә иштирак етмишдир.

1976-чы илдә бејнәлхалг елми конгресләрдә, конфрансларда, симпозиумларда иштирак етмәк үчүн Азәрбајчандан 19 нәфәр кетмишдир. Мәсәлән, Прагада ултрасәсә даир кечирилән XV бејнәлхалг акустика конфрансынын иштиракчылары сырасында В. И. Ленин адына АПИ-нин үч нәфәр кәнч физика мүтәхәссиси—Б. Гулијев, Е. Зејналов. Ф. Гәмбәров да олмуш, онлар «Јарымкечиричиләрдә гејри-меһвәри акустоелектрик һадисәләринин тәдгиги» мөвзусунда биркә мә'рузә етмишләр.

Азәрбајчан Нефт вә Кимја Институтунун профессору К. Гулузадә, мүәллимләрдән В. Ханларов вә С. Пашајев Лондонда кечирилмиш XIII Үмумдүнја газ конгресинин ишиндә иштирак етмишләр. Һәмин институтун проректору профессор Т. Алхазов катализ үзрә Лондонда чағырылмыш VII Бејнәлхалг конгресин нүмајәндәси, Нефт вә Кимја Институтунун кафедра мүдири досент К. Абдуллајев дәниз сујунун ширинләшдирилмәсинә даир Италијада кечирилмиш V бејнәлхалг симпозиумун иштиракчысы олмуш, һәмин институтун баш елми ишчиси С. Гарајев АФР-дә Бејнәлхалг кимјачылар мәктәбинин семинарларында иштирак етмишдир. С. М. Киров адына АДУ-нун кафедра мүдири профессор М. Әләскәров әтраф мүһитин һүгуги мүһафизәси үзрә Вашингтонда кечирилмиш III Совет-Америка көрүшүндә иштирак етмиш, АДУ-нун кафедра мүдири профессор М. Мәликова Инкилтәрәдә чағырылмыш бејнәлхалг сијаси елмләр ассосиасијасынын X Үмумдүнја конгресинин нүмајәндәси олмушдур вә н. а.

1978-чи илдә бејнәлхалг елми мәчлисләрдә Азәрбајчандан 11 нәфәр иштирак етмишдир. О чүмләдән С. М. Киров адына АДУ-нун досенти М. Чырагов кристаллографларын Полша Халг Республикасында кечирилән XI Үмумдүнја конгресинә кетмиш вә орада сексијанын ичласында «Алүминиум силикатынын јени синтетик натриумунун кристаллик структуру» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

С. М. Киров адына АДУ-нун рус дили кафедрасынын досенти Л. Гулијева ПХР-дә чағырылмыш XIII бејнәлхалг ономастика конгресиндә иштирак етмиш, «Азәрбајчанын рус топонимикасы вә рус шивәләри» мөвзусунда мә'рузә илә чыхыш етмишдир. М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Нефт вә Кимја Институтунун әмәкдашлары—К. Әмиров вә О. Мәммәдзадә Краков Мә'дән-Металлуркија Академијасынын (ПХР) кәнч алимләрини елми-техники конфрансына дә'вәт олунмушлар. Онлар «Автоматик идарә системи шәраитиндә нефт е'малы мүәссисәсинин истеһсал програмынын еһтимал олунан моделләшдирилмәси вә оптималлашдырылмасы» вә «Машын деталларынын билаваситә нефт-мә'дән шәраитиндә тәдгиг едилмәси» мөвзуларында мә'рузәләрлә чыхыш етмишләр. Һәмин институтун профессору Т. Алхазов ЈУНЕСКО-нун институтла кимја сәнајеси саһәләринин гаршылыглы әлагәләринә һәср олунмуш бејнәлхалг симпозиумунун ишиндә (Канаданын Торонто шәһәриндә) вә «Истеһсал просесләринин автоматлашдырылмасы» кафедрасынын досенти И. Әфәндијев ИФАК-ын автоматик идарәетмә мәсәләләри үзрә VII Үмумдүнја конгресиндә иштирак етмишләр. ИФАК-ын VII конгресиндә кимја просесләри автоматик идарәетмә сексијасы сәдринин мүавини М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Нефт вә Кимја Институтунун «Информасија-өлчү вә һесаблама техникасы» кафедрасынын мүдири профессор К. Әлијев олмушдур. Һәмин институтун алимләринин мәшғул олдуглары мүрәккәб технолоҗи просеси оптимал идарәетмә проблеми харичи өлкә мүтәхәссисләри тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмишдир.

Беләликлә, республиканын али мәктәбләринин нүмајәндәләри бејнәлхалг елми мәчлисләрдә илдән-илә даһа фәал иштирак едир вә өлкәмизин али мәктәбләринин харичи өлкәләрлә елми-техники әлагәләринин кенишләнмәсинә көмәк көстәрирләр.

* * *

Азәрбајчан али мәктәби Совет һакимијјәтинин 60 или әрзиндә парлаг, шанлы јол кечмишдир.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкумәтинин гајғы вә сә'јн илә, гардаш республикаларын, биринчи нөвбәдә РСФСР-ин чох бөјүк көмәји илә Азәрбајчанда мөһкәм мадди-техники базаја, ән мүкәммәл тәдрис, лабораторија аваданлығына малик ән јахшы мәктәбләрдән ибарәт олан чохпрофилли али тәһсил

системи тәшәккүл тапмыш, мөһкәмләнмиш вә инкишаф етмишдир. Бөјүк, јүксәк ихтисаслы коллективләр—ән мүрәккәб тәдрис вәзифәләрини вә елми вәзифәләри јеринә јетирмәјә гадир олан профессор-мүәллим һеј'әти коллективләри јаранмышдыр.

Республика али мәктәби өзүнүн 60 иллик инкишаф дөврү әрзиндә Азәрбајчанын дөвләт, игтисади вә мәдәни һәјатынын бүтүн саһәләри үчүн сајча олдугча чох, јүксәк ихтисаслы, коммунизм гуручулуғу ишинә дәрин сәдагәтли мүтәхәссис кадрлар һазырламышдыр. Али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әти республикада елмин бүтүн саһәләринин инкишафына көмәк етмиш, чох гијмәтли төһфә вермишдир.

Тәбиидир ки, Азәрбајчан али мәктәбләринин һәлл олунмамыш проблемләри, чатышмајан чәһәтләри, чәтинликләри һәлә аз дејилдир. Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Али мәктәби даһа да инкишаф етдирмәк вә мүтәхәссисләр һазырланмасынын кејфијјәтини јүксәлтмәк һаггында» (12 ијул 1979-чу ил) гәрарында али мәктәбин фәалијјәтиндә олан мүһүм нөгсанлар гејд едилмишдир. Тәдрис просесиндә елмин, техниканын вә мәдәнијјәтин ән јени наилијјәтләрн, истеһсалын вә идарәетмәнин тәшкили саһәсиндәки габагчыл тәчрүбә һеч дә һәр вахт өз әксини тапмыр. Али мәктәбләри гуртаранлардан бир гисминин үмуми елми фәнләр үзрә билији дәрин дејилдир, ихтисас үзрә һазырлығы зәифдир. Тәләбәләрин мүстәгил јарадычылығынынын тәшкилинә, онларда ичтимаи-сијаси вә тәшкилатчылыг фәалијјәтинин формалашдырылмасына лазымынча диггәт јетирилмир. Али мәктәбләрин елми фәалијјәтинин тәшкилиндә вә дикәр саһәләрдә нөгсанлар вардыр.

Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети гәрарда али мәктәбләри фәалијјәтинин кетдикчә даһа да тәкмилләшдирилмәсини тә'мин етмәји, тәһсил, коммунист тәрбијәси, елмин вә мәдәнијјәтин инкишаф мәркәзи кими онларын ролуну артырмағы тәләб етмишләр. Гәрарда дејилир: «Али мәктәбин башлыча диггәти мүтәхәссисләрин пешә һазырлығынын вә идеја-сијаси тәрбијәсинин кејфијјәтини һәртәрәфли јахшылашдырмағ, истеһсалат илә, коммунизм гуручулуғу практикасы илә әлагәни мөһкәмләндирмәк үзәриндә чәмләшмәлидир. Кениш профилли мүтәхәссисләрин нәзәри һазырлығында фундаментал елмләрин әһәмијјәтини јүксәлтмәк, елмин ән јени наилијјәтләринин вә габагчыл тәчрүбәнин даһа долғун әкс етдирмәк әсасында дәрс планлары вә програмлары даим тәкмилләшдирилсин»[1].

Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин гәрарында бу башлыча вәзифәни јеринә јетирмәјин конкрет јоллары мүәјјән едилмишдир.

Сов. ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә намизәд, Азәрбајчан Коммунист Партијасы МК-нын Биринчи катиби Һ. Ә. Әлијев 1979-чу илин нојабрында Москвада тәһсил алан Азәрбајчан

[1] «Коммунист» гәзети, 12 ијул 1979-чу ил.

тәләбәләри вә аспирантлары илә көрүшдәки чыхышында демишдир: «Игтисадијјат вә мәдәнијјәтин даһа да инкишафы үчүн республикамызын гаршысында әзәмәтли перспективләр ачылыр. Бизим кәләчәк үчүн кениш планларымыз вардыр, биз он бириничи бешилликдә вә сонракы бешилликләрдә бөјүк вә мәрәглы ишләр көрмәли олачағыг»[1].

Бу вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси ишинә али мәктәбин мүәллимләринин, бүтүн ишчиләринин, аспирантларын вә тәләбәләрин чохминли ордусу өз борчуну там дәрк етмәклә, һәмин вәзифәләрин мәс'улијјәтини вә әһәмијјәтини бәшә дүшмәклә јанашыр.

[1] «Коммунист» гәзети, 5 декабр 1979-чу ил.

МҮНДӘРИЧАТ

Тәрчүмә едәнләри *М. Әбдулов, А. Һәсәнов*
Редактору *Б. Ејвазов*
Үз габығынын рәссамы *А. Гадиров*
Бәдии редактору *А. Әләкбәров*
Техники редактору *В. Сәлимова*
Корректорлары *З. Әләскәрова,*
Р. Гасымзадә

ИБ — 1304

Јығылмаға верилмиш 30/I-1980-чи ил. Чапа имзаланмыш 3/IV-1980-чи ил. Кағыз форматы 60×90[1]/16. Кағыз № 1. Физики вә шәрти ч. в. 17,25. Учот нашр. вәрәги 18,6. Сифариш № 324. Тиражы 9000.
Чилддә гијмәти 1 ман. 75 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тиҹарәти Ишләри Комитәсинин «Маариф» Нәшријјаты, Бакы, Ә. Тағызадә күчәси, № 4.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тиҹарәти Ишләри Комитәсинин Јени Китаб мәтбәәси, Бакы, Ә. Тағызадә күчәси, № 4.

Азербайджанское государственное издательство учебно-педагогической литературы. Маариф. г. Баку, ул. А. Тагизаде, № 4.

Новая книжная типография, г. Баку, ул. Тагизаде, № 4

РАСЦВЕТ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Мехти Мамед оглы Мехтизаде
Тофиг Алигейдар оглы Аллахвердиев
Курбан Гасан оглы Алиев

Азербайджанское государственное издательство учебно-педагогической литературы «Маариф»
Баку — 1980